ادب تاریخ

(د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره)

Ketabton.com

د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو

د پښتو څانګو د لومړیو ټولګیو لپاره

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابـل پـوهنتون

ژبو او ادبیاتو پوهنځي

پښتو څانګه

ادب تاریخ

(د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره)

د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د پښتو څانګو د لومړیو ټولګیو لپاره

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: ادب تاريخ

ليکــوال: محمد اسمعيل يون

ليکمهال: ۱۳۹۴ل کال

د ليکوال د خپرونو لړ: (۴۱)

خپرنـدی: د افغانستان ملي تحريك، فرهنگي څانګه

وېـبپـاڼه: www.melitahrik.com

ډيزاينګر: ضياء ساپی

پښتی ډيزاين: فياض حميد

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م (لومړی چاپ)

د تحريك د خپرونو لړ: (۹۶)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوليت ليکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيوليک

سرليک	مخ
((ادب تاريخ)) يو غوره تدريسي اثر	۱
يوه اوږده تجربه او يوه ښه نتيجه	۵
د پښتو لرغوني ادب په باب يو نوی اثر له...	۹
سريزه	۱۳
لومړی څپرکی	
لومړۍ يا لرغونې دوره	۳۴
ادب	۳۹
ادبپوهنه	۶۰
ادب تاريخ څه ته وايي؟	۷۵
ادبي تذکره څه شی دی؟	۸۲
ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟	۹۱
په پښتو ادب تاريخ کې د ادبي دورو وېش	۱۰۱
پښتو څو ادبي دورې لري؟	۱۱۴
تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب	۱۲۰
د پښتو ادب لرغونې دوره	۱۲۴
د لومړي څپرکي لنډيز	۱۲۸
د لومړي څپرکي پوښتنې	۱۳۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو لویې حوزې ۱۳۱

غور ادبي حوزه ۱۳۴

کسي غره ادبي حوزه ۱۳۹

ملتان ادبي حوزه او نورې سیمې ۱۴۲

د دویم څپرکي لنډیز ۱۴۷

د دویم څپرکي پوښتنې ۱۴۹

دریم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو څېرې او د کلام بېلګې ۱۵۰

۱- امیر کروړ (جهان پهلوان) ۱۵۲

۲- هاشم د زید سرواني زوی ۱۶۹

۳- شیخ رضی لودي ۱۷۷

۴- نصر لودي ۱۷۷

۵- بېټ نیکه ۱۸۷

۶- شیخ اسمعیل ۱۹۵

۷- خرښبون ۲۰۱

۸- شیخ اسعد سوري ۲۰۸

۹- شیخ تیمن کاکړ ۲۲۳

۱۰- ښکارندوی غوري ۲۲۸

۱۱- ملکیار غرشین ۲۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- تايمني ۲۴۶
۱۳- قطب الدين بختيار ۲۵۱
۱۴- سليمان ماکو ۲۵۷
۱۵- شيخ متي ۲۶۱
۱۶- بابا هوتک ۲۷۴
۱۷- شيخ ملکيار هوتک ۲۸۰
۱۸- اکبر زميند اوري ۲۸۵
۱۹- سلطان بهلول لودي ۲۹۶
۲۰- خليل خان نيازی ۳۰۲
۲۱- زرغون خان نيازی ۳۰۴
۲۲- زرغونه کاکړ ۳۱۲
۲۳- رابعه ۳۱۷
۲۴- دوست محمد کاکړ ۳۱۹
۲۵- شيخ عيسی مشوانی ۳۲۵
۲۶- شيخ بستان بړيڅ ۳۲۹
۲۷- علي سرور لودي ۳۳۳
۲۸- مېرمن نېکبخته ۳۳۸
۲۹- شيخ محمد صالح الکوزی ۳۴۲
د درېيم څپرکي لنډيز ۳۴۸
د درېيم څپرکي پوښتنې ۳۵۷

څلورم څپرکی

له نورو ژبو سره د پښتو ژبې اړيکي ۳۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- له عربي ژبې سره اړیکي ۳۶۱
۲- له دري ژبې سره اړیکي ۳۶۶
د څلورم څپرکي لنډیز ۳۶۹
د څلورم څپرکي پوښتنې ۳۷۱

پنځم څپرکی

د لرغوني دورې نظم ۳۸۲
الف- د پښتو ولسي شاعرۍ فورمونه ۳۷۴
۱- لنډۍ ۳۸۰
۲- سروکي (نیمکۍ) ۳۸۹
۳- د اتڼ نارې او نور ۳۹۱
۴- کاکړۍ غاړې ۳۹۸
۵- ببولاله ۴۰۰
۶- چاربیته ۴۰۳
۷- بدله ۴۱۷
۸- لوبه ۴۲۰
۹- بګتۍ او نور ۴۲۷
ب- له نورو ژبو څخه د نظم راغلي فورمونه ۴۴۴
۱- قصیده ۴۴۷
۲- غزل ۴۴۹
۳- مثنوي ۴۵۵
۴- رباعي ۴۵۷
د پنځم څپرکي لنډیز ۴۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي پوښتنې ۴۶۲

شپږم څپرکی

د لرغونې دور نثر ۴۶۳

د سالو وږمه ۴۶۶

تذکرة الاولیا ۴۶۷

تاریخ سوری او نور ۴۸۳

د شپږم څپرکي لنډیز ۴۹۵

د شپږم څپرکي پوښتنې ۴۹۸

اووم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبیاتو لغوي شننه ۴۹۹

۱- متروکې کلمې ۵۰۱

۲- پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې ۵۰۲

۳- جغرافیایي نومونه ۵۱۲

د اووم څپرکي لنډیز ۵۱۷

د اووم څپرکي پوښتنې ۵۱۸

اتم څپرکی

لرغونې دوره کې لومړنۍ منظومه ژباړه ۵۱۹

۱- لومړنۍ ژباړه کوم فورم لري؟ ۵۲۱

۲- د لومړنۍ منظومې ژباړې هنري ښکلا ۵۲۳

۳- د لومړنۍ ژباړې ژبنۍ پرتلنه ۵۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتم څپرکي لنډيز ۵۲۷
د اتم ځپرکي پوښتنې ۵۲۸

نهم څپرکی

لرغونې دوره کې لومړنۍ مشاعرې یا مناظرې ۵۲۹
شيخ رضی لودي او نصر لودي ۵۳۱
شيخ اسماعيل او خرښبون ۵۳۴
خليل خان نيازی او سلطان بهلول لودي ۵۳۶
د نهم څپرکي لنډيز ۵۳۸
د نهم څپرکي پوښتنې ۵۳۹

لسم څپرکی

د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه ۵۴۰
وياړنه يا فخريه ۵۴۲
ويرنه ۵۴۷
ستاينه ۵۵۰
ساقينامه او نور ۵۵۲
د لسم څپرکي لنډيز ۵۵۵
د لسم څپرکي پوښتنې ۵۵۶

يولسم څپرکی

د لرغونو ادبياتو فکري څرنګوالی ۵۵۷
۱- اسلامي افکار ۵۵۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- غنايي افکار ۵۶۶
۳- حماسي افکار ۵۷۴
۴- ملي او نور افکار ۵۸۰
د يوولسم څپرکي لنډيز ۵۸۲
د يوولسم څپرکي پوښتنې ۵۸۴

دولسم څپرکی

د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې ۵۸۵
خپل چاپېريال ۵۸۷
نړه والی ۵۹۰
د نورو ژبو اغېزې ۵۹۲
لوړتيا او ځوړتيا ۵۹۴
د دولسم څپرکي لنډيز ۵۹۸
د دولسم څپرکي پوښتنې ۵۹۹

ديارلسم څپرکی

د لرغونې دورې د ادبياتو کميت او کيفيت ۶۰۰
څومره والی ۶۰۲
څرنګوالی ۶۰۷
پرتلنه ۶۰۹
د ديارلسم څپرکي لنډيز ۶۱۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديارلسم څپرکي پوښتنې ۲۱۳

څوارلسم څپرکی

په لرغوني ادبي دوره کې موثرې ټولنيزې سياسي پېښې او حادثې ۲۱۴
الف- سياسي، ټولنيزې او فرهنګي پېښې ۲۱۶
ب- د پېښو کرونولوژي ۲۲۲
د لرغوني دورې پای ۲۲۵
پايله ۲۲۷
د څوارلسم څپرکي لنډيز ۲۳۴
د څوارلسم څپرکي پوښتنې ۲۳۵
اخځونه ۲۳۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

((ادب تاریخ)) یو غوره تدریسي اثر

د پښتو ادبیاتو د بېلابېلو دورو په باب ډېر کتابونه لیکل شوي دي. خو څرنګه چې ددې ادبیاتو لمن ډېره پراخه ده، نو نورو لا زیاتو اثارو او تحلیلي لیکنو ته اړتیا شته. علمي او تحلیلي اثار ادب لوستونکو ته ددې زمینه برابروي چې د یوې ژبې د ادبیاتو ماهیت او د هغو تل ته ورکښته شي. د ادبیاتو پیغام په ښه ډول درک کړي او بیا دا پیغام نورو ته هم په ښه ډول انتقال کړي.

د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب دوه ډوله اثار لیکل شوي دي: یو هغه ډول اثار دي چې په خپله د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د استادانو او علمي مرکزونو د څېړونکو له خوا لیکل شوي او دویم بیا هغه ډول اثار دي چې د بېلابېلو لیکوالو له خوا له خپلې ژبې او ادبیاتو سره د مینې او ادبي ذوق له مخې لیکل شوي دي.

په لومړي ډول اثارو کې بیا دوه ډوله اثار دي: یو هغه دي چې علمي، تحلیلي او تدریسي اړخ لري او بل هغه ډل اثار دي چې علمي او تحلیلي ارزښت او اهمیت لري، خو تدریسي بڼه نه لري.

د (ادب تاریخ) تر نامه لاندې دا اثر چې تاسو په لاس کې دی، دا د هغو ګوتو په شمار اثارو په جمله کې دی چې هم علمي اړخ لري، هم تحلیلي او هم تدریسي اهمیت او ارزښت لري.

استاد محمد اسمعیل یون په لیکوالۍ کې (۳۰کلنه) او په استادۍ کې (۲۳ کلنه) تجربه لري، دا اثر یې د همدې اوږدې تجربې په رڼا کې لیکلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد یون د تېرو (۲۳) کلونو په بهیر کې ادب تاریخ مضمون تدریس کړی او په ادب تاریخ مضمون کې یې هم تر ډېره حده همدا لرغوني دوره تدریس کړې، نو یو څوک چې دوه لسیزې په متواتر ډول یو مضمون تدریس کړي، بې له شکه چې تر هر چا زیات د همغه مضمون بېلابېلو خواوو ته متوجه کېږي. پخوا چې په دې برخه کې کوم کار شوی او کوم اثار لیکل شوي، هغه ورته هم ښه معلوم دي او نوې اړتیاوې ورته هم ښې محسوسېږي. استاد یون دا اړتیاوې احساس کړي او په دې اثر کې یې هغو ته ځواب ویلای دی.

دا اثر د ادبپوهنې د دریو اساسي څانګو (ادب تیوري، ادبي کره کتنې او ادب تاریخ) د اصولو په رڼا کې لیکل شوی دی. ټول اثر جالب دی، خو ماته یې لغوي شننه او ارزونه هم ډېره جالبه وبرېښېده. په لرغوني دوره کې چې کوم شعرونه لیکل شوي، نه یوازې له هنري، تاریخي او ټولنیز لیدلوري ارزول شوي، بلکې له لغوي او ژبني پلوه هم ورته کتنه شوې ده د هر شعر کلمې په ګوته شوي دي: کومې کلمې پښتو دي؟ کومې دري او کومې عربي؟ په پښتو کې بیا کومې متروکې دي؟ کومې نیمه متروکې، کومې له دورانه نه دي غورځېدلي او کومې بیا راژوندۍ شوي دي. دې ټولو ته په دې اثر کې اشاره شوې او راسپړل شوې دي.

هر څېرکی خپل لنډیز او خپلې پوښتنې لري. که یو عام لوستونکی د یو څېرکي تفصیلي برخه ونه لولي او یوازې لنډیز یې هم له نظره تېر کړي، نو د هغه څېرکي له عمومي محتوا سره اشنا کېږي، تفصیلي برخه او د پوښتنو برخه یې بیا محصلینو ته ډېره ضروري ده. پوښتنې داسې جوړې شوي چې محصلین یې ځوابونه په متن کې موندلای شي. ځینې پوښتنې یې د محصلینو د کورني کار لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم خورا ضروري او مهمې دي. مانا دا چې دا اثر د داسې تدريسي اصولو او اړتياوو پر بنسټ ليکل شوی چې محصل او استاد دواړه مجبوروي په ګډه په تدريسي بهير کې برخه واخلي او د درسي بهير دوه مساوي خواوې وګڼل شي. دا کتاب ټول څوارلس څپرکي لري، يوه سريزه چې ددې کتاب د ليکلو طرز او اړتيا په کې روښانه شوي او يوه پايله چې په هغې کې له لوستونکو او محصلينو څخه ځينې غوښتنې شوي او همدارنګه د پښتو لرغونې ادب پر عمومي ځانګړنو يو ځل بيا بحث شوی او نچوړ يې وړاندې شوی دی. بله ښه خبره داده چې د اثر په سريزه کې د (ادب تاريخ) ټول هغه اثار معرفي شوي چې تر دې دمه د پښتو ادبياتو په باب په افغانستان، پښتونخوا او په نورو ځايونو کې ليکل شوي دي.

که څوک غواړي د ادبياتو په باب خپله مطالعه لاپسې وغځوي، نو پر دې کتاب سربېره هغو اثارو ته هم مراجعه کولای شي. ددې اثارو معرفي د پښتو ادبياتو په باب د ټولو ليکل شويو اثارو يو لنډ جاج هم موږ ته په ګوته کوي او دا فکر هم راکوي چې په دې برخه کې د نورو څومره اثارو د ليکلو اړتيا احساسېږي.

ددې کتاب ژبه خورا خوږه، روانه، عام فهمه، کره او معياري ده. د لوستو پر وخت محصل او عام لوستونکي ترې زيات خوند اخيستی شي. زه نور نه غواړم ددې اثر په باب تر دې زيات څه ووايم، په پای کې دومره وايم چې د (ادب تاريخ) دا اثر د تدريسي اصولو په رڼا کې د تدريس لپاره د تدريس په ژبه ليکل شوی، نه يوازې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو د پښتو څانګې د لومړيو ټولګيو لپاره ګټور دی، زه هيله من يم چې د هېواد ټول دولتي او خصوصي پوهنتونونه به له دې اثر څخه د خپل تدريسي اثر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

توګه ځکه ګڼه واخلي چې دا د لوړو زده کړو وزارت د تدریسي کاریکولم د محتویاتو په رڼا کې لیکل شوی دی او هغه ټول محتویات رانغاړي چې د کابل پوهنتون او لوړو زده کړو وزارت له خوا د (ادب تاریخ) د مضمون په چوکاټ کې د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې لپاره په پام کې نیول شوي دي. استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره په دې اثر کې هغه ټول په پام کې نیولي، دلته یې ځای کړي او په ښه ډول یې څېړلي دي.

زه د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره د استاد یون له خوا دا لیکل شوی اثر پوره، بشپړ او کره ګڼم، له ټولو مربوطو څانګو څخه هیله کوم چې استاد یون ته ددې مغتنم تدریسي اثر د لیکلو له امله د (پوهاندۍ) علمي رتبه منظور کړي او د کتاب د چاپ لپاره اقدام وکړي، ددې ترڅنګ استاد محمد اسمعیل یون ته د لوی خدای(ج) له درباره د اوږد ژوندانه ، زیاتو پرمختګونو او د هېواد د فرهنګ د بډاینې لپاره د لا زیات کار و زیار هیله لرم.

په زیات احترام

پوهاند محمد صابر خویشکی

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

یوه اوږده تجربه او یوه ښه نتیجه

استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې له فعالو استادانو څخه دی. ده د خپلې لیکوالۍ په (۳۰کلن) بهیر کې زیات شمېر علمي او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړي دي. په دې اثارو کې یو شمېر داسې اثار هم شامل دي چې ده په پوهنتون کې د خپلو علمي رتبو لپاره لیکلي دي، علمي، څېړنیز، تحلیلي او تدریسي بڼه لري او له ځینو دې ډول اثارو څخه یې همدا اوس د هېواد په پوهنتونونو کې ګټه پورته کېږي. دا اثر (ادب تاریخ) چې اوس زموږ په لاس کې دی هم علمي او تدریسي بڼه لري. استاد یون دا اثر د (پوهاندۍ) علمي رتبې لپاره لیکلی دی. دا اثر د پښتو ادبیاتو لومړۍ یا لرغونې دوره رانغاړي. په دې اثر کې د پښتو څانګې درسي مفردات چې د لوړو زده کړو وزارت له خوا منل شوي او تائید شوي، هغه ټول په کې شامل دي. په خپله استاد یون له (۲۳) کلونو راهیسې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې پر تدریس مصروف دی، د تدریس یوه اوږده تجربه لري او له نېکه مرغه د کوم مضمون په باب چې ده دا اثر لیکلی له نږدې شلو کلونو راهیسې همدا مضمون په تېره بیا د پښتو ادبیاتو همدا لرغونې او بیا منځنۍ دوره تدریسوي هم. نو یو څوک چې په یوه واحد مضمون کې د تدریس اوږده او پخه تجربه لري، که هغه په یاد مضمون کې د شاملو موضوعاتو په باب یو علمي او تدریسي اثر لیکي، نو پوره باور دی چې هر اړخیز به یې لیکي او تر نورو به یې ښه لیکي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون د پښتو څانګې په موافقه د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره همدا (ادب تاریخ) موضوع ثبت کړه چې هدف ورڅخه د پښتو ادبیاتو د لومړۍ یا لرغوني دورې د ټول بهیر څېړنه او ارزونه وه. د څانګې هیله هم همدا وه چې په دې برخه کې داسې یو اثر ولیکل شي چې نه یوازې پښتو څانګه، بلکې د هېواد د نورو پوهنتونونو اړوندې څانګې هم د یاد مضمون په برخه کې د متفرقو او بېلابېلو اثارو له تدریس څخه هم خلاصې شي او یوازې داسې یو واحد تدریسي اثر چې مفردات یې د لوړو زده کړو وزارت له خوا تائید شوي او منل شوي وي، ولیکل شي. دا مفردات بایډ د تدریسي اصولو په رڼا کې وڅېړل شي، تحلیل شي، ارزونه یې وشي او داسې یو اثر ورڅخه جوړ شي چې پر محصلینو سربېره عام لوستونکي ترې هم موثره ګټه پورته کړي.

له نېکه مرغه چې استاد پوهنوال محمد اسمعیل یون دا اړتیا پوره کړه، په دې برخه کې یې دا ګټور اثر ولیکه. دا اثر یوه سریزه، یوه پایله او څوارلس څپرکي لري. په سریزه کې استاد یون د دې اثر د لیکلو میتودونو ته ګوته نیولې چې تر زیاته حده په کې له کتابتوني څېړنې کار اخیستل شوی او د عملي تدریس تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده. په همدې سریزه کې یې ټول هغه اثار هم معرفي کړي چې د لرغوني دورې په ګډون د پښتو ادبیاتو په باب لیکل شوي دي. دا کار لوستونکو او محصلینو سره مرسته کوي چې د پښتو ادبیاتو د مطالعې، څېړنې او شننې په برخه کې ورته اخځونه او اثار تیار معلوم وي او دوی کولای شي په اسانۍ سره هغه ترلاسه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې استاد یون ورته اشاره کړې ده دا اثر د کتابتوني څېړنې او عملي تدریسي تجربې په رڼا کې لیکل شوی، رښتیا هم همداسې ده، دا کتاب په اصل کې یو تدریسي اثر او د تدریسي تجربې پر بنسټ لیکل شوی دی، باید همداسې وای، استاد یون په خپله هم تدریسي تجربه لري، زموږ د ځانګې او نورو اړوندو ځانګو اړتیا هم یو تدریسي اثر ته وه. له نېکه مرغه چې دا اړتیا ددې اثر په لیکلو سره خړوبه شوه.

لکه څنګه چې یادونه مو وکړه دا اثر (۱۴) څپرکي لري، په هر څپرکي کې تر تحلیل شوې او ارزول شوې موضوع وروسته د همغې برخې لنډیز راغلی دی او ټول اړوند معلومات په ډېرو مختصرو ټکو کې بیان شوي او ورپسې د همغه اړوند څپرکي پوښتنې دي. د هر څپرکي لنډیز لوستونکي سره مرسته کوي چې په تفصیلي برخه کې لوستل شوي مطالب یې بیا په ذهن کې له سره تداعي شي او یا که چېرې پر یوه مهال د هر څپرکي لوستلو ته وخت ونه لري، لنډیز یې ولولي. له محصلینو سره بیا تفصیل او لنډیز دواړه مرسته کوي چې تفصیل یې د تفصیلي معلوماتو لپاره او لنډیز یې حافظې ته د سپارلو په نیت ولولي او پوښتنې بیا دا مرسته کوي چې محصل په کار واچوي، د اړوندو پوښتنو ځوابونه د کتاب د متن په تفصیلي برخه کې پیدا کړي. پوښتنې محصل دې مجبوروي چې د یاد مضمون په برخه کې کورنۍ دندې واخلي او په دې برخه کې سیمینارونه ولیکي. مانا دا چې دا اثر محصل او استاد دواړه هڅوي چې په تدریسي بهیر کې د دوو فعالو خواوو په توګه برخه واخلي. نو ځکه خو موږ دې اثر ته د یوه ښه تدریسي اثر په سترګه ګورو. په دې اثر کې د لرغونې دورې د (۲۸) شاعرانو او یو تن نثر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکونکي پر ژوند او د کلام پر ښېګڼو هر اړخيز بحث شوی، هم له شکلي پلوه او هم له محتوايي پلوه د دوی اثار تحليل شوي دي. له شکلي پلوه د لرغونې دورې د نظم برخه پر دوو برخو وېشل شوې ده: هغه شعرونه چې په ملي اوزانو کې ويل شوي او هغه فورمونه چې له نورو ژبو او په تېره بيا له عربي ژبې څخه راغلي دي. له عربي ژبې څخه په راغلو شعري فورمونو کې (قصيده، غزل، مثنوي او رباعي) څېړل شوي او د ولسي ادبياتو په برخه کې، لنډۍ، بګتۍ، سروکي او نړۍ ټول پښتو فورمونه معرفي شوي او تحليل شوي دي.

په دې اثر کې له ګڼو اخځونو څخه ګټه پورته شوې، خو خپل تحليلي نظر او تدريسي تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده.زه د خپلې تجربې پر بنسټ چې نږدې (۳۰)کاله کېږي پر تدريس بوخت يم، وايم چې دا اثر يو ښه غوره تدريسي اثر دی او استاد پوهنوال محمد اسمعيل يون چې د کوم مقصد لپاره ليکلی، د هغه لپاره يې پوره او کره ګڼم. زما له نظره دا اثر د (پوهاندی) علمي رتبې لپاره ښه او مناسب اثر دی، نو ځکه خو له ټولو اړوند ځانګو، ادارو او لوړو مقاماتو څخه هيله کوم چې استاد يون ته د دې اثر د بشپړتابه له امله د (پوهاندی) علمي رتبه منظور کړي او همدارنګه د دې کتاب د چاپ په برخه کې ژر اقدام وکړي.

د هېواد د ملي فرهنګ د ښېرازۍ او استاد يون ته د لا زياتو برياوو هيله کوم

په درنښت

پوهاند يارمحمد يزال

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

د پښتو لرغوني ادب په باب یو نوی اثر

له یوه نوي تعبیر او تفسیر سره

د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې استاد ښاغلي پوهنوال محمد اسمعیل یون د پوهاندۍ علمي رتبې لوړېدا ته د څانګې د استادانو د پرېکړې له مخې د ادب تاریخ (لرغونې دوره) تر سرلیک لاندې په نږدې (شپږ نیم سوه) مخونو کې په ترتیب سره په لاندې ډول خپل تدریسي اثر بشپړ کړی دی:

دغه علمي اثر له ټاکلو مفرداتو سره سم په لومړي څپرکي کې ادبتاریخ څه ته وایي؟ ادبي تذکره څه ته وایي، پښتو څو ادبي دورې لري، تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب او په خپله د پښتو ادب پر لرغونې دورې باندې بحث شوی دی. په دویم څپرکي کې د پښتو لرغونو ادبیاتو حوزې (غور، کسي غر او ملتان) راپېژندل شوي دي، تر څو د هغه دور دغه مهم مرکزونه د شاګردانو ادبي هڅې لاپسې ګړندۍ کړي، په دریم څپرکي کې یې د پښتو لرغونو ادبیاتو څېرې لکه: امیر کروړ، بېټ نیکه، شیخ اسمعیل، خرښبون او نور راپېژندلي دي، دغسې په څلورم څپرکي کې یې د پښتو ژبې اړیکي له نورو (عربي او دري) ژبو سره وړاندې کړې دي، په پینځم

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څپرکي کې يې د لرغونې دورې پر نظم (ولسي او مشترک) بحث کړی دی، په شپږم څپرکي کې يې د لرغونې دورې په نثر بحث کړی، دا ځکه چې دغه برخه ډېره لږه ده او ځانته په مستقل سمستر کې د تدريس جوګه نه ده.

په اووم څپرکي کې د پښتو لرغونې دورې متروکې کلمې او جغرافيوي نومونه سپړل شوي دي، همدارنګه اتم څپرکي کې په لرغوني دوره کې پر لومړنۍ ژباړه بحث شوی او څېړل شوې ده، دغسې په نهم څپرکي کې د شيخ رضي لودي پاړکی او په غبرګون کې يې د نصر لودي پاړکی او د اسمعيل د نارو (څلوريځو) په غبرګون کې د خرښبون څلوريځ وړاندې شوی او سپړل شوی دی، په لسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه، لکه: وياړنه، ويرنه او نور تر بحث لاندې نيول شوي دي، ورپسې په يوولسم څپرکي کې يې د لرغونې دورې اسلامي افکار، حماسي افکار، ملي افکار او نور سپړل شوي دي، په دولسم څپرکي کې د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې ښودل شوې دي، په ديارلسم څپرکي کې د لرغونې ادبي دورې پر کيفيت او کميت بحث شوی او په څوارلسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو مهمې ټولنيزې، سياسي څېړې او حادثې تر څېړنې لاندې نيولي دي، تر څو د لرغونې دورې ټولنيزې او سياسي څېړې وپېژندل شي او د حالاتو او حادثو په اړه معلومات ترلاسه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته ټکیو ته په پاملرنې د ښاغلي محمد اسمعیل یون دغه تالیفي اثر په دې ډول ارزوم:

۱- دغه تالیفي تدریسي اثر له نویو اصولو او میتودونو سره سم ترپایه پورې په معیاري بڼه لیکل شوی دی.

۲- تراوسه پورې د پښتو ادب تاریخ لومړۍ (لرغونې) دورې د غسې تدریسي اثر نه درلود، یا به د چپټر په بڼه تدریسېده او یا به هم د ناتکمیلې تدریسي محتوا له اثارو څخه کار اخیستل کېده، زه فکر کوم چې ددې اثر په رامنځته کېدو سره به دغه خلا ډکه شي.

۳- په دې اثر کې په راټوله شوې ډېټا ډېر زیار او زحمت ویستل شوی دی، تعبیر او تفسیر یې ښه او په زړه پورې دی.

۴- د ښاغلي لیکوال په دې تالیفي اثر کې د اهمیت وړ موادو څخه کار اخیستل شوی، اوډون یې سیستماتیک دی او منځپانګه یې هم ډېره ښه ده، نو ځکه یې بکروالی او نوښت په خپل ځای ډېر مهم دی، دا ځکه چې په دې برخه کې دا لومړنی ګام دی، کېدی شي چې په راتلونکي کې تر دې لا زیات ښه اثر وکښل شي، خو دا به یې د لارې مشال وي.

۵- ددې اثر په لیکلو کې له پخوانیو او اوسنیو مستندو او معتبرو مدارکو څخه کار اخیستل شوی، چې دغه اثر ته یې ښکلې خوند او رنګ وربښلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- ژبه یې خوندوره، ساده، روانه او سلیسه ده، غوټې او ابهام نه لري.

د پورته شپږو مادو له مخې زه د ښاغلي یون دغه علمي تدریسي اثر مثبت ارزوم او له مربوطو چارواکو څخه هیله کوم چې ددې اثر د بشپړاوي له امله ښاغلي یون ته د پوهاندۍ علمي رتبه منظور کړي، او هم یې د ژر چاپ سپارښتنه کوم او لیکوال ته یې په راتلونکي کې تر دې د لا زیاتو بریاوو هیله لرم.

په درنښت

ډاکتر محمداجان حقپال

د پښتو څانګې استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

له (۱۳۷۱ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۳ل) کال پورې پوره (۲۳) کاله کېږي چې زه (یون) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې پر تدریس بوخت یم، د تدریس ډېره برخه مې په خپله څانګه کې پر مسلکي او اساسي مضامینو او کمه برخه یې تر پوهنځي بهر په نورو پوهنځیو او په خپله په خپل پوهنځي کې په نورو فرعي څانګو کې د پښتو ژبې او ادب پر تدریس تېره کړې ده.
په دې ټول بهیر کې له ځینو وقفو پرته چې هغه هم د جګړو او ځینو نورو عواملو له امله رامنځته شوي، د تدریس ټول جریان مې په منظم ډول پرمخ وړی دی، په خپله څانګه کې ما اکثره (ادبپوهنه) مضمون تدریس کړی او په ادبپوهنه کې هم (ادب تاریخ) او په ادب تاریخ کې بیا هم تر ډېره لومړۍ یا لرغوني دوره او بیا منځنۍ دوره. لرغوني یا لومړۍ دوره مې ځکه ډېره تدریس کړې چې ما اکثره لومړي ټولګي ته تدریس کاوه چې دوه یا درې (الف، ب او ج) ټولګي به یې درلودل. په لومړي ټولګي کې له تدریس څخه زما هدف دا و چې یو خو نوي محصلین پر تدریس پیل کوي، زړونه او ذهنونه یې تازه وي، دا مهال که دوی ته پاخه بنسټونه کېښودل شي، نو د دوی د ذهني او فکري اعمار لپاره ډېر ګټور پرېوزي، نو که د ادبیاتو پیل دوی ته په ښه او منظم ډول تشریح شي، د دوی مینه او لېوالتیا ورسره زیاتېږي، خپل خپل تشبثات هم کوي نو ما

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د همدغه هدف لپاره کوښښ کاوه لومړي ټولګي ته تدریس وکړم. د (ادبپوهنې بنسټونه) او (ادب تاریخ) دواړه مضمونونه ما تدریسول. د پښتو څانګې د لومړي ټولګي په همدې لومړي سمستر کې محصلین له ادب، ادبیاتو، ادبپوهنې، ادب تاریخ، ادب تیوري او ادبي کره کتنې، ادیب، ادبپوه، شعر، شعار، نظم، نثر او ګڼو نورو اصطلاحاتو او مفاهیمو سره مخامخېدل، یوه اساسي پوښتنه به همدا وه خیر نو دا ادب څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې به ما دوی ته نه یوازې لومړنې معلومات او تعریفونه وړاندې کول، بلکې له دې سره اړوند پورتنې اصطلاحات به مې هم ورته تعریفول. د ادبپوهنې بنسټونه هغه مضمون و چې د پورتنیو اصطلاحاتو تعریفونه او مفاهیم یې مشخصول. دا مضمون مې نږدې پنځه لس کاله متواتر تدریس کړی، له دې لارې مې له محصلینو سره د پوهاوي او راپوهاوي مستقیم اړیکې ټینګ کړي او یوه مثبته تجربه مې ترلاسه کړې ده. د دې تجربې یوه برخه دا وه چې محصل باید شخصاً په تدریس کې د یوه ګډونوال په توګه مطرح شي. ما نه یوازې دوی ته کتابي تعریفونه او توضیحات وړاندې کول، بلکې د دوی نظریات مې هم اخیستل، دوی به خپل خپل تعریفونه او مفاهیم، انګېرنې او نظرونه هم وړاندې کول او بیا به مو په ګډه هغه تعریف ته ترجیح ورکوله چې کلونه کلونه به پرې پوهانو کار کړی و، د هغوی د تجربې نچوړ به و، حقیقت او واقعیت سره به یې سمون درلود، ادیبانو او ادبپوهانو ته به د منلو وړ و. دا خبره باید څرګنده شي چې په ټولنیزو علومو کې تعریفونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ساینسي تعریفونو په بڼه نه دي، چې مطلق او ثابت دي، د نظرونو اجماع ته اړتیا نه لري، د زمان او مکان موقعیت پرې هم اغېز نه کوي، ځکه چې پر تجربې ولاړ دي. هر هغه علم چې پر تجربې ولاړ وي، د هغه په تعریف کې د نظر اختلاف نه وي، خو ادبیات چې یو ژبنی هنر او ټولنیزه پدیده ګڼل کېږي، د ساینسي تعریفونو په چوکاټ کې نه را ایسارېږي. په داسې یو حالت کې د استاد او محصلینو ترمنځ د مفاهیمو د لېږد رالېږد ، پوهاوی او راپوهاوی، د ګڼ شمېر سره ورته او بېلابېلو تعریفونو وړاندې کول او شنل خورا مهم دي.

د (ادبپوهنې بنسټونو) ترڅنګ مې (ادب تاریخ) مضمون هم تدریساوه، د لومړي ټولګي د لومړي سمستر لپاره د تدریسي کاریکولم له مخې د پښتو ادبیاتو (لومړی یا لرغونې) دوره غوره شوې ده، چې نږدې نهه سوه کاله ادبي بهیر رانغاړي. ددې مضمون د تدریس په برخه کې د استاد او محصل دواړو رابطه او همکاري ملګرې وه. د دواړو مضامینو د تدریس پرمهال نه یوازې محصلین په مستقیم ډول په تدریس کې برخوال وو، بلکې ما دوی ته د کورني کار په بڼه د ادب تاریخ د همدې دورې او ادبپوهنې د مضمون ټولې اړوندې موضوعګانې ورکولې او دوی به پرې علمي سیمینارونه ترتیبول. دا موضوعګانې د کتابتوني او ساحوي څېړنې په بڼه څېړل کېدلې، د شننې او ارزونې بڼه یې هم درلوده. دوی به چې کله خپل سیمینارونه بشپړ کړل، نو دوی ته بیا ددې مجال ورکول کېده چې خپل سیمینارونه په خپل ټولګي کې ولولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نـور محصـلين تـرې پوښـتنې ګروېږنـې وکـړي، دې کـار بـه د محصـلينو اسـتعداد هم ښـکاره کـاوه، د هغـوی جرئت بـه يـې هـم زياتوه، نيمګړتياوو ته به هم متوجه کېدل او ترځنګ به يې د اړونـد مضمون او په هغه کې د شاملو محتوياتو له پراختيا سره هم مرسته کوله.

پر (۱۳۸۹ل) کال مې داسې يو کـار وکـړ چې د لـومړي ټولګي پـه لـومړي سمسـتر کـې د ادب تـاريخ بـه مضـمون کـې د لرغـونې دورې شاملې (۵۶) موضوعګانې مې پر (۵۶) محصـلينو ووېشـلې، هـر يـو ته مې ووېل چې دا مـو د سـيمينار موضـوع شـوه، ښـه يـې وڅېـړئ، ويې شنئ او که چېرې ښې ليکنې مو وکړې، نو د يوه کتاب په بڼه به يــې چــاپ کــړو او د همــدې ټــولګي د لــومړي سمســتر راتلونکــو محصلينو ته به د يو مرستندوی درسي کتاب په بڼه کار ورکړي. څه زما مثبت فشار و او څه هم د محصـلينو مينـه، لېوالتيـا. دوی ټولـو خپل سيمينارونه بشپړ کړل، (۵۶) ليکنې مو په يوه واحد کتاب کـې راټولې او (د پښتو ادب لرغونې دوره) نوم مـو ورکـړ، کتـاب مـو پـر (۱۳۸۹ل) کال چاپ او بيا مو د محصلينو د تشويق په خاطر د ځينو محصلينو د والدينو پـه ګډون ورتـه د کتـاب پرانيسـتې يـوه پراخـه غونډه هم جوړه کړه. لوسـتونکي اوس دا اثـر پـه چاپي او برېښـنايي بڼه ترلاسه کولای شي. دا په افغانسـتان کـې څـه چې پـه نـړۍ کـې بـه لومړی ګام وي چې د يوه ټولګي محصـلين دې پـه خپلـه د خپـل ځـان لپاره درسي يـا مرسـتندوی درسـي کتـاب وليکـي او عمـلاً دې تـرې نور محصلين ګټه پورته کړي. تر دې کال وروسته مې پـه بـل لـومړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولګي کې بې‌ها محصلینو ته چې ټول شمېر یې نږدې (۱۲۰) تنو ته رسېده، کورنۍ دندې یا سیمینارونه وسپارل، خو دا ځل څېړنه، شننه او یا هم سپړنه نه وه، دا ځل یوازې ژباړه وه. هغوی ټولو ته مې وویل، هر څوک چې پر هره ژبه پوهېږي، له همغې ژبې څخه دې پښتو ته یو یو اثر وژباړي. له سیاسي اثارو پرته بل هر ډول، علمي، ادبي، څېړنیز او نور اثار ژباړلای شي. محصلینو ته مې درې میاشتې وخت ورکړ او ورته مې وویل چې دا ژباړه مو د کورني کار او یا سیمینار په توګه درمحاسبه کوم او تر سیمینار هم زیاتې نمرې لري. دوی خپل کار ته اوږه ورکړه او په پای کې یې (۱۱۴) عنوانه بېلابېل ادبي، تاریخي، علمي او نور اثار وژباړل، دا هم په نړۍ او سیمه کې یوه بې ساري بېلګه ده چې د یوه ټولګي محصلین دې خپلې ټولنې ته پر یوه وخت دومره اثار ډالۍ کړي. دا اثار که څه هم ددې کتاب د لیکلو تر وخته نه دي چاپ شوي خو اکثره یې د چاپ وړ دي او زموږ د ټولنې د علمي او ادبي اړتیاوو د خړوب لپاره یې چاپ ضروري دی.

له دې سریزې څخه مې هدف دادی چې هر استاد ته په کار دي، د تدریس په بهیر کې خپله تجربه لاپسې پخه او بل پښت ته یې وړاندې کړي، محصلینو ته ددې مجال ورکړي چې هغوی په تدریسي بهیر کې د یوې اساسي برخې په توګه ګډون وکړي، نه یوازې دا چې د یوه بې دخله مخاطب په توګه یوازې د اورېدونکي په رول کې پاتې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې ما د (پوهاندی) علمي رتبې لپاره د تېزس موضوع ټاکله، نو د پښتو څانګې له مشرتابه او استادانو سره په مشوره مې د (ادب تاریخ) همدا (لومړنی یا لرغونې) دوره غوره کړه، څانګې هم په تېر تدریسي بهیر کې زما ماضي او تېرې تجربې ته په کتو سره له یادې موضوع سره موافقه وکړه، د ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د لوړو زده کړو وزارت هم موضوع تائید کړه. تر هغه وروسته مې په دې برخه کې د ټولو لیکل شویو او متفرقو اثارو په راټولولو لاس پورې کړ. که څه هم په ټولیز ډول د پښتو ادب تاریخ او په تېره بیا د لرغونې دورې په باب ګڼ شمېر اثار لیکل شوي، اکثره یې پر خپل ځای او پر خپل وخت ګټور دي، خو داسې یو بل اثر ته هم اړتیا وه چې د تېرو لیکلو شویو اثارو مزایاوې هم ولري او په همدې مشخصه برخه کې د یوه اوږده تدریسي بهیر نچوړ او تجربه هم ورسره ملګرې وي.

نو په دې خاطر مې په ټینګه وپتېیله چې د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د پښتو څانګې محصلینو ته داسې یو تدریسي اثر ولیکل شي چې د پښتو ادب لرغونې دوره هم په ښه ډول توضیح او تشریح کړای شي او محصلینو ته هم د دې مجال ورکړي چې د تدریس پرمهال په تدریسي بهیر کې د یوه فعال عنصر په توګه مطرح شي. دلته غواړم په دې برخه کې هغو ټولو اثارو ته هم په لنډیز سره نغوته وکړم چې د پښتو ادب تاریخ د همدې لرغونې دورې په باب لیکل شوي او یا هم له دې دورې سره اړیکې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې اثارو کې یو شمېر هغه اثار شامل دي چې په مشخص ډول د پښتو لرغونو ادبیاتو یا هم لرغونې دورې ته ځانګړي شوي دي. ځینې نور بیا داسې اثار دي چې په مجموعي ډول د پښتو ادبیاتو او په تېره بیا د هغو د بېلابېلو دورو؛ منځنۍ او یا کلاسیکې دورو په باب لیکل شوي او څه ناڅه یې پر لرغونو ادبیاتو هم رڼا اچولې ده.

د پښتو ادبیاتو پر شکلي او محتوايي اړخونو هم ځینې اثار لیکل شوي، چې هغو هم د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې منظوم او منثور کلام د بېلګو په توګه را اخیستي او هغه یې شنلي او ارزولي دي. دلته غواړو دې ډول اثارو ته اشاره وکړو:

د یادونې وړ ده، چې دا کار به لوستونکو او محصلینو ته د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب د شوي کار، تحلیل، ارزونې او شننې یو جاج او انځور وړاندې کړي. درانه محصلین او لوستونکي کولای شي د لا زیاتو معلوماتو لپاره یادو اثارو ته هم مراجعه وکړي او له هغو څخه هم خپله خپله ګټه پورته کړي.

تر کومه ځایه چې د ادبي تاریخ لیکنې په بهیر پورې اړه لري، له ادبي څېړنو جوتېږي چې په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر د رواني لمریزې پېړۍ د دویمې لسیزې له لومړیو کلونو څخه راپیلېږي او تراوسه یې په دې تېرو اوو اتو لسیزو کې ډېر ورو پرمختیايي حرکت لرلی دی. موږ دلته ددې پرمختیايي یون ارزونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د لیکل شویو ادبي تاریخونو کره کتنه نه کوو، یوازې لیکلي ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار په ډېر لنډیز سره درپېژنو:

((د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي)) اثر لیکوال دغه لیکل شوي ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار په مناسب تفصیل سره معرفي کړي دي، موږ یې د نوموړي اثر په حواله په ډېر لنډیز سره درپېژنو:

تاریخچه شعر پښتو: په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر د ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبي له (تاریخچه شعر پښتو) نومي اثر څخه کېږي. ځینو بیا دغه اثر ادبي تاریخ ډوله اثارو کې شمېرلی، خو ځینو بیا له دې امله چې د ادبي تاریخي دورو وېش او ځینې نورې ځانګړنې لري، د پښتو لومړنی ادبي تاریخ بللی دی. ارواښاد استاد دغه اثر په دري ژبه لیکلی او په پرله پسې ډول په (طلوع افغان) کې خپور شوی پر (۱۳۱۴ل) کال د زمري د میاشتې پر (۱۳)مه نېټه یې خپربدنه بشپړه شوې ده. (د اثر په دې وروستیو کې په کندهار کې په کتابي بڼه هم خپور شوی دی.)

د پښتو د ادب تاریخ: دا د پوهاند صدیق الله رښتین لیکلی اثر دی چې پر (۱۳۲۳ل کال یې ادبي جایزه ګټلې وه) او لومړی ځل پر (۱۳۲۵ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب: دا د پښتو ادب يوه لنډه رساله ده، چې اجمل خټک پر (۱۹۴۷م) کال په اردو ژبه ليکلې او تراوسه څو ځله خپره شوې ده.

پښتو ادب: دغه کوچنی ادبي تاريخ ډوله رساله پر (۱۹۵۱م) کال په کراچۍ کې چاپ شوی، خو د ليکوال نوم پرې نه دی ليکل شوی.

ادبيات سرحد لومړی ټوک: په اردو ژبه ليکل شوی ادبي تاريخ ډوله اثر دی، چې رضا همدانی ليکلی او پر (۱۹۵۳م) کال په لاهور کې چاپ شوی دی.

د افغانستان ادبيات په لرغونو زمانو کې (پښتو ادبيات): ارواښاد غلام جيلاني جلالي د پوهاند عبدالحی حبيبي د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک او پوهاند صديق الله رښتين د پښتو د ادب تاريخ پر بنسټ ليکلی او خپلې څېړنې يې هم ورسره ملې کړي دي.

د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوک: دا ادبي تاريخ استاد حبيبي پر (۱۳۲۳ل) کال د کابل پوهنتون په چوکاټ کې د ژبو او ادبياتو پوهنځي تر تاسيس وروسته ليکلی او بيا لومړی ځل پر (۱۳۳۸ل) کال په کتابي بڼه چاپ شوی او بيا تر ننه څو ځله چاپ او خپور دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د يادونې وړ ده چې اروانباد علامه پوهاند حبيبي دمخه پر (۱۳۲۳ل) کال د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک کښلی، چې له (۱۳۲۵ل) کال څخه تراوسه څو ځل چاپ شوی او په دريم چاپ (۱۳۵۴ل) کال پرې ډېرې زياتونې هم شوې. دا اثر د ادبياتو پرځای د پښتو ژبې تاريخ دی، نو ځکه (د پښتو ادبي تاريخ د منابعو پېژندنه او ارزيابي) اثر ليکوال هغه د ادبي تاريخونو په لړ کې نه دی معرفي کړی.)

پښتو علاقايي ادب: دغه ادبي تاريخ ډوله اثر سلطان محمدصابر ليکلی او د کويټې اولس مجلې د (۱۹۶۳م) کال د خصوصي ګڼې په (۲۶۱-۳۰۴) مخونو کې چاپ شوی دی.

لغة البشتو: دا يو لنډ ادبي تاريخ ګوټی دی، چې استاد پوهاند حبيبي ليکلی او په عربي ژبه په قاهره کې چاپ شوی دی.

نظری به ادبيات پشتو: د پوهاند حبيبي عربي رساله پر (۱۳۵۶ل) کال سمندر غورياني دري ته ژباړلې او پر (۱۳۵۷ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا چاپ شوې ده.

د پښتو ادبياتو تاريخ: دا يو درسي متن دی، چې پوهاند رښتين پر (۱۳۴۳ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې د څلورم ټولګي محصلانو ته ليکلی دی. دا اثر پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳۴۶ل) کال دویم ځل لپاره بیا چاپ شوی، چې تر لومړي چاپ په کې زیاتوالی راغلی دی.

د پښتو ادب تاریخ: دا هم یو درسي متن دی، چې پوهاند عبدالحی حبیبي د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د درېیم ټولګي د زده کړیالانو لپاره لیکلی او پر (۱۳۴۷ل) کال په ګستتنر ډول چاپ شوی دی.

د پښتو ادب لنډ تاریخ: دا هم پوهاند عبدالحی حبیبي د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د څلورم ټولګي زده کړیالانو لپاره لیکلی او پر (۱۳۴۷ل) کال د پوهنتون په چاپ خونه کې ګستتنر شوی دی.

پښتو زبان و ادب پر ایک نظر: یوه ادبي تاریخ ډوله رساله ده، چې فقیر حسین ساحر په اردو ژبه لیکلې او پر (۱۹۶۵م) کال د پښتونخوا په پېښور کې چاپ شوې ده.

پښتو زبان اور ادب کی تاریخ: دا ادبي تاریخ محمد عباس مدني په اردو ژبه لیکلی او پر (۱۹۶۹م) کال د پښتونخوا په پېښور کې چاپ شوی دی.

تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند: دا په اردو ژبه د هند او پاکستان د مسلمانو خلکو د ژبو او ادبیاتو د تاریخونو یوه اوږده لړۍ ده، چې د دیارلسم ټوک په پیل کې یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبياتو ستر خپرکي په (۱۸۳) مخونو خوندي کړي دي. د ادبي تاريخ دا ديارلسم ټوک پر (۱۹۷۱م) کال د پنجاب پوهنتون له خوا د پاکستان په لاهور کې چاپ شوی دی.

روهي ادب: په پښتونخوا پېښور کې لومړنی ليکل شوی بشپړ ادبي تاريخ دی، چې پروفيسور محمد نواز طاير په دوو ټوکونو کې ليکلی او پر (۱۹۷۸م) کال د پېښور پوهنتون پښتو اکېډيمۍ له خوا چاپ شوی دی. (دا ادبي تاريخ اردو ژبې ته هم ژباړل شوی او په همدغه نوم چاپ دی.)

د پښتو ادبياتو تاريخ: د پښتو ادبياتو د تاريخ دا لړۍ د کابل پوهنتون استاد پوهنوال ډاکتر زېورالدين زېور په دريو ټوکونو کې د ادبياتو پوهنځي د محصلينو لپاره، لومړی ټوک لرغونې دوره (۱۳۵۹ل)، دويم ټوک منځنۍ دوره (۱۳۵۷ل) او درېيم ټوک معاصره دوره (۱۳۶۰ل) کال ليکلې، دا اثار د کابل پوهنتون په چاپخونه کې ګستتنر شوي دي. (وروسته بيا دا درې واړه ټوکونه جلا جلا لومړی د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، بياد مومند خپرندويه ټولنې او په دې وروستيو کې د ميهن خپرندويې ټولنې له خوا چاپ شوي دي.)

(د پښتو ادبي تاريخ د منابعو پېژندنه او ارزيابي) تر اثر وروسته بل اثر چې مونږ ته د پښتو ادبياتو په باب ليکل شوي اثار راپېژني

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه د پښتو ادب تاريخ (کره کتنه) اثر دی. په دې اثر کې ادبي تذکرې هم معرفي شوي دي.

البته د پښتو ادب تاريخ (کره کتنه) اثر ليکوال ځينې هغه ادبي تاريخونه هم راپېژني چې د پښتو د ادبي تاريخ د منابعو پېژندنه او ارزيابۍ اثر د تاليف تر کال (۱۳۶۷لمري) څخه وروسته چاپ شوي يا ليکل شوي دي. مورږ دلته د نوموړي اثر په استناد يوازې د ادبي تاريخونو او د هغو د ليکوالو نومونه راوړو:

۱- تاريخچه شعر پښتو (د پوهاند حبيبي)، ۲- د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک (پوهاند عبدالحی حبيبي)، ۳- د پښتو د ادب تاريخ د پوهاند صديق الله رښتين، ۴- د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوک (پوهاند حبيبي)، ۵- د پښتو ادب تاريخ (پوهاند حبيبي)، ۶- د پښتو ادبياتو تاريخ منځنۍ دوره (ډاکتر زيورالدين زيور)، ۷- د پښتو ادبياتو تاريخ- اوسنۍ دوره د ډاکتر زيورالدين زيور، ۸- د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې)- لومړی ټوک (سرمحقق زلمی هېوادمل)، ۹- د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوک (معاصره دوره) (کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي)، ۱۰- د افغانستان ادبيات په لرغونو زمانو کې (پښتو ادبيات) (غلام جيلاني جلالي)، ۱۱- د پښتو ادبياتو معاصر تاريخ (شهسوار سنګروال)، ۱۲- پښتوادب د پېړيو په پوړيو کې (حبيب الله رفيع)، ۱۳- لغة البشتو (پوهاند عبدالحی حبيبي)، ۱۴- د پښتو ادبياتو تاريخ (پوهاند صديق الله رښتين)، ۱۵- د پښتو ادب تاريخ (پوهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحی حبیبي)، ۱۶- د پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ (پوهاند عبدالحی حبیبي)، ۱۷- د پښتو ادب لنډ تاریخ (څېړنوال سید محی الدین هاشمي)، ۱۸- تاریخ ادبیات افغانستان (محمد حیدر ژوبل)، ۱۹- پښتو ادب (اجمل ختټک)، ۲۰- پښتو ادب (د لیکوال نوم یې معلوم نه دی)، ۲۱- پښتو ادب (عبدالحلیم اثر)، ۲۲- د پښتو شعر و ادب تاریخ (شېرافضل بریکوټی)، ۲۳- پشتو زبان ادب کی مختصر تاریخ (عبدالله جان عابد)، ۲۴- د پښتو ژبې او ادب تاریخ (پروفیسور حنیف خلیل).

دلته ځینې هغه ادبي تاریخونه چې د پښتو ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي نومي اثر تر چاپ او خپراوي وروسته چاپ شوي او یا لیکل شوي د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر په حواله یې په ډېر لنډیز درپېژنو:

پښتو ادب لنډ تاریخ: څېړنوال سید محی الدین هاشمي لیکلی، د پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ دی، چې (۱۳۸۲- ۱۳۸۳ل) کال کې د صبا مجلې په (۴۵-۹۷) ګڼو کې پرله پسې خپور شوی دی.

تاریخ ادبیات افغانستان: دا اصلاً د دري ژبې او ادبیاتو تاریخ دی، محمد حیدر ژوبل لیکلی، لومړی برخه کې د پښتو ژبې او وروسته د پښتو ادبیاتو په اړه ډېرې لنډې څرګندونې لري.

دا اثر لومړی پر (۱۳۳۶ل) کال او بیا تر (۱۳۸۲ل) کال وروسته څو ځله د میوند خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو شعر و ادب تاریخ: دا ادبي تاریخ شېر افضل بریکوټي لیکلی او پر (۱۳۷۴ل) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ او خپور شوی دی.

پشتو زبان اور ادب کی مختصر تاریخ: دا ادبي تاریخ په اردو ژبه عبدالله جان عابد لیکلی او پر (۱۳۸۶ل) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ شوی دی.

د پښتو ژبې او ادب تاریخ: د پښتونخوا پېښور پوهنتون د پښتو ادبیاتو د ماسترۍ د پروګرام د لومړۍ پارچې (مضمون) لپاره پروفیسور حنیف خلیل لیکلی او پر (۲۰۰۶م) کال په پښتونخوا پېښور کې چاپ شوی دی.

پشتو زبان و ادب کی تاریخ (ایک خاکه): حنیف خلیل په اردو ژبه لیکلی ادبي تاریخ دی، چې پر (۲۰۰۸م) کال په پښتونخوا پېښور کې د یونیورسټي بکس پبلشرز له خوا په (۷۴۸) مخونو کې چاپ او خپور شوی دی.

پر دغو اثارو سربېره په وروستیو کې یو شمېر نور اثار چې د لرغوني ادبي دورې په باب لیکل شوي دي، په دې ډول دي:

د پښتو ادب لرغوني دوره: دا هغه اثر دی چې پر (۱۳۸۸ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د محصلینو له خوا په ګډه لیکل شوی او پر (۱۳۸۹ل) کال د یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتوري یون له خوا چاپ شوی دی. په دې اثر کې د (۵۶) محصلینو له خوا (۵۶) بېلابېلې لیکنې راټولې شوې چې ټولې د لرغونې ادبي دورې او لـه هغـې سره پـر تړلـو موضـوعاتو راڅرخي. دا کتـاب هـم دلرغونې دورې د ادبیاتو په باب خورا مهم اثر دی.

د **پښتو لرغونې شاعري**: د پوهنمل سیدغني غني لـه خوا لیکـل شوی او پـه ننګرهـار کـې د مومنـد خپرندویـه ټـولنې لـه خوا لـومړی ځـل پـر (۱۳۹۲ل) کـال چاپ شوی دی. دا اثـر د علمـي ترفیـع لپاره لیکل شوی او ټول شنل شوي او ارزول شوي موضوعات یې پر پښتو لرغونې شاعرۍ راڅرخي. دا اثر د پښتو لرغونې شاعرۍ د څېړنې او پېژندنې په برخه کې یو اختصاصي اثر ګڼل کېدی شي.

د **پښتو ادبیاتو لرغونې دوره**: دا اثـر اسـتاد (فریـد هـلال) لیکلی او په جلال اباد کې (کتاب خپرندویه ټولنې) له خوا په ښکلې قطع او صحافت چاپ شوی دی.

دا هـم د پښـتو لرغونـو ادبیـاتو پـه بـاب څېړنـه او شـنه ده او د ښــوونې او روزنـــې پـــوهنځي او د دارالمعلمینـــو د اســـتادانو، محصلینو د یـو شمېر پوښتنو او اړتیـاوو د رفـع کولـو لپـاره لیکـل شـوی دی. اثـر ډېـره تفصـیلي بڼـه نـه لـري، خـو د لوسـتونکو او محصلینو لپاره ګټور اثر ګڼل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو پاڼو تول: د زرین انځور د (۱۱) لیکنو ټولګه ده چې دوه لیکنې یې د پښتو لرغونو ادبیاتو شننې ته وقف شوي او نورې یې د کلاسیکو ادبیاتو په باب دي، دا اثر پر (۱۳۹۴ل) کال د مومند خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

((پورته مو د پښتو ژبې ځینې ادبي تاریخونه او ادبي تاریخ ډوله اثار چې په افغانستان او پښتونخوا کې چاپ شوي وو. په ډېر لنډیز سره دروپېژندل، د هغو پر منځپانګې، محتویاتو او نورو ځانګړنو مو ډېر بحث ونه کړ، خو دلته ددې خبرې یادونه ضروري بولو چې له څو ګوتو په شمېر ادبي تاریخونو پرته، زموږ زیاتره د ادبیاتو تاریخونه په عنعنوي او دودیزه بڼه لیکل شوي او د ادبي تاریخ لیکنې معاصر معیارونه، د لیکنې اصول او لارې په پام کې نه دي نیول شوي. سربېره پر دې په پښتو ژبه او ادب کې په معاصر مفهوم د ادبي تاریخ لیکنې بهیر، چې له پیلامې یې لرو ډېر اتیا کلونه تېرېږي، د نورو ګاونډیو ژبو په ځانګړې توګه د پارسي او اردو په پرتله ډېر ورو او په اصطلاح د مېږي په پله روان دی او په پښتو کې د یو جامع او عمومي ادبي تاریخ او یا د هرې ادبي دورې په اړه د یو ځانګړي ادبي تاریخ لیکنې لپاره اکاډیمیکې او هر اړخیزې څېړنې ته اړتیا شته.)) (۴۷: ۵۰۴- ۵۱۲)

ما په خپل دې اثر کې د لوړو زده کړو وزارت له خوا د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د همدې لرغونې دورې لپاره د تصویب شوي کاریکولم ټول محتویات په پام کې نیولي او هغو ته مې داسې څېړنیزه، شننیزه او تدریسي بڼه ورکړې چې محصلین په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خپل ځان شامل وګڼي. دا اثر له سریزې پرته ټول (۱۴) څپرکي لري. په لومړي څپرکي کې یې لومړی یا لرغونې دوره تشریح شوې، ادب تاریخ، ادبي تذکره څه ته وایي؟ پښتو څو ادبي دورې لري؟ دا مسایل تشریح شوي، تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب ته هم نغوته شوې او بیا د پښتو ادب لرغونې دوره شنل شوې ده. په دویم څپرکي کې د پښتو ادبیاتو لویې حوزې؛ غور، کسي غر، ملتان او نورې سیمې تشریح شوي او په دریم څپرکي کې له امیر کروړه رانیولې تر شیخ محمد صالح پورې د پښتو ادبیاتو (۲۹)بېلابېلې څېرې؛ او د هغوی د کلام بېلګې تشریح شوي، هم د دوی ژوند ته کتنه شوې او هم یې کلام ارزول شوی دی. په څلورم څپرکي کې له نورو ژبو، له عربي او دري سره د پښتو ژبې اړیکې څېړل شوي، په پنځم څپرکي کې د لرغونې دورې نظم پر دوو برخو: د پښتو خپل یا ولسي ادبیاتو فورمونه، لکه لنډۍ، بګتۍ، سروکي او نور څېړل شوي او هم له نورو ژبو څخه راغلي نظمي فورمونه لکه، قصیده، رباعي، غزل، مثنوي او نور ارزول شوي دي.

په شپږم څپرکي کې د لرغونې دورې نثر: د سالو وږمه، تذکرة الاولیا او نور څېړل شوي دي. اووم څپرکي کې د لرغونې دورې د ادبیاتو لغوي شننه شوې، متروکې کلمې، پخوانۍ کلمې او جغرافیایي نومونه شنل شوي دي. په اتم څپرکي کې په لرغونې دوره کې منظومه ژباړه، د هغې فورم، هنري ښکلا او د هغې پرتلنه څېړل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نهم څپرکي کې په لرغونې دوره کې د شيخ رضي لودي او نصر لودي، د اسمعيل او خربښبون او همدارنګه د سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازي ترمنځ لومړنۍ مشاعرې او مناظرې څېړل شوې دي. په لسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه لکه وياړنه، ويرنه، ستاينه، ساقينامه او نور څېړل شوي او اورزول شوي دي. په يولسم څپرکي کې د لرغونو ادبياتو فکري ځرنګوالی، اسلامي افکار، غنايي افکار، سياسي افکار، ملي او نور افکار څېړل شوي او شنل شوي دي. په دولسم څپرکي کې د لرغونې دورې عمومي ځانګړنو ته نغوته شوې، ددې دورې د ادبياتو خپل چاپېريال، نرِه والي، د نورو ژبو اغېزو، لوړتيا او ځوړتيا ته ګوته نيول شوې ده. په ديارلسم څپرکي کې د لرغونې دورې د ادبياتو ځرنګوالي او څومره والي يا کيفيت او کميت ته اشاره شوې او يو بل سره پرتله شوي دي. په څوارلسم څپرکي کې د لرغونې دورې موثرې سياسي او ټولنيزې څېرې او حادثې بيان شوي او د پښتو کرونولوژي راغلې ده او په همدې وروستۍ برخه کې د اثر پايله يا نتيجه راغلې ده. چې په عمومي ډول يې د لرغوې ادبي دورې ځانګړنې يو ځل بيا په ګوته کړې دي. د يادونې وړ ده چې د هر څپرکي په پای کې د هغه څپرکي محتوايي لنډيز او د محصلينو د فکر کارونې لپاره د هغه څپرکي اړوند پوښتنې هم راغلې، چې نه يوازې محصلين به د تدريس په بهير کې له دې پوښتنو سره مخامخېږي او هغوی به ورته ځوابونه پيدا کوي، بلکې دا پوښتنې به دوی ته د کورنيو دندو يا سيمينارونو په بڼه هم ورکول کېږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغوی به په دې برخه کې لا ډېره پلټنه او څېړنه کوي، تشریحي، توضیحي، لنډ او تفصیلي ځوابونه به ورته پیدا کوي.

دلته ددې خبرې یادونه هم ضروري بولم چې دا اثر د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په باب نه لومړنی اثر دی او نه هم وروستنی، دا د تېرو لیکلو شویو اثارو په دوام یو بل اثر دی چې د هغو پخوانیو اثارو ګټورې مزایاوې په کې هم خوندي دي او نوې زیاتونې هم لري. تر دې وروسته به نور اثار هم لیکل کېږي چې کېدی شي ددې اثر له ځینو ګټورو خواوو ګټه پورته کړي او لا ښه پوره او کره اثر ترې ولیکل شي، بشري ژوند د نورو تجربو او تېرو کارونو تداوم دی، علم هم پر یوه ورځ نه دی رامنځته شوی، د یوې ژبې د ادبیاتو څېړنه هم په یوه، دوو یا څو اثارو کې نه شي رالنډېدلای، هر اثر له یوه یا څو لیدلورو څخه د یوې ژبې پر ادبیاتو رڼا اچوي. دا اثر هم د تدریسي لیدلوري له مخې لیکل شوی، چې محصلین ورڅخه څرنګه ښه ګټه پورته کړي او ځان په تدریسي بهیر کې شامل وګڼي.

په دې اثر کې له کتابتوني څېړنې څخه زیات کار اخیستل شوی دی. کتابتوني څېړنه او ارزونه دلته ځکه ډېره کارېدلې چې دا د لرغونې دورې ادبیات دي، په دې برخه کې سړی مجبورېږي ټول یا هم اکثره هغه اثار ولولي چې تر دې وړاندې لیکل شوي، دا اثار یو پر بل پسې تعقیب او تحلیل کړي او ویې ارزوي او بیا خپلې لیکنې ته مسیر وټاکي. ساحوي څېړنه دلته ځکه ډېره عملي نه برېښي چې اوس ددې امکان نه شته چې څوک دې یوې ساحې ته لاړ شي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلته دي د زر يو نيم زر كلونو پخوانيو اثارو به باب عملي پلټنه پيل كړې او يا دې د هغه وخت ليكل شوي اثار بيا مومي. البته دا كار ممكن دی چې پخواني ادبيات دې د هغو په پاب د پخوانيو اثارو ترڅنګ د ادبپوهنې او ادب تيوري، د اصولو او نورو نويو اثارو په رڼا كې وارزول شي او وشنل شي.

په دې اثر كې د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب له اكثرو پخوانيو او نويو ليكل شويو اثارو څخه ګټه پورته شوې او خپله تدريسي تجربه هم ورسره ملګرې شوې ده. هيله ده درنو لوستونكو ته هغه هدف او پيغام په ښه ډول ورسوي چې ددې اثر د ليكلو پرمهال په پام كې نيول شوی و.

په دې اثر كې دا ټكی هم د يادونې و بولم، لكه څنګه چې مې يادونه كړې، تر دې اثر دمخه هم د پښتو لرغونو ادبياتو په باب پاموړ شمېر اثار ليكل شوي او په دې اثر كې هم ورڅخه ګټه پورته شوې، ځينو ځايونو كې لكه د ليكوالو د پېژندنې په برخه كې له دې اثارو څخه په منظم ډول يوه برخه رانقل شوې، ځكه چې د پخوانيو ليكوالو د پېژندنې په برخه كې ډېر كم څه نوي زيات شوي، خو په دې برخه كې بيا هم د نورو ليكوالو د اثارو پرتلنه ورسره شوې، كوم ځای كې چې پخواني املا او انشا كې كوم سمون ته اړتيا وه، له سمون څخه هم كار اخيستل شوی، د تحليل په برخه كې پر پخوانيو شننو سربېره نورې زياتونې او سپړنې هم پرې زياتې شوي، نو ځكه خو كه درانه لوستونكي د يوه اثر په اخيستل شوي متن كې ځينې بدلونونه ګوري، نو دا د همدغه نوي عصر د اړتيا مطابق ترسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي، د يوه ليکوال د پخواني تحليل په دننه دننه کې ځينې نور تحليلونه هم ورزيات شوي دي. ددې ترڅنګ تر يوه حده هڅه شوې چې د لرغوني دورې پر ادبياتو زموږ د ادبپوهانو له خوا د شويو تحليلونو محتوا راواخيستل شي، نه کټ مټ متن او کومو ځايونو کې چې د متن کټ مټ را انتقال ته اړتيا وه، هلته متن په همغه واحده بڼه را انتقال شوی دی.

په پای کې غواړم د پښتو څانګې له مشرتابه او درنو استادانو؛ پوهاند محمد صابر خويشکي، پوهندوی بخت مير وزيري، پوهاند يارمحمد يزال، پوهندوی دوکتور محمداجان حقپال، پوهنوال محمد رفيق رفيق او نورو څخه د زړه له تله مننه وکړم چې له پيله رانيولې او د اثر د بشپړاوي تر بريده پورې يې له ماڅخه خپلې ټولې ممکنه مرستې ونه سپمولې. همدارنګه قدرمن ورور ضياءالرحمن ضياء، چې ددې اثر په کمپوز، ډيزاين او سمون کې يې زيات زيار وګاله د زياتې قدردانۍ وړ بولم. له خوږو محصلينو او ګرانو لوستونکو څخه هم هيله کوم چې ددې اثر تر چاپ وروسته د تدريس او لوستو پرمهال دې اثر ته بڼه ځير شي او کله چې يې هر ډول نيمګړتيا ته پام شو، نو له ما سره دې اړيکي ټينګ کړي، چې هغه نيمګړتيا حل او په نورو چاپونو او يا هم برېښنايي بڼه کې يې سمون راولو.

په درناوي

د افغاني ادب د لا غوړېدو په هيله

پوهنوال محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی یا لرغوني دوره

څرنګه چې ادبيات په ژبې او ژبه بيا په قوم يا ملت پورې اړه لري، نو ښه به وي چې دلته په پيل کې د پښتنو د اصل و نسب او د پښتو ژبې د ريښې په باب هم لږ تم شو. د پښتنو د اصل او نصب په باب پوهانو بېلابېل نظرونه څرګند کړي دي: ((افغاني پوهان پښتانه اکثره د لرغوني باختريا خلک ګڼي، يو شمېر نا افغان معتبر ليکوال هم په دې عقيده دي چې پښتانه په وروسته زمانه کې له شمال څخه راغلي دي. پښتانه يو وخت د غور په غرونو کې متمرکز و او وروسته بيا مهاجرين ورسره يوځای شوي او د هغوی ژبه او دودونه يې منلي دي.)) (۴۲: ۲۶۸)

((ځينو تاريخپوهانو پښتانه نژاده ګڼلي، خو موجوده پوهنه او تاريخي- مقايسوي ژبپوهه بيا دا يوه افسانه ګڼي. نويو علومو تاريخي واقعيتونه او د پېښو ډېر تياره اړخونه د فني وسايلو په مرسته روښانه کړي او دې نتيجې ته رسېدلي چې پښتانه د لويو بشري کورنيو په ډله هندو اروپايي او په هغو کې بيا اريايي باختري توکم دی.)) (۱۸: ۵)

د نورو بېلابېلو تاريخي شننو، څېړنو، تاريخي اسنادو او تېر پېژندونکو وروستی نچوړ او نتايج هم دادي چې ((پښتانه د اريايي قومونو له جملې څخه يو قوم دی او دا قوم يا قبيله په لسو اريايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومونو کې تر ټولو قوي او غښتلی قوم و.)) ((پښتو ژبه د ژبو د هندو اروپايي کورنۍ، د ارياني څانګې د ختيزو ژبو په ډله کې يوه مطرح او پامور ژبه ده.))

((معاصره ژبپوهنه د تاريخي او پرتليزې ژبپوهنې د يوې نظريې په حکم اريايي مړې او ژوندۍ ژبې او لهجې پر دوو لويو څانګو وېشي چې هره يوه يې بيا دوه دوه ښاخونه لري:

لومړي باختري ژبې:

الف- جنوبي باختري ژبې: لکه ساکي، پښتو، اورمړي او پاميري ژبې.

ب- شمالي باختري ژبې: لکه سوغدي، یغنوبي، خوارزمي، الياني او اوسيتي.

دويم ايراني ژبې:

الف- جنوبي ايراني ژبې: لکه زړه فارسي، منځنۍ فارسي، نوې فارسي، تاتي، بختياري او کومزاري.

ب- شمالي ايراني ژبې: کوردي، بلوچي، تاليشي او غلياني.))(۱۸: ۸)

د نړۍ د دايرة المعارف له مخې پر (۲۰۱۵م) کال په ټوله نړۍ کې د پښتنو شمېر تر (۶۰) مليونو تنو اوړي. خو دا ټول (شپېته مليونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنه) پښتانه په پښتو ژبه خبرې نه کوي، يو زيات شمېر يې داسې دي چې خپله ژبه يې هېره کړې ده.

ځينې نور يې بيا داسې دي چې کورنۍ او مورنۍ ژبه يې پښتو ده، خو د ښار، دفتر او بازار ژبه يې بله ده. کېدی شي د نړۍ په کچه له هرو دريو پښتنو څخه يوه يې خپله ژبه هېره کړې وي، خو له نسلي او روحي پلوه له پښتونولۍ څخه نه دي تېر شوي، ځان پښتون بولي او پر پښتونولۍ وياړ هم کوي. په هندوستان او اوسني پاکستان کې په ډله ييز او کتله يي ډول نسلي پښتنو خپله ژبه هېره کړې او يا هم پرې هېره کړای شوې ده چې شمېر يې مليونونو تنو ته رسېږي. د افغانستان په يو شمېر لويو ښارونو او نورو سيمو لکه کابل، هرات، فراه او نورو کې هم يو زيات شمېر پښتنو په ډله ييز او کتله يي توګه خپله ژبه هېره کړې ده، سره له دې چې له نسلي او کلتوري پلوه يې له خپل قوم سره رابطه نه ده شلېدلې، خو له ژبني پلوه ورته سخت زيانونه اوښتي دي. نړيوال دايرة المعارف چې په نړۍ کې د سلو ټاپ يا ګڼ ويونکو ژبو لست خپور کړی په هغه کې يې پښتو په دوو هېوادونو کې ياده کړې ده، په پاکستان کې يې د څلورو ګڼ ويونکو ژبو په ډله کې ياده کړې چې تر اردو، پنجابي او سندهي وروسته څلورم مقام لري او په افغانستان کې يې د لومړۍ ژبې په توګه ياده کړې چې تر بلې هرې ژبې زيات ويونکي لري. سره له دې چې پښتو د نړۍ په سلو ټاپ او ګڼ ويونکو ژبو کې حسابېږي او که ټول ويونکي يې په پام کې ونيول شي، د نړۍ په (۳۰-۴۰) مخکښو ژبو کې حسابېږي، خو بيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم لکه څنګه چې په کار ده، پښتو ژبې ته د بېلابېلو عواملو او ګڼو دلایلو له امله هغومره کار نه دی شوی چې په کار و. دا کار بېلابېل عوامل لري چې د ټولو څېړل یې یو جلا بحث غواړي. دې سره سره چې پښتو ته ډېره سرکاري یا دولتي پاملرنه نه ده شوې، خو بیا هم پښتو ژبې د ولس په مټ خپل ځان ساتلی او د نورو قوي ژبو له یرغل سره یې مقابله کړې ده. ځکه خو نو ((پښتو ته د ژبپوهنې په اصطلاح (ځانساتې) یا محافظه کاره ژبه ویل کېږي او انګلیسي ژبې ته یوه ژبخوره ژبه.))(۶۱: ۳۲) هره هغه ژبه چې د پښتو ژبې په موقعیت او حالت کې واقع وای، ځان یې د قوي سیالانو په مقابل کې نه شو ساتلای. د پښتو ژبې په دفاعي سیستم کې د نورو عواملو ترڅنګ ادبیاتو او په تېره بیا ګړنیو ادبیاتو خپل خپل رول لرلی دی. د ادبیاتو یوه ځانګړنه همدا ده چې ((ادبیات یو ژبنی هنر ګڼل کېږي.)) کله چې ژبه نه وي ادبیات نه شته، څرنګه چې ژبه د ادبیاتو بنسټ ګڼل کېږي، دغسې ادبیات هم د ژبې په ښکلا، ځلا او بقا کې خپل رول لري. طبیعي خبره ده چې لومړی په یوه ټولنه کې ژبه رامنځته کېږي او بیا ادبیات، نو د ژبې یو معمول تعریف همدا دی چې ((د پوهولو او راپوهولو وسیله ده))(۶: ۴۶)

او یا هم ((ژبه د هغو اوزانو نوم دی چې انسان پرې خپل مطالب بیانوي، دېته په عربي کې (لسان یا لغت)، یوناني کې ورته (یوغوس)، په انګرېزي کې ورته (لینګویج) په پارسي او اردو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته (زبان) په سنسکریت کې ورته (جوا) او په پښتو کې ورته (ژبه) وایي.)) (۲۲: ۲۰-۲۱)

کله چې ژبه رامنځته شي، ورو ورو وده کوي او د بېلابېلو مفاهیمو او ضروریاتو د څرګندولو لپاره کارېږي. ادبیات هم د انسان د اړتیاوو د نامستقیم بیان د پوره کولو لپاره کارېږي او ادبي ژبه هم د همدې اړتیا پر بنسټ رامنځته کېږي. کله چې په یوه ټولنه کې ادبیات رامنځته شي، بیا په هغه ټولنه کې ورسره ټولې تړلې نورې اصطلاحګانې لکه، ادب، ادیب، ادبپوه، ادب تیوري، ادب تاریخ او نور رامنځته کېږي. ددې لپاره چې موږ د (ادب تاریخ) پر تعریف، هدف او ماهیت باندې ښه پوه شو، ښه به وي چې تر هغه وړاندې ځو پورتنیو نومونو یا اصطلاحاتو ته هم لږ تم شو او هغه هم په لنډیز سره معرفي کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب

ادب په هره ژبه کې ځانته خپل لغت لري، په انګلیسي کې ورته (politeness)، په لاتیني کې ورته (urbanitate)، په فرانسوي کې (la politesse) په روسي کې ورته (вежливость) او نورو ژبو کې ورته نور لغتونه کارېږي، په عربي، پښتو، دري، اردو او ځینو نورو ژبو کې (ادب) کلمه په یو شان او تقریقاً په یو مفهوم کارېږي. (ادب) د ژبپوهنې له مخې د بل هر لغت په څېر لغوي او اصطلاحي ماناګانې لري.

پښتو - پښتو تشریحي قاموس کې یې د لغوي پېژندنې په اړه داسې راغلي دي: ((۱- عزت، خاطر، لحاظ، سرېتوب. ۲- تمیز، تهذیب، تعظیم. ۳- علم، پوهه، زده کړه. ۴- حیا، پرده، تربیت، پالنه.)) (۹: ۳۰)

د فرهنګ ادبیات پښتو دریېم ټوک لیکوال د (فرهنګ معین) په حواله د ادب لغوي مانا: ((فرهنګ، پوهه، هنر، ښه سلوک، تادیب او تنبیه راخیستې ده.))

پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ په لومړي ټوک کې لیکي: ((ادب په عربي ژبه کې ښېګڼې او کناست او د ژبې او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي، چې ظرافت او حسن تبادل یې لنډ لغوي تعریف دی.)) اما په اصطلاح کې ادب په دې ډول تعریفېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ادب هغه پوهنه یا هغه ریاضت دی چې سړی د هغې په وسیله یو فضیلت او یوه ښېګڼه له ښېګڼو څخه مومي یا له تېروتنو او خطاوو څخه ژغورل کېږي. خلاصه: دا چې ادب د لغت او اصطلاح له مخې ښېګڼه ده، چې سړی له خطا او بدو څخه ساتي او په خوی او خلق اړه لري، چې بیان یې د اخلاقو د علم کار دی.)) (۱۴: ۱)

ګل پاچا الفت یې په ادبي بحثونه اثر کې داسې راپېژني: ((اصل یې (هذب) دی، بې عیبه په مانا. د هذب کلمه په اصل کې د هغې ونې لپاره استعمالېدله چې ځینې څانګې او ځینې ښاخونه به یې قطع شول او صافه به شوه، وروسته دا کلمه له محسوسیاتو نه معنویاتو ته رانقل شوه او هغه چاته هم وویل شوه، چې عیبونه به یې ورک شول، یانې مهذب به شو. اهل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې د مهذب کلمه د یو کامل انسان لپاره د ونې له تهذیبه رانقل شوې ده... نو د هذب د کلمې (ذ) په (د) بدل شو او دغه ابدال په عربي کې ډېر مثالونه لري. لکه: هذم= هذب، جذم= جدم... نو هذب هدب شو او هدب په ادب بدل شو.

ځینې وايي چې په یوناني ژبه کې ادیب هغه چاته ویل کېده چې خبرې به یې خوږې وې او د ښه اواز او ښې نغمې خاوند به و، نو هر کله چې عربي او یوناني لغتونه یو له بل سره ګډ شوي دغه لغت هم له یوناني څخه اخیستل شوی دی.)) (۴: ۵-۶)

د (ادبي بحثونه) لیکوال په یو ځانګړي سرلیک کې د ادب د کلمې تاریخ داسې بیانوي: ((ځینې وایي چې دا کلمه (ادب) د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جاهلیت په زمانه او د اسلام په ابتداء کې نه وه، ځکه چې نه د هغه وخت به ادبي اثارو کې راغلې او نه په قرانکريم کې شته، بلکې لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حديث (ادبنی ربی فاحسن تاديبی) کې ذکر شوې ده.

(دا حديث محدثينو په دغو الفاظو نه دی ضبط کړی) ځينې نور وايي چې دا کلمه د جاهليت په زمانه کې هم وه او دا چې د هغه وخت په اشعارو او قرانکريم کې نه شته، ددې دليل نه شي کېدی چې دا کلمه په هغه وخت کې هډو موجوده نه وه، دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره دا دليل راوړي. کوم وخت چې دا کلمه په حديث او يا د اصحابو يا د تابعينو په اقوالو کې راغله او هېچا يې د مانا او مفهوم پوښتنه ونه کړه، معلومه ده چې پخوا هم وه او ارتجلاً نه ده ويل شوې. وايي چې دا کلمه د حضرت علي(رض) په اقوالو کې هم ډېره راغلې ده او د جاهليت په وخت کې (اکثم بن سيقي) د بني تميمو مشهور خطيب ذکر کړې ده.))

همدا ليکوال د ادب تعريف سرليک لاندې ليکي: ((لغوي مانا خو يې تهذيب ده او څه شی چې له چا سره او يا کوم شي سره لايق او مناسب وي هم ادب ورته ويل کېږي، لکه د مجلس اداب، د معاشرت اداب او داسې نور...

اصطلاحاً: ادب هغه پوهه ده، چې انسان په خپله وينا او بيان کې خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه بلل کېږي چې د وينا ښه والی او بدوالی، غلط او صحيح، خوږوالی او پېکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توب ښيي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت له خوا بحث کېږي.

د ادب په تعریف کې ویل شوي چې ادب د ښو الفاظو په وسیله د خپلو احساساتو او ادراکاتو یا د زړه د خبرو ښکاره کول او د اورېدونکو په ذهن کې کېنول دي، یانې ادب یوازې د افکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی، بلکې له یوه ذهنه بل ذهن ته انتقال او ابلاغ هم په کې ملحوظ دی.

دا انتقال که په ښه ډول او مهارت سره وي، چې هم په کې ښه کلمات انتخاب شوي وي او هم د کلماتو د ښه ترکیب او ښه استعمال په لحاظ د فصاحت او بلاغت مراعات شوی وي، ادب ورته ویل کېږي. که داسې نه وي نو عادي خبرې دي.)) (۴: ۸)

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر (د پښتو د ادب تاریخ) کې ادب داسې راپېژني: ((ادب د عربو په لغت کې د پوهې، ځیرکۍ، بلنې او د هر شي د اندازې ساتلو په مانا وو راغلی دی او په اصطلاح کې ادب په دوه ډوله دی: یو نفسي ادب دی، چې اخلاقي فضیلت او ښېګڼې ته وایي او بل درسی ادب دی چې له دې څخه مطلب په ښه طریقه ویل او لیکل او خپل مطلب ښکاره کول دي.

ادب علم په اوله مانا د اخلاقو له علم څخه عبارت دی او په دویمه مانا د ادب علم هغه پوهنه ده چې د ویلو، لیکلو او ښې وینا ډولونه راښیي او د نظم او نثر حالات، ښه والی، بدوالی او نورې مرتبې بیانوي. په دې لحاظ هغه ټولې پوهنې چې سړي ته د وینا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډولونه په ښه طریقه لیکل او ویل زده کوي هغه د ادب علم بلل کېږي. هر کله چې د نظم او نثر د علومو د بیان، د تاریخ د لیکلو او د پوهولو راپوهولو دوه لارې دي، نو په دې دواړو کې مهارت پیداکول او په دې واسطه خپل مطالب او خیالات بیانول او ښکاره کول د ادب غایه او غرض ګڼل کېږي. د نوي ادب په مفهوم کې انتقادي روح لرل هم داخل دي.)) (۲۰: ۵)

د ((ادبي مسالې)) اثر لیکوال د ادب د اصطلاح د پېژندنې په اړه په تفصیل سره بحث کړی چې دلته یې په لنډیز سره ځینې څرګندونې را اخلو:

د ادب د کلمې د اشتقاق په برخه کې ډېرې خبرې شوې دي، یوه ډله لغت پوهان د ادب ریښه د اوستایي (دب) له ریښې سره مربوطه ګڼي، چې د لیکلو مانا لري او مونږ یې د دري ژبې (دبیر)، (دبیرستان) په کلمو کې، چې د لیکوال، منشي، ښوونکیو او ښوونځي ماناوې لري، راپاتې دی. ځینې وایي چې ادب د (ادیپوس) له یوناني کلمې څخه چې د لیکلو مانا لري، عربي ته ورغلی دی، ځینې نور بیا ادعا کوي چې ادب په اصل کې د عربي له هذب څخه مشتق شوی، یا ددې کلمې اوښتی شکل دی. (۶: ۲)

د (ادب مسالې) لیکوال وایي چې ماته دغه ټولې ادعاوې سمې برېښي او ددغو کلمو په شان یې تصادفي بولم، نه تاریخي. لیکوال دې برخه کې د ادب د مقولې د مفهوم د څرګندولو لپاره د عربو د مشهور لیکوال او څېړونکي (طه حسني) او دده د همکارانو هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسانه او په زړه پورې تشریح راوړې، چې په «التوجیه الادبي» نومي اثر کې يې راوړې ده.

ادب دوې ماناوې لري: يوه خاصه مانا او بله عامه مانا.

د ادب مادې د اسلام په پيل کې پر دوو بېلو، خو سره نږدې ماناګانو باندې دلالت کاوه:

لومړی نفس ته د اخلاقي ښېګڼو او تعلیم او تمرین لپاره رياضت ورکول او بله له دغه رياضت څخه اغېزمن کېدل، ګټه اخيستل او د ښو اخلاقو کسبول.

وروسته بيا دغه مقوله د تعليم او ښوونې په مانا مستقله شوه او مودب د فاعل اسم په صيغه د «ښوونکي=معلم» د اصطلاح د اندول په توګه استعمال شوه او د ادب کلمې پر هغو معلوماتو باندې دلالت کاوه چې ښوونکي به زده کوونکو ته له شعر او کيسو، اخبار، انساب او نورو هغو شيزونو څخه چې د ماشوم د نفسي تهذيب لپاره ده کاراوه او يا يې ورسره له علم او پوهې څخه په خوند اخيستلو کې مرسته کوله، ورزده کول.

د ادب او تاديب د کلمو استعمال په اسلامي لومړۍ پېړۍ کې رواج وموند، په دې وخت کې عربي ثقافت يوازې دوه جنبې درلودې: ديني ثقافت او غير ديني ثقافت. په ديني ثقافت کې قرآن، احاديث او ورسره مربوط موضوعات او په غير ديني ثقافت کې شعر، اخبار، انساب او ورسره متعلق موضوعات شامل وو. دغه ديني ثقافت بيا وروسته د ادب موضوع شوه. په دويمه او دريمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري پېړۍ کې پر عربي ژبنیو پوهنو باندې پيل وشو، نحو، صرف او لغتپوهنه د خپلواکو علمي څانگو په بڼه رایج شول. په همدې ترځ کې د ادب د مقولې میدان پراخوالی وموند او په نظم او نثر او د هغه په شرحه او کره کتنه، اخبار، انساب او پر عربي ژبپوهنه باندې يې دلالت وکړ.»(۶: ۳)

د یاد اثر لیکوال پر فطري او اکتسابي ډولونو باندې د ادب وېش، د غور او تامل وړ بولي او یادونه کوي چې حتی سلیم عقل هم حکم کوي چې د هغو شیانو محتویات چې متقدمانو پر فطري او اکتسابي باندې وېشلي دي، ټول اکتسابي دي.

نوموړی د ادبي علومو د پېژندنې په اړه لیکي: «پخوا ادبي علوم هغو پوهنو ته ویل کېدل چې د بلیغې وینا لارې چارې او احوال يې ښودل، نو ادبي علوم د ژبنیو علومو او ژبنیو اثارو پر ټولې مجموعې باندې اطلاق کېدل، د ادبي علومو دغې ارتې ساحې پوهان دې ته مجبور کړل چې د څېړنې د اسانتیا لپاره يې پر بېلابېلو او سره جلا، خو بیا هم مربوطو څانگو ووېشي.» (۶: ۶)

د ادب مسالې لیکوال د ادبي علومو د څانگو پر پخوانې وېش مفصل بحث کړی، چې دلته يې په لنډیز سره ځینې برخې را اخلو:

عربي او نورو پوهانو لیکلي، چې د ادب علم منظوم او منثور کلام د فصاحت او بلاغت په لحاظ مطالعه کوي... د ادب د علم موضوع کلام دی او څرنگه چې کلام له کلمو څخه جوړېږي، نو ادبي علم د کلماتو ډولونه او حالتونه څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ پوهانو د ادبي علومو څېړونکی ادیب بللی دی او له عالم څخه یې بېل کړی دی، یانې د دوی په عقیده که څوک د متداولو علومو په یوه څانګه کې تخصص ترلاسه کړي، عالم نومېږي، خو که د علومو په لویو باغونو کې له هرې څانګې څخه یو ګل وشکوي او ګلدسته ورنه جوړه کړي، ادیب بلل کېږي. لیکوال یادونه کوي چې: زموږ پخواني پوهان پر څانګو باندې د ادبي علومو د وېش په موضوع کې یو نظر نه لري. ځینې پوهان یې پر (اتو) څانګو، ځینې یې پر (دولسو) او ځینې نور یې پر (څوارلسو) څانګو وېشي. که ددې موضوع په باب ټولې نظرېې سره یوځای کړو، نو ادبي علوم لومړی پر دوو لویو څانګو د اصلي او فرعي په حیث او بیا هره څانګه پر خپلو ځانګړو ښاخونو باندې وېشل شوې ده، چې دې لاندې وېش کې دغه څانګې (شلو) ته رسېږي.

د ادب د علم اصول پخوا هغو علومو ته ویل کېدل چې د ادبیاتو اصلي او اساسي موضوعات یې څېړل او له کلام یا کلمو سره یې مستقیم اړیکي درلودل. پر دې لاندې ښاخونو وېشل شوي دي:

۱- د لغت علم (لغتپوهنه) مفرد لفظونه یې د اصل، نوعې او مادې په لحاظ څېړل.

۲- د صرف علم: مفرد لفظونه یې د صورتونو او شکلونو په لحاظ څېړل.

۳- د اشتقاق علم، د لفظونو ترمنځ ګډ اړیکي یې د اصالت او فرعیت په لحاظ څېړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د نحوي علم: د لفظي شکلونو ترکيب او د اصلي ماناګانو له ايرادولو څخه يې بحث کاوه.

۵- د معاني علم: له لغوي ماناګانو پرته د افادو طريقې او ډولونه يې څېړل.

۶- د بيان علم: د مانا کيفيت او څرنګوالی يې د څرګندتوب او مهموالي له نظره څېړل.

۷- د عروضو علم: د شعرونو وزنونه او بحرونه يې مطالعه کول.

۸- د قافيې علم: د بيتونو د پای د کلمو د شکلونو څرنګوالی يې څېړه.

۹- د بديع علم: د کلام لفظي او لغوي ښېګنې او ښکلاوې يې څېړلې.

د ادب د علم فروعات هغو ته ويل کېدل چې له ادبياتو سره يې بنسټيز او نېغ اړيکي نه لرل، خو په نامستقيمه توګه يې له ادبي موضوعاتو سره تعلق درلود او د ادب د علم د مرستيالو علومو په بڼه پېژندل کېدل، پر دې لاندې ښاخونو باندې وېشل شوي دي:

۱- د خط علم: د ليک او ليکنې انځورونه يې څېړل.

۲- نقد الشعر يا قرض الشعر: د منظوم کلام کيفيتونه او څرنګوالی يې څېړل.

۳- د انشاء علم: د منثور کلام کيفيتونه او څرنګوالی يې څېړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د محاضراتو علم: د حاضر ځوابۍ او بدیهه ویلو اصول، طریقې او کیفیتونه یې څېړل.

۵- د تاریخ او قصص علم: د تېرو دورو د خلکو احوال اوضاع او دودونه یې څېړل.

۶- د انسابو علم: د کورنیو او قبیلو خپلوي او اړیکې یې څېړل.

۷- د مسالک او ممالک علم: د ښارونو، قصبو او کلیو نومونه او اوضاع یې څېړل.

۸- د امثالو علم: د متلونو پېژندنه، منبع او د کارولو ځایونه یې څېړل.

۹- د تدوین علم: تدوین شوي شعرونه او د هغو مصنوعه ترکیبونه یې څېړل.

۱۰- د اغلوطاطو علم: هغه لفظونه او ترکیبونه یې څېړل چې د ژبې له قیاسي قواعدو سره یې سمون نه درلود.

۱۱- د روایت علم: د روایاتو له احوال او د روایت له سموالي او ناسموالي څخه یې بحث کاوه.

له هغو تعریفونو څخه چې پخوانیو عربي او ختیزو پوهانو د ادب د علم لپاره راوړي دي، څرګندېږي چې زموږ د پخوانیو پوهانو په نظر د ادب د مقولې مفهوم او مدلول له ژبې سره او د ادب د علم مانا له ژبپوهنې سره برابره وه. ادبیات چې اوس یې موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يوې مقولې په توګه کاروو په عربو کې يې رواج نه درلود او د اتکل له مخې له ترکي ژبې څخه زموږ ژبو ته راغلی دی.)) (۶: ۹)

په (اريانا دايرة المعارف لومړي ټوک) کې د ادب د کلمې د پېژندنې په اړه داسې لولو: ((که څه هم د نورو ټولنيزو علومو او فنونو په څېر ادب کوم داسې ټاکلی او ځانګړی تعريف نه لري چې هر چېرې د هر چا لپاره يو شان د منلو وړ وي. له دې سره سره د ادبپوهانو او څېړونکو له خوا چې د ادب د کلمې د لغوي او اصطلاحي توضيح، تعبير او پېژندنې په برخه کې څه ويل شوي دي هغه ډېر مشترک ټکي سره لري.

((ادب)) عربي کلمه ده، چې ځينو فرهنګونو يې لغوي مانا: روزنه، ښه معاشرت، ښه کړه وړه، اخلاق او نمانځنه راخيستې او په ځينو کې يې مانا پوهنه، ځيرکي، فرهنګ او هنر راغلې دي. پخوا به د ادب کلمه په عامه توګه اصطلاحاً د لغاتو، صرف، نحوې، معاني، بيان، بديع، عروض، قافيه، د خط اصول، د قرائت اصول، انشاء، تاريخ پر علومو اطلاق کېدله، کله کله په عام مفهوم د يوې ژبې ټولو ليکلو اثارو ته هم ادبيات ويل شوي دي، خو اوس يې دغه لفظي او اصطلاحي تعبير بدلون موندلی او د اجتماعي علومو او فنونو د يوې سترې او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر او فن دی چې ټولنيز واقعيتونه او حقايق په کې د ژبې په وسيله د ذهني تصويرونو او انځورونو له لارې څرګند بڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بله وینا: هره هغه ممتازه وینا که ګړنۍ (شفاهي) وي، که لیکنۍ، نظم وي که نثر، خو چې هنري ارزښت ولري، ادب بلل کېږي.)) (۲: ۲۵۸)

سید رسول رسا په ادبي تنقید کې ادب داسې راپېژني: ((د علم ادب یا لټریچر یو جامع تعریف او تشریح که د دنیا د موجود خیال مطابق وکړای شي، نو هغه به دا وي چې د انساني زړه له جذباتو، احساساتو او انساني میلان نه لبریزه تجربه چې د ادبي الفاظو په شکل کې په یو داسې جامع او ښکلي رنګ کې وړاندې شي، چې د ویونکي، لیکونکي یا ادیب مطلب پر اورېدونکي یا لوستونکي باندې په مکمل طور واضح شي، چې د هغه د زړه جذبات او احساسات هم هغه شان راولړزوي، لکه څنګه چې ادیب په زړه کې د لیک پر وخت رالړزېدلی او راپارېدلی وي او دغه شان لوستونکي یا اورېدونکي د ادیب د زړه له یوې مخصوصې ادبي تجربې پوره خوند واخلي. یانې ادب یوازې د احساساتو او جذباتو د ادبي الفاظو په ذریعه اظهار نه دی، بلکې له یو ذهن نه بل ذهن یا له یو زړه نه بل زړه ته انتقال او ابلاغ هم په کې ملحوظ دی.)) (۴۷: ۵۱)

د (ادب څه دی؟) لیکوال یې ګڼ شمېر پېژندنې وړاندې کړې چې یوه په کې داده: ((ادب د ادیب د خپل ځان یا جهان په هکله هغه اظهار دی، چې په کې د هغه محسوسات، جذبات او تخیل ګډ وي، هغه که په هره موضوع لیکي، ولې خالص د بهرنیو څیزونو او هم هغه شانتې په ساده ژبه نقشه نه وړاندې کوي، بلکې خپل تخیل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساس ورسره په داسې رنګ ګډ کړي، چې د هر چا د خوند ځيز شي. په دې اولني اثر کوونکي ځيز ښکلې شاعرانه ژبه او جذبه وي. په دې باندې په جذباتو کې هم هغه شانتې وړې لويې څپې پيدا شي، لکه چې اديب محسوس کړي وي او تر هغه پس که عقل ترې فايده ولاړولی شي او هر څه ترې په ښه منطقي انداز راويستلی شي، نو وي دې.))(۴۷: ۵۳)

نوموړي ليکوال په خپل پورتني اثر (ادب څه دی؟) کې د يو شمېر بهرنيو ادبپوهانو هغه پېژندنې هم راوړي چې د ادب يا ليټرېچر (Literature) د کلمې د تعريف او پېژندګلوۍ لپاره يې په خپلو اثارو کې وړاندې کړې دي. موږ دلته ځينې دا پېژندنې را اخلو:

((که له موږ نه دا پوښتنه وشي، چې ادب وايي څه ته، نو زموږ لوی لوی نقادان به په دې وينا مجبور شي چې: که له ما نه پوښتنه نه کوې، نو زه پرې پوهېږم او که له ما نه پوښتنه کوې، نو بيا پرې هېڅ نه پوهېږم.))

(سنټ اګسټن انګرېزي ادبپوه)

په ادب کې منطقي رښتيا خو نه وي، ولې ادبي صداقت يا ادبي رښتيا په کې موجوده وي. (ارسطو)

بل ليکوال (ارنلډبيټ) بيا وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«زه به تاسو ته دا ووايم چې لټريچر (ادب) څه ته وايي؟ نه! زما دا ارمان دی چې ما تاسو ته دا بيانولی شوای، ولې زه به داسې ونه کړای شم، هېڅوک دا نه شي بيانولی په دې راز رڼا غورځولی شي، اشارې ورکېدی شي، بس تر دې نه زيات هېڅ نه شي کېدی.»

(هيډسن) ليکي:

« ادب پر دغو کتابونو او صرف پر دغو کتابونو باندې مشتمل دی، چې اول د خپلې موضوع او د بيان د چل له کبله د عامو خلکو د خوښې ځيز شي، دويم په دوی کې د ژبې او د بيان د ښايست پوره پوره خيال ساتل شوی وي.»

هيډسن په بل ځای کې د ادبي اثر مقصد داسې ښودلی دی: «ولې د يو ادبي کتاب مقصد که هغه په معلوماتو کې زياتوالی راولي او که نه، د جمالياتي ذوق تندې سړول دي.»

د انګرېزي ژبې کره کتونکی (سکاټ جيمس) د ادب پېژندنې په اړه په زړه پورې څرګندونې لري او يوه ادبي پنځونه (تخليق) له نا ادبي ليکنې څخه داسې بېلوي: « په يو ادبي تخليق او نا ادبي تخليق کې بېلګوټه ډېر ژرکېږي. هغه په دې رنګ چې د کوم تخليق موږ جاج اخلو که د هغه په هکله دا پوښتنې وړاندې کړي:

١- کومې دعوې چې شوې دي هغه غلطې دي که صحيح؟

٢- دليلونه له منطقي پلوه سم دي او که نه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- پر کومو خبرو چې يې بحث کړی دی هغه له دغې مسئلې سره څه تړون لري او که نه؟ نو دغسې تخليق يا تضنيف به نا ادبي وي. مثلاً د اقتصاديا تو په هکله يو کتاب يا پر سي‌اسـت يوه رساله. ولې د کوم تصنيف په مطالبو کې چې له رښتيا او دروغو سره زموږ څه کار نه وي. کوم څه چې موږ يې په منطقي تله تلل ضروري ونه گڼو، د کوم په هکله چې موږ د خپل ښايست له ذوق نه کار اخلو، کوم چې زموږ پر تخيل او وجدان باندې اثر وکړي. هغه ادبي تضيف دی او دغو تخليقاتو ته ((اغېزناک ليک)) وايي)). (۴۷: ۵۳) د ((تخليق او تنقيد)) اثر ليکوال هم د ادب د پېژندنې لپاره د بهرنيو پوهانو څرگندونې را اخيستې چې ځينې يې دلته را اخلو:

ليکوال (ميتهوارنلډ) وايي:

((ادب د انساني ژوند تفسير دی.))

نامتو ليکوال (نيومن) ليکلي دي:

((د ادبياتو مراد د ژبې په ذريعه د خيال څرگندول دي، خيال څخه مې مراد د تخيل احساسات، رايې، استدلال او د انساني دماغ نورې کيسې دي.))

بل ليکوال (هيډسن) ويلي دي:

((د ادب کار دادی چې معلوماتو کې يې ترقي يا وده وي او که نه، خو چې په کوم ډول يوه موضوع وړاندې کوي، هغه دومره خوندوره وي چې د انسان ښکلا ييزه تنده ماته کړي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (تخلیق او تنقید) اثر لیکوال د ادب د پېژندنې په اړه د بهرنیو ادبپوهانو د بېلابېلو نظریاتو د وړاندې کولو په پای کې د ادب تحلیلي او تشریحي پېژندنه په دې ډول کوي:

((هر څه چې په ژوند کې دي، هغه په ادب کې شته، حقه خبره داده چې ادب هڅه د ژوند له تجربو سره نه پرې کېدونکی تړون لري، ځکه خو ادب د ژوند اظهار، یانې څرګندونه ګڼل کېږي. ادب دی که ژوند، دواړه یو بل نه ځان نه شي خلاصولی، که ادب له ژوند نه ډېر څه اخلي، نو ژوند ته ورکوي هم ډېر څه، د ادب عملي او ښکلاییز اړخونه د ژوند د ګڼو فیضو څرګندونه کوي، ادب نه یوازې زموږ احساسات رالږزوي، ورسره ورسره زموږ د معلوماتو پانګه هم درنوي. مطلب دا هغه څیزونه چې موږ ترې خبر نه یو ادب ترې موږه خبروي، همدغه د ادب د عملي اړخ په کارنامو کې شامله کارنامه ده. بل د ادب جمالیاتي اړخ دی، چې د ښکلا ، حسن او جمال په نامه یادېږي، لنډه دا چې ادب د یو قوم د عروج او زوال په مرحلو کې ډېر لوی لاس لري او حقه خبره داده چې د یو قوم د اجتماعي ژوند ټول اړخونه د ټولو فنونو په نسبت په ادب کې تر ټولو نه زیات جوت دي.)) (۲۱: ۳۲-۳۹)

د (پښتو ادب پوهنه) لیکوال هم د ادب په اړه د یو شمېر بهرنیو ادبپوهانو پېژندنې راخیستي، چې په خپلو اثارو کې یې د ادب د تعریف په باب وړاندې کړي، موږ یې دلته ځیني پېژندنې راوړو:

لیکوال (ډ سکودس) وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه معلومات چې له کتابونو څخه نه حاصلېږي ادب دی.))

لیکوال (بروک) لیکلي دي:

((د لایقو ښځو او سړو لیکلي احساسات او خیالات په داسې رنګ څرګندول چې لوستونکي ترینه خوند واخلي.))

بل ادبپوه (امرسن) وایي:

((ادب د انسان هغه کوښښ دی، چې هغه په کې د خپل حالت د غلطیو تلافي کوي.))

په خپله د پښتو ادبپوهنه لیکوال د ادب کلمې د اصطلاحي پېژندنې په اړه داسې څرګندونې کړي دي: ((ادب هر څوک لولي، ولې چې ادب هغه سندره ده، چې په غم کې هم خوشالي راولي، د ژوند نه د مزې اخیستلو لپاره انسان کې نوې جذبه راپاروي، خو ادب نه خو مادي څیز دی، چې مشاهده یې وکړای شي او نه د ساینس څه کوټلي فرموله ده، چې سملاسي د انسان ذهن ته کوز شي. په دې هکله ډېر بحثونه شوي دي، خو ولې د خپلې معنوي ژورتیا او پراختیا له کبله د ادب یو جامع تعریف په لنډو ټکو کې چا تراوسه نه دی کړی.))

ادب ته په لویدیز کې د لیتراتوره یا لیتریچر (Literature) اصطلاح کارول کېږي، چې اصلاً له لاتنین کلمې څخه اخیستل شوې، چې مانا یې توری (حرف) دی.)) (۴۷: ۵۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ادب تیوري اساسونه) اثر لیکوال لیکي: ((اوس په لویدیز کې معمولاً د (لیتراتوره) کلمه په دوو ماناوو استعمالېږي:

۱- د یوې موضوع په باب د لیکلو اثارو مجموعه، د هنري او ادبي صنایعو موجودیت یا نه موجودیت په کې اهمیت نه لري، لکه د طب په باب لیتراتوره (ادبیات) او داسې نور.

۲- هغه هنري اثار چې د بداعت او ښکلا، یانې د ادبي صنایعو مراعات په کې شوی وي. په دغه وروستي مانا په ختیځ او لویدیځ کې په یوه مفهوم استعمالېږي...

بدیعي ادب د هنر یوه داسې نوعه ده، چې د خلکو پر ذهن او روحیاتي نړۍ باندې زښته ډېره اغېزه کوي، د تفکر طرز او احساس یې روزي او د انساني اخلاقو، بشري عواطفو په سمون او هغو ته په سالم تشکل ورکولو کې لوی لاس لري. څومره چې لیکوال د خپل چاپېریال او خپلې ټولنې د ژوند پر رمزونو پوه او د هغو رسا افاده کوي، هماغومره دده د اثارو لوستونکي ته له دغو رمزونو څخه پرده پورته کېږي او د خپلې ټولنې ښه او بد درک کوي.)) (۳۱: ۳)

د ادبي مطالعاتو په لړ کې تل دا پوښتنې رامخې ته کېږي، چې څه شی ادبیات دي؟ او څه شی په ادبیاتو کې نه شو شمېرلای؟

دا پوښتنې ظاهراً ډېرې ساده او سطحي برېښي، خو ځوابونه یې بیا هومره اسانه نه دي.

د (ادبپوهنه) اثر لیکوال په دې هکله لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((د لویدیځ یو ادبپوه (اډوان ګرینلا) د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي اثار په ادبیاتو کې شمېري، که موږ د نوموړي دا پورتنی نظر ومنو او د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي اثار ادبیات وګڼو، نو بیا نور ټولنیز او سایسني علوم (لکه فزیک، کیمیا، بیولوژي، هندسه، تاریخ، جغرافیه او...) څنګه د ځانګړو علومو او فنونو په توګه مطرح کولای شو؟ پر همدې اساس ویلای شو، چې د یوې ژبې ټول اثار ادبیات نه دي.)) (۴۸: ۲)

دلته د ادب او ادبیاتو د لغوي او اصطلاحي مانا په باب د بحث دا خوره وره لمن راټولوو او د پایلې په توګه وایو:

((ادبیات د ادب جمع ده او په نننیو ادبي څېړنو کې یې یوه ډېره عامه پېژندنه داسې ده، چې ادبیات د اجتماعي علومو او فنونو د یوې سترې او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر او فن دی چې ټولنیز واقعیتونه او حقایق په کې د ژبې په وسیله د ذهني تصویرونو او انځورونو له لارې څرګندېږي. یا په بله وینا:

((ادبیات د یوې ژبې د لیکلو او نالیکلو هنري اثارو مجموعې ته ویل کېږي.)) دغه پورتنۍ څرګندونې د ادبیاتو یوې کوټلې او منلې پېژندنې لپاره داسې هم افاده کولای شو: ((هره هغه وینا چې ګړنۍ وي که لیکنۍ، نظم وي که نثر، خو چې هنري ارزښت ولري ادب بلل کېږي.)) (۴۷: ۵۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیب: هغه چاته ویل کېږي چې ادبیات رامنځته کوي، لیکوال او شاعر دواړو ته د ادیب اصطلاح کارېږي. یانې هر هغه شخص چې د هنري ادبیاتو د پنځونې سبب کېږي، هغه ادیب دی.

لیکوال: موږ په پښتو کې د ادیب کلمې د انډول لپاره لیکوال کاروو، لیکوال په عامه مانا هغه چاته ویل کېږي چې لیک کوي که هغه د ژوند په هره برخه کې وي، خو په ځانګړې او خاصه مانا د لیکوال کلمه هغه چاته کارول کېږي چې هنري لیکنې کوي مانا همدا ادبیات پنځوي.

شاعر: هغه چاته ویل کېږي چې شعر لیکي، شعر هم په حقیقي مانا. یانې دا چې کلام یې هنري ارزښت ولري او له ناظم سره یې توپیر په همدې هنري ارزښت کې دی.

ناظم: هغه چاته ویل کېږي چې نظم جوړوي. نظمونه معمولاً له هنري ښکلا څخه ډېر برخمن نه وي، خو وزن او اهنګ یې اساسي برخه ده.

نظم: ((په لغت کې د مرغلرو پېیلو، ترتیبولو، سینګارولو، شعر ویلو او وزنوال کلام ته ویل کېږي.)) (۳۷: ۲) او په اصطلاح کې ((همغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري.)) په یوه نظم کې کېدی شي پر وزن او اهنګ سربېره هنري ښکلا هم ځای پرځای شوې وي، دې حالت کې نظم پر خپل نظمي جوړښت سربېره شعري کیفیت هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلوي، خو که ښکلا ییز کیفیت ونه لري یو موزون کلام یوازې د نظم بڼه خپلوي.

نثر: ((نثر عربي کلمه ده، په لغت کې شیندلو او پاشلو ته وایي، په اصطلاح کې همغه کلام ته وایي چې مقید وزن او اهنګ نه لري.)) البته مسجع نثر د خوند، لذت او ضرورت لپاره ځای نیم وزن او اهنګ لري او ځینو برخو کې پر قافیې سربېره له ردیف څخه هم برخمن وي. ځینو نورو بیا یوازې د وزن له قید څخه ازاد متن ته نثر وایي.

((نثر په لغت کې پاشلو او تیتولو ته وایي، خو په اصطلاح کې هغه کلام دی چې د وزن له قېد څخه ازاد وي.)) (۲۲: ۴۱)

لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه، اوږده کیسه او یا هم اوږد داستان د منثورو فورمونو له مشهورو ډولونو څخه دي.

له ما نیز پلوه ادبي اثار ډېر ډولونه لري، نږدې هره محتوا چې رانغاړي تقریباً په همغه نامه یادېدلای شي. لومړی شخص چې ادبیات یې د محتوا له مخې ډلبندي کړل، ارسطو و چې په خپل اثر (کتاب الشعر) یا (بوطیقا) کې یې ادبي اثار پر دریو ډولونو: ((اپیک، (رزمي) لیریک، (غنایي) او ډراماتیکو اثارو وویشل.))(۱: ۱) په پښتو کې هم ددې کته ګوریو ترڅنګ ویاړنې (فخریې) ویرنې، مرثیې او حبسي شعرونه هم شته، دې ټولو ته به پر خپل ځای نغوته وکړو. دا پورته مسایل چې موږ یې یادونه وکړه، طبیعي خبره ده چې د یوې پوهې له مخې شنل کېږي او ارزول کېږي او یو پوه یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالم ته اړتیا لري چې ادبي اثار تحلیل کړي، ویې ارزوي. هغه علم چې ادبیات له هر اړخیز پلوه څېړي هغه ته (ادبپوهنه) وایي، ښه به وي چې دلته لومړی پر ادبپوهنې او بیا د هغې پر بېلابېلو څانګو لږ بحث وکړو. له دې بحث څخه مو هدف دادی چې کله هم د ادب تاریخ له نظره د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره څېړو، نو د ادبپوهنې له څانګو او د هغې له اصولو سره اشنا کېدل راته ضروري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبپوهنه

ادب پوهنه: د ((ادب)) او ((پوهنه)) له یوځای کېدو څخه جوړه کلمه ده، چې لغوي مانا یې د ادب یا ادبیاتو پېژندنه یا د هغې په هکله پوهه او زده کړه ده. په عام مفهوم ادبپوهنه هغه پوهه ده چې د ادبیاتو په هکله څېړنه کوي یا په بله وینا: هغه پوهنه چې ادبیات مطالعه کوي ادبپوهنه بلل کېږي.

د ادبپوهنې یوه بله پېژندنه په دې ډول ده:

((ادبي اثار، شعر او هنري نثر د هنر له ډولونو څخه دي او د ټولنیز شعور یوه بڼه ده، هغه پوهنه چې د ټولنیز شعور دغه بڼه مطالعه کوي د ادبپوهنې په نامه یادېږي.)) (۴۷: ۱۱۸)

(ادبیات) او (ادبپوهنه) ادبي څېړنې او ادبي مطالعات دوه ځانګړي اصطلاحات دي، که د دوی ترمنځ نږدې اړیکي شته، نو ترځنګ یې د بېلتون داسې لیکه او کرښه هم شته چې دوی په خپله، خپله ځانګړتیا او جلاوالی څرګندوي.

د (ادبي تیوري او ادبي کره کتنې اثر لیکوال په دې اړه لیکي: ((پر دې باید وپوهېږو چې ادبپوهنه، ادبي څېړنې، ادبي مطالعات او ادبیات یو له بله څرګند توپیر لري، په دې مانا چې (ادبیات) یو ژبنی هنر دی او (ادبپوهنه) د هنر د بېلابېلو اړخونو علمي مطالعه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا هم جوته ده چې ((ادبپوهنه د کلمې په علمي مفهوم ساینس نه دی، خو د نورو ټولنیزو علومو په لړ کې یو ډول پوهه ده.)) (۵: ۱)

د ادبیاتو او ادبپوهنې ترمنځ یو ډېر ستر توپیر دادی چې ادبیات تخلیقي اړخ او جنبه لري، ادیب یې رامنځته کوونکی او پنځوونکی دی او ادبي مطالعات یا ادبي څېړنه (ادبپوهنه) د ادب په هکله د یو ډول پوهنې ترلاسه کول یا زده کړه ده. په دې مانا چې لوستونکی د نورو تخلیق کړي ادبي اثار لولي او تر تحلیل وروسته پرې ځان پوهوي.

همدې محتوا ته په کتنه ادب پنځوونکی یا تخلیق کوونکی هنرمند دی او ادبي مطالعه کوونکی د لوستونکي او زده کوونکي په ډله کې شمېرل کېږي.

((ځینو بیا د ادبیاتو او ادبپوهنې ترمنځ د اړیکو ښودلو په لړ کې له دې توبیر څخه له یوې مخې سترګې پټې کړي او ویلي یې دي: څوک چې په خپله ادیب نه وي او ادبي لیکنه ونه کړای شي، پر ادبیاتو نه پوهېږي، نو ځکه باید ادب څېړونکی او ادبپوه یا د ادبیاتو مطالعه کوونکي هم ادیب وبولو، یانې یو څوک هغه وخت د بل پر شعر او یا هنري نثر باندې پوهېدی شي چې په خپله یې شعرونه ویلي او ادبي نثري لیکنې یې کړې وي)). (۴۸: ۱۴)

په داسې حال کې چې واقعیت داسې نه دی، د بېلګې په توګه: موږ ډېر داسې نالوستي ولسي شاعران لرو چې نه یې ادبیات مطالعه کړي او نه یې د شعر فنون لوستي دي، نه لفظي بدیعې او نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنوي صنايع پېژني، نه ورته تشبيه، استعاره، کنايه، مجاز، قافيه او د هغې ارکان او عيبونه معلوم دي، خو داسې غوره ادبي منظوم اثار يې تخليق کړي او پنځولي دي، چې ډېر ستر هنري او ادبي ارزښتونه لري. همدارنګه ډېر داسې ادبپوهان او ادبي څېړونکي هم پېژنو چې د شعر پر ټولو فنونو او تلازماتو پوهېږي، خو نه شعر جوړولای او نه هم ادبي ټوټه يا لنډه کيسه او نور ادبي ژانرونه ليکلای شي.

نو ويلای شو چې: ادبيات او د ادبياتو په هکله پوهه او معلومات دوه بېل شيان دي، ادب په خپله د اديب نوښت او پنځونه (تخليق) دی.

ادبپوهنه درې اساسي څانګې لري، ادب تيوري، ادبي کره کتنه، ادب تاريخ.

ددې ترڅنګ ادبي تذکره، متن پوهنه او کتابپوهنه د ادبپوهنې پر څنګزنو څانګو کې راځي، دلته غواړو د ادبپوهنې پر همدغو اساسي او فرعي څانګو هم لنډه رڼا واچوو:

ادب تيوري: ((ادبي تيوري)) له ((ادبي)) او ((تيوري)) دوو توکو څخه جوړه کلمه يا اصطلاح ده چې له ((ادب)) څخه مقصد د ((ادب په ټول پوره)) اثار دي او د تيوري مانا ((نظري اصول))، نظري پوهه يا د نظرياتو ټولګه ده چې په دې ترتيب د ((ادب تيوري)) مانا د ادب په اړه نظريې او ټوليز اصول ګڼل کېږي. (۱۶: ۱۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصطلاحي توګه ((ادبي تيوري هغه پوهنه ده چې د ادبياتو پر ماهيت، مبتدا، غايه، ارزښت، رسالت او پرمختګ رڼا اچوي او دغه مسايل څېړي.)) د ((ادبي تيوري)) د پېژندنې لپاره ادبپوهانو يو شمېر توضيحي او تشريحي څرګندونې کړي، چې د ېر سره ورته ټکي لري، دلته يې ځينې را اخلو:

کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي وايي: ((ادبي تيوري هغه پوهنه ده چې د ادبياتو پر ماهيت، مبدا، نمايه، ارزښت، رسالت او انکشاف باندې بحث کوي.))

دوکتور اسدالله حبيب وايي: ((ادب تيوري د ادبي پديدو يا اثارو ټولنيز ماهيت، د ځانګړنو پرمختيا، قانونمندي او ټولنيز نقش مطالعه کوي او د ادبي اثارو د ارزښت موندنې د څېړنې لپاره عام اصول ټاکي.))

يو بل تعريف کې راځي.

((ادب تيوري د ادبي مطالعاتو لپاره هغه منظمه او منسجمه لاره ده چې پر يوې نظريې ولاړه وي او د هماغې نظريې پر بنسټ د ادبي متونو مطالعه کوي.)) ځينې نور تعريفونه يې په دې ډول دي:

((ادب تيوري هغه علم يا پوهه ده چې د ادبي اثارو ټولنيز ماهيت، ځانګړنې او د ادب د ودې او پرمختګ قوانين مطالعه کوي.))

د (ادب د تيورۍ اساسونه) اثر ليکوال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ادبي تيوري د ادبپوهنې يوه ډېره مهه څانګه ده، چې د هنرمند له خوا د ژوند د ترسيم او د هغه د درک، د ټولنې پر ذهني وده او انکشاف د بديعي اثارو د ارزښت معلوملو، د بديعي اثارو د انواعو، د هغو د افادو د لارو، د ليکوالو د سبکونو، ادبي مکتبونو او داسې نورو تحقيق او څېړنه کوي.» (۳۱: ۴)

«ادب تيوري د ادبپوهنې ستره او اساسي څانګه ده چې د ادب ټولنيز ارزښتونه، د ادب د پراختيا ټاکلي پړاوونه، د ودې او انکشاف تاريخي عنعنه، د ادبي اثارو اساسي فورم او نورې ځانګړنې څېړي او د ادبي موادو د څېړنې لپاره عمومي لارې او اصول ټاکي.» يو لنډ تعريف يې دادی: «ادب تيوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسايلو په هکله د نظرياتو مجموعه ده.» (۴۷: ۱۶۷-۱۶۸)

د ادبي تيوري په اړه دې پورته بېلا بېلو پېژندنو له مخې ويلی شو چې په عامه توګه په ادب تيوری کې د ټولنپوهنې د علمي قوانينو له مخې د ادب او ټولنې ترمنځ د اړيکو، د ادبياتو د پيدايښت د عواملو، د ادبي مکتبونو، ميتودونو او سبکونو، په ادبياتو کې د شکل او مضمون څرنګوالی... او د بېلابېلو ادبي انواعو او ژانرونو په هکله بحث او څېړنه کېږي.

د ادب تيوري ترڅنګ ادبي کره کتنه هم د ادبپوهنې مهمه څانګه ګڼل کېږي، د ادبي کره کتنې لغوي او اصطلاحي مانا وو ته ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تمېرو چې دا دواړه له ادب تاريخ سره مرسته کوي چې د يوې ژبې اثر څنګه په ښه ډول وڅېړل شي.

ادبي کره کتنه: په پښتو ژبه او ادب کې د عربي ژبې د (نقد) او (تنقيد) او د انګرېزي ژبې د (کرېټسيزم) د کلمې لپاره کره کتنه وضع شوې ده، نو لازمه ده چې لومړی يې په دغو ژبو کې لغوي مانا او مفهوم وپېژنو او بيا يې بېلابېلې اصطلاحي پېژندنې راواخلو:

فرهنګ عميد د (نقد) د کلمې د لغوي مانا په اړه ليکي: ((نقد عربي کلمه ده، مانا يې سره کول يا کره کول، د کره او کوټه پيسو جلا کول، د کلام د عيبونو او ښېګڼو څرګندول او هم د هغو پيسو په مانا چې سملاسي ورکول کېږي، د نسيه خلاف (ضد).)) (۳۲: ۹۱۴)

پښتو پښتو تشريحي قاموس څلورم ټوک د کره کتنې د کلمې مانا داسې کړې ده: ((کره کتنه پښتو کلمه ده، لغوي مانا يې نقد، انتقاد، کرېټسيزم (انګرېزي) رښتينې قضاوت، ادبي نقد يا د انتقاد فن... او د ادبي کره کتنې مانا: وينا پېژندنه، د خبرو سنجونه، د ادبي اثارو د ارزښت او قيمت پېژندنه او د هغو له شرحې او تفسير څخه عبارت ده، په داسې توګه چې د هغو اثارو ښه او بد او منشاء وپېژندل شي.)) (۱۱: ۵۴۹)

د (ادبي تيوري او ادبي کره کتنې) اثر ليکوال په لويديځه نړۍ کې د عربي نقد د کلمې يا اصطلاح مفهوم په هکله ليکلي دي: ((په لويديځه نړۍ کې د (نقد) عربي اصطلاح او کلمې معادل په

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګلیسي ژبه کې (criticism) په فرانسوي ژبه کې (locritique) په الماني ژبه کې (kritik) کارول کېږي، دا ټولې اصطلاحګانې چې په پورته دریو ژبو کې مو یادې کړې ریښه یې یوه ده او له یوناني کلمې (crites) څخه چې د (حکم او قاضي) مانا لري، مشتق شوي دي. له همدې مادې او ریښې څخه دي چې (krinein) کلمه د (قضاوت کولو) مانا ورکوي.)) (۵: ۶۰-۶۱)

په پښتو ژبه کې د (کره کتنې) لغوي مانا ژوره، پخه، په غور او دقت کتنه او ارزونه ده.

تر کومه چې خبره د ادبي کره کتنې (ادبي نقد) په اصطلاحي پېژندنې پورې اړه لري، په دې هکله په بېلابېلو څېړنیزو اثارو کې بېلابېلې توضیحي او تشریحي پېژندنې راغلي دي، چې تر ډېره سره ورته ټکي لري، موږ یې دلته ځینې را اخلو:

د (اشنایی با نقد ادبی) اثر لیکوال یې داسې راپېژني: ((ادب نقد (کره کتنه) چې هغې ته وینا سنجونه، وینا پېژندنه او وینا پوهنه هم ویل کېږي، د ادبي اثارو له ارزښت موندنې یا پېژندنې، تشریح او تفسیر څخه عبارت دی، چې د هغې په نتیجه کې دا جوته شي چې د دغو اثارو ښېګڼې او بدګڼې (ښکلاوې او نیمګړتیاوې) یا ښه او بد څه دي او د هغو منشاء کومه ده. ځینو د نظر خاوندانو یې د پېژندنې په اړه ویلي دي: په نړۍ کې د ترټولو غوره څیز، چې پېژندل شوی او یا د انسان په فکر او ذهن کې دی د هغو د پېژندنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره داسې هڅې او هلې ځلې دي چې له شخصي موخې، غرض او ګټې څخه لرې او خلاصې وي.)) (۲۵: ۲۱)

د (ادبي څېړنې) ليکوال د برېتانيکا دايرة المعارف او امريکا انسايکلوپيډيا په حواله د کره کتنې پېژندنې داسې راوړي دي:
((کره کتنه د هنرونو په باره کې يوه مستدلله او سيستماتيکه مباحثه ده، چې د هغو تخنيکونه او محصولونه توضيح او ارزوي. په دې ترتيب کره کتنه له استيتيکو کتنو (ښکلا پېژندنو)، عکس العملونو او کره کولو سره توپير لري.))

او د امريکا نادايرة المعارف په حواله ليکي:

((د يوه هنري اثر تنقيح، ارزونه او له هغه څخه انطباع اخيستنه د استيتيکي تجربې يوه حتمي او ضروري برخه ده.)) (۲۳: ۱۰۵)

د (ادبي تيوريو او ادبي کره کتنې) اثر ليکوال يې داسې راپېژني: ((ادبي نقد (کره کتنه) هغه پوهنه ده چې ادبي اثار د هنري او ښکلا پېژندنې د پديدو په توګه مطالعه کوي، د پوهنې په دې څانګه کې د پام وړ يا موجود اثر له نورو ادبي اثارو سره له اړيکو لرلو پرته په يوازې يا ځانګړي توګه ارزول کېږي.)) (۵: ۵۳)

اريانا دايرة المعارف ادبي کره کتنه (نقد) او نقاد په توضيحي او تشريحي بڼه داسې رامعرفي کوي:

((ادبي کره کتنه (نقد) د ادبپوهنې يوه ستره او مهمه څانګه ده. د نقد لغوي مانا فرهنګونو: وينا پېژندنه، د خبرو سنجونه، ربښتينی

(c) ketabton.com: The Digital Library

قضاوت او د ادبي اثارو ارزښت معلومونه را اخیستې ده. په عربي کې پخوا د (نقاد) اصطلاح په عامه توګه د اصلي او کوټه (ناچلو) دینارونو او درهمونو بېلوونکي شخص لپاره کارېدله، خو اوس به ادبي اصطلاح د وینا یا لیکنې د ښو او بدو اړخونو (ښېګڼو او بدګڼو یا عیبونو) معلوموونکي ته نقاد یا (کره کتونکی) وایي.

ادبي کره کتنې ته (ادبي تنقید) یا (ادبي نقد) هم وایي، چې لغوي مانا یې محاکمه کول دي او کره کتونکی یا (ناقد) هغه څوک دی چې د نقد په وسیله د اثارو د ښه والي او بدوالي یا څرنګوالي په هکله لوستونکي ته یوه پرېکړه صادروي.

ادبي کره کتونکی د یو ادبي اثر د ژورې او هر اړخیزې مطالعې په لړ کې هغه تشریح او توضیح کوي او د اثر د محتوا پر اصلي روح، د لیکوال پر پیغام او ادبي اثر د رامنځته کولو پر اصلي موخه او غرض لوستونکی پوهوي او د کره کتنې د ټاکلیو اصولو په رڼا کې یې ادبي ښکلا، ښېګڼې او بدګڼې، نیمګړتیاوې او کمزورتیاوې بیانوي.

یا په بله وینا: لوستونکي ته د اثر هر اړخ او د لیکوال فکر او غرض په اغېزمنه توګه ورښیي.)) (۲: ۲۷۱)

د (فرهنګ زبات و ادبیات پښتو) درېیم ټوک لیکوال یې د پېژندنې په اړه لیکلي دي: ((ادبي کره کتنه د ادبپوهنې درېیمه اساسي څانګه ده، د ختیځ او لویدیځ په ژبو کې یې ډول ډول پېژندنې وړاندې شوي، په زیاترو پېژندنو کې یې اساسي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټيز ټکي دادي چې کره کتنه د يوه اثر ښه او بد يا ښکلي او بدرنګ اړخونه ارزوي. د ادبي کره کتنې عمومي موخه د وخت لپاره د هغې ارزښت موندل يا معلومول دي.)) (۵۵: ۱۷)

د (ادب او ادبي کره کتنه) ليکوال د کره کتنې د پېژندنو په اړه د ځينو لويديځو ادبپوهانو نظريات راوړي دي چې دلته يې د کره کتنې د بېلابېلو اړخونو د پېژندنې لپاره د نومورې اثر په حواله په لنډيز سره را اخلو:

انګرېزي کره کتونکی او شاعر ميتوارنلډ (Mathew Arnold) ويلي دي:

((په نړۍ کې چې د ډېرې ښې خبرې شوي او يا کوم ښه او غوره اندونه رامنځته شوي دي، د هغو د بې پرې پېژندنې او عامونې د هيئت نوم کره کتنه ده.))

په ايټالوي دايرة المعارف کې يې ليکلي دي: ((کره کتنه د هغه عمل يا ذهني خوځښت نوم دی، چې د يو شي يا ادبي ټوټې د هغو ځانګړنو توپير وکړي، چې ارزښت ولري.))

يو جرمني عالم په دې اند دی: ((کره کتنه (يا ادبي ښکلا پېژندنه) په ځانګړې توګه دا ويني چې يوه ليکنه يا ادبي ټوټه (اثر) تر کومه بريده د ښکلا د هغو قوانينو او قواعدو مطابق ده، چې د تصنيف پرمهال منل شوې ده.)) (۵۰: ۱۲۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو کره کتونکی (لوناچارسکي) د ادبي کره کتونکي د کار د لارو چارو په هکله داسې نظر ښکاره کړی دی: ((کره کتونکی باید تر ټولو لومړی د اثر محتوا او د هغه ټولنيزه منځپانگه وڅيړي، بيا له ټولنيزو ډلو سره د هغه د اړيکو تر څرگندولو او پر ټولنيز ژوندانه باندې د هغه د اغېزو تر ټاکلو وروسته د هغه فورم (بڼې او شکل) ته پام اړوي او د اثر بنسټيزو موخو سره د فورم اړيکي معلوموي او د هغو پايلو ترلاسه کولو سره مرسته کوي، چې د اثر له زيات اغېز او هنري بيان څخه عبارت دي.)) (۳۴: ۵)

(سپنگارن) وايي:

((کره کتونکی د انتقاد په ترڅ کې دغو پوښتنو ته ځواب ورکوي:

۱- هنرمند د څه څرگندولو لپاره کوښښ کړی دی؟

۲- ايا په خپل مرام کې بريالی شوی دی؟

په دغو پوښتنو پسې جوخت دريمه پوښتنه راولاړېږي: ايا هغه څه چې هنرمند څرگند کړي دي په څرگندولو ارزي؟)) (۲۳: ۱۰۶)

د (اې اې رچرډز) په اند: ((کره کتنه د يو انصاف لرونکي ليکوال شننه، مدلله څېړنه او په پای کې يې د ښکلاييزو ارزښتونو په اړه پرېکړه کول دي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ابرامز) د ادبي اصطلاحاتو فرهنګ کې د ادبي کره کتنې په هکله ليکي: ((ادبي کره کتنه د ادبي اثارو تعريف، توصيف، طبقه بندي، شننه او ارزونه ده.))

د (کادن) د تعريف له مخې: ((ادبي کره کتنه هغه هنر يا علم دی چې د ادبي اثارو پرتلنې، سپړنې او څېړنې، شننې، تفسير او څېړنې ته ځانګړې شوی دی.))

عربي ليکوال (احمد امين) وايي: ((کره کتنه د ادبپوهانو په اصطلاح د هر هنري اثر چې موضوع يې ادب، يا انځور، يا موسيقي وي، درسته ارزونه، د هغه د خپل ځاني ارزښت سپړنه او د هنر په ورشو کې د هغه د کچې ټاکنه ده او هغه ملکه چې دغه ارزونه رامنځته کوي، ذوق دی او دا ذوق کوم بسيط او ساده شی نه دی، بلکې له ډېرو شيانو څخه مرکب دی، چې ځينې يې د عقل له قوې او ځينې يې د شعور له قوې څخه عبارت دي.))

(دکتور هاشم صالح مناع) د خپل اثر (بدايات فی النقد الادبي) کې ليکي: ((کره کتونکو د کره کتنې ډول ډول اصطلاحي ماناوې کړې دي، چې د ټولو لفظونه بېل بېل، خو مانا يې يوه ده.)) نوموړی د يو شمېر پېژندنو تر راوړلو وروسته يو جامع تعريف داسې وړاندې کوي: ((کره کتنه د هنري کار ارزول، له هر اړخه د هغه ارزښت ټاکل او پر هغه باندې د اغېز ښندونکو عواملو شنل، سپړل، علت ښوول، پېژندل او د هغه د مثبتو او منفي خواوو څرګندول او بيا پر هغه باندې حکم کول دي.))

(ډاکتر سيروس شمسيا) په خپل اثر (ادبي نقد) کې د ادبي کره کتنې د پېژندنې په هکله داسې وايي: ((د ادبي کره کتنې تعريف د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانیو پوهانو په اند له هغه تعریف سره چې نن مهال کېږي، توپیر لري. د پخوانیو ادبپوهانو په اند له کره کتنې څخه موخه معمولاً دا وه چې د یو اثر عیبونه بیان کړي، یا یې د الفاظو د څرنګوالي په هکله څه ووایي، یا ووایي چې مانا له بل اثر څخه اخیستل شوې ده او په ټولیزه توګه د لفظ او مانا له څرنګوالي څخه وغږېږي، البته دغه مانا په خپله د نقد له لغت څخه هم په ګوته کېږي، ځکه نقد له (کره) څخه د (کوټه) ببېلولو ته وایي، په دې ډول پخوانیو کره کتونکو کار زیاتره د ضعف د نقاطو ښودل وو.)) داکتر شمسیا زیاتوي:

((په لرغوني لویدیځ کې هم خبره دغسې ده، د (ویبستر) په نامه فرهنګ د criticism د ویي لغت، مانا داسې کاږي [د کره کتنې کار چې معمولاً عیب لټول دي] اما په اوسني نوي پېر کې له ادبي کره کتنې څخه موخه د اثر د عیبونو څرګندول نه دي (که څه هم کېدی شي دې چارې ته هم نغوته ولري.) ځکه ادب کره کتنه د لومړۍ کچې (لومړۍ درجې) او مهمو اثارو څېړنه کوي او په دې ډول اثارو کې زیات تر دې چې د ضعف ټکي ارزښت ولري، د قوت ټکي مطرح دي. ځکه نو ادبي کره کتونکی هڅه کوي د هغه لوړې کچې ادبي اثر په شننه او تحلیل سره لومړی د هغه جوړښت او مانا لوستونکو ته څرګنده کړي او بیا هغه قوانین چې ددغه ادبي اثر د سترتوب لامل شوی دی، توضیح کړي، ځکه نو ادبي کره کتنه له یوه لوري د اثر په څرګندونه کې د ادبي قوانینو کارول دي او له بله پلوه د هغو تازه او ممتازو اصولو کشف دی، چې په دغه اثر کې نغښتي دي.))

(شمسیا) وړاندې لیکي: ((ادبي کره کتنه یو خلاق کار دی او ادبي کره کتونکی باید د اثر د ښښتن په کچه د ذوق او خلاقیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثښتن وي. البته په دې توپیر چې لیکوال او شاعر د فضیلت ثښتن دی، خو د ادبي پوهنو پر ټولو اړخونو خبر نه دی. په داسې حال کې چې ادبي کره کتونکی ښایي له ټولو علومو سره په دقیقه توګه اشنا وي، چې له هغو ټولو څخه د اثر د لوړتیا د لاملونو په شننه او څېړنه کې د افزارو په توګه کار واخلي. په دې ډول کېدی شي د ادبیاتو او د هغو د اړوندو مسایلو په غور ېدو کې د ادبي کره کتنې پر ارزښت پوه شو. ځکه په کره کتنې سره لومړی ادبیات تل تر تله متحول او ژوندي پاتې کېږي. ځکه کره کتونکی د لوړو کچو ادبي اثارو په څېړنه کې له هغو د وسیلو له هغې برخې کار اخلي چې په کار ورځي او خپل په خپله ځینې زاړه علمي او فني وسایل له منځه ځي او دویم د لوړو کچو اثارو په څېړنه کې نوي معیارونه او وسایل کشفوي او د خپل هېواد ادبیاتو ته یې وړاندې کوي. په دې ډول لوستونکی د کره کتونکي په مرسته داسې معیارونه تر لاسه کوي، چې لوړ کچې اثار وپېژني، سطحي اثارو ته پام وانه ړوي او ددې ترڅنګ ددې لامل هم ګرځي چې ادبي او فرهنګي بهیر خپل درست او سم مسیر ته برابر کړ. ګواکې کره کتونکی په نا مستقیمه توګه خلکو ته ورښیي چې کوم اثار بې ارزښته دي او په دې سره کېدی شي پر فرهنګي کارونو خپته اچوونکي هم د ناوړه ګټې اخیستنې مجال ونه مومي.))(۴۷: ۵۲۱-۵۲۲)

د (برسمند سخن) اثر لیکوال (ډاکتر نادر وزین پور) د ادبي کره کتنې د پېژندنې په اړه ډېرې مفصلې څرګندونې لري، چې دلته یې ځینې ټکي په لنډیز سره را اخلو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((نقد (کره کتنه) په لغت کې له ناخالصو زرو څخه د چاندي زرو بېلول او په ادبي اصطلاح د ادبي اثارو ارزښت پېژندنه او ارزښت ټاکنه ده. د کره کتنې (نقد) د پېژندنې په اړه باید ووایو چې (نقد) یا کره کتنه یوازې په ادبي چارو پورې مربوطه نه ده او کېدی شي چې پر هر ډول علمي، فني، هنري، فلسفي، تاریخي او نورو ډول ډول اثارو ترسره شي.

تر کومه چې خبره په ادبي کره کتنې پورې اړه لري، کله چې زموږ په ټولنو کې د (نقد) یا (انتقاد) خبره راپورته کېږي، د ځینو خلکو په ذهن کې سملاسي (د عیب لټونې) په مانا او مفهوم افاده کېږي. په داسې حال کې چې له نقد څخه هدف هېڅکله هم یوازې نورو ته د یو ادبي اثر ناوړه، کمزورې یا نیمګړې خواوې ښوول او په ګوته کول نه دي، بلکې له نقد څخه هدف د یو ادبي اثر ارزښت پېژندنه او نورو ته د هغو ښودنه ده، ځکه که د یو ادبي اثر پر معنوي ارزښتونو باندې پوهېدل د ټولو خلکو لپاره ممکن او شوني نه دي، د نقاد یا کره کتونکي د هڅې او کوښښ په نتیجه کې د هغه اثر ټولې خواوې د کره کتونکي په وسیله په ژوره توګه تر غور او څېړنې لاندې نیول کېږي او بیا هغه د خپل کار نتیجه او ارزښت ټاکنه نورو ته خپروي. خو له بده مرغه زموږ په ټولنه کې ډېر ځله کله چې واورېدل شي پر هغه یا دغه کتاب کره کتنه (نقد) شوی، خلکو ته دا فکر پیدا کېږي چې خامخا د اثر عیبونه او کمزورۍ په ګوته شوي، ځکه چې زموږ په ټولنه کې څوک له نقاد (کره کتونکي) څخه بله هیله او توقع نه لري.)) (۵۲۲:۴۷-۵۲۳)

د ادبپوهنې ددې څانګو تر پېژندنې وروسته اوس راځو خپلې اصلي موضوع (ادب تاریخ) ته؛ ادب تاریخ هم د ادبپوهنې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي څانګو څخه ګڼل کېږي، څرنګه چې ادب تاريخ دلته موږ ته د يوه مضمون په توګه مطرح دی، نو غواړو څه ناڅه په تفصيلي ډول دلته دې بحث ته تم شو او د ادب تاريخ په باب خپل بحث له يوې پوښتنې پيل کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب تاریخ څه ته وايي؟

(ادب تاریخ) له (ادب) او (تاریخ) دوو توکو څخه جوړه یا رغول شوې کلمه یا اصطلاح ده د ادب کلمې د لغوي او اصطلاحي مانا په باب مو دمخه بحث کړی دی. او د (تاریخ) لغوی مانا نېټه، وخت، سنه، د کوم شي د وخت تعینول او د هغه کتاب نوم چې تېرې پېښې بیانوي او په اصطلاح کې په ځانګړې توګه د بشري پېښو مجموعې ته وايي، چې اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، علمي، ادبي او کلتوري اوضاع او د پېښو د اړیکو څرنګوالی د علت او معلول پر اساس په کې څېړل شوی او ثمرې پرې بنا شوې وي. په عامه توګه دهر شي د تېر وخت مطالعې ته تاریخ وایي.)) (۱۰: ۹۳۴)

له اصطلاحي پلوه د ادب تاریخ د پېژندنې لپاره د بېلابېلو ادبپوهانو او څېړونکو له خوا یو لړ توضیحي او تشریحي څرګندونې وړاندې شوي، دلته یې ځینې ډېر عامې پېژندنې وړاندې کېږي.

پوهاند عبدالحی حبیبي یې داسې راپېژني:

((د یوې ژبې ادب تاریخ ټول هغه تحولات او لوړتیاوې او احوال چې له ابتداء څخه ورپېښ شوي، بیانوي.)) (۱۵: ۱۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر (د پښتو د ادب تاریخ) کې د ادب تاریخ پېژندنه داسې کړې ده: ((د ادبیاتو تاریخ ډېر عام مفهوم لري او په عامه مانا د یو ملت د علمي، ادبي، فکري ترقۍ او یا تنزل د حالاتو بیان ته د ادبیاتو تاریخ ویل کېږي.)) (۲۰: ۸)

د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) لیکوال یې څو پېژندنې په دې ډول را اخیستي دي:

((۱- د ادب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیدا ښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲- ادبي تاریخ د انسان ژوند، لکه څومره چې په ادب (هنري ادبیاتو) کې تجلي کړې ده، رابرسېره کوي.

۳- د یوې ژبې ادبي تاریخ باید د هغې ژبې د ویونکو د کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.)) (۲۴: ۱۸-۱۹)

اکاډمیسین دوکتور عبدالاحمد جاوید د (دري ژبې د ادبیاتو په باب) په خپل اثر کې وایي: ((ادب تاریخ هغه بحث دی چې د یوې ژبې د ادبي افکارو وده، تسلسل، د کیفیت څرنګوالی او له منځه تلل په کې څېړل کېږي.))

د ((ادب د تیوري اساسونه)) اثر لیکوال یې داسې راپېژني: ((ادب تاریخ د تاریخي پراختیا او انکشاف، د تاریخي اجتماعي شرایطو او د هغو د چاپېریال له پلوه ادب څېړي او د تاریخ په جریان کې د بېلا بېلو تاریخي پوړیو اهمیت او اغېزه په ګوته کوي.)) (۳۱: ۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ((پښتو ادبیاتو اصطلاحي قاموس)) لیکوال یې داسې راپېژني: ((ادب تاریخ په عامه توګه د نړۍ او په خاصه توګه د یو هېواد او قوم د ادبیاتو د پرمختګ جریان مطالعه او تر څېړنې لاندې نیسي، چې د تکامل په مختلفو ټاکلو او ځانګړو دورو او مرحلو کې څرګند شوی وي او همدارنګه د ځانګړو لیکوالو اثار هم تر تحلیل او څېړنې لاندې نیول کېږي. په بله وینا:

ادب تاریخ په مختلفو سیاسي، اجتماعي او اقتصادي پېښو کې د ادب پرمختیایي جریان تر څېړنې لاندې نیسي او په دغه جریان کې د مختلفو اثارو ارزښت او مقام ټاکي.

په لنډ ډول سره: ادب تاریخ د ادبي جریان پرمختګ او مختلفې پدیدې او ټاکلې دورې تر څېړنې لاندې نیسي.)) (۲۷: ۲)

د ((فرهنګ ادبیات پښتو)) دریم ټوک لیکوال لیکي: ((ادب تاریخ د ادبپوهنې یوه څانګه ده، چې د ادبي پرمختیا بهیر څېړي او په ترڅ کې یې د ډول ډول ادبي پدیدو ځای او ارزښت ټاکي. ادب تاریخ کله د یوې ټولنې او یا سیمې د ادبي جریاناتو پرمختیا په تاریخي دورو او کله هم په یوې ټاکلې دوره کې تر مطالعې لاندې نیسي.))

د ((پښتو ادب تاریخ (کره کتنه) اثر لیکوال د ادب تاریخ په اړه د ګل محمد نورزي د کابل مجلې ((ادب پېژندنه)) لیکنې په حواله داسې توضیحي څرګندونې راخیستي دي: ((د ادبیاتو تاریخ د یوه فرهنګ او ثقافت د پېژندګلوۍ لپاره تر ټولو غوره وسیله ده، چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه په مرسته پوهېږو ادبي اثار، افکار او ادبیات له څه تغیراتو او د کومو لاملونو په وسیله له نننی پرمختګ یا مخځوړ سره مخامخ شوي دي.)) (۴۰: ۳۰)

که د ادب تاریخ پورتنۍ بېلابېلې پېژندنې په غور سره ولولو، ډېر شریک ټکي به په کې وګورو، له دې ټولو څخه د ادبیاتو تاریخ د پېژندنې لپاره دا سې مشترک ټکي وړاندې کولای شو: ((د ادبیاتو تاریخ هغه پوهنه ده چې د تاریخ د بېلابېلو پېړیو په پوړیو کې د یوې ژبې علمي، ادبي لوړتیا او ځوړتیا څېړي او د ټولنیزو چاپېریالي شرایطو او حالاتو په رڼا کې د ادبي ودې او تنزل د پېښو اصلي عوامل په ګوته کوي.)) (۴۸: ۲۳-۲۴)

د ادب تاریخ موضوع:

څومره چې د ادب موضوع پراخه ده او په ادبي اثارو کې د بشري پوهنو او انساني معلوماتو او اطلاعاتو ډېرې برخې چې د شعر او ادبي نثر په بڼه بیان شوي، د ادب په ساحه کې مطالعه کېږي، دغسې د ادب تاریخ موضوع هم ډېره پراخه ده.

پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ په لومړي ټوک کې د ادب تاریخ د موضوع په اړه لیکي: ((د یوې ژبې ادب تاریخ ټول هغه تحولات او لوړتیاوې او احوال چې له ابتدا څخه ورپېښ شوي، بیانوي، نو لکه د ادب موضوع چې ډېره ارته او پراخه ده د ادب تاریخ موضوع هم دغسې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې پخوانی حال او وروستني انقلابونه او ټول تحولات ښيي.
په ژبه کې چې څه علوم او فنون موجود وي، تاريخ يې ځرګندوي،
په تفصيلي توګه د يو ملت د فکري او علمي لوړتياوو احوال او
اوضاع ليکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پېښې او د ودې کتابونه او
علمي کارنامې او اثار ښيي.)) (۱۴: ۱۰- ۱۱)

د ادب تاريخ موضوع داده چې په پرله پسې پېړيو کې لفظي او
فکر بدلونونه وڅېړي او مقصد ورڅخه دا وي چې د ويناوو او
افکارو ترمنځ توپير پيدا کړي او بيا ورڅخه د منطقي او فکري لارو
لپاره بنسټونه پيدا کړي. سربېره پر دې ادب تاريخ زموږ د فرهنګ
له تېر تاريخ سره د پېژندنې ښه وسيله ده. دا موږ ته په ګوته کوي
چې موږ له کومو حوادثو لوړتيا او ځوړتيا څخه تېر شوي يو او
اوسني حالت ته رسېدلي يو.

د پښتو ادبياتو تاريخ (معاصره دوره) ليکوال د ادبي تاريخ د
موضوع په اړه داسې نظر لري: ((د ادبي تاريخ د موضوع په باب
بېلابېلې نظريې ځرګندې شوې دي. ددې نظريو په قطب کې هغه
نظريه ده چې ادب تاريخ د فرهنګ له تاريخ سره يو شانته ګڼي.
ددغې نظريې پر اساس ادب تاريخ د يو ملت د علمي، ادبي، فکري
او هنري ترقۍ يا تنزل د حالاتو بيان او د تاريخ د هرې دورې د
حالاتو ځرګندونکی دی.

په دغه تعريف کې ساينس، فلسفه، عقايد، هنر او نورې
کلتوري پديدې هم شاملې دي. په دې ترتيب د ادب اصطلاح د
فرهنګ مترادفه ګڼل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بل قطب کې هغه نظریه ده چې ادب تاریخ د ادبي تذکرې سطحې ته راټیټوي او په هغه کې د کرونولوژۍ پر اساس د شاعرانو او ادیبانو د ژوند حالات او اثار معرفي کوي...

ددغو دوو قطبونو ترمنځ يې مهم تعریفونه په دې ډول دي:

۱- ادب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیدایښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲- ادب تاریخ د انسان ژوند لکه څومره چې يې په ادب (هنري ادبیاتو) کې تجلي کړې ده، رابرسېره کوي.

۳- د یوې ژبې ادبي تاریخ باید د هغې ژبې د ویونکو د کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.

اوسنی عمومي تمایل دادی چې ادب تاریخ باید ژبني هنري اثار (ګړني او لیکني) له هغو شرایطو سره په ارتباط کې وڅېړي چې نوموړي اثار په کې ایجاد شوي دي.)) (۲۴: ۱۸-۱۹)

دې پورتنیو څرګندونو ته په پاملرنه که موږ د یوې ژبې ټول هغه لیکلي اثار په پخوانۍ اصطلاح ادبیات وبولو، چې د بېلابېلو علومو او فنونو په اړه دي (لکه کیمیا، بیولوژي، هندسه، ریاضي، تاریخ، جغرافیه، فلسفه، اقتصاد او...) نو په دې صورت کې د ادب تاریخ موضوع ډېره پراخېږي او ټول علوم او فنون او د هغو تاریخي بهیر او د ودې او پرمختیا څرنګوالی د ادبیاتو د تاریخ نه، بلکې د علومو او فنونو تاریخ بولو او که چېرې ادبیات د یوې ژبې هنري او تخلیقي اثار وي، نو په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صورت کې بیا یوازې همدغه ډول ادبي اثار د ادبیاتو په تاریخ کې مطالعه کېږي او د ژبې هر ډول اثار د ادبیاتو په تاریخ کې نه ځایېږي. د ژبې هر ډول اثار لا څه چې اوس هغه منظوم اثار هم، چې هنري او ادبي ارزښتونه نه لري، په ادبیاتو کې نه شمېرل کېږي، نو د ادبیاتو په تاریخ کې هم د مطالعې مورد نه لري. لکه ځینې مذهبي فقهې، طبي، تاریخي او جغرافیایي او نور ډول ډول مسایل، چې زموږ په ژبه (پښتو) کې په نظم بیان شوي، خو هنري او ادبي ارزښتونه یې په نشت حساب دي.

کله کله له ځینو خلکو سره دا پوښتنه وي چې ادبي تذکره او ادبي تاریخ دواړه د یوه لیکوال پنځونې مطالعه کوي او خوندي کوي یې، نو ددې دواړو ترمنځ توپیر څه دی؟ یا هم ځینې لوستونکي یې یو بل سره نه شي توپیرولای، نو ددې په خاطر چې د دواړو ترمنځ توپیر وشي، ښه ده چې ادبي تذکره هم په لنډیز سره دروپېژنو او له ادب تاریخ سره یې توپیر هم په ګوته کړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي تذکره څه شی دی؟

د ادبي تذکرې د لغوي او اصطلاحي پېژندنې په اړه په اریانا دایرة المعارف (پښتو) لومړي ټوک کې داسې راغلي دي: ((تذکره عربي کلمه ده چې لغوي مانا یې فرهنګونو: ذکر، بیان، یادښت، یادونه، تبصره او د پېژندنې پاڼه ښودلې او په اصطلاح کې هغه اثر ته ویل کېږي چې په کې د پوهانو، عارفانو، دیني او ملي مشاهیرو او نورو نومیالیو شخصیتونو، د احوالو، ژوند پېښو او اثارو پېژندنه کېږي.

په ادبي او فرهنګي مطالعاتو کې ادبي تذکره هغه اثر ته ویل کېږي چې د شاعرانو او لیکوالانو ژوند پېښې او اثار په کې معرفي شوي وي او ضمناً په کې د هغوی د منظومو او منثورو لیکنو بېلګې هم خوندي شوي وي.)) (۲: ۲۶)

د ادبي تذکره لیکنې عمومي اصول:

سرمحقق زلمي هېوادمل په خپله یوه مقاله ((ادبي تذکره او ادبي تاریخ)) کې د تذکره لیکنې پر اصولو مفصل بحث کړی چې دلته یې په لنډیز سره ځینې ټکي را اخلو:

((د تذکره لیکنې عمومي او کُلي اصول داسې ښودلای شو:

۱- **د شاعر یا لیکوال بشپړ احوال:** تذکره باید د شاعر، ناظم یا لیکوال نوم، تخلص، مستعار نومونه، د زوکړې نېټه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلار نوم، کورنۍ، قوم، زده کړې، استادان، دوستان، شاګردان، کورنۍ وضعه، د اوسېدو ځای، سفرونه، عقیده، مذهب، عرفاني لاره (که یې ولري) که شاعر مړ وي د مړینې نېټه، مړستون، دا چې شاعر یا لیکوال پر څو ژبو پوهېده او دې ته ورته نورې خبرې.

۲- **د شاعر اثار او ایجادات:** په ادبي تذکره کې دې د شاعر یا لیکوال د ژوند پېښو ترڅنګ د هغه منظوم یا منثور اثار هم معرفي شي.

۳- د شاعر او لیکوال د اثارو د شکلي او موضوعي ځانګړنو څرګندونه دې وشي، خو پر هغو کره کتنه او تبصره د تذکره لیکونکي نه، بلکې د ادبي کره کتونکي او ادبي مورخ کار دی.

۴- د شاعر او لیکوال د ژوند پېښو او اثارو د پېژندنې ترڅنګ د هغوی د شعرونو او نثري لیکنو بېلګې راوړل. د کلام یا لیکنو د بېلګو په راوړلو کې باید د تذکرې لیکوال:

الف- که د شاعر یا لیکوال منظم اثار په لاس کې وي له هغو څخه دې داسې ځانګړې بېلګې راواخلي چې د هغه د فکر او هنر ارتقایي بهیر ورڅخه جوت شي.

ب- که شاعر یا لیکوال څو اثره ولري له هغو څخه دې څو نمونې راخوښې کړل شي.

ج- که د نظم یا نثر یوه بېلګه په لاس کې نه وي په هغه صورت کې ادبي تذکره لیکونکی پړ نه ګڼل کېږي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبي تذکرو ډولونه:

د اردو ژبې پیاوړی لیکوال (ډاکتر علمدار حسین بخاري) په خپلې هغې مقالې کې چې په ((ادبي تاریخ نویسي)) اثر کې د ((اردو شاعرو کا تذکری اور ادبی تاریخ نگاری)) د بېلابېلو ځانگړنو له مخې ادبي تذکرې پر شپږ ډوله ښودلې او وېشلې دي:

۱- هغه ادبي تذکرې چې په هغو کې یوازې د پیاوړو شاعرانو او لیکوالانو د ژوند حالات او د کلام بېلگې خوندي شوې وي.

۲- هغه ادبي تذکرې چې په کې د یادونې وړ ادیبان راغلي او د هغو د نظم او نثر زیاتې بېلگې په کې وي، خو د ژوند مفصل حالات په کې راغلي نه وي. لکه بیاضونه او نورې غورچاڼ ټولگې.

۳- هغه تذکرې چې په کې دیوې ژبې شاعري پر بېلابېلو پړاوونو وېشل شوې وي او له دې ډول تذکرو څخه موخه د یوې ژبې د شاعرۍ د ودې او پرمختیا ښودنه وي.

۴- هغه ادبي تذکرې چې د یوې مخصوصې یا ځانگړې ادبي دورې د شاعرۍ څرگندویي کوي.

۵- هغه تذکرې چې د یوې سیمې یا یوې ډلې د شعر او ادب استازیتوب کوي.

۶- هغه ادبي تذکرې چې یوازینۍ موخه یې د شعر او ادب کره کتنه او سمون وي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فرهنګنامه ادبي فارسی، دویم ټوک کې یې ادبي تذکرې پر دوه ډوله وېشلې دي:

۱- عامه ادبي تذکره: چې به کې په عام ډول د یوې ژبې ټول شاعران معرفي کېدی شي. لکه په دري ژبه کې د عوفي ((لباب الباب)).

۲- خاصه ادبي تذکره: هغه تذکره چې په یوې خاصې زمانې پورې اړوند ېږي او په کې د هغې ځانګړې زمانې شاعران پېژندل کېږي، لکه په دري ژبه کې د احمدبیګ ګرجي ((تذکره اراء)) چې لیکوال په کې د خپلې زمانې شاعران معرفي کړي دي.))

د ادب تاریخ او ادبي تذکرې توپیرونه:

دمخه مو لومړی ((ادب تاریخ)) او بیا ((ادبي تذکره)) په لنډو ډېر تفصیل دروپېژندل او له هغې څخه دې پایلې ته ورسېدو چې تذکره په عامه توګه د تاریخ پوهنې څانګه ده او په تاریخي څېړنو پورې اړه لري، خو په ادبي مطالعاتو کې ((ادبي تاریخ)) او ((ادبي تذکره)) د تالیف دوه ځانګړي او جلا ډولونه دي. چې یو له بل سره لنډو ډېر اړیکي لري.

په ځانګړې توګه ادب تاریخ په زیاتو مواردو کې پر ادبي تذکره ډډه لګوي، خو ادب تاریخ ادبي تذکره نه ده او دغسې ادبي تذکره هم له اوسنیو معیارونو سره سم ادبي تاریخ نه دی. د دواړو ترمنځ جوت توپیرونه شته د (ادبي تاریخ او ادبي تذکره) مقالې لیکوال دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپیرونه داسې ښودلي دي: «کېدی شي په یوې ادبي تذکره کې د یوې ژبې د بېلابېلو دورو او په بېلابېلو جغرافیوي سیمو او ان فرهنګي حوزو کې د اوسېدلو شاعرانو، ناظمانو او لیکوالانو احوال او اثار مطالعه شي او دا معرفي، کېدی شي په الفبایي سیستم یا د سیمو په لحاظ او یا هم د تاریخي تقدم او تاخر له مخې په کرونولوژیک سیستم ترتیب او تنظیم شوې وي. حال دا چې په ادب تاریخ کې دا روش نه تعقیبېږي.

په ادب تاریخ کې د هرې دورې اثار، لیکوال او شاعران په خپله دوره کې د ادبي پېښو او ادبي جریاناتو د انکشاف پر اساس څېړل کېږي.

د ادب تاریخ په مورد کې دا خبره هم د هېرولو نه ده، چې په ادب تاریخ کې د یوې ژبې د ټولې جغرافیې اثار نه شي مطالعه کېدی او دا ځکه چې په بېلابېلو جغرافیوي سیمو کې، چې تر مختلفو سیاسي، اقتصادي او اجتماعي سیستمونو لاندې واقع وي، هورې د ادبیاتو ایجاد او ودې شرایط هم توپیر سره لري او موږ نه شو کولای چې د یوې ژبې ګرده اثار، چې په بېلابېلو هېوادونو کې تر بېلابېلو اجتماعي شرایطو لاندې یې وده موندلې وي، په یو ادب تاریخ کې مطالعه کړو.

د مثال په توګه که موږ اوس یوه پښتو تذکره لیکو کېدی شي په دې تذکره کې په افغانستان، پښتونخوا، جنوبي پښتونخوا، پاکستان، کشمیر، هند او بنګال کې ځینې تېر شوي شاعران، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ژبه يې اثار پرې ايښي وي، سره يوځاى معرفي کړو، خو په ادب تـاريخ کـې هلتـه د ادبـي پديـدو د ايجـاد او ودې مراحـل لـه سياسي، اجتماعي او اقتصادي شرايطو سره په ارتباط کې مطالعه کېږي. موږ نه شو کولاى چې په دغو ګردو سيمو او هېوادونو کې ايجاد شوي ادبيات په يوه ادبي تاريخ کې يوځاى سره مطالعه کړو.

کله چې څوک پښتو ادب تاريخ ليکي، نو په پخوانيو دورو کې چې ددغـو سيمو برخليـک پـه سياسـي، اجتمـاعي او اقتصـادي لحاظ سره د يوه واحد يا سره مشابه نظام په وسيله ټاکل کېده، دومره مشکل نه دى محسوس ځکه نو موږ کولاى شو چې په لومړيو دوو پخوانيو دورو کې دغه ګرده ادبيات په يوه واحد ادبي تاريخ کې راوړو، خو پـه معاصره دوره کې چې پـه ادبيـاتو کـې د تجدد، معاصريت او نويوالي نښې په دغو ټولو سيمو کې پر يو وخت نه دي څرګندې شوي او تر يو ډول شرايطو لاندې يې وده نه ده موندلې، حتى د پښتونخوا او بلوچستان پـه سيمو کـې دغسـې توپيرونه ښکاره دي. حال دا چې پـه معاصره دوره کې دغه دواړه سيمې تر يوه سياسي سيستم لاندې واقع دي. دا په دې مانا چې په بلوچستان کې د معاصرو ادبياتو انکشاف او ودې جريـان د پښتونخوا پـه پرتلـه ډېـر ورو پـرمخ درومـي، نـو ځکـه مـوږ د پښتونخوا او بلوچستان معاصر ادبيات هم په يوه واحد ادبي تاريخ کې نه شو څېړلاى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېدی شي په ((ادبي تذکره)) کې د ادبي او هنري اثارو د لیکوالو او شاعرانو ترځنګ ځینې ناظمان هم معرفي شي، د شرقي ژبو تذکرې د دغسې ناظمانو په معرفیو، احوالو او اثارو ډکې دي، خو په ادب تاریخ کې د ناظمانو او هر ډول لیکوالو اثار د مطالعې ځای نه لري.

د تذکرې او ادبي تاریخ ترمنځ دا او داسې نور لوی واړه توپیرونه شته او مور کولای شو د تالیف ددغو دواړو ډولونو د مطالعې ساحې سره بېلې کړو.)) (۴۷: ۴۶۸)

له پورته څرګندونو څخه جوتېږي چې ادبي تذکره او ادب تاریخ د تالیف دوه ځانګړي ډولونه دي، چې هېڅکله باید یو شی ونه ګڼل شي. ځکه چې ادبي تذکره یوازې لیکوال او شاعران راپېژني او د هغو له اثارو سره مو اشنا کوي، خو ادب تاریخ بیا د یوې ژبې ادبیات له تاریخي پېښو سره په اړیکه کې تشریح او توضیح کوي، نومیالي لیکوال او شاعران هم راپېژني او د هغوی د اثارو ادبي او هنري ارزښتونه هم او په یوه ځانګړې ادبي دوره کې د دغو اثارو او د هغو لیکوالو او شاعرانو له دریځ څخه مو هم خبروي. البته دا بېله خبره ده چې د ادب تاریخ په لیکنه کې ادبي تذکرې د یوه اخځ او سرچینې په توګه خپل لوړ ارزښت او اهمیت لري. د ادبپوهنې پر دې اساسي څانګو تربحث وروسته اوس غواړو د ادبپوهنې فرعي یا څنګزنو څانګو ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبپوهنې فرعي څانګې:

په ادبي څېړنو کې د ادبپوهنې يو شمېر فرعي څانګې هم ښودل شوې دي، چې دلته يې په لنډه توګه درپېژنو:

د فرهنګ ادبيات پښتو درېيم ټوک ليکوال د ادبپوهنې فرعي څانګې داسې راپېژني:

((ادبپوهنه پر اصلي او بنسټيزو څانګو سربېره دا لاندې فرعي څانګې هم لري:

الف: د ادبپوهنې تاريخ، چې له څېړونکو سره د ادبپوهنې د هرې څانګې د ودې او پرمختيا په پېژندنه کې مرسته کوي.

ب: متن پوهنه

ج: کتاب پوهنه

سربېره پر دې ادبپوهنه له فلسفې، ښکلا پېژندنې، هنر پېژندې او ژبپوهنې څخه مرسته غواړي.)) (۵۵: ۱۰- ۱۱)

کانديد اکاډميسن محمد صديق روهي د ادبپوهنې د فرعي څانګو په اړه ليکي:

((ادبپوهنه ځينې فرعي څانګې هم لري، لکه: ادبي هيسټوروګرافي (د ادبي تاريخ ليکنې ميتودولوژي) سبک پېژندنه، بيبلوګرافي (کتابښود) او ډراماټرجي، البته ډراماټرجي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینماتوګرافي په شان د هنر پوهنې جلا څانګه ده. او سنی تمایل دادی چې هغه د ادبپوهنې په ساحه کې و نه څېړل شي.»

د ادبپوهنې د فرعي څانګو په پورتني وېش کې سبک پېژندنه یا سبک پوهنه هم د ادبپوهنې یوه فرعي څانګه بلل شوې، خو اوسني زیاتره ادبپوهان سبک پېژندنه یا پوهنه د ادبپوهنې په اصلي څانګه (ادبي تیوري) پورې اړوند ښاخ بولي او د ادبپوهنې فرعي څانګه یې نه ګڼي.

دوکتور اسدالله حبیب د ادبپوهنې فرعي څانګې داسې راپېژني:

«ادبپوهنه پر اصلي څانګو سربېره ځینې فرعي څانګې هم لري چې هغه د ادبپوهنې د تاریخ لیکنه، متن پوهنه او کتاب پېژندنه ده.

الف: د ادبپوهنې د تاریخ لیکل موږ د ادبپوهنې د هرې اصلي څانګې له تاریخي ودې او پرمختیا سره اشنا کوي او د هرې څانګې له سترو لاسته راوړنو څخه په استفاده د بریالیو څېړنو د ترسره کولو لارې چارې برابروي.

ب: متن پوهنه، اثر له هر ډول اشتباهاتو او له بهر څخه وارد شویو مطالبو څخه پاکوي او د اثر له لیکوال سره د مواردو په پېژندنه او تشخیص کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج: د لیکوال د اثارو په کتاب پېژندنه کې په لنډو څرګندونو او توضیح سره، چې د هغو کتابونو د بېلابېلو چاپونو په اړه چې د نوموړو اثارو په هکله لیکل شوي او د هغو اثارو په اړه چې له عمومي ادبپوهنې څخه بحث کوي، لیکل کېږي. دغه ډول څېړنې له لوستونکو یا مطالعه کوونکو سره دا مرسته کوي، چې د زیات شمېر کتابونو او خپرونو ترمنځ د خپلې خوښې او اړتیا وړ څه په اسانۍ سره ترلاسه کړي.)) (۱۲: ۵)

د ادبپوهنې د اساسي او فرعي څانګو تر پېژندنې وروسته اوس راځو د خپل بحث بلې موضوع ته او هغه دا چې دې پوښتنې ته باید ځواب پیدا کړو چې ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ غواړوددې پوښتنې ځواب د ادبپوهنې د همدې اساسي او فرعي څانګو د اصولو په رڼا کې ترلاسه کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟

کله چې موږ د ادبپوهنې په رڼا کې ادبيات څېړو، نو يوه مهمه پوښتنه په کې دا رامنځته کېږي چې ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ نوې دوره له پخوانۍ څخه څومره اغېز اخلي. ايا ادبي دورې هم د سياسي تاريخ د دورو په شان مشخصه نېټه، پيل او پای لري او که نه يوه په بلې کې داخلېږي. ادبپوهان په عمومي ډول په دې نظر دي چې يوه ادبي دوره هغه وخت تشکيلېږي چې ادبيات يې داسې کمي او کيفي ځانګړنې ولري چې تر هغې پخوانۍ يې توپير اوچت څرګند شي. د زمان اوږدوالی او لنډوالی په کې قيد او شرط نه دی. څرنګه چې يوه ادبي دوره په بله کې تداخل او امتداد پيداکوي په دې خاطر اسانه خبره نه ده چې یوه دوره له بلې څخه په يوه مشخصه تاریخي نقطه کې جلا شي، دا حالت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبياتو کې پېښ شوی دی. په ادب تاريخ کې يوه موضوع هم د ادبي دورو د وېش مسله ده، دلته غواړو په دې پوه شو چې د ادب تاريخ له نظره ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي او څنګه يوه له بلې بېلېږي؟

د ادبياتو د تاريخ ډېره ستره او مهمه بنسټيزه دنده د تاريخ په اوږدو کې د يوې ژبې د ادبياتو مطالعه او پر بېلابېلو ادبي دورو د هغو وېشنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يـادونې وړ ده چې پـه ادب تـاريخ ليکنـه کـې د ادبـي دورو تشـخيص او ټاکـل يـو سـتونزمن کـار دی او د ادبـي مـورخ زياتـه پاملرنه او کړاو غواړي.

د ادبي دورو وېش لپاره کوم ټاکلی او منلی معيار نه شته او د بېلابېلو ژبو ادب تاريخ ليکونکو په دغه برخه کې ځانګړي ځانګړي معيارونه کارولي دي.

د ((ادبپوهنه)) اثر ليکوال د ادبي دورو د وېش په اړه د يو ټاکلي او منلي معيار د نشتوالي لامل داسې ښودلی دی: ((د ادبي دورو د وېش په برخه کې تر ډېره د يوه ټاکلي معيار د نشتوالي يو ستر علت دادی چې ځينې ادبي جريانونه په اسانۍ سره خپل ځای نوي ادبي جريان تـه نـه خوشې کـوي. کلـه کلـه د يـو ادبي جريـان ريښـې ډېرې پخـوانۍ وي، پـه تـدريجي تـوګـه وده مـومي. د هغـه د انکشـاف پـه دوران کې ښايي يو بل قوي ادبي جريان رامنځته شي او يا لـه منځـه ولاړ شي. لنډه دا چې ادبي مکتبونه، ادبي تمايلات اکثره داسې نه دي چې له کوم سياسي رژيم سره رامنځتـه شـي او د هغـه لـه سقوط سره سم بې له ځنډه محوه شي. کلـه کلـه شـرايط بـدل شـوي وي، خـو ادبي عنعنه لا پرځای پاتې وي.)) (۴۸: ۲۷)

د پښـــتو ادبيـــاتو تـــاريخ (معاصـــره دوره) اثـــر ليکـــوال کانديـــد اکاډميسين محمد صديق روهي هم د ادبي تـاريخ پـه ليکنـه کـې د ادبي دورو د ټاکنې او وېش موضوع له ستونزو ډکه بللې او د ادبـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورو د وېش د مسلې په اړه يې مفصل بحث کړی، چې په لنډيز سره يې ځينې ټکي را اخلو:

«د ادبي تاريخ ليکنې ميتودولوژي يوه لويه ستونزه د ادبي دورو ټاکنه ده. ادب تاريخ ليکونکو په دې اړه له بېلابېلو لارو او ميتودونو څخه کار اخيستی دی، چې ځينې يې دادي:

۱- د ادبي ژانرونو، ادبي سبکونو يا ادبي مکتبونو پر اساس د دورو ټاکنه:

د دورو د وېش لپاره ددې ميتود يا لارې ښېګڼه داده چې د ادب ذاتي تطورېې د معيار په توګه ټاکلی دی. ادب تاريخ په اصل کې د ادبي جرياناتو تاريخ دی، نو کله چې يو ادبي مکتب خپل ځای بل ادبي مکتب ته پرېږدي د ادب تاريخ بله دوره پيلېږي. ادبي مکتبونه که له يوې خوا له ټولنيزو، اقتصادي او سياسي پېښو سره اړه لري، له بلې خوا نسبي خپلواکي هم لري. د ادبي دورو د ټاکنې ددغې لارې يوه ستره ستونزه داده چې ادبي ژانرونه او ادبي مکتبونه کله کله پر يو وخت پيلېږي. د بېلګې په توګه: په پښتو ادبياتو کې اکبر زميندارو ی لومړنی شاعر دی چې د مثنوي او غزل بېلګې يې تر موږ رارسېدلې دي، نو دغه دوره په پښتو ادبي تاريخ کې په څه نامه ياده کړو؟ د غزل دوره يې وبولو او که د مثنوي. همدارنګه په اروپا کې د سمبوليزم، دادائيزم او سورياليزم ادبي مکتبونه پر يو ټاکلي وخت (۱۹۲۴-۱۸۸۰م) راټوکېدلي دي او په يو ادبي چاپېريال کې يې وده کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د پاچهانو د کورنیو پر اساس د دورو وېش:

د دورو د وېش دا لاره د ادبي پدیدو د پرمختیا له توضیح او تحلیل سره مرسته نه شي کولای. ادبي سبکونه، مکتبونه او ژانرونه د کوم پاچا یا واکمن په حکم یا دستور منځته نه راځي او د هغه مړینه هم پر ادبي جریان کومه ځانګړې اغېزه نه لري.

۳- د ټولنیز-اقتصادي فورماسیون د تیورۍ پر بنسټ د ادبي دورو وېشنه:

ددې لارې پلویان د ادب تاریخ د دورو وېشنه هم د پنځو تاریخي دورو له مخې کوي. ددې نظریې د پلویانو په اند ادب د ټولنیز شعور یو شکل دی، چې د بنسټ له بدلېدو سره سم بدلون مومي، یانې کله چې ټولنېدي مناسبات بدلون مومي په ادب کې هم بدلون راځي.

د یادونې وړ ده، چې د ادبي دورو د وېش دغه نظریه (تیوري) د ادبي تاریخ په برخه کې په بشپړه توګه د تطبیق وړ نه ده. د مثال په توګه په پانګوالي نظام کې په اروپا کې د سوریالیزم، دادایزم او داسې نور زیات شمېر ادبي مکتبونه رامنځته شوي، ان دا چې کمونیستي ادبیات هم په دغه دوره کې ایجاد شوي، نو په ادب تاریخ کې د یوې تاریخي دورې تر سرلیک لاندې د ټولو ادبي جریانونو شرحه له ستونزو ډکه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د تاریخي، سیاسي او ټولنیزو پېښو پر اساس د ادبي دورو وېشنه:

ددغې لارې له مخې په ادب تاریخ کې د دورو وېش هم لږ و ډېرې نیمګړتیاوې لري. که څه هم سیاسي او ټولنیزې پېښې پر ادبي بدلون او تحول باندې اغېزه لري، خو هغه د ادب تاریخ اصلي موضوع نه ګڼل کېږي. د ادب تاریخ اصلي موضوع په خپله ادب دی.»

استاد محمد صدیق روهي د ادبي دورو د وېش په اړه د خپلو څرګندونو په پای کې وايي: «اوس نو پوښتنه راولاړېږي چې د ادبي دورو د وېشنې معیار څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې ویل کېدی شي چې د ادبي اثارو د محتوا او شکل په بدلون سره نوې ادبي دوره پیلېږي. ادبي تحول باید اصلي معیار وي لیکن باید زیار وایستل شي، چې د ادبي تحول علتونه څرګند شي. البته دا احتمال شته چې ځینې وختونه ادب او سیاست یو له بله دومره نږدې وي چې ادبي تحول او سیاسي تحول یو ګډ نوم غوره کړي، لکه په پښتو ادب کې د روښانتیا دوران.» لیکوال په پای کې وړاندیز کړی چې دده په اند په ادب تاریخ کې د «ادبي دورې» پرځای د «ادبي دوران» کلمې کارول غوره دي. ځکه چې یوه دوره پای ته نه وي رسېدلې چې بله پیل شي او لوړې ځوکې ته ورسېږي. د مثال په توګه: د ریالیزم دوره چې دمخه پیل شوې ده لا تراوسه دوام لري او ددغې دورې په اوږدو کې د نیچرلیزم (ناتورالیسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمبولیزم، اګزیستنتالیزم او سوریالیزم په شان یو شمېر ادبي مکتبونه راوټوکېدل او ثمرې ته ورسېدل.

د ((دوران)) کلمې مقصد دادی چې په یوه دوره کې ښایي ډېر نور ادبي جریانونه د شهرت اوج ته ورسېږي. دغسې لوړې څوکې یا د شهرت اوج د ((دوران)) په نامه یادېږي.)) (۴۷: ۴۳۷- ۴۴۰)

د ادبیاتو د تاریخ د دورو د وېش په باب د پښتو ادبیاتو (معاصره دوره) اثر د لیکوال په دغو پورتنیو څرګندونو کې مورږ د ادبي دورو د وېش بېلابېلې لارې وپېژندلې او په ترڅ کې یې د هغو له ځانګړتیاوو او نیمګړتیاوو هم خبر شو او په پای کې د لیکوال هغه نظر مو هم ولوست چې د ادبي دورو د وېش په اړه یې وړاندې کړی دی.

د ((ادبیاتو تاریخ مسالې)) د مقالې لیکوال کاندید اکاډمیسین محمد انور نومیالی د ادبي دورو د وېش په اړه داسې نظر لري: ((که د ادبي اثارو کیفیت یې ډېر وي او هم یې د کلتوري اوښتونونو له پړاو سره د کیفي تغیر نښې څرګندې وي، نو کېدلای شي چې د ښې دقیقې پېژندنې او تصنیف لپاره یې خاصه دوره بندي وټاکو، خو دا دوره بندي هېڅ لازمه نه ده، چې باید د نېټې او کرونولوژۍ په اعتبار وي. کېدی شي چې د ادبي اثارو د نوعیت یا د کوم شاعر په نامه او یا د کومې بلې مبداء پر بنا یې تثبیت کړو.

د خاصو دوره بندیو په مورد کې به ښه دا وي چې د هرې ژبې خپل محتویات په پام کې ونیسو او ځانګړې دوره بندي یې منځته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوړو. که په دې مورد کې د نورو ژبو تقلید کوو او یا د هغو له دوره بندیو څخه تقلیدي استفاده کوو، نو څرنګه چې محتوا یې تفاوت سره لري. ارومرو پر ډېر مشکل اخته کېږو. ځکه چې یوه ژبه ښايي په خپله یوه دوره کې د کمیت او کیفیت له پلوه ډېره شتمنه، خو بله ژبه بیا په هم هغه زماني حد کې ښځي ښېل تاریخي جریان ولري، چې د بلې ژبې لپاره کفایت نه کوي، د هرې ژبې د ادبیاتو تاریخي تصنیف هم باید د هغې ژبې په محتوا کې تثبیت شي.»
(۴۵: ۸۹)

شوروي ادبپوه (عبدالنبي ستار زاده)، په خپله مقاله کې، چې پوهنمل لطیف ناظمي په دري ژبه «دوره بندی ادبیات از نګاهی روش شناسی» تر سرلیک لاندې ژباړلې ده، د ادبي تاریخ د دورو د وېش او ډلبندۍ طرحه داسې وړاندې کړې ده:

«کولای شو ووایو چې د ادبیاتو په دوو ډولونو ډلبندۍ یانې علمي او عملي ډلبندۍ کې لاندې طریقې راڅرګندېږي:

۱- د واکمنو کورنیو پر بنسټ د ادبیاتو د دورو وېش.

۲- د زماني بهیر پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

۳- د ادبي ښوونځیو، سبکونو او ژانرونو پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

۴- د ټولنیزو، سیاسي او تاریخي پېښو پر بنسټ د ادبي دورو وېش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د عامو تاریخي دورو پر بنسټ د ادبي دورو وېش)) (۴۷: ۴۴۱)

د ((ادبپوهنه)) لیکوال د ادبي دورو د وېش په اړه د **مفصل بحث** په یوه برخه کې لیکي: ((په لویدیزه نړۍ، په ځانګړې توګ د انګرېزي ژبې په ادب تاریخونو کې د ادبي دورې د ټاکلو یو معیار دادی چې هره دوره یا عصر د یو نومیالي استازي لیکوال او ادیب په نامه یادېږي، لکه د (چاسر) عصر، (سپنسر) عصر او داسې نور او یا ادبي دورې د پېړیو په نوم نومول کېږي، لکه د (پنځلسمې پېړۍ ادبیات، د (اتلسمې) پېړۍ ادبیات او داسې نور. ځینې وخت یې بیا د مسلطو ادبي مکتبونو په نوم نوموي، لکه د(کلاسیزم) عصر، د (رومانتیسیزم) عصر او نور.

زموږ په ادبیاتو کې د ادبي دورو په وېش او ټاکنه کې هم دغه ستونزه موجوده ده. په پښتو او دري ژبو، چې د ادبیاتو د تاریخ په نوم کوم اثار لیکل شوي، لیکوالانو یې پرته له دې چې په ادب کې د فورم او محتوا د کمي او کیفي بدلون، د ادب د ودې او انکشاف جریان او د هغه عوامل په پام کې ونیسي له خپلې خوښې او ذوق سره سم یې د ادبي دورو وېش په عنعنوي توګه کړی دی:

چا پر هېواد باندې د بهرنیو یرغلګرو او د تاړاکونو او چا د کورنیو شخړو او اشخاصو ترمنځ د سیاسي واک د لېږدېدو، ځینو بیا د سیاسي نظامونو د بدلون او اوښتون او ځینو نورو د ادبي جریاناتو او مکتبونو او د هغو په راس کې د نومیالیو ادیبانو په نوم ادبي دورې وېشلې او ټاکلې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید ووایو چې دغه پورتني وېشونه او د ادبي دورو د ټاکلو او بېلولو لارې هېڅکله هم د یوې ژبې د ادبیاتو د ودې او انکشاف د تاریخي سیر له تشریح او روښانولو سره مرسته نه شي کولی.)) (۴۸: ۲۸)

لیکوال د ادبي دورو پر وېش باندې د مفصل بحث په پای کې د ادب تاریخ لیکونکي ته لارښوونې او سپارښتنې کوي: ((د ادب تاریخ لیکوال ته لازم دي چې هغه باید تر هرڅه لومړی پر ادبي تیوري وپوهېږي، چې د هغې له مخې د خپلې ژبې د ادبي اثارو مطالعه وکړي، ځکه چې د ادب تاریخ په واقعیت کې د ادبي تیوري د تطبیق ډګر دی:

- د ادبي تاریخ لیکوال باید د هرې دورې د خلکو له ټولنیزو، دیني، مذهبي او سیاسي عقایدو، تاریخي ټولنیزو حالاتو، پېښو، د ادبي غورځنګونو او تحریکونو یا ادبي مکتبونو او جریانونو، په هکله هر اړخیز معلومات ولري، چې د ادبي تاریخ دورې په سمه او مطلوبه توګه وټاکلی یا ووېشلی شي.
- د ادب تاریخ په هره دوره کې باید د هغې دورې د نومیالیو او استازو ادبي خېرو د ژوند پېښو، د ټولنیزو حالاتو، شرایطو او مسایلو پر وړاندې د دغو استازو ادیبانو دریځ، خلکو او ټولنې ته د دغو ادیبانو د اثارو او افکارو د پیغام په ترڅ کې د ځانګړو اصولو او مشخصاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د غوره ادبي اثارو په هکله قضاوت، د رامنځته شويو ادبي غورځنګونو او جريانونو مناسبه پېژندګلوي او د دغو ادبي مکتبونو او سبکونو د رامنځته کېدو، ودې، انکشاف، اغېزو او له منځه تللو د عواملو د ښودنې په هکله يوه هر اړخيزه او جامع سپړنه او څېړنه لازمي ده.

- يوازې د يو يا بل شاعر او ليکوال د ژوند پېښې، د نظم او نثر د بېلګو رااخيستل په هېڅ ډول د ادبياتو تاريخ نه شو بللای، بلکې د يوې ادبي تذکرې نوم ورکولای شو، چې البته د ادبياتو د تاريخ ليکنې پرمهال ورڅخه پر خپل ځای لږو ډېره ګټه پورته کېدی شي.
- ادب تاريخ سربېره پر دې چې موږ ته په هره ادبي دوره کې د هغې دورې نوميالي استازي او مشهور اديبان او د هغوی ارزښتناک ادبي اثار راپېژني، د هغه عصر او دورې د ټولنيزو، عقيده يي، سياسي، علمي، فرهنګي او نور حالاتو يوه نقشه هم زموږ مخې ته ږدي، چې د دغو اثارو اديب په کې روزل شوی، ادب په کې رامنځته شوی، د بېلابېلو عواملو له مخې يې د لوړتيا او ځوړتيا پړاوونه وهلي دي. څومره چې په ادبي تاريخ کې د هرې دورې او عصر روحيه او د پېښو انځور هر اړخيز او جامع وي، په هماغه کچه يې د ليکوال او اثر د معقوليت او مقبوليت چانس زيات دی.)) (۴۸: ۲۸-۲۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبي دورو د ټاکلو د عامو اصولو له مخې اوس راځو د پښتو ادبیاتو د تاریخي دورو ټاکلو ته.

د پښتو ادبیاتو د تاریخي دورو د ټاکلو په برخه کې هم د نظر اختلافات شته، ښه به وي چې دلته د پښتو ادبپوهانو نظریات وړاندې کړو او بیا په پای کې د هغو د نظرونو له ټولګې څخه وروستۍ نتیجې ته ورسېږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادب تاریخونو کې د ادبي دورو وېش

دمخه مو یادونه وکړه چې په ادب تاریخونو کې د ادبي دورو وېش په باب د ساینسي فورمولونو په شان کوم ثابت او منلي اصول او معیار نه شته او زیاترو ادب تاریخ لیکونکو یا په عنعنوي بڼه د نورو ادب تاریخونو په تقلید او یا هم د خپل ځانګړي ذوق له مخې د ادبي دورو د وېش چاره ترسره کړې ده. په پښتو ادب تاریخونو کې هم دا دود او عنعنه پالل شوې دي، موږ دلته د پښتو ادب تاریخونو له جملې څخه په ځینو تاریخونو کې د ادبي دورو وېش را اخلو، کتنه ورته کوو او په پایله کې په پښتو ادب تاریخونو کې د دورو د وېش وروستی او د یو نسبي معیار په توګه منل شوې طرحه، چې په عمل کې پلې شوې هم ده، وړاندې کوو. دا نظریې استاد محمد صدیق روهي هم راټولې کړې او کتنه یې ورته کړې ده. موږ به ټولې دا نظریې وړاندې کړو او ورپسې به د استاد روهي نظر، شننه او ارزونه هم وړاندې کړو:

پوهاند عبدالحی حبیبي (د پښتو ادبیاتو تاریخ) په لومړي ټوک کې چې پر (۱۳۲۳ل) کال په کابل پوهنتون کې د ادبیاتو پوهنځي د تاسیس پرمهال ددغه پوهنځي د محصلانو لپاره لیکل شوی، د پښتو ادبي تاریخ دورې څلور ښودلي او یادونه یې کړې چې د هرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورې لپاره به د ادب تاریخ ځانګړې ټوک لیکي. استاد حبیبي لیکلي دي:

((زه په دې کتاب کې د پښتو ادب دورې پر څلور ډوله وېشم . د پښتو ادب تاریخ به څلور ټوکه وي، په دې ډول:

(۱) لومړۍ دوره، اول ټوک: په دې دوره کې به دا وښودل شي چې تر اسلام دمخه د پښتو ژبه وه که یه؟ د ژبې موقعیت په پخوانو اریایانو کې څه و؟ او پښتو له زړو اریایي ژبو سره څه نسبت لري؟...

(۲) دویمه دوره یا دویم ټوک: د پښتو ژبې دویمه دوره د اسلام له ابتداء څخه شروع کېږي او تر زر (۱۰۰۰) هجري کال پورې رسېږي...

(۳) دریمه دوره او دریم ټوک: دا دوره له (۱۰۰۰) هجري څخه شروع کېږي تر (۱۳۰۰) هجري پورې رارسېږي... په دې دوره کې پښتو ادب ښه وده کړې ده، په نظم او نثر کې ډېر تحولات پېښ شوي دي او نوي مکتبونه رامنځته شوي دي.

(۴) څلورمه دوره یا څلورم ټوک: له (۱۳۰۰) څخه شروع کېږي او د ژبې د وروستنیو (۶۰) کالو پرمختګ او لوړتیا راښیي، د نوي ادب د نوو تحولاتو څرګندونه کوي، د ژبې د عصري نهضت تاریخ دی.)) (۱۴: ۵-۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ترتیب استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ پر څلورو دورو وېشلی دی. د لومړۍ دورې لپاره یې د ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک لیکلی، چې د ادبیاتو پرځای د پښتو ژبې تاریخ دی او د دویمې دورې لپاره یې دویم ټوک لیکلی، نور یې د ادبیاتو د پوهنځي د پښتو څانګې د درېیمو او څلورمو ټولګیو محصلانو لپاره درسي نوټونه لیکلي، چې په دې وروستیو کې د ((پښتو ادبیاتو لنډ تاریخ) په نوم چاپ شوي دي.

پوهاند صدیق الله رښتین په خپل اثر ((د پښتو د ادب تاریخ)) کې د پښتو د ادبي تاریخ دورې څلور بللي او داسې یې راپېژندلي دي:

((اوله دوره: له دویمې هجري پېړۍ (۷۱۸ع) څخه شروع او تر (۹۰۰هـ) یا (۱۴۹۴ع) کال پورې رسېږي. (د سوریانو، غوریانو او لودیانو عصر).

دویمه دوره: له (۹۰۰) هجري څخه تر (۱۱۰۰هجري ۱۶۸۷ع) پورې ده (د بابر او د هغه د اولادې زمانه).

درېیمه دوره: له (۱۱۰۰) هجري څخه تر (۱۲۵۰هجري-۱۸۳۴ع) پورې رارسېږي (د هوتکو او سدوزو زمانه).

څلورمه دوره: له (۱۲۵۰ هجري-۱۸۳۴ع) څخه راپدېخوا شروع شوې ده (د محمدزو عصر او اوسنۍ دوره)) (۲۰: ۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغسې په نورو ادبي تاريخونو کې هم د ادبي دورو د وېش مساله يا د دغو دوو ادبي تاريخونو په تقليد او يا هم د خپل ذوق له مخې د ادبي دورو وېش شوی او شمېر يې تر دې لږ يا ډېر ګڼل شوی دی.

لکه څنګه چې دمخه مو يادونه وکړه، کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي د ادبي دورو د وېش په باب د اکثرو پښتو ادبپوهانو نظريې راټولې کړي او په دې برخه کې يوه هر اړخيزه شننه او ارزونه کړې چې دلته يې يادول خورا ضروري دي. استاد روهي وايي:

((تر هرڅه مخې د ادبي دورو د وېش لپاره بايد يو منطقي معيار وټاکل شي. ددغه معيار له مخې بايد د هرې دورې ځانګړتياوې وښودل شي. که چېرې هماغه معيار پر ټولو ادبي دورو باندې د تطبيق وړ نه وي، نو د ادبي دورو تصنيف خپل اعتبار او ارزښت له لاسه ورکوي.

د پښتو ادبي تاريخ ليکونکو د ادبي دورو د ټاکلو لپاره له بېلو بېلو معيارونو څخه کار اخيستی دی. ددغو پوهانو او استادانو کار د قدر وړ دی، خو د يوناني فيلسوف (ارستو) دا خبره به نه هېروو چې ويلي يې وو: ((خپل استاد اپلاتون راباندې ګران دی، خو حقيقت تر هغه نه زيات راباندې ګران دی.)) نو ددې لپاره چې د ادبي دورو د نوي ډيزاين په باب قضاوت وکړای شو پخوانو معيارونو ته به يوه انتقادي کتنه وکړو. علمي څېړنه ددې غوښتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي چې باید په ټاکلې ساحه کې د نورو پوهانو کارونه ارزیابي شي.

د پښتو ژبې لوی ادبي مورخ علامه حبیبي د خپل اثر (د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک، دریم ټوک) کې په حقه ګیله کوي چې دده د کتاب تر لومړي چاپ وروسته په دېرشو کلونو کې هېڅوک میدان ته رانغی چې دده له خوا پیل شوی کار تکمیل کړي. لوی استاد د همدغه کتاب په سریزه کې لیکي: ((زما هیله هغه وخت دا وه چې دا کتاب به سمدستي د لومړي صنف د محصلانو په کار ورشي او بیا چې دغه زده کوونکي استادان شي او خارج ته د لوړو زده کړو لپاره لاړ شي او په لوړو پوهنتونونو کې لوست وکړي، نو به دوی د خپلې پوهنې په رڼا کې نوې او ژورې څېړنې وکړي او ښایي چې تر دې ډېر ښه او ګټور او محققانه کتابونه پر همدغه موضوع باندې وکاږي... مګر زه چې اوس ګورم هغه امید مې ترسره نه شو.))

د لوی استاد پوهاند حبیبي غوښتنه او پراخ نظري موږ ته اجازه راکوي چې لومړی دده په یاد شوي کتاب کې ادبي دورې تر بحث لاندې ونیسو. پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو ادب دورې پر څلورو برخو وېشلې دي: په لومړۍ دوره کې دا کوښښ شوی دی چې تر اسلام دمخه د پښتو ژبې موجودیت او د نورو اریایي ژبو ترمنځ د پښتو ژبې موقعیت تثبیت کړي. دویمه دوره د اسلام له ابتدا څخه شروع کېږي او تر (۱۰۰۰ هـ.ق) کاله پورې رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربیمه دوره له (۱۰۰۰هـ.ق) کاله څخه پیلېږي او په (۱۳۰۰هـ ق) کې پای ته رسېږي. څلورمه دوره له (۱۳۰۰هـ ق) څخه شروع کېږي.

اروانښاد پوهاند حبیبي د ادبي دورو تر معرفي کولو وروسته لیکي: ((زه دا منم چې زما کار او سعی به خورا ابتدایي وي، مګر هیله لرم چې وروستني پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي او دا بڼ به د تحقیق او پلټنې په ګلونو ښه ښکلی او سمسور کړي خو:

باغ د ګلو به سمسور وي موږ به نه یو

د بـلبلو بـه پرې شور وي موږ به نه یو

پوهاند حبیبي د ادبي دورو په وېش کې د قدماوو لاره نیولې ده، په دې مانا چې ((د لغاتو فلسفه))، ژبه او ژبنۍ پوهنې هم د ادب جز بولي. په اوسني وخت کې د ژبې د تاریخ حساب له ادبي تاریخ څخه جلا دی ځکه چې ادبي تاریخ یوازې هنري ادبیات تر څېړنې لاندې نیسي. که ژبپوهنه او ادبپوهنه د علم جلا څانګې وګڼو نو لومړۍ دوره د پښتو په ادبي تاریخ کې ځای نه لري. البته کېدی شي چې په سریزه کې ورته اشاره قدرې وشي.

دویمه خبره داده چې د ادبي دورو په دغه وېش کې کومې مهمې فرهنګي او ادبي پېښې په نظر کې نه دي نیول شوې. د مثال په توګه (۱۳۰۰هـ ق) د څلورمې ادبي دورې پیلامه ګڼل کېږي. چې دغه دوره د امیر عبدالرحمن خان له پاچهۍ سره متصادفه ده. په دغه وخت کې د ادبي تحول څرک نه لګېږي، بلکې په ادبي لحاظ شنډه دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. له قرينې څخه ښکاري چې د کتاب مولف ګرد عدد او د پېړۍ د پيلېدو معيار ته توجه کړې ده.

تر پوهاند حبيبي وروسته استاد صديق الله رښتين د پښتو ادبياتو يو پياوړى مورخ دى او د ادبي تاريخ په غنا او روښانولو کې يې د قدر وړ خدمتونه کړي دي. پوهاند رښتين په خپل اثر (د پښتو د ادب تاريخ) کې ټولې ادبي دورې پر پنځو دورو وېشلې دي.

ده په خپل وېش کې تر اسلام نه مخکې دوره حذف کړې ده، ځکه چې په هغه زمانه کې د پښتو د ادبي اثارو کوم څرک نه دى لګېدلى. البته په دې وروستيو وختونو کې داسې اسناد لاس ته راغلي دي چې وايي د (۱۵۰ ق. م) په حدودو کې د (مالنده پڼهو) په نامه يو کتاب په پښتو ژبه کښل شوى و، دغه کتاب په پالي ژبه ترجمه شوى دى او په هغه کې يادونه شوې ده چې نوموړى کتاب له پښتو ژبې څخه ژباړل شوى دى. څرنګه چې د پښتو کتاب لاسته نه دى راغلى، نو د ادبي دورو په وېش کې تر اسلام نه مخکې زمانه په حساب کې نه ده نيول شوې.

پوهاند رښتين ادبي دورې داسې ټاکلي دي: اوله دوره له (۱۰۰هـ) نه تر (۸۰۰هـ) پورې، دويمه دوره له (۹۰۰هـ) نه تر (۱۱۰۰هـ) پورې. دريېمه دوله له (۱۱۰۰هـ) نه تر (۱۲۵۰هـ) پورې. څلورمه دوره له (۱۲۰۰هـ) نه تر (۱۳۵۰هـ) پورې . پنځمه دوره له (۱۳۵۰هـ) نه راپدېخوا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وېش کې ځینې ښېګڼې لیدل کېږي خو په مجموع کې د معیارونو په لحاظ د تامل وړ برېښي. نوموړي پوه د لومړۍ دورې د ادبي خصوصیاتو په باره کې ډېر په زړه پورې تحلیل کړی دی. ده دویمه دوره له میا روښان څخه پیل کړې ده. دغه نظر هم معقول ښکاري خو دومره باید ووایو چې لازمه نه وه دویمه دوره د بابر پاچا او د هغه د اولادې په نامه یاده شي. همدارنګه څلورمه دوره یې د محمدزیو د سلطنت له پیلېدو سره تړلې ده او د پنځمې دورې په وېش کې چې هغه هم د محمدزیو د سلطنت ادامه ده، تداخل لیدل کېږي. د کتاب مولف ادبي دورې له پاچهي کورنیو سره په ارتباط کې ساتلي دي. په دغه اثر کې پر ادب باندې د سیاسي او اقتصادي عواملو اغېزه له پامه غورځېدلې ده او یا لږ ارزښت ورکړ شوی دی. کله کله د پاچهي کورنۍ په بدلېدو سره د استاد او دده د سبک پیرو (لکه رحمان بابا او دده شاګرد محمد یونس) ادبي دورې سره بیلېږي، یانې د ادبي تحول پرځای د پاچهانو تاریخ معیار ګڼل شوی دی، خو دغه معیار هم په سیستماتیک ډول نه دی مراعات شوی. د کتاب په اوله دوره کې (د پښتو د ملي ادب ځینې برخې) تر عنوان لاندې د پښتو افسانې، نکلونه، وړې قصې، نارې، د پښتو لنډۍ او پښتو متلونه معرفي شوي دي.

دلته څو ټکي د پاملرنې وړ دي. لومړی دا چې د ملي ادب اصطلاح د فوکلوري ادب پرځای استعمال شوې ده. فوکلوري ادب د ملي ادب یو ټوک دی. لیکنی ادب هم د ملي ادب ټوک ګڼل کېږي. دویم دا چې د فوکلوري ادب بېلګې (نمونې) چې په اولې دورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې اړه ولري د سند په توګه نه دي راغلي. فوکلوري ادب به غالباً تر اسلام نه مخکې زمانه کې موجودو او لا تراوسه دوام لري، نو ښايي چې په يوې خاصې ادبي دورې پورې ونه تړل شي، په تېره بيا چې کوم سند هم لاس ته نه وي راغلی. دريېم دا چې ښاغلي مولف ګمان کړی دی چې د نکلونو ناړې په رښتيا سره د نکل د پرسوناژونو ايجاد دی. څلورم دا چې ښاغلی مولف د اروپا رومانونه هم د پښتو په اوله ادبي دوره کې معرفي کوي په داسې حال کې چې د اروپا رومانونه په اروپا پورې اړه لري. پنځم دا چې په اوله دوره کې پښتو ناول نه دی ليکل شوی. موږ د دې کتاب پر موضوعاتو نور څه نه وايو خو صرف دومره يادونه کوو چې په هغه وخت کې د داسې کتاب ليکنه يو ارزښتمن کار دی، د قدر په سترګه ورته ګورو. (د افغان ياد) په کتاب کې چې د غلام محی الدين افغان په ياد د مقالو يوه مجموعه ده؛ پوهنمل نورمحمد غمجن تميل (په پښتو ادبياتو کې د ادبي ټوټو ونډه او تاريخي سير) تر سرليک لاندې د پښتو ادبي تاريخ پر دورو باندې هم بحث کړی دی. پوهنمل غمجن د پښتو ادبياتو دورې پر څلورو برخو وېشلې دي: لومړۍ دوره له دويمې هـ ق پېړۍ څخه پيلېږي تر (۹۵۰هـ ق) پورې رسېږي. دويمه دوره له (۹۵۰ هـ ق) يانې روښانې نهضت څخه تر (۱۲۰۰ هـ.ق) پورې دوام کوي. ورپسې نوې دوره شروع کېږي چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو حمله يې معيار ګڼلې دی. بيا معاصره يا اوسنۍ دوره راځي چې له (۱۳۵۷هـ.ش) کال څخه پيلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وېش کې د معیار انتخاب او بیا د معیار سیستماتیک او منسجم تطبیق دواړه د تامل وړ برېښي. د معیار په انتخاب کې سیستم نه لیدل کېږي. ځینې کلونه په هجري قمري او ځینې په هجري شمسي راغلي دي.

کله چې ښاغلی لیکوال لومړی او دویمه دوره یادوي، بیا نو د ترتیبي عدد سلسله پرېږدي، د نوې دورې او اوسنۍ دورې په نامه بل معیار انتخابوي. د نوې دورې نوم هم مناسب نه دی، ځکه سړی نه پوهېږي چې په نوې پسې به څه شی راځي. ښاغلی لیکوال تر نوې دورې وروسته معاصره یا اوسنۍ دوره ټاکلې ده، په دې حساب نوې دوره په اصل کې زړه دوره ده. دویمه خبره داده چې په لیکلي ادب کې د انګرېزانو تر یرغل وروسته تر شلمې پېړۍ پورې کوم عمده ادبي تحول نه لیدل کېږي له دې امله د انګرېزانو لومړی یرغل د نوې ادبي دورې د پیلېدو معیار نه شي ګڼل کېدی. درېیمه خبره داده چې ښاغلی لیکوال (۱۲۰۰هـ.ش) د انګرېزانو د لومړۍ حملې تاریخ بللی دی، په داسې حال کې چې دغه حمله اوه لس کاله وروسته په (۱۸۳۸ع) کې ترسره شوه.

څلورمه خبره چې تر ټولو مهمه ده هغه داده چې د امیر دوست محمد خان له وخت نه تر (۱۳۵۷ هـ.ش) کال پورې د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې څرګند ادبي تحول راغلی دی، معاصر ادبیات د امیر حبیب الله په پاچاهي کې پیل شوي دي او بیا د محمدظاهر شاه د پاچهۍ په زمانه کې د ادبي تاریخ بل پړاو پیل شوی دی، لیکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلی لیکوال پر دغو ادبي تحولاتو سترګې پټوي او له (۱۲۰۰هـ ش) نه تر (۱۳۵۷هـ ش) کال پورې ټوله یوه ادبي دوره ګڼي. (د ادب تیوري اساسونه) مولف سرمحقق دوست شینواري د (پښتو لیکلي ادب د مکتبونو، سبکونو او میتودونو په پوړیو کې) تر عنوان لاندې د پښتو ادبي تاریخ پر دریو پړاوونو وېشلی دی: لومړی پړاو چې په هغه کې د (ملنده پښو) کتاب او د (سره کوتل کتیبې) ته هم د پښتو د پانګې په توګه اشاره شوې ده. دا پړاو د هغه په واقعي مانا له امیر کروړ څخه شروع کېږي او مولف همدغه د لیکلي ادب لومړی پړاو بولي. دده په نظر، د اسعد سوري قصیده ((په پښتو شعر کې د تجدد پړاو دی)) خو سره له دې دغه قصیده هم د لیکلي ادب په لومړي پړاو پورې اړه لري. دویم پړاو له بایزید روښان سره پیلېږي. دغه پړاو تر فرعي عنوان لاندې شرح شوی دی: روښاني مکتب، د رحمان بابا سبک، هندي مکتب، د هوتکیانو دوره، نورې دورې. وروسته د ادب نوی پړاو چې د امیر شېرعلي خان له وخت نه شروع کېږي شرح شوی دی. دغه پړاو (د انتقادي ریالیزم پیدا ایښت) په نامه یو فرعي عنوان لري.

په دغه پورتني وېش کې ښاغلی مولف د دورې پرځای د پړاو کلمه غوره بللې ده.

په دې وروستیو وختونو کې د پړاو کلمه زیاتره د مرحلې په مانا استعمالېږي، یانې دیوې دورې دننه ځینې مرحلې د پړاوونو په نامه یادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتني وېش په باره کې به په لنډه توګه څو ټکو ته ګوته ونیسو. لومړی دا چې د سره کوتل کتیبه د پښتو په ادبي پانګه ورګډول زیاتو باوري څېړنو ته انتظار باسي.

دویم دا چې محترم مولف سبک، مکتب او مېتود جلا شیان ګڼي خو په تصنیف کې یوه اصطلاح د بلې پرځای استعمالوي. درېیم دا چې د خوشال بابا په شان ستر شاعر او مفکر د جلا سبک خاوند نه دی ګڼل شوی. څلورم دا چې په تصنیف کې انسجام نه شته، مولف د سبکونو یا مکتبونو لړۍ پرېږدي د هوتکیانو دوره او نورې دورې پیلوي. پنځم دا چې د ادب نوی پړاو د امیر شېرعلي خان له باچاهي نه پیل کوي خو دداسې اثارو بېلګې نه شي پیداکولی چې معاصر ژوند به کې منعکس شوی وي. هره ادبي دوره د هغې دورې د خصوصیاتو درلودونکو اثارو سره پیلېږي، خو چې په خپله اثار موجود نه وي، ادبي دوره هم وجود نه لري. د امیر شېرعلي خان په دوره کې ځینې اثار شته خو د کوم ادبي تحول پیلامه نه شي ګڼل کېدی.

د پښتو د ادبي تاریخ د دورو د وېش په برخه کې د اکاډمیسین کاندید محمد انور نومیالي هم یوه طرح وړاندې کړې ده. ښاغلی نومیالی د ((ادبي دورې)) د اصطلاح پرځای د ((ادبي دوران)) اصطلاح غوره ګڼي او داسې استدلال کوي چې ((نن ورځ تاریخ پوهانو د دورې او دوران ترمنځ توپیر په مرسومي توګه تثبیت کړی دی.)) د مثال لپاره دوی دوره هغه بولي چې د یوې پروسې د پیدا ښت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

انکشاف او زوال درې سره مرحلې په هغې کې سرته رسېدلې وي او له بلې وروستنۍ نوې دورې څخه يې ټول مشخصات توپير ولري.

خو دوران داسې حالت ته وايي چې د هغه په ترڅ کې لا د يوې او بلې دورې ترمنځ تاريخي بېلوالی نه وي راغلی اما په هغه صورت کې صرف د نوې دورې مخکښې محتويات تبارز کوي او انکشاف يې د زړې محتويات نفې کوي.»

د ښاغلي نوميالي دغه يادونه پرځای او سمه ده، خو په دغه کتاب کې مورږ د ادبي تاريخ عنعنه په پام کې نيولې ده، د پښتو د ادبي تاريخ په برخه کې د دورې کلمه هم صدق کوي.

د محترم نوميالي په عقيده د پښتو ادبياتو لپاره په مجموعي توګه درې دورانه ټاکلای شو:

۱- د شفاهي ادبياتو دوران.

۲- د خوشال د کتبي ادبياتو دوران.

۳- د معاصرو کتبي ادبياتو دوران.

دغه وېش هم د تامل وړ دی. لومړی دا چې د خوشال د کتبي ادبياتو له دوران څخه مخکې دوران د شفاهي ادبياتو دوران بلل شوی دی، په داسې حال کې چې د اسعد سوري او ښکارندوی قصيدې، د شيخ متي عرفاني شعر او د زرغون خان ساقي نامه په فوکلور کې نه راځي او د خپلو خصوصياتو له پلوه له فوکلوري ادب سره څرګند توپير لري. دويم دا چې د روښانيانو عرفاني اثار

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم په فوکلور کې راځي په داسې حال کې چې دغو اثارو ته څوک فوکلور نه شي ویلای.)) (۲۴: ۲۸-۳۸)

استاد روهي د خپل تحلیل په ترځ کې په خپل کتاب کې د خپلې طرحې په باب هم یادونه کوي او وايي: ((تر دغو پورتنیو یادونو وروسته به د دغه کتاب طرح وړاندې شي. ښايي دغه طرح هم وروستنۍ طرح نه وي د ادبیاتو استادان کولای شي په راتلونکې کې نوې طرح وړاندې کړي. په دغه کتاب کې د پښتو ادبي تاریخ پر دریو عمده دورو وېشل کېږي: لرغونې دوره، منځنۍ دوره او معاصره (اوسنۍ) دوره. هره دوره پر پړاوونو وېشل کېږي.)) خو مخکې تر دې چې د استاد روهي له خوا د پښتو ادبي دورو وېش ته راشو، ښه به وي چې دې پوښتنې ته چې پښتو څو ادبي دورې دي؟ هم ځواب ورکړو، دا پوښتنه د پښتو ادب له اکثرو مینوالو سره مطرح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو څو ادبي دورې لري؟

لکه څنګه چې مو د پښتو ادبیاتو د دورو د وېش د څرنګوالي په باب د بېلابېلو پښتو ادبپوهانو نظرونه راوړل چې زیات ورته والی او څه نا څه توپیرونه په کې وو، خو د ادبي دورو د شمېر په باب د پوهانو ترمنځ د نظریاتو اختلاف ډېر کم دی، اکثره په دې نظر دي چې پښتو ادب تاریخ پر درېو لویو دورو وېشل کېږي چې کېدی شي هر یوه یې بیا پر خپل وار پر څو پړاوونو ووېشل شي، خو پر درېو دورو اکثره متفق دي. لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه استاد روهي دا ټول نظریات سره پرتله کړي، شنلي او ارزولي دي او د هغو له منځه یې د نچوړ په توګه درې دورې غوره بللې دي. استاد روهي په خپل اثر (د پښتو ادبیاتو تاریخ - معاصره دوره) کې دا درې دورې داسې په ګوته کړي دي:

لرغونې (پخوانۍ دوره):

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري، تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ څخه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا پـه ختیځـه برخـه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځـي او پـه ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې اروا پوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د (ریګویدا) او د (اوستا) له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري. د ځینـو ادبپوهـانو پـه عقیـده، د ریګویـدا او اوسـتا د سـندرو او ګاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونـه سره ورته دي. د پخوانۍ دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې (قومي تفاخر)، ویرنې، مینه، ښېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخیلات او لفظي ضایع چنداني نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه، یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې له پاستورال (د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده.

که څه هم قصیدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري خو پـه هغـو کې د پاستورالو سندرو روحیه هم ساتل شوې ده، د پښـتنو قبیلـو مشران او واکمنان د یووالي او قبیلوي قدرت د سمبولونو په توګـه ستایل شوي دي. که دغه قصیدې د هغـه وخت لـه عربي او فارسـي قصـیدو سـره پرتلـه کېـږي. د پښـتنو واکمنـان د قـومي یـووالي د سمبولونو او خواخوږیو دوستانو په توګه ستایل شوي دي. شاعر د صلې او انعام د اخیستلو لپاره شعرونه نه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق څخه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي شعر د وزن پیروي کوي. د پښتو د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي. تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د څپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سېلابونو) د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

منځنۍ دوره:

منځنۍ ادبي دوره له شپاړسمې میلادي پېړۍ څخه تر شلمې پېړۍ پورې دوام کوي. د پښتو ادبیاتو منځنۍ دوره له سیاسي او ایډیالوجیکي مبارزې سره پیلېږي، خو دغه مبارزه د فیوډالي شرایطو له چوکاټ څخه دباندې نه وځي. میا روښان د یوې مذهبي فرقې د لارښود په توګه په توره او قلم مبارزه کوي. د روښانیانو او خټکو ادبیات په عمده توګه تبلیغ او تنویر ته متوجه شوي دي. روښان او خوشال خټک دواړو د پښتنو د خپلواکۍ او ملي حاکمیت لپاره توده او سره جګړه پرمخ بیولې ده. سره جګړه یانې د قلم له لارې مبارزه یوه فکري سیستم ته اړتیا لري. روښانیانو د عرفان له لارې د خلکو د سیاسي شعور د لوړولو، په هغو کې د خودۍ او پرځان متکي کېدلو د احساس د ویښولو لپاره اهنګ وال ادبي اثار ایجاد کړل او په دې توګه د کتبي ادبیاتو پانګه رامنځته شوه.

خوشال خټک پښتو ادبیات د مضمون، شکل او قالب له پلوه غني کړل. ده د فارسي (په حقیقت کې د عربي) ژبې ټول قالبونه (لکه مثنوي، غزل، قصیده، رباعي، مخمس او نور) او لفظي او معنوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنایع په پښتو ادب کې راوستل. د مضمون له پلوه دده په اثارو کې ډېر زیات نوښتونه لیدل کېږي چې د هغه وخت په شرایطو کې ساری نه لري.

د منځنۍ دورې ادبیات د مضمون او شکل په لحاظ د پخوانۍ دورې له ادبیاتو سره جوت توپیر لري. ددې دورې په ادبیاتو کې د لرغونو سندرو وزنونه متروک شول، کلاسیک معنوي او لفظي صنایع په پښتو ادب کې باب شول، د مفکورې په لحاظ سیستماتیک اثار منځته راغلل او پېچلي تخیلات د پښتو ادب په بڼ کې راوټوکېدل. په دغه وخت کې پښتو ادبیاتو د سیمې له ادبیاتو رنګ واخیست. د افکارو ژورتیا، د تخیل رنګیني او د قالبونو تنوع د منځنۍ ادبي دورې غوره ځانګړنې ګڼل کېږي. دا څرګنده خبره ده چې د روښانیانو عرفان، د خوشال د ملي تشخص احساس، د رحمان بابا ادبي بلاغت، د حمید او کاظم شیدا نازکخیالي د پخوانۍ ادبي دورې په اشعارو کې نه لیدل کېږي.

په منځنۍ ادبي دوره کې درې مهم پړاوونه د فکري، سیاسي او هنري ځانګړنې له مخې د تشخیص وړ دي چې غوره استازي یې په فکري لحاظ د روښان پلویان، په سیاسي لحاظ خوشال خان خټک او په هنري لحاظ رحمان بابا، حمید، شیدا، حنان بارکزی او نور دي.

معاصره یا اوسنۍ دوره:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ادبي تاريخ اوسنۍ دوره د شلمې پېړۍ له دوهمې لسيزې څخه پيلېږي.

دا بايد ووايو چې پر (۱۸۹۳م) کال د ډيورنډ د تحميلي کرښې په اثر د ادبي تحول اوسنۍ دوره په لره او بره پښتونخوا کې د سياسي جريانونو د جلاوالي په سبب يو شانته انکشاف نه کوي، خو پيلامه يې يو شانته ده.

د افغانستان دننه پښتو ادبيات په اوسنۍ دوره کې درې مهم پړاوونه لري: د روښانتيا پړاو، د ويښتيا پړاو، د اوښتون پړاو، ځلورم پړاو چې کېدی شي د سمون پړاو يې وبولو نوی پيل شوی دی.

د وروستي پړاو څرنګوالی په هېواد کې د سياسي ثبات له راتلو سره اړه لري او تراوسه يې هويت په څرګند ډول نه دی تثبيت شوی.

د اوسنۍ ادبي دورې ادبيات د منځنۍ دورې ادبياتو سره د محتوی، شکل، ژانرونو او قالبونو له پلوه څرګند توپير لري او د ادبي تحول نوې دوره بلل کېدی شي.

د مضمون او محتوا له پلوه د اوسنۍ دورې په ادبياتو کې نوي فکري او سياسي تمايلات (لکه نېشنليزم، سوسياليزم، لېبراليزم) او نوي هنري مېتودونه (لکه رياليزم او نور)، نوي ادبي ژانرونه، (لکه ناول، لنډه کيسه، نوی شعر، ادبي ټوټې، طنز او نور) رامنځته شوي دي. په ادبي قالبونو کې هم د ترانې، نوي شعر، منثور شعر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایجادولو سره تنوع او نوښتونه منځته راځي.)) (۲۴: ۳۸-۴۲) او نوره ډول ډول رنګیني په کې لیدل کېږي.

یو شمېر لیکوالو تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته پښتو ادبي بهیر پر دوو برخو وېشلی، یوې برخې ته یې استوګن ادبي بهیر او بلې ته یې نا استوګن ادبي بهیر ویلی دی. استوګن په دې مانا چې د هېواد په داخل کې رامنځته شوی او نا استوګن هغه چې د مهاجرت او کډوالۍ په چاپېریال کې رامنځته شوی، ځینو بیا همدا بهیر یې د هنري ارزښت له مخې د (شعر) او (شعار) پر ځانګو هم وېشلی، هغه شعرونه چې شعري ارزښت ولري هغو ته یې شعر او هغه چې هنري ارزښت یې کمزوری وي، هغه یې شعاري پړاو ویل دی.

که موږ د استاد روهي او نورو لیکوالو او پښتو ادبپوهانو ټول نظرونه سره تحلیل او تجزیه کړو نو په وروستي تحلیل کې دې نتیجې ته رسېږو چې پښتو ادب تاریخ په مجموعي ډول پر همدې دریو لویو دورو (لرغوني، منځنۍ او اوسنۍ) دورو وېشل کېږي چې هره دوره یې بیا په خپل منځ کې نور پړاوونه لوړتیا او ځوړتیا ، یا ځوړتیا او لوړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب

لکـه څنګـه چـې څرګنـده ده، پـه هـره ژبـه کـې لـومړی ادبیـات رامنځته کېږي او بیا ادبي څېړنې یا د ادبپوهنې علم، چې د همدې علم د بېلابېلو څانګو له مخې ادبي دورې وېشـل کېـږي، د ادبیـاتو ماهیت او اهمیت په ګوته کېږي او یـوه ادبـي پدیـده د معیـارونو پـر بنسټ له ناادبي لیکنو څخه جلا کېږي، څرنګه چې ادبپوهنه پر شتو او لاس لرلو ادبي پدیدو بحث کوي، نه پـر خیـالي او ناشـتو اثـارو، نو ځکه خو کله چې پر پښتو ادبیاتو بحث کېږي، خبره د امیر کـروړ تر لاس لرلي شعر یا کلام وړاندې نه ځي، دا په دې مانا نه ده چې تـر امیر کروړ وړاندې یا پښتو ژبه نه وه یا یې ادبیات، خو ادب تـاریخ پر همغو اثارو بحث کوي چې عمـلاً پـه لاس کـې دي، څرنګـه چـې د امیر کروړ تر منظومې ویاړنې دمخه موږ بل لیکلی منظوم یا منثـور کلام په لاس کې نه لرو، نو ځکه خو د پښتو ادبیاتو تاریخ د لومړۍ دورې پیل هم له همدې ویاړنې سره اړه پیدا کوي. البتـه د ژبپـوهنې په رڼا کې د پښتو ژبې لرغونتیـا تـر دې وړانـدې لسـګونو پېړیـو تـه رسـېږي. څرنګـه چـې یـوه ژبـه موجـوده وي، طبیعـي خبـره ده چـې ادبیات یې هم شته، خو دا چې ددې ادبیاتو لیکلې بېلګـې د زمـانې د ناخوالو له امله اوس زموږ پـه لاس کـې نـه شـته، نـو ځکـه خـو یـې ادب تاریخ په باب څه نه شي ویلای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته یو ځل بیا یادونه کوو چې ښایي درنو لوستونکو سره دا پوښتنه پیدا شي، چې د پښتو کوم پخواني ادبي اثار چې زموږ په واک کې دي او موږ پرې دلته خبرې کوو، هغه خو د اسلامي دوران د دویمې پېړۍ دي، ایا تر دې دمخه او تر اسلامي عصر دمخه زمانو پښتو اثار نه شته او یا نه دي ترلاسه شوي؟

ددغسې احتمالي پوښتنو په ځواب کې باید وویل شي، چې تر اسلامي عصر دمخه هم د پښتو اثارو د موجودیت ځینې څرکونه له موږ سره شته، چې د ګرانو لوستونکو د معلوماتو او ددې بحث د پس منظر په توګه به یې دلته یوازې تشه یادونه وکړو.

۱. له هغو یونانو باختري باچهانو څخه چې په هندوستان کې پاچهۍ ته رسېدلي دي، یو هم (مناندر) نومېږي، ددغه (مناندر) د حکومت او پاچاهۍ زمانه مورخانو د دویمې قبل المیلاد پېړۍ په اواسطو کې ټاکلې ده.

(مناندر) نسبت نورو یونانو باختري پاچاهانو ته له هندي رسومو سره ډېر بلد و او په هندي روایاتو کې دا سړی د (ملنده) په نامه یادېږي. دغه مناندر باچا به په مختلفو علمي او مذهبي موضوعاتو کې له عالمانو او روحانیونو سره بحثونه کول، مناندر باچا چې له بودایي حکیم (ناګه سینه) سره کوم بحثونه کړي دي، دغو بحثونو ته (ملنده پنهو) وایي او دغه ملنده پنهو د بودایي مذهب له ډېرو مهمو کتابونو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړونکي عقیده لري چې ددغه کتاب اصلي متن په زړه پښتو برابر شوی و، چې هغه پښتو متن اوس ورک دی، اماددې پښتو متن (پالي) ترجمې شته.

د هېواد نامتو تاریخپوه پوهاند میرحسین شاه هم په خپلې یوې لیکنې کې همدا موضوع یاده کړې ده، هغه وایي: ((هغه پاچا چې تر میلاد (۱۵۰) کاله دمخه پښتو متن ورته منسوب دی په هندي روایاتو کې د (ملنده) په نامه یادېږي، ملنده یا منانذر په هندي تعبیر یو هوښیار او پوه سړی و او په مذهبي بودایي روایاتو کې هم لوړ مقام لري. پوهان، روحانیون او مذهبي خلک به د شاه په دربار کې د تل لپاره تړول وو، پاچا به له هغوی څخه ګټه پورته کوله، شاه او عالمانو به پر علمي موضوعګانو بحثونه سره کول. دپاچا (منانډر) له معروفو بحثونو چې له بودایي حکیم (ناګاسینه) سره یې کړي د (ملنده پنهو) په نامه یادېږي او د بودایي مذهب له ډېر مهمو کتابونو څخه شمېرل کېږي. ددغه کتاب اصلي متن په پخوانۍ پښتو ژبه برابر شوی و چې له بده مرغه اصلي متن یې اوس په لاس کې نه شته، اما اثار یې په (پالي) ژبه په (سیلون)، (برما) او (سیام) کې ساتل کېږي. ددې پښتو کتاب د پالي ژباړې پخوانۍ نسخه چې په څلورمه میلادي پېړۍ کې خطاطي شوې، د جاپان له یو بودایي معبد څخه لاسته راغلې ده.)) (۴۱: ۴۰-۴۱)

ددې ډلې څېړونکو د څېړنو له مخې دا ښکاري، چې تر میلاد (۱۵۰) کاله دمخه لا پښتو ژبه ددې جوګه وه، چې کتاب په کې ولیکل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د هندوستان د راجستان ایالت په یوه پخواني مندر (معبد) کې د څو ژبو د اشعارو یوه مجموعه پیدا شوې ده، چې په مجموعه کې د راغلو څو شعرونو ژبه پښتو ده. ددې مجموعې له وجوده (روشن لال ملهوتره) خبر کړي یو، هغه وایي: ددې مجموعې هغه اشعار چې پښتو دي، په (دوناګري) خط لیکل شوي دي، اشعار یې د لنډیو غوندې جوړښت لري، دا شعرونه ځینې خاصې دعاګانې دي. دا شعرونه تراوسه نه دي څېړل شوي، ددې شعرونو څېړنه او تحلیل به څرګنده کړي چې دا شعرونه کله لیکل شوي دي؟ د چا دي؟ د خط ډول یې موږ په دې باوري کوي چې دا شعرونه به تر اسلام دمخه زمانو کې لیکل شوي وي.

له دې یادونو څخه ښکاري چې تر اسلامي عصره دمخه هم په پښتو اثار لیکل شوي، خو دا چې د (ملنده پڼهو) د کتاب اصلي پښتو متن زموږ په واک کې نه شته او له راجستان ایالت څخه ترلاسه شوي په (دوناګري) خط لیکلي پښتو اشعار څېړونکو لا نه دي کتلي او نه یې دي څېړلي، نو ځکه موږ تر اسلامي عصره دمخه پر پښتو اثارو له لوړو لومړنیو یادونو پرته نور څه نه شو ویلای، نو ځکه خو د پښتو لرغونو ادبیاتو بحث له موجودو لاسته راغلو اثارو څخه پیلوو.)) (۵۳: ۲۴-۲۵)

پر دغو دوو مواردو سربېره ښایي ځینې نور داسې اثار هم ومیندل شي، چې تر اسلامي عصره دمخه د پښتو اثارو د ایجاد ښکارندویي وکړي، خو دلته مو دغو څو مواردو ته اشاره وکړه، چې د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې په تاریخي پس منظر کې یې یادونه ضروري ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې بحث وروسته اوس راځو د پښتو ادبیاتو لرغونې دورې ته!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب لرغونې دوره

د لرغونې ادبي دورې په باب ادبپوهانو له خوا بېلابېل نظريات وړاندې شوي، وروستی نظر چې د نورو ادبپوهانو د نظرونو تر شننې وروسته وړاندې شوی، هغه د استاد روهي نظر دی چې موږ مخکې هم ورته اشاره وکړه. د پښتو ادبياتو د لرغونې دورې د پيل په باب د استاد روهي نظر پراخ مستدلل او منطقي بربنسټ، کېدی شي يو زيات شمېر ادبپوهان همدا نظر ددې دورې د پيل په باب د مناسب نظر په توګه محاسبه کړي.

«د پښتو د ادبي تاريخ لومړۍ دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيلېږي او د لسمې هجري پېړۍ تر پايه ان د يوولسمې پېړۍ تر لومړيو کلونو پورې دوام کوي. ددې دورې کوم ادبي اثار چې زموږ په واک کې دي، زياتره متفرق اثار دي، ددې دورې ډېر منظم او بشپړ اثار زموږ څېړونکو تراوسه نه دي ترلاسه کړي، يا دا چې تراوسه نه دي کشف شوي او يا له منځه تللي دي.

ددې دورې اثار سره له دې چې متفرق دي، خو تاريخي تسلسل لري او زموږ په هېواد کې له پېښو شويو تاريخي او فکري جرياناتو سره په ارتباط کې راپيدا شوي دي او هم دغه اثار د خپلو شکلي او جوړښتي خصوصياتو، د بيان د ډول او د موضوعي ځانګړنو له پلوه ځينې ګډې وجهې لري، چې د همدغو مشخصاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خپل تاریخي قدامت له امله موږ د پښتو دغه ګرده ترلاسه شوي متفرق اثار د پښتو د ادب تاریخ په لومړۍ دوره کې مطالعه کوو.

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري، تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ څخه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیځه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي.

په دې لرغوني دوره کې په ټولیز ډول تر (۲۸) زیات بېلابېل شاعران معلوم دي. ددې شاعرانو د کلام مجموعي بېلګې نږدې (۳۳) عنوانو منظومو ټوټو ته رسېږي. په دې مانا چې د امیر کروړ له شعره رانیولې بیا تر شیخ صالح پورې د بېلابېلو شاعرانو د کلام بېلګې په دې دوره کې د مطالعې وړ دي. پر یادو (۲۸) شاعرانو د سلیمان ماکو نثر هم په همدې لرغونې ددوره کې ځای لري چې خورا خوږ او په پښتو ادبیاتو کې له تاریخي پلوه د خورا زیات ارزښت وړ دی.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې اروا پوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د (ریګویدا) او د (اوستا) له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، د ریګویدا او اوستا د سندرو او ګاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي. د پخوانۍ دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې (قومي تفاخر)، ویرنې، مینه، ښېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخیلات او لفظي ضایع چنداني نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه، یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې له پاستورال (د شپنو) شعر سره فاصله منځته راغلې ده.

پوهانو د امیر کروړ ویاړنه، د بېټ نیکه مناجات، د شیخ اسماعیل او خرښبون ناړې او همدارنګه د ملکیار هوتک سندره او نور شعرونه له زړو اریایي سندرو سره ورته او نږدې بللي دي.

که څه هم قصیدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري خو په هغو کې د پاستورال سندرو روحیه هم ساتل شوې ده، د پښتنو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیلوي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوي دي. که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله کېږي. د پښتنو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږیو دوستانو په توګه ستایل شوي دي. شاعر د صلې او انعام اخیستلو لپاره شعرونه نه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق نه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پیروي کوي. د پښتو د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي. تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د څپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سېلابونو) د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د تخنیک په دې برخه کې د پښتو پر لرغوني شاعرۍ هم د پښتو همغه عام قوانین د تطبیق وړ دي چې هم پر پښتو لیکلې شاعرۍ هم پر ګړنۍ شاعرۍ د تطبیق وړ دي. دا جوړښت څپیز خجیز یا سطلابوتونیک دی. پوهاند ډاکتر مجاور احمد زیار په دې باب وایي: ((پښتو شعر د جولیز جوړښت او تخنیک له پلوه په سېلابوتونیک ډول پورې اړه لري، نه په سېلابیک او عروضي (متریک) پورې، کله چې وایو د پښتو شعر رغاونیز تخنیک سېلابوتونیک دی، دوه عنصره مو سترګو ته ودرېږي: څپه او وزن.)) (۲۸: ۴)

له دویمې هجري قمري پېړۍ څخه د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې د پیل په باب دا نظریه په واقعیت کې د اکثرو پښتو ادبپوهانو او تاریخپوهانو د نظریاتو نچوړ دی او یوه اتفاقي نظریه ده. لوی استاد عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله رښتین، کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي، سرمحقق زلمی هېوادمل، سرمحقق سید محی الدین هاشمي، نورمحمد غمجن او نورو ګڼو پښتو ادبپوهانو چې کوم نظریات ورکړي، اکثره په همدې نظر دي چې د پښتو ادب لرغوني دوره له (۱۳۹هـ ق) کال یاني د امیر کروړ د لاسته راغلي شعر څخه پیلېږي او بیا تر (۹۳۰هـ ق) کال پورې چې د روښان د ژوند او مبارزې کلونه دي، تر دې دمه رسېږي. البته د روښانیانو له مبارزو له پیل سره نه قطع کېږي، تداوم یې ان تر (۱۰۰۰هـ ق) کال پورې رسېږي چې وروستی شاعر یې شیخ محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

صالح الکوزی دی چې د (۱۰۰۰هـ ق) په حدودو کې يې ژوند کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړي څپرکي لنډيز

په لومړي څپرکي کې مو په تفصيل سره د لرغوني دورې د پيل، ادب تاريخ، ادبي تيوري، ادبي کره کتنې، په مجموعي ډول د ادبپوهنې پر اساسي او فرعي څانګو، ادبي تذکرې، ادبي دورې څنګه ټاکل کېږي؟ پښتو څو ادبي دورې لري؟ تر لرغونې دورې دمخه پښتو ادب او نورو اړوندو مسايلو په باب په نسبتاً تفصيل سره معلومات وړاندې کړل، اوس غواړو د همدغو درسونو لنډيز ته راشو.

د پښتو ادب لرغونې دوره د دويمې هجري پېړۍ له نيمايي څخه پيلېږي او دا ځکه چې په همدې زمانه کې يو ليکل شوی شعر تر موږ رارسېدلی دی، دا شعر د امير کروړ يوه وياړنه ده چې د پټې خزانې په وسيله موږ ته رارسېدلی او پټې خزانې بيا په خپل وار سره له نورو اثارو څخه رانقل کړې دی.

ادب تاريخ د ادبپوهنې يوه څانګه ده چې د تاريخ په بېلابېلو پړاوونو کې د يوې ژبې د ادبياتو وده او پرمختګ لوړتيا او ځوړتيا څېړي.

ادبپوهنه هغه علم دی چې ادبيات له هر پلوه څېړي او مطالعه کوي يې. ادبپوهنه د (ادب تاريخ، ادبي کره کتنه او ادبي تيوري) درې اساسي څانګې لري.

ادبي دورې د ادبپوهنې د اصولو پر اساس ټاکل کېږي، يوه ادبي دوره هغه وخت رامنځته کېږي چې په ادبياتو کې د پخوا په انډول کيفي او کمي بدلون محسوس شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبپوهانو تر دې دمه پورې پښتو ادبي دورې پر دریو لویو دورو وېشلې دي؛ لرغونې دوره چې د دویمې هجري پېړۍ له دویمې نیمايي څخه پیلېږي او د یولسمې هجري پېړۍ پورې رسېږي، دویمه یا منځنۍ دوره چې د لسمې هجري پېړۍ له نیمايي پیل او د یوولسمې هجري پېړۍ تر پایه پورې رسي او معاصره دوره چې د امیر حبیب الله خان پر وخت د سراج الاخبار جریدې او په پښتو ادبیاتو کې د نویو څپو له پیل څخه بیا تر (۱۳۵۷ل) کال پورې رارسي، البته دا دورې بیا په خپل وار سره بېلابېل پړاوونه هم لري. طبیعي خبره ده، هغه دوره چې اوس یې موږ د لرغونې دورې په نامه یادوو، تر دې دمخه هم پښتو ادبیات موجود وو، خو موږ یې تر دې دمه کومه لیکلې بېلگه نه ده ترلاسه کړې، د بېلگې د نشتوالي مانا دا نه ده چې ادبیات به نه وو، خو په ادب تاریخ کې تر ډېره حده پر لیکلو ادبیاتو بحث کېږي.

د پښتو ادب لرغونې دوره چې له امیر کروړه پیلېږي، تر روښانیانو رسېږي او ان تر (۱۰۰۰ هـ ق) حدودو پورې امتداد پیدا کوي. د پښتو شعر بېلابېل انواع په خپله لمن کې رانغاړي، محتوايي او شکلي بېلابېل فورمونه په کې موجود دي، قصیدې، مثنوي، غزل او رباعي فرمونه هم په همدې دوره کې راخپل شوي دي. د پردیو ژبو اغېزې شته خو ډېرې زیاتې محسوسې نه دي، لومړۍ منظومه ژباړه هم په همدې لرغونې دورې پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړي څپرکي پوښتنې

- ادب تاریخ څه ته وايي؟
- ادبپوهنه څو څانګې لري؟
- د پښتو ادبیاتو لرغونې یا لومړۍ دوره له کومه پیل او تر کومه وخته رسي؟
- د ادب تذکرې او ادب تاریخ ترمنځ توپیرونه څه دي؟
- د ادبي دورو د ټاکنې معیارونه څه دي؟
- ادب تیوري څه ته وايي؟
- ادبي کره کتنه څه ته وايي او ادبیاتو ته یې ګټه څه ده؟
- د ادبپوهنې فرعي څانګې کومې دي؟
- ادبیات څه ډول تعریفولای شو؟
- د پښتو لرغونو ادبیاتو په باب د لس عنوانو بېلابېلو لیکل شویو اثارو نومونه واخلئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبياتو لويې حوزې

د هرې ژبې په يوه مشخصه جغرافيه کې چې ګڼ او يا هم پامور شمېر ادبي اثار رامنځته شي، هغه يوه فرهنګي يا ادبي حوزه ګڼل کېږي، حتمي نه ده چې دا ادبي حوزې دې د اثارو د کميت او کيفيت له پلوه سره يوشان وي، يا دې يو بل سره سل په سلو کې په رابطه کې وي او يا دې هم يوه پر بلې اغېزه ولري، کېدی شي متقابلې اغېزې او رابطې هم ولري خو چې په يوه مشخصه جغرافيايي ساحه کې بېلابېل اثار راوټوکېږي، هغه د يوې ادبي حوزې بڼه خپلوي. پښتو ادبيات هم په لرغونې دوره او هم په راوروسته دورو کې بېلابېلې ادبي حوزې لري چې دلته يې يوازې په لرغونې دوره کې د مهمو حوزو يادونه کوو. البته دا په دې مانا نه ده چې پښتو ادب په دې زماني بهير کې نورې حوزې نه درلودلې او يا به په نورو سيمو کې ادبي اثار نه وي رامنځته شوي، خو کوم څه چې موږ دلته يادوو او د تاريخي اثارو په توګه مطرح دي، هغه دادي چې د نورو سيمو په اندول له دې سيمو څخه زيات ليکلي اثار ترلاسه شوي دي.

((کله چې سړی د موجودو او لاس ته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو راښکاري، چې دغه لومړني اثار په ځينو داسې مراکزو کې رامنځته شوي، چې هلته د پښتنو خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

محلي حکومتونه او قبيله يي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هويت او سياسي اقتدار خاوندان وو.

به دغو مراکزو کې يو لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی (غور) دی، بل مرکز يې د (کسې غره) لمنې دي او دريم يې هم (ملتان) دی.

خو مخکې تر دې چې په دغو دريو مراکزو کې د پښتو پر ايجادي ادبياتو خبرې وکړو، ښه به وي دا خبره له ياده ونه باسو، چې د دويمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې دلويکانو شاهي کورنۍ موجوده وه، چې تر (ګرديز) او (زابلستان) پورې سيمې يې په ولکه کې وې او د منطقې له سيمه ييزو شاهي کورنيو سره يې روابط هم درلودل.

د غزني د لويکانو د کورنۍ يو سړی (جوير) نومېده، چې د (۱۲۰هـ ق) په حدودو کې يې د ژوند زمانه وه، ددې کورنۍ قدرت د (سبکتګين) (۳۶۵هـ ق) په وسيله ختم کړای شو. د لوی استاد مرحوم پوهاند عبدالحی حبيبي د څېړنو له مخې د لويکانو د کورنۍ نژادي تقارب له غلجي پښتنو سره ښکاره دی او دغه غلجي پښتانه له زابلستان څخه تر غزني پورې ځمکو کې له پخوا څخه مېشت وو او اوس هم مېشت دي.

د غزني د لويکانو د کورنۍ د يوه لويک يو پښتو بيت موږ ته رارسېدلی دی. د بيت د ويونکي نوم نه دی څرګند، خو د (خانان

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویک) او (خنچل شاه کابلي) معاصر و او پر (۱۶۳هـ ق) کال ژوندی ښکاري.

دغه بیت لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د سلطان سخي سرور د کراماتو د یو خطي کتاب له یو حکایت څخه رانقل کړی دی او په اوسنۍ املا استاد داسې لیکلی دی:

په زمي غزنه ښخېد لویک لویانو بایله لویا

کښه تور به براغلوم (بلوم) ممله تازیو په ملا

دا لوړ بیت تر تاریخي تحلیل وروسته داسې تفسیر شوی دی:

څنګه چې د غزني خانان لویک په جبري ډول مسلمان شوی و، نو له کابله یو بل لویک دا لوړ بیت ورواستاوه، چې دا لاندې مفهوم ځنې اخیستل کېږي:

((های افسوس! لویک بت د غزني په ځمکه کې ښخ شو، لویا خو خپله لویي بایلوده، زه به لښکر درواستوم تـه د تازیانو (عربو) ملګري مه کوه.))

د بیت له ژبني تحلیل څخه داسې نتیجه اخیستل شوې ده، چې د اسلامي عصر په لومړیو پېړیو کې پښتو په شرقي خواوو کې پهلوي ژبې ته نږدې وه.

د غزني د لویکانو ددغه یو پښتو بیت تر دې لنډې یادونې وروسته بېرته خپل اصلي مقصد ته راګرځو او د پښتو ادبیاتو د ټوکېدو هغه لومړني درې مرکزونه یا حوزې ښیو، چې په اسلامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړیو پېړیو کې هلته پښتو اثارو د ایجاد زمینې درلودې او د پښتو هغه لومړني لیکلي اثار چې موږ ترلاسه کړي دي، په دغو دریو سیمو کې ټوکېدلي دي.)) (۵۳: ۲۶-۲۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

غور ادبي حوزه

غـور د افغانســتان يــوه لرغـونې او تــاريخي ســيمه ده چــې د پاچاهيو سلسلې په کې تېرې شوې دي او ددې سيمې پاچهانو د اسلام د مقدس دين د خورولو په چارو کې هم لويـه برخـه درلـودلې ده.

د پښتو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه هم د غور سيمه شامله ده، چې د غـور پـر سـوريانو سربېره د پښـتنو د ځينـو نـورو قبـايلو نسبت هم له دې سيمې سره ښکاره دی.

په پښتنو قبايلو کې يوه لويه قبيله، د (غوري) يـا (غوريـاخېلو) پښـتنو ده، چــې د تــاريخي اثــارو او نســبي تحقيــق د کتــابونو د روايـاتو لـه مخـې د (کنـد بـن خرشـبون بـن سـړه بـن) پـه اولاد کـې د (غوري) په نامـه د يـو تـن ذکـر راځـي. د (مخـزن افغـاني) د روايـت لـه مخې ددې سړي اصلي نوم (شيخ ابراهيم) و، خو څنګـه چـې پـه غـور کـې زوکـړی و، نـو ځکـه د (غـوري) پـه نامـه مشـهور و او اولاده يـې تراوسـه د (غـوري) او يـا (غورياخېـل) پـه نامـه يـادېږي. پـه غـوري پښتنو کې څلور لويې قبيلې شاملې دي: (دولت يـار، خليـل، زړانـي او ثمکني)، چې بيا دې هرې قبيلې ته نورې لسګونې پښتنې قبيلې او ښېې منسوبې دي.

د غور د مرکز (چغچران) چې پـه دې وروسـتيو کـې يـې د (فيـروز کوه) په نامه ياد کړ، ختيځ ته اوس هم د (دولت يار) په نامـه يـو کلـی شته، چې د غوري پښـتنو د دولت يار د قبيلې له نامه سره اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد د څېړنې له مخې دغه غوري پښتانه د چنګېزخان (۶۲۴هـ ق. مړ) تر بريدونو وروسته له غور څخه کوچېدلي دي، مخ په جنوب او شرق رالېږدېدلي دي.

پر غوريا خېلو پښتنو سربېره د نورو ډېرو پښتني قبيلو د اوسېدو پخوانی ټاټوبی هم غور و او ډېرې پښتني قبيلې له دې سيمې څخه نورو سيمو ته تللي او خورې شوې دي. له دغو تاريخي رواياتو او اسنادو ښکاري چې د اسلامي عصر په لومړيو کې د غور زياتره اوسېدونکي پښتانه وو او د دوی ژبه پښتو وه.

زموږ د هېواد نوميالی مورخ اروابناد مير غلام محمد غبار په خپل يو اثر (افغانستان و نګاهی به تاريخ آن) کې ليکلي دي چې د غور قديمي اريايي ژبې د وختونو په تېرېدو سره خپل ځای ځينو محلي لهجو او پښتو ته پرېښود او د غور سيمو ته د پښتنو د پرله پسې مهاجرتونو له امله دا ژبه هلته عامه شوه. د غور له پاچهي کورنيو څخه يوه کورنۍ د سوريانو ده، په (طبقات ناصري) کې د (قاضي منهاج السراج جوزجاني) د ليکنو له مخې د ضحاک (پښتو: سهاک) په اولاده کې دوه ورونه وو، چې د يو نوم (سور) او د بل (سام) و، سور يې مشر ورور او پاچا و او دا بل يې د لښکرو مشر و، تر اسلامي عصره دمخه دوی په غور کې پاچاهي درلوده.

د غور دغه سوري شاهي کورنۍ په تاريخونو کې د (شنسبانيانو) په نامه هم مشهوره شوې ده او دا ځکه چې د دې کورنۍ يو مشر نيکه شنسب (شين اسپ) نومېده، چې د پلار نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې (خرنک) و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.

د شنسب زوی امیر پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم یې بیا راژوندی کړ. هغه وخت چې (ابو مسلم مروزی) د (بني امیه) امیران له خراسان څخه وشړل او د (بني عباس) په پلوۍ ودرېد، نو امیر پولاد د غور لښکرې د ابو مسلم په مدد وکوچولې او د (آل عباس) د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې ډېرې هڅې وکړې. د امیر پولاد د پاچهۍ مرکز د غور په (مندیش) کې و، کله چې دی وفاتېده نو یې پاچاهي زامنو ته ورسېده.

د پښتو د ادبي تاریخ یوه مهمه سرچینه پټه خزانه ده، په دې کتاب کې د معتبرو پخوانیو کتابونو، لکه د شیخ کته متي زی (لرغوني پښتانه) او د محمد بن علي البستي (تاریخ سوري) په استناد راغلي دي، چې د امیر پولاد سوري زوی، امیر کروړ و، چې پر (۱۳۹هـ ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کروړ د غور کلاوې: بالشتان، خیسار، تمران، برکوشک او نور ونیول. دده پاچهي دوه مرکزونه درلودل، یو (مندیش) او بل (زمینداور) و. امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و، چې په یوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده، ده هم د عباسي دعوت په جنګونو کې ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل. امیر کروړ پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی (امیر ناصر) پاچا شو.

د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی، د سر بند یې دا دی:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته - له ما اتل نشته

دا لوړ شعر د پښتو تر ټولو پخوانی لاس ته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غور یوه پښتانه پاچا (امیر کروړ) سوري ویلی دی.

تر دې شعره بل پخوانی شعر تر اوسه نه دی ترلاسه شوی، امکان لري په اینده کې د امیر کروړ تر شعره ډېر پخواني پښتو اشعار کشف شي.

څنګه چې غور د پښتنو یو لرغونی ټاټوبی و، دغه رنګه تراوسه معلوم لاس ته راغلی پخوانی شعر هم همدغې سیمې ته منسوب دی، نو پر دې اساس موږ غور د پښتو ادبیاتو د ایجاد په لومړنیو مراکزو کې تر ټولو پخوانی مرکز بللی شو.)) (۵۳: ۲۶-۳۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر امیر کروړ سرببړه شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري هم د غور دربار ته منسوب شاعران وو ، چې هر یو داسې غرا قصیدې وویلې چې د پښتو ادب په تاریخ کې بل ځای ساری نه لري.

د شیخ اسعد سوري قصیده

:

د فلک له چـارو څـه وکړم کوکار

زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

او د ښکارندوی غوري:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه

بیا یې ولونل پـه غــرونو کــې لالونـه

د هنـري ښـکلا او فکـري محتـوا لـه مخـې دواړه د هنـر پـه ګانـه پسوللې قصیدې دي.

ددې بحث په نتیجه کې باید ووایو چې غـور، لکـه څنګـه چـې د پښـتنو پـه لرغونـو ټـاټوبو کـې شـامل دی، دغـه رنګـه تراوسـه لا د پښـتو ادبیاتو د ایجاد لومړنۍ سیمه هم ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسي غر ادبي حوزه

((د پښتنو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه ډېره مشهوره او تاريخي سيمه د سليمان د غرونو لمنې دي، ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کيلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او پښتانه له ډېرې لرغونې زمانې تراوسه په کافي تعداد د دغو ډېرو مشهورو غرونو په لمنو کې استوګنه لري.

دغه د سليمان غرونه په ځينو کتابونو او تاريخي اثارو کې (د کسې غره) په نامه هم راغلي دي او د جنوبي پښتونخوا، بلوچستان، دېرو او د کندهار د شاوخوا خلک اوس هم د سليمان غرونه د کسې د غره په نامه يادوي.

څنګه چې د کسې غره په لمنو کې له ډېرې پخوا زمانې څخه پښتانه مېشت وو، نو دوی د خپلې ټولنې له شرايطو او د دوی په ټولنه کې له مسلطو فرهنګي نورمونو سره برابر ادبيات هم درلودل او دغه ادبي روايات او د ادبي اثارو د ايجاد بهير په ګړنۍ او ليکنۍ بڼه له ډېرې پخوا زمانې نه تراوسه پورې ددغه بختور غره په لمنو کې د مېشتو قبايلو ترمنځ، جريان لري.

په سلګونو پښتانه شاعران ددې غرونو په لمنو کې روزل شوي او د پښتو د ولسي ادب يوه عمده او بهانده چينه د همدغو غرونو په لمنو کې د مېشتو پښتنو په سيمو کې موجوده ده. د پښتو ادبياتو په دوو لرغونو تذکرو (تذکرة الاولياء) او (پټه خزانه) کې د کسې غره په لمنو کې د ځينو اوسېدلو پښتنو ځينې زاړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخواني شاعران خوندي دي. چې د دغو اشخاصو او اشعارو زمانه زموږ مورخانو د دريمې هجري پېړۍ له اوايلو ان تر څلورمې او پنځمې هجري پېړۍ پورې ګڼلې ده، څنګه چې دا اثار د پښتو په لومړنيو ادبي اثارو کې درېږي، نو ځکه موږ هم (د کسي غر) د پښتو ادبياتو د ايجاد په لومړنيو دريو مراکزو کې حساب کړ.

د کسي د غره په لمنو کې د روزل شويو شاعرانو په ډله کې تر ټولو معلوم پخوانی سړی، شيخ بېټنی دی چې د ژوند زمانه يې د دريمې هجري پېړۍ شاوخوا اټکل کېدی شي.

د شيخ بېټني يو مناجات سليمان ماکو په تذکرة الاوليا کې راوړی دی، چې د پښتو د زړو اشعارو په لړ کې ډېر مهم شعر دی او ځينې داسې ټکي يې له پاړکي څخه ترلاسه کېږي چې په فکري لحاظ له ډېرو زړو اريايي افکارو سره تړاو لري. د شيخ بېټني د مناجاتو يو بند يا دوه بيتونه دادي:

لويه خدايه، لويه خدايه	ستا په مينه په هرځايه
غر ولاړ دی درناوي کې	ټوله ژوي په زاري کې

پر شيخ بېټني سربېره د اسلامي عصر په دريمه او څلورمه پېړۍ کې ددې سيمې دوه نور شاعران هم موږ ته معلوم دي، چې ځينې اثار يې پښتو تذکرو تر موږه پورې رارسولي دي. په دغو شاعرانو کې يو هم شيخ اسمعيل دی، چې د ده دوه پاړکي زموږ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

واک کې دي. په دغو دوو پاړکو کې يو يې د (تذکرة الاوليا) پاڼو او بل يې (پټې خزانې) خوندي کړی دی.

د شيخ اسماعيل د لومړي پاړکي يو دوه بيتونه دادي:

تېښته وکړه لـه ابـليسه چې ابليس لعين ښکاره سـ ـي

هلـته ورکـه پـلوشـه سي ټول نړۍ نوره تياره سـ ـي

د دويم پاړکي لومړۍ برخه يا څلوريزه يې داده:

کـه يون دی يون دی مـخ کـې بېلتـون دی

لـه کسي غره څخه ځـي خرښـبون دی

د شيخ اسماعيل په دوو راغلو پاړکو کې يې لومړی په (تذکرة الاوليـا) کې او دويم يې په (پټه خزانه) کې راغلی دی، د شيخ اسماعيل پر پاړکو سربېره د کسې د غره په لمنو کې دغه وخت د يو بل پخواني ويناوال د وينا نمونه هم پټې خزانې تر موږه رارسولې ده، دا ويناوال خرښبون دی، چې د کلام يا پاړکي يو بند يې دادی:

بېلتانـه نـاره مـې وسـوه پـه کـور بانـدې
نـه پـوهېږم چـې بـه څـه وي پـښن پـه وړانـدې
لـه خپلوانـو بـه بېلېـږم پـه سـرو سـترګو
دواړه سـترګې مـې پـه وينـو دي ژړانـدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته تاسې د دريو تنو پښتنو ويناوالو اشعار ولوستل، چې دغو دريو تنو د اسلامي عصر د دريمې او څلورمې پېړۍ په حدودو کې د دغه تاريخي غره په شاوخوا کې ژوند کړی دی.»)(۵۳: ۳۲-۳۵)

ملتان ادبي حوزه او نورې سيمې

د مورخانو او تاريخي کتابونو له ليکنو څخه معلومېږي، چې د لومړيو دوو اسلامي پېړيو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سليمان د غرونو له لمنو او د پښتونخوا له سيمو د سند او پنچاب سيمو ته ورغلي او هلته مېشت شوي وو.

((ځينې مورخان په دې نظر دي چې په لومړيو اسلامي پېړيو کې په (سند) او (ملتان) کې د اسلامي حکومتونو د ټينګښت يو دليل په هغو سيمو کې د پښتنو موجوديت و د پنجاب او سند سيمو ته کوچېدلي پښتانه د خپل شجاعت او نارينتوب له پلوه په سيمه کې د راجاګانو او محلي حکومتونو د توجه وړ وو.

له همدې امله د پنجاب په غربي برخو او ملتان کې له اوسېدونکو پښتنو څخه (شيخ حميد لودي) د (۳۷۰هـ ق) په شاوخوا کې د لاهور او پنجاب د راجا له خوا له ملتانه نيولې تر لغمانه پورې د پرتو شاوخوا سيمو واکمن وټاکل شو او (راجا جيپاله) د دغو پښتنو د حکومت په وسيله له خپلو غربي سرحدونو څان ډاډمن کړ او په دې توګه د څلورمې هجري پېړۍ د دويمې نيمايي په جريان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ملتان په لودیانو کې د شیخ حمیډ لودي له خوا د لودیانو د واکمنۍ بنسټ کېښول شو او په دې ډول پښتان به اسلامي عصر کې د هند په یوه برخه کې قدرت ته ورسېدل، چې د غربي پنجاب پر ځینو برخو او ملتان سربېره د پښتونخوا او اوسني افغانستان ځینې سیمې یې هم تر لاس لاندې وې او د پاچهۍ مرکز یې ملتان و.

تر شیخ حمید لودي وروسته د لودیانو د پاچهۍ سلسله دده په کورنۍ کې جاري وه، په شیخ حمید پسې دده زوی (نصر) او بیا یې لمسی (داود) د ملتان د لودي کورنۍ واکمنان وو، ددې کورنۍ پاتې شوني تر (۴۳۲هـ. ق) پورې هلته وو.

د ملتان د لودي شاهي کورنۍ یادونه مو په دې ځای کې ځکه وکړه چې له دغې شاهي کورنۍ څخه دوه تنه داسې کسان موږ ته ښکاره دي چې په پښتو پاړکي ځنې پاتې دي، نو د همدغو دوو تنو پخوانیو پښتنو ویناوالو د شتوالي له امله موږ د ملتان سیمه د پښتو ادبیاتو د ایجاد په لومړنیو مرکزونو کې وشمارله.

د ملتان د لودي شاهي کورنۍ په دوو تنو ویناوالو کې یو (نصر لودي) دی او بل (شیخ رضی لودي) دی.

د نصر لودي او شیخ رضی لودي لږ احوال او اشعار (شیخ احمد ابن سعید اللودي) په خپل کتاب (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) کې راوړي دي. دا کتاب به (۶۸۶هـ ق) کال کې لیکل شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددغـو دوو لـودي پښـتنو اشـعار او احـوال بيـا (کـامران خـان سدوزي) په خپل کتاب (کليد کامراني) کې د دمخني ياد شوي شيخ احمد ابن سعيد اللودي د کتاب له مخې راوړي دي.

کليد کامراني پـه (۱۰۳۸هـ ق) کې د کنـدهار پـه (ښـهر صـفا) کې ليکل شوی دی او ددغه کلی‌د کامراني لـه مخې بيـا دغـه اشـعار او احوال (محمد هوتک) په (پټه خزانـه) کې اخيسـتي دي، پـه دې ډول مورږ وی‌نو چې د ملتـان د لوديـانو اشـعار پـه دريـو واسـطو تـر مـوږه پورې رارسېدلي دي. په دغو دوو تنو ويناوالو کې (نصر لـودي) د (شيخ حميد لودي) زوی دی، چې تر خپل پلار وروسته په ملتان کې پـاچهی تـه هـم رسـېدلی دی. د پـاچهی زمانـه يې اسـتاد عبدالحی حبيبي د (۳۹۰هـ ق) شاوخوا ښوولې ده.

ددې کورنی بل ويناوال (شيخ رضی لـودي) دی، چې دی د شـيخ حميد لودي وراره او د نصر لودي د اکا زوی و.

شيخ رضی لودي د شـيخ حميـد لـودي د پـاچهی پـه زمانـه کې د اسلام د مقدس دين د تبليغ لپـاره پښـتونخوا تـه تللـی و. پټـه خزانـه وايي، چې دی (دوه کاله) د کسې پـه غـره کې ګرځېـده او ډېـر خلـک يې مسلمانان کړل.

پټې خزانې د دغو دوو سره تره زامنو (شيخ رضی لودي) او (نصر لودي) دوه پارکي خونـدي کـړي او دا پـارکي د ليکونـو (خطونـو) پـه بڼه تبادله شوي دي. پـه دې پـارکو کـې لـومړی پـارکی د شـيخ رضـی لودي دی، ددې پارکي يو دوه بيتونه دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونلی په زيار نه تا په تورو توراوه

کله چې دا ليک په ملتان کې نصر ته ورسېد ، نو يې ده ځواب ووايه چې يو دوه بيتونه يې دادي:

د الحاد په تور، تورن سوم زه لرغون خو ملحد نه
يم
زما دښنه هسې تو راکړی که ملحد يم د دښنه يم

په دې دوو لوړو شعري ټوټو کې شيخ رضی د خپل اکا زوی (نصر) ته ويلي دي، چې ته له سنته او خپلې لارې اوښتی يې او د پلرو عقېدوي لار دې پرېښې ده.

نصر په ځواب کې ويلي چې زه پر سنت ټينګ يم، کوم تورونه چې د لارې د پرېښودو په باره کې پر ما لګول شوي دي، هغه دروغ دي.

په دغو شعرونو کې راغلې خبرې له ځينو تاريخي وقايعو سره اړه لري، چې د اشعارو د مفاهيمو د پوهېدو لپاره موږ اړ يو چې دغه تاريخي مسايل لنډ تشريح کړو.

د ملتان لودي شاهي کورنۍ د غزني له پاچهانو سره په رقابت کې واقع وه او تل به د غزني د پاچهانو له خوا د ملتان پر لوديانو حملې کېدلې او تر هغې چې د دې کورنۍ د پاچهۍ سلسله د غزنوي پاچهانو له خوا ختمه شوله. مورخين په دې عقيده دي چې د ملتان پر لوديانو د قرمطيت او الحاد تورونه هسې خوشې بابېزې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرې دي او د همدې تور په وسیله د غزني پاچهانو د ملتان د لودیانو د ټکولو لپاره ځانته یوه پلمه پیدا کوله. که نه وي د ملتان لودیان هم مسلمانان وو او د غزني پاچهان هم مسلمانان وو، نو څنګه کېدی شول چې یو مسلمان پاچا دې پر بل لښکرکشي وکړي؟ همدا علت و، چې د ملتان پر لودیانو د الحاد او قرمطیت تورونه لګول کېدل او دا یې ښوول چې دوی له اسلامي سنته او اسلامي لارې اوښتي دي او په دې توګه یې د دوی د وهلو او پر دوی د حملې لپاره شرعي جواز پیداکاوه. لکه چې تاسې د (نصر لودي) په ځوابیه پاڼکي کې ولوستل، نصر د الحاد تورونه رد کړي دي او ویلي یې دي، چې زه مومن یم او پر خپله پخوانۍ لاره ټینګ یم.

ملتان یو له هغو سیمو څخه ګڼل کېږي چې په اسلامي څلورمه پېړۍ کې هلته د پښتو ادبیاتو د ایجاد زمینې موجودې وې. ملتان په پخواني هند کې تراوسه معلومه لومړنۍ سیمه وه چې پښتو ادبیات په کې ایجاد شوي دي. تر دې زماني وروسته د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړیو کې پښتانه د هندوستان ډېرو سیمو ته تللي او هلته مېشت شوي دي. د دوی له مېشتېدو سره په هندوستان کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې زمینې هم برابرې شوې دي او په وروستیو اسلامي پېړیو کې پر ملتان سربېره د هندوستان په ډېرو نورو ښارونو کې پښتو ادبیات ایجاد او پښتو اثار ولیکل شول، چې دا جریان له څلورمې هجري پېړۍ نه تر نن ورځې پورې راروان دی.)) (۵۳: ۳۶-۳۹)

په همدې لرغوني دوره کې پر شیخ رضي لودي او نصر لودي سربېره موږ د ملتان د بل پښتون واکمن د سلطان بهلول لودي او د هغه د دربار د شاعر خلیل خان نیازي دوه څلوریزې هم لرو چې یو بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې د سوال او ځواب په بڼه ويل شوي او د هغوی د پېژندنې په برخه کې به پرې پوره بحث وشي.

د بورته دريو غټو مرکزونو ترڅنګ، د هندوستان ځينې نور ښارونه او همدا راز د هېواد نورې سيمې لکه: غزني، بُست، زمينداور او نورې سيمې هم شته چې هم په لرغونې دوره کې او هم تر هغې وروسته په کې پښتو ادبيات ټوکېدلي او وده يې کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دویم څپرکي لنډیز

په تېر بحث کې موږ هغه درې مرکزونه وښوول، چې د اسلامي عصر په لومړيو پېړيو کې د پښتو لومړني اثار په همدې مرکزونو کې ایجاد شوي دي. دا مهال پښتانه په زیات تعداد کې په همدې سیمو کې پراته وو، غور، د کسي غر او ملتان، درې دا سې مرکزونه وو، چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه درلودل او یا یې تر خپل قبیله يي نظام لاندې په کې ژوند کاوه.

د پښتونخوا، افغانستان او پخواني (روه) نورو سیمو کې پښتانه خواره وو، د سند او پنجاب لمنو ته هم په کافي تعداد کې رسېدلي وو او د پنجاب په یوه خورا لرغوني ښار (ملتان) کې یې حکومت هم جوړ کړی و.

((په دې مرکزونو کې چې کوم ادبیات ایجاد شوي دي، هغه ادبیات دا لاندې خصوصیات لري:

۱) په اسلامي لومړيو پېړيو کې ایجاد شوي پښتو ادبیات د خپلو شکلي جوړښتونو له مخې د پښتو هغه لرغوني سندرې دي، چې د خپل جوړښت له پلوه له زړو اريايي ادبیاتو سره نږدېوالی لري او د پښتنو خپل شعري اوزان دي، چې دغه اوزان د پښتون ولس ترمنځ موجود او مروج وو او دا نمونې راڅرګندوي چې د اسلامي عصر د لومړيو څلورو پېړيو په دوران کې په دغو مراکزو کې ایجاد شوي پښتو اشعار په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ویل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲) په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات او افکار نه دي بیان شوي، بلکې د هغه زمان له غوښتنو او د پښتنو موقعیت ته په پاملرنه د مفاخرې او پر حربي او پوځي کارنامو ویاړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مینه ددې سندرو د بیان اساسي موضوع ده. د اسلامي اساساتو حمایت هم د دغو سندرو په بیانونو کې شامل موضوعات دي.

۳) د اسلامي لومړیو پېړیو پښتو پارکي، لکه چې د شکلي جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري او د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعري اوزانو او اشکالو نه لیدل کېږي، دغه رنګه د نورو ژبو اثرات هم پر دې اشعارو زیات نه لیدل کېږي، یو نیم د عربي ژبې او نورو ګاونډیتوب ژبو لغت هم په دغو اشعارو کې شته، چې دا ډول اخیستنې د اسلام د پاک دین له راتګ، له نورو ژبو سره د ګاونډیتوب او راشه درشې له امله طبیعي عمل دی.

۴) په دې مراکزو کې ایجاد شوي اشعار ساده دي او ډېرې هنري رنګینۍ نه لري او په ځینو کې د هنر تومنه ډېره نه لیدل کېږي. ویناوالو سک سیخ د خپل مطلب پر ویلو پیل کړی دی او د هنري رنګینو ډېر خیال یې نه دی ساتلی، خو دا خبره هم باید هېره نه کړو چې ددې پړاو په اشعارو کې ځینې یې په ساده ګۍ کې هم ښکلي دي.)) (۵۳: ۴۰-۴۲)

په دغو دریو لیو مرکزونو کې موږ د امیر کروړ سوري، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، بېټ نیکه، شیخ اسمعیل، خرښبون، شیخ رضی لودي، نصر لودي، سلطان بهلول لودي او ځینو نورو شاعرانو بېلګې لرو چې پښتو ادب پرې روښانه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونې ادبي دوره څو لويې ادبي يا فرهنګي حوزې لري؟
- په غور ادبي حوزه کې کومې ادبي څېرې راټوکېدلې دي؟
- د ملتان ادبي حوزې ځانګړنې کومې دي؟
- پر (غور) (کسي) او (ملتان) ادبي حوزو ولې د نورو ژبو د ادبياتو تاثيرات نه ليدل کېږي؟
- په (کسي غره) ادبي حوزه کې کوم شاعران ټوکېدلي دي؟
- په (غور)، (کسي) او (ملتان) ادبي حوزو کې د پښتو ژبې او ادب د نړه والي علتونه کوم دي، ددې حوزو ادبي ځانګړنې په ګوته کړئ!
- کومو پښتنو واکمنو په دې حوزو کې شعرونه ويلي دي؟
- په غور، کسي او ملتان ادبي حوزو کې شعرونه په کومو وزنونو کې ويل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

د پښتو لرغونو ادبیاتو څېړې او د کلام بېلګې

پښتو لرغوني شاعري یا د پښتو ادبیاتو لومړنۍ یا لرغونې دوره څه کم زر کاله زمانه په غېږ کې نیسي، په دې ټول زماني بهیر کې کېدی شي په سلګونو یا زرګونو شاعران او لیکوال تېر شوي وي، خو زموږ په لاس کې اوس د هغوی لیکلي اثار نه شته، د کومو شاعرانو یا لیکوالو د کلام بېلګې چې په دې څه کم یوه زریزه کې د ادبپوهانو لاس ته ورغلي، د هغوی ټول شمېر (۲۹) یا نږدې د پرشو تنو ته رسېږي، دلته غواړو همدا شاعران یا ناظمان دروپېژنو، د هغوی د کلام بېلګې درته وړاندې کړو او هم یې کلام له شکلي او مانیزه پلوه وڅېړو:

د یادونې وړ ده چې تراوسه پورې دا شاعران د ادب تاریخ په بېلابېلو اثارو کې په لنډیز او تفصیل سره معرفي شوي، ما تر ډېره حده کوښښ کړی چې دا ټول اثار سره پرتله کړم، د هغوی شننې او ارزونې هم راواخلم، خو په ځینو اثارو کې پېژندنې نسبتاً یو شان وې، خو ارزونې یې یو څه توپیر درلود. د پېژندنې په برخه کې چې ماته تر ټولو خوږ او کره متن ښکاره شو، هغه د لوی استاد حبیبي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبياتو تاريخ (دويم ټوک) متن و چې هم يې تاريخي تسلسل ته ډېر پام کړی و او هم يې د متن ژبه خورا خوږه وه، د لوی استاد ارزونه او شننه هم خورا خوږه او ژوره وه، تر استاد حبيبي وروسته چې زموږ نورو ليکوالو هم د ادب تاريخ کوم اثار ليکلي، د استاد حبيبي متن يې د اثر محور جوړوي، نو ما هم غوره وبلله چې دلته د استاد حبيبي متن د دې د لرغونې دورې د ليکوالو يا شاعرانو د پېژندنې په برخه کې د اساسي محور په توګه راشي او نور نوي او وروستي معلومات هم پر همدې چورليز راوڅرخي، البته د شننې او ارزونې يا څېړنې په برخه کې د نورو ليکوالو له اثارو، د متن له اوسنيو معيارونو څخه هم ګټه پورته شوې ده او همدارنګه خپل تحليل، شننه او ارزونه هم ورسره مله شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ (جهان پهلوان)

(۱۳۹هـ) حدود

په پښتو ادب تاریخ کې امیر کروړ هغه ادبي، سیاسي او ملي څېره ده چې تر ده دمخه لا تر دې دمه د بل کوم شاعر یا لیکوال لیکلی اثر نه دی ترلاسه شوی، نو کله چې د پښتو ادب تاریخ پر لیکنې برخه خبرې کېږي، نو پیل یې له همدې امیر کروړه کېږي. په تاریخونو کې راغلي چې: ((د سوریانو د شنسب کهول مشهور و، دوی د غور پر غرو پاچاهي کوله، دا شنسب د خرنک زوی و، چې د اسلام په پیل کې ژوندی و، دده زوی امیر پولاد ډېر مشهور شو، د خپلو پلرو نوم یې بیا ژوندی کړ، کوم وخت چې ابو مسلم مروزي د (بني امیه) امیران له خراسانه وشړل او د (بني عباس) په پلوی ټینګ ودرېد؛ نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم مرستې ته بوت او د عباس کورنۍ د پاچاهۍ لپاره یې ډېر کارونه وکړل، دده مرکز په غور کې (مندېش) و او پر ټول غور یې حکومت کاوه چې مړ شو، نو یې امارت زامنو ته پاتې شو، بیا نو د (امیر بنجي نهاران) تر وخته د دوی احوال معلوم نه شو.

دا روایت د خراسان مشهور مورخ (منهاج سراج جوزجاني) د (منتخب تاریخ ناصري) په حواله کښلی دي، وایي چې امیر پولاد د ابو مسلم (۱۳۹هـ) معاصر و (بنجي نهاران) د هارون الرشید (۱۷۰هـ) له درباره عهد او لواء راوړه او بیا نو ددې کورنۍ یو بل مشهور پاچا امیر سوري یادوي، چې د آل صفار (۲۵۴-۲۹۶هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر دی. له دې څخه ښکاري چې د (شنسب) له وخته یانې د اسلام له پیل څخه بیا د سلطان محمود او مسعود تر وختو پورې د (سور) کورنۍ امارت لاره، خو په خواشینۍ سره ددغو شاهانو احوال مورخینو ته په تفصیل نه وو معلوم، نو یوازې د څو تنو نومونه یې یاد کړي دي. وروسته چې د غور پاچاهان پر غزنوي کورنۍ غالب شول، دا ټول له سوري کورنۍ څخه وو او د دوی کورنۍ پر بامیانو، تخارستان، سیستان، زابل او کابل پاچاهي کوله، هندوستان هم دوی فتح کړ او د ګنګا تر څنډو پورې یې سلطنت ورسېد. د پښتو ادبي اثار داسې ښکاره کوي چې دغې سوري کورنۍ (پښتو) ویله او په دوی کې د پښتو ادب غوره او خورا ښه زاړه اثار پیدا شوي دي.

لکه څنګه چې د (طبقات ناصري) په روایت کې راغلي، امیر پولاد د (۱۳۰هـ) په شاوخوا کې د غور مشهور سوري پاچا و، په دغو وختو کې د خراسان خلکو غوښتل چې خپل هېواد ازاد کاندي، ددغه تحریک په سلسله کې د خراسان یو مشهور سړی (ابو مسلم مروزي) راپورته شو، چې د خراسانیانو په کومک یې د (بني امیه) اخر پاچا (مروان) مات کړ او پر (۱۳۲هـ) یې په کوفه کې (ابوالعباس علي بن عبدالله بن عباس) پر خلافت کېناوه. د سوریانو کورنۍ چې د غور او خراسان له مشهورو واکوالو څخه وه، له ابو مسلم سره ملګرې وه، د پټې خزانې مولف محمد هوتک د (شیخ کټه متي زي) د ((لرغوني پښتانه)) په حواله هسې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ((امیر کروړ جهان پهلوان د امیر پولاد سور زوی و او دا امیر په جګړو کې د ابو مسلم خراساني کلک ملګری او بریالی مل و.)) که څه هم نور مورخان د امیر کروړ نوم نه اخلي او منهاج سراج تش دومره وایي چې پس له امیر پولاده دده زامن د غور واکوال وو، مګر محمد بن علي البستي په (تاریخ سوري) کې د امیر پولاد یو زوی چې امیر کروړ جهان پهلوان سوري غوري دی، ستایي او دده پښتو اشعار رانقلوي او داسې ښکاري چې امیر کروړ جهان پهلوان ډېر شجاع، ادیب او د قلم او توري څښتن و.

که څه هم (تاریخ سوري) اوس نه شته، خو د (پټې خزانې) مولف د (لرغوني پښتانه) په حواله د امیر کروړ په باب لاندې معلومات موږ ته سپارلي دي.

((نقل کا: زبدة الواصلین شیخ کته متي زی غوریاخېل په خپل کتاب لرغوني پښتانه کې چې دی نقل کا له تاریخ سوري څخه چې په بالشتان یې کتلی او موندلی و، شیخ کته علیه الرحمه هسې وایي چې: په تاریخ سوري کې راوړي:

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې په کال (۱۳۹هـ) سنه هجري د غور په مندېش کې امیر شو او ((جهان پهلوان)) یې باله. وایي چې د غور کوټونه او د بالشتان او خیسار او تمران ماڼۍ او بر کوشک یې ونیول او د رسالت له کهوله یې په خلافت کې ډېر کومکونه وکړل. نقل کا چې امیر کروړ ډېر غښتلی او پهلوان او په یوه تن له سلو جنګاورو سره جنګېده، ځکه یې نو کروړ باله چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی یې ده کلک او سخت. وایي چې امیر کروړ به په دوبي زمینداور کې و او هلته یې ماڼۍ درلوده، چې کټ مټ د مندېش په شان وه او په دغه ځای کې یې ښکار کاوه او عشرت. په تاریخ سوري کې راوړي چې دا امیران له پېړیو په غور او بالشتان او بست کې وو او د هغه (سور) نومې له اولاده دي، چې د سهاک له پښتنه وو. امیر پولاد په هغه دعوت کې شریک و، چې ابوالعباس سفاح د بین امیه سره جګړه کړله او ابو مسلم یې هم مرستی و. شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري نقل کا چې: امیر کروړ عادل او ضابط او د ښې وینا خاوند و، ده به هر کله شعرونه ویل. په کال سنه (۱۵۴) هجري د پوشنج په جګړو کې مړ شو او تر ده وروسته یې زوی امیر ناصر ایوادونه ضبط کړل او د غور او سور او بست او زمینداور پر مځکو خاوند شو.)) (۵۱: ۳۰-۳۲)

د امیر کروړ د کورنۍ او پاچاهۍ په باب دغه لوړ معلومات د تاریخ سوري په حواله مستند او ټینګ دي، که څه هم نور مورخین دده د نامه څرګندونه نه کوي، خو اساساً دا بیان له نورو تاریخي متونو سره مخالفت هم نه لري. امیر پولاد او د سوریانو کورنۍ او د دوی معاصرت او کومکونه له ابو مسلم سره دا ثابتوي چې دوی په غور کې لوی لاس درلود او په دې تاریخونه متفق دي، خو پټه خزانه د لرغوني پښتانه په حواله له تاریخ سوري څخه دا خبره هم ښکاره کوي چې په هغه وخت کې د سوریانو ژبه پښتو وه او لکه چې اوس هم ځینې سوري خلک په بادغیس کې پښتو وایي، د دوی پخوانو نیکونو هم پښتو ویله. امیر کروړ تراوسه هم په پښتنو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افسانوي ډول مشهور دی، مثلاً که څوک وغواړي چې د یوه شي قدامت بیان کړي، نو وايي: د کروړ له وختو دی، مانا دا چې کروړ د پښتنو یو پخوانی تاریخي پهلوان دی چې د پښتو ژبې پخوانی شاعر هم ګڼل کېږي.)) (۱۳: ۴۴۰-۴۴۱) د پښتو ډېر زوړ او پخوانی شعر هم همدغه امیر پورې تړلی دی.

د پښتو په خورا زوړو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه زموږ لاس ته راغلي دي د امیر کروړ سوري شعر تر ټولو پخوانی دی، چې ځینو ادبپوهانو دا شعر یوه ویاړنه بللې او ځینو یو حماسي شعر ګڼلی چې وروسته به بیا په دې باب لږه زیاته رڼا واچوو، دا شعر پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی.

هغه وخت چې د پښتو په ګاونډیو او خویندو ژبو کې لا د شاعرانو او لیکوالو د کلام کومې څرګندې بېلګې نه دي رامنځته شوي، زموږ د پښتونخوا په غربي څنډو او د بادغیس، هرات او غور په سیمو کې د پښتو ژبې د شعر غړونه اوربدل کېدل او زموږ توریالي مشران لکه د تورې پر میدان چې پهلوانان وو، دغسې د ادب او شعر پر ډګر هم دمخه وو.

داسې ښکاري چې په سوریانو کې د پښتو شعر د اسلام له پیل څخه موجود و، څکه چې د امیر کروړ د ژوند وخت تر (۱۰۰هـ) څخه وروسته شروع کېږي او بیا موږ وینو چې په دغو سوري خلکو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره د (۴۰۰هـ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

حدودو کې) هم د پشتو شعر ازانګې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي، چې د اسلامي دورې په لومړیو څلور سوو کالو کې (غور) او (سوري قبایل) د پښتو شعر او ادب زانګو وه او په دغو وختونو کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل.

پټه خزانه د امیر کروړ سوري یو شعر داسې رانقلوي:

((په تاریخ سوري محمد بن علي البستي داسې کښلي دي چې: د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي. هغه دادی چې شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري رانقل کړي دي)) (۵۱: ۳۲)

ویاړنه د امیر کروړ جهان پهلوان

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته

پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته

بل پر زابل نسته - له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي بریښنا پر میرځمنو باندې

پر ژوبله یونم یرغالم په تښتېدونو باندې

پر ماتېدونو باندې - له ما اتل نسته

زما د بریو پرخول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ

د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ

کړم ایوادونه اوجاړ - له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم

غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم

زه پېژندوی يم په روم - لـه مـا اتـل نـستـه

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه

د هـريـرود پـر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه

رپي زړن راڅخه - له ما اتـل نسته

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سورو کړه

په باداری مې لوړاوی د کول د سـورو کـړه

ستسر مې تربور وکړه - لـه مـا اتـل نسـته

خـپلو وګـړو لـره لـور پـېرزوينه کـوم

دوی په ډاډينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم

تل يې ودنه کوم - له ما اتل نسته

پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په تال

نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دريځ ستايوال

په ورځو شپو مياشتو کال - لـه مـا اتـل نـستـه

ددې شعر شننه، ارزونه او ځانګړتياوې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبپوهانو د امیر کروړ شعر له بېلابېلو لیدلوریو او خواوو تحلیل کړی او د هغه ځانګړنې یې په نښه کړي دي. د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا

((د امیر کروړ سوري لاس ته راغلی لرغونی شعر دغه لاندې ځانګړنې لري:

۱) د امیر کروړ سوري لاس ته راغلی پارکی چې د پټې خزانې پاڼو موږ ته رارسولی دی، د متونو د استناد له معمولو نورمونو سره برابر دی، دا ځکه چې پټې خزانې دا متن (د امیر کروړ سوري شعر) د (شیخ کټه متي زي) له (لرغوني پښتانه) څخه اخیستی دی او د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه ماخذ، هم رانښوولی دی، چې هغه د (محمد بن علي البستي) (تاریخ سوري) دی او دا په دې مانا چې شیخ کټه د امیر کروړ په باب معلومات او دده شعر له (تاریخ سوري) څخه اخیستی دی.

د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی، چې په دې کتاب کې به د امیر کروړ سوري شعر له کومه ځایه اخیستل شوی وي، ډېر احتمال شته، چې دا پارکی دې د ویلو له وختـه د تاریخ سوري د تالیف تر وختـه (۶۵۰ هـ ق حدود) په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د روایاتو حافظو دې تر (محمد بن علي البستي) پورې رارسولی وي، دا عنعنه تر اوسه زموږ په ولس کې موجوده ده او د پښتو ډېر ادبي اثار په کلیو او بانډو کې د پېړیو په ترځ کې سینه په سینه انتقالېږي. د امیر کروړ سوري د شعر د انتقال او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضبط روش د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی، نو ځکه موږ ورته یو مستند متن ویلی شو.

۲) د امیر کروړ لاس ته راغلی شعر د اشعارو د معنوي ډولونو له پلوه ویاړنه یا فخریه ده، چې شاعر خپلې بریاوې، سوبې، مېړانې او د هغه زمان له شرایطو سره سم خپل افتخارات په کې بیان کړي دي.

د دا ډول شعرونو ویل هغه وخت په عربو او عجمو کې باب وو او د منطقي په ادبي جریاناتو کې دغه ډول اشعارو لاره درلوده. د امیر کروړ د شعر له روحیې سره د برابرو اشعارو او اثارو ځینې بېلګې د اسلامي عصر د لومړیو پېړیو په شاوخوا کې د سیمې په ژبو کې سړی لیدلای شي.

له دې څېړنو څخه نتیجه اخیستلای شو، چې د امیر کروړ شعر د خپل زمان له روحیې سره برابر ایجاد شوی دی.

۳) د شکلي جوړښتونو له پلوه د امیر کروړ ویاړنه نه د شرق له دېواني شعري ډولونو، لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیع بند، مخمس، مسدس او نورو سره یوشانوالی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي شعري انواعو او اوازونو، لکه چاربیتو، بدلو، بګتیو، لوبو او کسرونو سره یوشانوالی لري، نو ځکه ښاغلي حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللې دي او له خپلو څېړنو څخه یې دا نتیجه ایستلې ده، چې دا ډول لرغونې سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولسي سندرو ترمنځ د اتصال یوه کړۍ ده. د امیر کروړ شعر شکلي جوړښت یې د اوستا د (یشتونو) له ځینو برخو سره پرتله کړی، ددغو یشستونو او د امیر کروړ د شعر ترمنځ ډېر نږدېوالی لیدی شو.

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي ویلي دي، چې د امیر کروړ ویاړنه د اوستا له (زامیادیشت) او (مهریشت) او د (ریګویدا) له ځینو سندرو سره پرتله کېدی شي.

۴) د امیر کروړ شعر د ژبنیو او لغوي څېړنو له نظره هم د توجه وړ دی، ځینې ترکیبونه او لغات په دې شعر کې شته، چې د پښتو لغتپوهانو او ژبپوهانو لپاره د تحقیق زمینې لري. که څه هم د امیر کروړ د شعر له ویلو کابو څه دپاسه دوولس نیم سوه کاله تېرېږي او له هغه وخته چې تر موږ رارسېدلی په غالب ګومان یې په شفاهي او تحریري ډول د انتقال بېلابېل مراحل تېر کړي دي، په دغسې مواردو کې هرومرو په متن کې د لاسوهنو او د کلماتو او لغاتو د ترکیبونو د تبدیلۍ امکانات شته، خو موجوده بڼه یې ځینې داسې ترکیبونه او لغات لري، چې په عامه پښتو ژبه کې یې ځینې اوس متروک دي او دا امکان شته، چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لا تراوسه موجود وي.

۵) د امیر کروړ د شعر ژبه لا تراوسه خپله رواني لري، سره له دې چې ځینې لغات یې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بیا همدا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېدی شي چې ځینې لوستونکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سوال وکړي، چې په دې څه د پاسه دولس نيم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زيات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

دغسې احتمالي پوښتنو ته په ځواب کې بايد ووايو چې په پښتو ژبه کې د تغيير او تحول پروسه د اروپايي ژبو او حتی د پښتو د ځينو ګاونډيو ژبو په څېر نه ده او دا ځکه چې د دې ژبې د ويونکو په اجتماعي اقتصادي ژوند کې هسې تحول نه دی راغلی، لکه د نورو هغو چې راغلی دی. په ژبه کې د تحول پروسه د ژبې د ويونکو د اجتماعي، اقتصادي او فرهنګي ژوند د تحول له پروسې سره متناسبه ده.

که چېرې د امير کروړ په شعر کې د انتقال دومره اوږده جريان په ترڅ کې د تغيراتو او لاسوهنو احتمالات هم په پام کې ونيسو، نو بيا د ده د شعر پر ژبه د څه ويلو مجال نه پاتېږي.

۶) د امير کروړ د شعر له مطالعې څخه سړي ته تر يوه حده د شاعر فکري سير او د هغه زمان د پښتنو روحيه او هغه د استاد عبدالحی حبيبي خبره له خپل تېر سره د امير کروړ مېنه ښه ترا څرګندېږي.

۷) د امير کروړ تر زمانې وروسته تر څو پېړيو پورې په غور کې د پښتو ادب د ايجاد زمينې نورې وې او د هغه وختني غور په توابعو کې د پښتو ډېر نور اثار هم ايجاد شوي دي.)) (۵۳: ۳۰-۳۲)

استاد عبدالروف بېنوا د امير کروړ د شعر په باب وايي: ((البته دغسې اشعارو ته پاک، سپېڅلي، ملي اشعار ويلی شو، ځکه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي لوړ احساسات په داسې توګه په کې ځای شوي دي، لکه څنګه چې له یوه پښتون پهلوان څخه یې هیله کېږي او یو پښتون پهلوان باید همداسې د خپلې مېړانې احساسات څرګند کړي...)) (۷: ۳۲)

ځیني نور لیکوال بیا وايي: د امیر کروړ شعر له عادي محاورې سره یو څه توپیر لري، ګڼ شمېر پخواني کلمات یې خوندي کړي، د نورو ژبو له اختلاطه لری دی، ژبه یې روانه ده، د ژبې پراخوالی او پوخوالی ورڅخه څرګندېږي، په ملي اوزانو کې ویل شوی، دده د خپلو احساساتو او جذباتو ښکارندویي کوي، د پښتو شاعری د پوخوالي څرګندونه کوي، کروړ په کې د یوه غښتلي کرکتر او پهلوان په توګه څرګندېږي، پرڅان باندې د پښتنو د ډاډمنتیا روحیه څرګندوي. د یو عادل، مستحکم او مدبر حاکم انځورنه کوي.

استاد عبدالحی حبیبي بیا په تولیز ډول ددې شعر ځانګړنې داسې په ګوته کړې دي:

(۱) د پښتو دا زوړ شعر چې د دویمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دي، له ظاهري پلوه یانې د ژبې او ادا ، لغاتو او کلماتو له مخې محصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې او له محاوروي جریان سره توپیر لري، ډېر داسې لغات او پښتو سوچه کلمات په کې راغلي دي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره او ادب کې نه استعمالېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې شعر له ژبنۍ پلټنې څخه سرې دا نتيجه اخيستلای شي چې په دغه لومړنۍ دوره یانې په اوله او دوهمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او نږه والی يې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی او هر څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه له سوچه توبه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي. تاسې دا شعر له سره تر پايه وګورئ يو عربي يا پارسي لغت په کې نه شته، ځيني لغات که يې له پخوانو اريايي ژبو سره مشترک وي، وي به. د ځينو کلماتو ګرامري کيف او اشتقاقي ډول دا رابښيي چې پښتو ژبې پخوا قوي بنيه او غښتلې بنسټونه درلودل او د ايتمالوجۍ له پلوه يې ډېرې مزاياوې او ځانګړنې درلودلې چې اوس يې په خواشينۍ سره بايللي دي، مثلاً په دغه شعر کې د کلماتو د ساختمان او جوړښت له پلوه داسې مواد شته چې اوس يې نه لرو:

الف: پخوا ډېر مصادر په ژبه کې له خپلو مشتقاتو سره موجود وو چې اوس يوازې له هغو څخه يوه سپکه ريښه موږ ته پاتې او نور له منځه تللي دي، مثلاً: يون (تګ او کوچ)، يرغل (هجوم) رپ (تپش) چې اوس شته، مګر مصدري او فعلي صورتونه يې ورک شوي دي، خو په دغه شعر کې د يونم (ځم) يرغالم (هجوم کوم) رپي (رېږدي) په ډولو شته، نو چې مشتق افعال يې مستعمل وو، بايد د غو مادو ته په ژبه کې د (يونل، يرغالل، رپل) مصادرو ته هم قايل شو چې اوس مستعمل نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: زړن (دلاور) دښن (دښمن) پلن (پیاده) اوس مستعمل او ژوندی نه دي، خو داسې ښکاري چې (ن) د نسبت یا فاعلیت ادات په پای کې لري او لومړۍ کلمه له زړه او دویمه له (دښ) یانې (عیب او زشتي) او دریيمه له پل (قدم) څخه جوړ شوی دی، چې اوسني اشکال یې دادي: زړه ور- دښمن- پلی.

ج: ځینې پخواني کلمات چې دې زاړه شعر له زړې ژبې څخه راخوندي کړي دي د ژبې پخواني وسعت او پراختیا څرګندوي او دا ښکاره کوي چې د ژبې ډېر مواد او ښه ښه کلمات په خواشینۍ سره له لاسه وتلي دي، مثلاً په دې شعر کې (من) خورا لرغونې کلمه ده، چې په سنسکریت کې هم وه اوس موږ په خپله مستعمله ژبه کې د (منل) مصدر لرو او مشتقات یې هم وایو، خو ریښه یې نه ده راته معلومه چې دا مصدر له کومه شوی دی.

که دقیق شو د (منل) مصدري عنصر (من) دی چې په سنسکریت کې د (زړه)، (روح) او (ارادې) مانا لري. (ابو ریحان البیروني) وایي، چې: (من) اصلاً زړه ته وایي، څرنګه چې د ارادې محل او ځای زړه دی، نو په خپله اراده هم (من) بولي او په دې شعر کې هم (من) د (ارادې) مانا ورکوي او له دغې مادې څخه د اریایانو د یوه پخواني پلار او مشهور مقنن (مانو) نوم هم جوړ شوی دی، چې د (منونکي) او (فکر کوونکي) مانا لري او دا ټول اسناد پر دې دلالت کوي چې (من) پخوانۍ اریایي کلمه ده، چې په پښتو کې هم وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغسې (دریځ) هم پخوانۍ پښتو کلمه ده، چې اوس یې مونږ نه لرو. که د ژبې د اصلیت له پلوه ددغې کلمې عنصر ته وګورو باید له (درېدل) او (ځای) څخه جوړه شوې وي، داسې دوه نورې کلمې هم په پخوانیو اشعارو کې شته لکه خاتیځ د ختلو ځای (مشرق) لویدیځ د لوېدلو ځای (مغرب).

له دغو لرغونو الفاظو څخه ښکاري، چې پخوا ژبې په دې ډول د ظروفو نومونه درلودل چې ورو ورو محوه شوي دي. فقط دغه درې کلمې اوس د پټې خزانې د اشعارو په استناد راته پاتې دي.))

(۲) د مانا له پلوه هم دا لومړی شعر ډېر قدیم دی، دا شعر له حماسي اشعارو څخه چې د دنیا د ادب یوه غوره برخه ده دا یو برجسته او غوره نښه ګڼله کېږي. د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د توري غلبه او بری ښه تصویروي، شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول کوي، چې یوه توانا او مقتدر شاعر ته ښایي. له دغې ویاړنې څخه د امیر کرو ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه څرګندېږي او دغه د شعر یوه زړه ټوټه ده چې سړی د هغې زمانې د پښتنو اخلاقي او روحي کیفیت ښه ځنې معلومولای شي او د شاعر د احساساتو د محیط هینداره ده، چې د پخواني ژوند مختلف پلوونه په کې ښکاري.

(۳) د شعر عروضي کیف او وزن هم د غور وړ دی او دا څرګندوي چې پښتو ژبې پخوا د عروضو او بحر له پلوه هم پاخه اشعار درلودل او دغه مخصوص بحرونه له خورا زړې زمانې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شعر کې موجود وو او ددې ژبې عروضي او بحري هويت او ثرنګوالی ښېل دی او پوره استقلال لري او د عربو د (خليل بن احمد) (علم العروض) لا دې ځمکې ته نه و راغلی، چې دلته د اشعارو مخصوص ملي او پښتني عروض او بحور موجود وو او تراوسه هم دغه اثار په ملي اشعارو کې پاتې دي چې د پښتو د علم او ادب په تدوين او ترتيب کې ښايي دغو مخصوصو بحرو او اوزانو ته خاصه توجه وشي.)) (۱۳: ۴۴۴-۴۴۷) استاد حبيبي د کروړ دا شعر تر ډېره حده يو حماسي شعر بولي او هم يوه وياړنه يا فخريه.

ځينې نور پښتو ادبپوهان هم د استاد حبيبي په شان د کروړ شعر يو حماسي شعر بولي او ځينې يې لا يوه حماسه بولي، د پښتو ادب يوه نوميالی کره کتونکی (زرين انځور) يې حماسه بولي او وايي: ((حماسه د جنګ د وخت سندره ده او جنګ د خپل وخت يو ډول حماسه ده.

کروړ په جګړوو کې شعرونه ويلي او په شعرونو کې يې جګړې کړې دي. دا هم د عمل حماسه ده او هم د شعر، دا هم د تورې حماسه ده او هم د وينا، دا هم د ميدان حماسه ده او هم د خبرو او کتاب.

کروړ هم د شعري او هنري شعر ايجادګر و او هم د ميدان حماسه جوړونکی. په لومړي شعر کې ښايي د کروړ شعر يوه فردي حماسه معلومه شي، خو تر دقت وروسته سړی پوهېدی شي چې دا حماسه يوه اجتماعي حماسه ده. په دې مانا چې کروړ تشه د ځان ستاينه نه کوي، هغه غواړي خپل ټبر او خلک په يوه خاصه تاريخي مقطع کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تثبیت کړي او د یوه باتور او مېړني قوم په توګه یې وځلوي.)) (۳: ۱-۴)

خو سرمحقق زلمی هېوادمل بیا د امیر کروړ شعر یوازې ویاړنه بولي او له حماسي شعره یې توپیروي، هغه وایي: ((د امیر کروړ لاس ته راغلی شعر د اشعارو د معنوي ډولونو له پلوه ویاړنه یا فخریه ده چې شاعر خپلې بریاوې، سوبې، مېړانې او د هغه زمان له شرایطو سره سم افتخارات په کې بیان کړي دي.)) (۵۳: ۳۰)

د امیر کروړ د شعر په باب د پوهانو له بېلابېلو نظریاتو او شننو کې یو زیات شمېر مشترک ټکي شته. ټول پر دې متفق دي چې دا شعر د پښتو په خپلو ملي اوزانو کې ویل شوی چې زړو اریایي سندرو ته ورته دی. د خلیل بن احمد فراهدي د عروضي سیستم تابع نه دی. رزمي محتوا هم لري، خو ددې ترڅنګ اکثرو ویاړنه هم بللې، د ویاړنې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر شته چې موږ به یې بیا پر خپل ځای یادونه وکړو. خو په دې خبره اتفاق دی چې د کروړ په دې کلام کې د ویاړنې عناصر تر بل هر عنصره زیات دي. شعر ډېر روان دی، له دې څخه ښکاري چې نه یوازې پښتو شعر به تر دې وړاندې ښه پړاوونه وهلي وي، بلکې کروړ به هم نور زیات شعرونه لیکلي وي، چې شعر یې دې مرحلې ته رسېدلی دی. په دې شعر کې د بلې ژبې هېڅ کلمه نه شته، دا خبره ددې مانا ورکوي چې د پښتو ژبې د شعر لمن دا مهال ډېره پراخه وه. دا شعر (اته) بنده لري چې د لومړي بند لومړی دوه مسرې یې (۱۴) (۱۴) څپې دی، خو دریمه مسره چې په واقعیت کې له دوو وړو مسرو څخه جوړه ده، بیا (۶) (۶) څپې لري د سر لومړی مسرې یې بیا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبل منځ کې همقافیه دي او د لومړي بند دواړه وړې مسرې یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري. د نورو بندونو دوه لويې او یوه وړه مسره یې بیا په خپل منځ کې همقافیه دي او څلورمه وړه مسره یې بیا د کسر یا تکرار په توګه راځي (له ما اتل نه سته) هغه په ټولو بندو کې یو شان ده. له شپږم بند پرته چې هغه هم د مسرو د څپو د شمېر له مخې له لومړي بند سره مساوي دی، د نورو ټولو بندونو لويې مسرې یې (۱۵) (۱۵) څپې لري او لنډه قافیه واله مسره یې چې د اوږدو مسرو قافیه تعقیبوي، هغه بیا (۷) (۷) څپې لري. ځینې بندونه یې ردیفونه هم لري خو ځینې یې پر قافیه ختم شوي دي. په مجموعي ډول (اتل، کابل، زابل، میرخمنو، تښتېدنو، ماتېدنو، ویار، لتار، اوجار، جروم، اودوم، روم، دښمن، پلن، زړن، مخسور، سور، تربور، پېرزوینه، روزنه، ودنه، ټال، ستایوال، کال) یې د قافیې کلمې دي چې په هر بند کې دا کلمې په خپل منځ کې ګډه قافیه جوړوي. (نسته، نسته، باندې باندې، راځخه راځخه، وکړه وکړه، (کوم کوم) هغه کلمې دي چې په خپل منځ کې ګډ ردیفونه جوړوي.

په کلام کې د څپو د شمېر تساوي او تناسب، د خج پرځای کارونه هغه عوامل دي چې دا نظم یې د مشترک وزن په تار تړلی دی. د نورو ژبو د کلمو نشتوالی ددې نظم بله ځانګړنه ده. یوازې (باداري) کلمه کېدی شي له دري ژبې سره مشترکه وګڼل شي. نور نو له سیمه ییز نومونو لکه، (هند، سند، تخار، کابل، زابل،هرات، جروم، غرج، بامیان، روم، مروه، هریرود، زرنج) هغه کلمې دي چې په ټولو ژبو کې تقریباً په یوه شکل، یوه مانا او یوه تلفظ کارول کېږي. د نورو ژبو کلمې په کې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هاشم د زید سرواني زوی

(۲۲۳- ۲۹۷هـ)

لکه څنګه چې دمخه يې يادونه وشوه په لومړۍ او دويمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا لويديزې خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پالنې او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهۍ مشهوره کورنۍ پيدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه (سلطان غياث الدين او معزالدين محمد) او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ د واکمنۍ پرمهال بيا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و چې د دوی د دربار شاعران به وروسته تاسې وپېژنئ، خو له ټولو ادبي پلټنو څخه داسې ښکاري چې د غور او د هغه ځای په نږدې ځمکو کې پښتو يوه ادبي او درباري ژبه وه او د پښتو لومړني اثار هم په دغو سیمو پورې اړه لري.

تر جهان پهلوان امير کروړ وروسته چې بل پخوانی ادبي اثر زموږ ګوتو ته راغلی، تقريباً سل کاله دده تر عصر وروسته دی او دا ادبي نښه هم د غور په جنوبي خوا او د هلمند د غاړو په هغو ښارو پورې اړه لري، چې په هغو وختو کې يې روښانه مدنيت درلود او اوس وران دي. د پښتو بل شاعر او اديب چې تر امير کروړ وروسته موږ ته معلوم دی (ابو محمد هاشم بن زيد السرواني البستي) دی چې دده اشعار او احوال هم د پټې خزانې مولف د (شيخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتېه) لـه (لرغـوني پښـتانه) څخه نقل کړي چې دلتـه يـې کټ مټ را اخلو:

((ذکـر د زبـدة الفصـحاء- ابـو محمـد هاشـم ابـن زيـد السـرواني البستي رحمة الله عليه... په لرغـوني پښـتانه کې هسې حکايت کـا شيخ کتېه رحمة الله عليه چې ابو محمد هاشم د هلمند پـه سروان پـه سنه (۲۲۳هـ) قدسي زېږېدلی او په بست کې يې لـه علمـا او فصـحا لوستنه وکړه او وروسته ولاړ، په عراق يې په کلو کلـو د لويـو ائمـه وو څخه سمع وکړه- او ابن خلاد- چې څرګنـد و پـه ابی العينـاء سره يې په بغداد کې عمرونـه تېر کـړل او لـه هغـه يـې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴) هجري قدسي کال له عراقه بېرتـه راغـی درې کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل کا، چې ابومحمد پـه عربي او فارسي او پښتو شعرونه ويل او هغه وخت چې دده استاد ابـن خـلاد ړونـد شـو، نـو ده بـه يـې خدمت کـا او د هغـه څخـه بـه يـې خوارۀ شعرونه- په ادب کې د عربو اورېدله- ابومحمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.)) (۵۱: 60–59)

ابوهاشم سرواني يو له هغو شاعرانو څخه دی چې پـه عربـي ژبـه ښه پوهېده، لکه پټه خزانـه چې وايي: پـه کلـو کلـو د علم او ادب د زده کـړې لپـاره پـه بغـداد کـې مېشـت و او د عربـو د ادب لـه هغـه مشهوره استاده يې استفاده کړله، چې ابـن خـلاد نومېـد او پـه ابي العيناء معروف و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې یې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ) کال مړ دی. د پټې خزانې له لیکه ښکاري چې دا سړی د پښتو ژبې لیکوال هم و او ده په پښتو یو کتاب کښلی و، چې په هغه کې یې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بیان کړي وو او نوم یې د ((سالو وږمه)) و.

په خواشینۍ سره چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د ((سالو وږمه)) ده چې ((د نسیم رېګستان)) مانا لري او دا سې ښکاري چې دا کتاب به د پښتو له لومړنیو مولفاتو څخه و.

د هاشم اشعار:

ددې عالم او ادیب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په ذریعه له ((لرغوني پښتانه)) څخه رانقل شوی دی. لکه دا کتاب چې تصریح کوي هاشم سرواني د دریو ژبو شاعر و، هم یې په پښتو او هم په عربي او فارسي اشعار ویل، خو دده عربي یا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی، که یې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو به یقیناً ددې ژبې له لومړیو شاعرانو څخه هم وای.

پټه خزانه لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ابن خلاد چې يو ظريف او اديب سړی و، په يو شعر يې درهم ستايلی دی او ابو محمد هغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی))(۵۱: ۶۰)

ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وينا يې اوري
د درهم خاوندان تل وي په وياړونه
که درهم يې ځنې ورک سو، سي نتلی
پر نړۍ يې وي په خړو پېژندونه
که بدای سونی وبولي خلک وايي
دا وينا ده رښتيانيه له رښتونه
که بېوزلی ووايي رښتيا خبره
نور ووايي دا خوسوني دی تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لويه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرتمونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک په کاندي قتالونه.

دا (اوه بيته) چې زموږ لاس ته راغلي دي، د پښتو ژبې د دريمې هجري پېړۍ ادبي ډول، صبغه او رنګ راښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه، تلنه او ارزونه:

ابوهاشم لومړنی څرګند شخص دی چې پښتو ته يې له عربي ژبې څخه ژباړه کړې، ژباړه يې دومره پخه او کره ده چې د ژباړې رنګ پرې غالب نه دی، نږه پښتو لغتونه يې په ژباړه کې کارولي، دا وييونه د خپلې زمانې د ژبې څرنګوالی په ګوته کوي، هغه مهال د ژبې د پرمختګ او تحول بهير هم څرګند وي د همدې ژباړې له مخې پښتو ژبه د ختيزو ژبو په تېره بيا د عربي ژبې د شعر له شکلي جوړښتونو سره نږدې او اشنا کېږي.

د امير کروړ تر شعر وروسته دا ژباړل شوی شعر دويمه بېلګه ده چې زموږ په ادبياتو کې خوندي ده. د پښتو دا منظومه ژباړه چې موږ له تحليلي پلوه ارزوو او د امير کروړ له هغه لومړني شعره سره يې پرتله کوو ، نو له مقايسوي تحليله داسې نتيجه اخلو:

(۱) په دويمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر له لغوي پلوه تر ډېره حده سوچوالی درلود ، خو په درېيمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځايونو کې غالب شوی، چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و ، ياني په خراسان او د پښتونخوا پر غربي څنډو تر زابلستان او کابل پورې د عربي ژبې اثر خپور شوی و.

(۲) په درېيمه هجري پېړۍ کې لا پښتو ژبې ځينې هسې لغتونه، کلمات او تعابير درلودل چې اوس نه شته او د هاشم په دې شعر کې خوندي دي، مثلاً (وياړونه، خړی، سونی، بلل، تېرونه، چې اوس

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ريښې په ژبه کې بل راز شته- مثلاً ويارړ- وياړل- سونې ويشتل- تېرى کول.

(۳) د هاشم دغه توته شعر د بحر او وزن له پلوه هم عربي بحورو او عروضو ته نږدې دى، په داسې حال کې چې د امير کروړ شعر و زناً او عروضاً ځانته خاص رنګ او صبغه لري.

عربي وزن تـه نږدېـوالى پـه دې مانـا نـه دى چې پـه بشـپړ ډول د عربي ژبې شعري يـا نظمي اوزان پـرې د تطبيـق وړ دى. خو څرنګه چې دا له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړى ژباړل شوى شعر دى، نو طبيعـي خبـره ده چـې د عربـي ژبـې د شـعري جوړښـت خپـل خپـل تاثيرات لري، خو بيا هم دا شعر د ځېيز خجيز جوړښت لـه مخې د پښتو د عام شعر د شعري قواعدو تابع دى.

(۴) د شکلي جوړښت له پلوه ځينو دا شعر يو پارکى بللى، ځينو قطعه او ځينو ورته کوم خاص نوم هم نه دى ټاکلى. ددې نظم عربي بڼې ته که وکتل شي، نو د پيل بيت يې مقفى نه دى، خو نـور ترپايـه د غزل فورم تعقيبوي، يانې د يوې بې مطلعې غـزل بڼه لـري، پښـتو ژباړه يې مطلع هم لري. پر پښـتو بڼـه يـې د غـزل قـوانين د تطبيـق وړ دي. د غزل په ډولونو کې يو هم بې مطلع غزل دى، عربي متن ته يـې په لږ احتياط سره بې مطلع غزل ويـلاى شو او پښـتو بڼې تـه يـې تـر ډېره حده د غزل فورم ويلاى شو. په خپله د غزل عام فورم دادى چې مطلع بايد ولري يانې د سر لومړى بيت يې مقفى وي او د نورو ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بيتونو دويمه مقفى مسره يې د مطلع قافيه تعقيب کړي، رديف په کې اختياري وي، خو که يو ځل راوړل شو بيا يې راوړل حتمي دي.

د بيتونو شمېر تر پنځه لسو بيتونو پورې رسېدی شي. د غزل بل شکل دادی چې په پورته بڼه کې رديف (=) هم ورسره يوځای شي.

د هاشم ابن زيد سرواني منظومه ژباړه چې ګورو، نو پښتو ژباړه يې تر ډېره حده د غزل فورم راخپلوي، د سر بيت يې په پښتو کې مقفى دی:

ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه

د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

(وينه) او (درهمونه) يې د قافيې کلمې دي. (نه) (نه) يې ګډ غږونه دي، نورې ټولې مقفى مسرې يانې د قافيې کلمې يې (وياړنه، پېژندونه، رښتيونه، تيرونه، پرتمونه، او قتالونه) د مطلعې قافيه تعقيبوي، په مطلع کې يوازينی توپير دادی چې د لومړۍ مسرې قافيه له نورو قافيو سره دوه مشترک غږونه او نورې ټولې قافيې يې درې مشترک غږونه لري.

نو که دا ژباړه د غزل فورم وګڼل شي، نو دا به په پښتو کې لومړنی غزل هم وي. که څه هم اوس پر دې توافق دی چې لومړنۍ غزله د اکبر زمينداوري له خوا ويل شوې ده. البته د اکبر زمينداوري غزل، هم د فورم له مخې غزل دی او هم د محتوا له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې. خو دا ژباړه تر ډېره حده يوازې د فورم له مخې غزل ګڼل کېدی شي، نه د محتوا له مخې.

نو د دغو څرګندونو او نتايجو تر لوستلو وروسته وايو چې ابو محمد هاشم په پښتو ادبي تاريخ کې د عربي فکر او ادبي تحول لومړنی استازی او ښکارندوی دی او دده دا يوه قطعه شعر د خپل عصر د ادبي حالت څرګندونه په ښه ډول کوي.

له محتوايي پلوه دا شعر اخلاقي مسايل تشريح کي، اخلاقي پيغام لري او انسان په نامستقيم ډول دېته هڅوي چې د دنيا مال او متاع پورې زړه ونه تړي. که څه هم يو شمېر خلکو ته درهم، مال او متاع تر هرڅه زيات ارزښت لري، خو دا کار په اساسي مانا د انسان د ژغورنې لار نه ده. شاعر لوستونکي ته په نامستقيم ډول اخلاقي پيغام رسوي او نفسي تذکيې ته يې رابولي.

له لغوي پلوه دا غزل د نورو ژبو تر ډېر اغېز لاندې نه دی، که څه هم دا يوه ژباړه ده او په ژباړه کې معمولاً لومړنۍ ژبه خپل اغېز ښندي، خو په دې شعر کې (قتالونه، درهم) عربي کلمې دي (خاوند) له دري ژبې سره ګډه کلمه ده. نورې ټولې پښتو کلمې دي. ځينې کلمې يې اوسنۍ ژبه کې متروکې ګڼل کېږي، لکه (سونې، خړو) خو نورې کلمې يې اوس هم په ورځنۍ محاوره کې کارېدونکې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيخ رضى لودي او نصر لودي

(۳۵۰-۴۰۰هـ)

د شيخ رضى لودي او نصر لودي نومونه او پېژندنه ځکه دلته يو پر بل پسې راوړو، چې د دوی لاسته راغلي نظمونه يو بل سره اړيکي لري او دوی دواړه له کورني پلوه هم يو بل سره ارتباط لري، خو مخکې تر دې چې د دوی پېژندنې او د کلام بېلګو ته لاړ شو، لومړی به لوديان لږ په لنډيز سره دروپېژنو.

لوديان هم لکه سوريان د پښتنو يوه مشهوره کورنۍ ده چې د سلطنت او مشرتابه مرکز وه او تر (۳۰۰هـ) په ختيځه پښتونخوا کې ددې کورنۍ د پاچاهانو نومونه اورېدل کېږي، څرنګه چې دا کورنۍ هم په واکمنۍ او پاچاهۍ او هم په ادب کې نوم لري، نو ځکه خو ضروري ده چې په لنډيز سره ددې کورنۍ يادونه وشي.

(لودي) د پښتنو يوه قبيله ده، چې دغه کورنۍ هم له دغې قبيلې څخه وه او د غزني د لومړيو پاچاهانو (الپتګين) او (سبکتګين) په عصر کې (۳۵۱-۳۹۰هـ) له دې قبيلې څخه (شيخ حميد) پر ننګرهار او پېښور تر ملتانه واکمنۍ درلوده او تر ده وروسته (نصر) چې زوی يې و، پاچا شو او ملتان يې د سلطنت مرکز و. شيخ حميد لودي د (۳۵۰هـ) په شاوخوا کې د (راجه جي پاله) له خوا له لغمانه تر ملتانه واکمن و د (۳۵۱هـ) په شاوخوا کې چې پر (جيپاله) له غربي خوا کومې حملې کېدې، حميد له ده سره کومک کاوه او په داخل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې يې ازادي او استقلال درلود، خو بيا چې (سبکتگين) پاچا شو، نو حميد روغه ورسره وکړه او پر (۳۹۵-۳۹۶هـ) چې سلطان محمود پر ملتان حمله وکړه، د شيخ حميد لمسی (ابوالفتوح داود) له دې کورنۍ څخه پاچا و، نو يې (ججه) ومنله خو تر (۴۰۲هـ) دمخه سلطان محمود دی ونيو او په غزني کې يې بندي کړ، (گرديزی) ليکي، چې: محمود پر (۴۰۱هـ) د ملتان قرامطه سره ومروړل او (داود بن نصر) يې غزني ته راوست او د (غورک) په کلا کې يې بندي کړ او هورې ومړ.

که څه هم پخواني مورخين د (شيخ حميد) د کورنۍ افغانيت ته اشاره کوي، خو (فرشته) تصريح کوي چې دوی پښتانه وو او تر ده وروسته نور مورخين هم لکه (حيات خان) په (حيات افغاني) او (شېرمحمد) په (خورشيد جهان) او (مليسن انگرېز) (د افغانستان تاريخ) کې دوی پښتانه بولي، خو ځينې اوسني مورخان ددې کورنۍ پښتونواله نه مني او دوی عربي نژاده گڼي، مگر د پټې خزانې مولف هم دوی پښتانه بللي او پښتو اشعار يې ځنې رانقل کړي دي.

پټه خزانه خپل سند هم ښيي او دا مطالب له (کليد کامراني) څخه نقل کوي او کليد کامراني هم له يوه کتابه اقتباس کوي چې (اعلام اللوذعي في اخبار اللودي) نومېده، ځکه چې دا کتاب پر (۶۸۶هـ) د يوه لودي سړي له خوا کښل شوی دی، نو د دوی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتونوالي مهم او زوړ سند هم دغه دی او موږ کولای شو چې ددې کتاب پر تصریح اعتماد وکړو.

له دې کورنۍ څخه پخوانیو مورخانو درې تنه (حمید، نصر او داود) ذکر کړي دي، چې پاچاهان وو، خو پټه خزانه د شیخ حمید یو وراره (شیخ رضی) هم یادوي چې ده له خپل تربور سره یوه شعري معارضه او مناقشه کړې ده.

د لودیانو دا سلطنتي او ادبي کورنۍ که څه هم سلطان محمود منحله کړه او تر داود وروسته بل پاچا پاتې نه شو، خو وروسته هر وخت لودیان په تاریخ کې نوم لري. له دې څخه مشهور او نومیالي خلک راوځي، پر (۸۵۵هـ) بیا د ټول هند سلطنت نیسي او د لودي پاچاهانو برم تر (۹۳۲هـ) پورې په هند کې دوام کوي، سلطان بهلول، سکندر او ابراهیم ددې قبیلې مشهور شاهان دي چې د پښتو ادب ممیزه له دوی سره د سلطنت په ډول ملګرې ده.)) (۴۵۷:۱۳-۴۵۹) څرنګه چې دلته شاعران یا لیکوال د تاریخي تسلسل له مخې راوړل کېږي، نو دلته لومړی شیخ رضی لودي او بیا نصر لودي ته نغوته کېږي او بیا به نور لودي شاعران پر خپل ځای معرفي کېږي. نو اوس راځو شیخ رضی لودي او نصر لودي ته.

شیخ رضی او نصر لودي دواړه د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي چې (رضی) د (حمید) وراره او (نصر) یې زوی دی او د مورخانو په وینا تر شیخ حمید وروسته دده زوی نصر پاچا شوی دی او رضی سلطنت ته نه دی رسېدلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې ددغو دوو پخوانو شاعرانو احوال پټه خزانه داسې راوړي:

«ذکر د امیر الفصحا شیخ رضی لودي: پوه شه په دې چې کامران خان ابن سدو خان په ښهر صفا کې په سنه (۱۰۳۸هـ) هجري یو کتاب وکېښ چې کلید کامراني یې نوم و په دې کتاب کامران له کتابه د شیخ احمد بن سعید اللودي چې په سنه (۶۸۶هـ) یې کښلی او نوم یې «اعلام اللوذعي في اخبار اللودي» دی هسې نقل کا چې شیخ رضي لودي د شیخ حمید وراره و چې شیخ حمید په لمتان پاچا شو یو یې خپل وراره پښتونخوا ته ولېږه، چې د هغو غرو خلک د اسلام دین ته راولي. شیخ رضي راغی دوه کاله د کسي په غرو ګرځېده او هلته یې ډېر مخلوق مسلمان کړ، نقل هسې کا نصر د شیخ حمید زوی په ملتان کې د ملا حده له استازو سره کېناست او له دوی څخه یې د الحاد او اسماعیلي فرقې عقاید زده کړل او وګورهېدی د دوی په اعتقاد ملحد شو، چې شیخ حمید رحمة الله وفات شو، نو یې پرځای نصر کېناست او د الحاد ترویج یې غوره کړ او قرامطه یې راوستل. شیخ رضي چې سوچه مسلمان و خپل تربور نصر ته یې داسې پاړکی وکښل او ور وایې ستول:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زمور وکوراوه
مور روښلی په زیارنه تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ چې پلرو دې رڼاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لودي ستا په نامه سپک شو — که هر څو مو رناوه
نصره نه مو یې له کهاله — لودي نه یې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له ګروهه — د ور ځلوی په رغاوه.

شیخ احمد لودي هسې نقل کا، چې نصر لودي هسې د شیخ رضي غبرګون وکاوه:

د الحاد په تور، تورن سوم — زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې توراکړی — که ملحد یم د دښنه یم
له اسلامه نه تر پلمه — تورانو څخه په ترپله یم
ګروه مې هغه لرغونی دی — اوس هم کرورږ په لرغونه یم
د اسلام پر هسک به ځلم — وتورانو ته تیاره یم
د لودي زوی سنتي یم — د حمید له لوړ کهاله یم
تورانی دښن چې وایي — زه له ګروهه په اړه یم
دا یې تور تاسې دروهوی — زه مومن ستاسې په تله یم
د دښنو ویناوې مغړه — زه لودي یمه څو زه یم.

په دې ډول پټه خزانه د خپلو قوي اسنادو پر بنسټ ددغو دوو تنو پخوانو پښتنو مشرانو اشعار مونږ ته سپاري چې د پښتو په ادبي تاریخ کې ډېر مهم دي او هم د ژبې په تحول کې ښې نتیجې ځنې ایستلای شو:

ارزونه، شننه او پایله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو ادبپوهانو دا شعرونه یا نظمونه پاړکي (قطعې) بللي او ځینو هم د پښتو د ولسي شاعرۍ کسرونو ته ورته بللي، دواړه نظمونه دیني محتوا لري، د نورو ژبو اغېزې پرې نه شته، یوازې د عربي ژبې یو څو لغتونه لري او ځینې متروک کلمات چې اوس نه کارول کېږي، پر هغه مهال د پښتنو او پښتو ژبې او ادب وده او پراختیا ورڅخه معلومېږي، پیغام په کې نېغ په نېغه انتقالوي.

سرمحقق زلمی هېوادمل، د ملتان د شاهي کورنۍ ددې د پاړکو د ارزښت په باب وایي: ((د ملتان د لودي شاهي کورنۍ د دوو تنو غړو نصر لودي او شیخ رضی لودي پاړکي د پښتو په پخوانیو منظومو اثارو کې شامل پاړکي دي او د همدغو دوو تنو پښتنو وېناوالو د پاړکو له امله موږ تر غور او د سلیمان تر غرونو وروسته ملتان دربیم مرکز بولو، چې پښتو منظومې په کې ایجاد شوې دي.

دا منظومې د خپلو شکلي جوړښتونو له امله په ظاهري ډول د شرقي شاعرۍ قطعو ته ورته پاړکي دي، خو موږ ته دا رابښکاري، چې دا پاړکي د پښتو د ولسي شاعرۍ کسرونو ته ډېر ورته دي او دا دوه پاړکي موږ د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې شامل ګڼو، چې وروستیو اشکالو یې د کسرونو په بڼه تحول موندلی دی او اوس هم موږ د کټواز او بنو د مروتو او ګنډه پورو په سیمو کې ډېر کسروال شاعران پیدا کولای شو.

په معنوي لحاظ دا پاړکي د یوې مناقشې بڼه لري، چې په غالب ګومان د لیکونو په بڼه تبادله شوي دي او د اسلام د مقدس دین او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له محمدي سنتونو څخه د پېروۍ په دفاع کې ویل شوي دي. په یوه پاړکي کې رضی، نصر ته ویلي دي، چې تا خپله اسلامي لاره پرېښې ده، په ځواب کې یې نصر، رضی ته کښلي دي، چې زه پر خپله لاره ټینګ یم، زما په باره کې چې تا څه اورېدلي دي، هغه د دښمنو تورونه دي، چې په دې حساب دواړه پاړکي په یو ډول د اسلام په دفاع کې ویل شوي دي.

په دې دواړو پاړکو کې ځینې داسې ژبني او ګرامري ترکیبونه لیدل کېږي، چې نن په عامه پښتو کې د استعمال موارد نه لري، دغه ډول په دې پاړکو کې ځینې داسې لغات هم شته چې په عامه پښتو کې یې مړ نه استعمالوو پر دې اساس هم دا دواړه پاړکي د ژبنیو څېړنو له پلوه هم د اهمیت وړ دي.

په دې پاړکو کې د هنر پلوشې نه ځلېږي او د څلورمې هجري پېړۍ د معمولي پښتو په چوکاټ کې یې ساده خبرې په نظم کې راوړې دي.)) (۵۳: ۳۹-۴۰)

لوی استاد عبدالحی حبیبي بیا وایي: ((د رضی او نصر دا اشعار چې موږ ګورو او د پښتو له مخنیو او وروستنیو اشعارو سره یې مقابله کوو، نو دا څو ځانګړنې تر سترګو کېږي:

(۱): د (۳۵۰هـ) تر حدودو پورې لا د پښتونخوا پر شرقي خواوو د عربي ژبې اثر لږ و، که څه هم د هاشم سرواني نظم د لودیانو تر عصر دمخه دی، خو څرنګه چې د پښتونخوا پر غربي څنډو د عربو د فکر، حکومت او ادب اثر ډېر و، نو د هاشم سرواني په نظم کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اغېزې په څرګند ډول ښکاري، خو د لودیانو نظمونه که څه هم تر هاشم وروسته دي، خو د پښتو سوچه توب او د ژبې نږه والی او څرګندوالی یې قوي دی او د عربي ژبې لږ اثر ښکاره کوي.

(۲): د لودیانو له دغو نظمونو څخه ځینې مړه او متروک مواد لاسته راځي او په دې خاصیت کې د امیر کروړ شعر ته ورته دي او دغه اثار موږ ته راښیي چې د غزنوي دورې تر لومړیو پورې لا دې ژبې په شرقي خوا کې مخصوص ډول او رنګ درلود ، چې وروسته یې هغه رنګ بدل شو.

د ساري په توګه د (تور) یانې تهمت له مادې څخه په دغو ویناوو کې (تورن) د صفت په ډول او (تورا) په مصدري مانا او فعل یې (توراوه) او هم (توراني) داسې کلمات دي چې اوس نه شته، دغسې هم (وکوراوه) او (رغا) او (رغاوه) او نور ډېر نادر مواد لري چې اوس مړه دي.

(۳): له دوو عربي لغاتو (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې د عربي ژبې اثر په دغو وختو کې تش په دیني اصطلاحاتو پورې محدود و او دغسې عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي وو ، خو د ژوند نورې څانګې ځنې تشې وې.

(۴): له دغو ویناوو څخه ښکاري چې په دغو وختو کې د پښتنو نفوذ او د پښتو د خپرتیا لمن شرقاً تر ملتانه وه او د پښتونخوا له غرو څخه پښتانه د شرق لوري ته ډېر خپاره شوي او د ژبې ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نفوذ يې هم له بادغيس او هراته د اباسين تر څنډو او ملتانه خپور شوی دی.

(۵): لودي سلطنتي او ادبي کورنۍ که څه هم له پښتونخوا څخه لرې په ملتان کې مېشته وه، خو دوی خپل پښتني تهذيب خوندي کړی و، خپله ژبه يې ساتلې وه او د اسلام سوچه خدمتګاران وو، دوی غوښتل چې د پښتونخوا په ټولو غرو کې د اسلام رڼا خپره کاندي، لکه چې شيخ رضی لودي په همدې مقصد د سليمان په غرو کې تبليغ کاوه او د لوديانو د الحاد خبرې فقط د دښمنانو او د دوی د سياسي مخالفينو او رقيبانو (د سبکتګين د کورنۍ) پروپاګند و، ځکه چې نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې او خپل عقايد يې د پخوانيو په ډول د سنت تابع بللي دي.)) (۱۳: ۵۶۵-۵۶۶)

(۶) له شکلي پلوه د شيخ رضي لودي نظم يا پارکی تر ډېره حده بې مطلع غزل ته ورته دی. يوازې د سر بيت لومړۍ مسره يې له قافيې څخه ازاده ده، نور ټول بيتونه يې چې قافيه لري، د سر بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي، رديف نه لري، هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

____

a________________

____

a________________

(c) ketabton.com: The Digital Library

____

a_________________

ترپايه

ټول اوه بيتونه لري، د شپيږ خجيز جوړښت لـه مخې د پښـتو د عامې شاعرۍ د قوانينو تابع دی. د څپو شمېر يې سره مساوي دی. هره مسره يې (۸) څپې لري او هرې درې څپې وروسته خج اخلـي. د نصر لودي نظم بيا نهه بيتونه لري.

د سر بيت يې مقفی نه دی دويمه مسره يې قافيه لري، نور مقفی بيتونه يې بيا همدا لـومړۍ قافيـه تعقيبوي. رديف هم لـري (نه، دښنه، ترپله، لرغونه، تياره، کهاله، اړه، تله، زه) يې د قافيې کلمې دي (يم،يم) يې چې تر قافيې وروسته په يوه شکل او يوه مانا تکرار راغلی رديف دی. هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

____

=a_________________

____

=a_________________

____

=a_________________

تر پايه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څپو د شمېر له مخې هره مسره يې (۸) څپې لري او دا قاعده پر ټولو مسرو يوشان د تطبيق وړ ده. دا نظم هم د فورم له مخې د بې مطلع غزل فورم کې شاملېدی شي. له محتوايي پلوه دواړه شعرونه يا نظمونه مذهبي، عقيده يي اخلاقي روحيه منعکسوي او په پښتو کې د سوال او ځواب په بڼه لومړنۍ مناظره، مشاجره يا مشاعره هم ورته ويلای شو، چې وروسته به پرې پر خپل ځای لږه نوره رڼا هم واچول شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېټ نيکه

(۳۵۱هـ)

مخکې تر دې چې بېټ نيکه معرفي کړو، تر هغه وړاندې ضروري ده چې د پښتنو يوه بله تاريخي کورنۍ پېژندنې ته تم شو.

د پښتنو په تاريخ کې يوه ډېره مشهوره کورنۍ شته چې موږ يې د وجود وخت تر (۳۰۰هـ) وروسته تخمينولای شو، که څه هم ددې کورنۍ په باب په پښتو مورخينو کې ډېر متفرق او ډول ډول روايات شته او سړی نه شي کولای چې په ښکاره او څرګند ډول د دوی احوال وليکي، خو له ملي عنعناتو څخه چې تراوسه د پښتنو په منځ کې شته او هم له تاريخي ليکنو څخه سړی ځينې نتيجې اخيستلای شي او ددې کورنۍ د نوميالیو سړيو حال لږ لږ ځنې څرګندولای شي.

ددې کورنۍ لومړی مشر پښتون بابا (پټهان) دی چې نوم يې (کيس) و. د کسي غره (سليمان غره) ته منسوب او عربي نوم يې مورخينو (عبدالرشيد) کښلی دی چې ده درې زامن درلودل او د پښتنو مشهور رجال او نيکونه دي:

اول بېټ يا بېټنی، دويم سړبن او درېيم غرغښت وو.

له ملي عنعناتو او تاريخي ليکنو څخه داسې ښکاري چې دې کورنۍ د غور له غرو څخه د کسې غره (سليمان غره) ته لېږد کړی و او په دغه غره کې اوسېدل او هلته دا کورنۍ ډېره شوه او ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهرت يې وموند او داسې سړي په کې پيدا شول چې د پښتو ژبې شاعران هم وو.

د پښتنو مورخان له پخوا زمانې څخه د دغسې لويې کورنۍ احوال او د سړيو نومونه ليکي، تر ټولو دمخه خورا زوړ مورخ سليمان ماکو دی چې دی په خپله تذکرة الاوليا کې د ببړ نيکه، سړبن او اسمعيل احوال لږ لږ ليکي او هم د دوی اشعار خوندي کوي، دده د ليک نتيجه داده:

((ببړنی د کسې پر غرو باندې اوسېده، د خدای په عبادت بوخت و، سړبن دده وروړ او اسمعيل يې زوی و چې سړبن په زويتوب قبول کړی و. د اسمعيل مرقد د کسې په غره کې دی.))

((له دې کورنۍ څخه يو بل مشهور سړی خرښبون دی چې پټه خزانه او نور مورخان دده نوم او احوال ذکر کوي، دا سړی هم د سړبن زوی دی، د کسې په غره او د کلات په (غونډان) کې اوسېده او په (مرغه) کې پر (۴۲۲هـ) وفات شو. وروسته به پر خپل ځای د دوی پر اثارو او ژوندانه خبرې وشي. دلته يوازې دومره وايو چې مورخان ددې کورنۍ پر وجود متفق دي او ابوالفضل مورخ په (ايين اکبري) او نعمت الله هروي په (مخزن افغاني) کې ددغې کورنۍ رجال او شهرت بيانوي او دا دواړه کتابونه د (۱۰۰۰هـ) په شاوخوا کې کښل شوي دي.

د پورته بحث لنډيز دادی، له زرو کلونو راپدېخوا چې کوم عنعنات او تاريخي کتابونه موجود دي ددغې کورنۍ شهرت

(c) ketabton.com: The Digital Library

رابښيي او د دوی ادبي اثار او اشعار هم رانقل شوي دي چې د پښتو په ادبي تاريخ کې ډېر اهميت لري او د لرغونې دورې په اثارو کې غوره، خوندور او له ملي احساساتو ډک همدغه منقول اشعار او سندرې دي.)) (۴۴۷:۱۳-۴۴۹)

اوس راځو د بېټ نيکه پېژندنې او د کلام شننې ته: بېټ نيکه په پښتنو کې ډېر شهرت لري، له پخوانۍ زمانې څخه مورخانو دده نوم او حال ليکلی دی او په پښتني عنعنه کې هم دا سړی يو خورا لوی پښتون او مشهور نيکه ګڼل کېږي.

ددې عنعنې تصديق په خارجي مورخينو کې د اکبر مغولي پاچا د دربار مورخ ابوالفضل علامي (۱۰۰۶هـ) په دې ډول کوي: ((په پښتنو کې درې ورونه بېټني، غرښت او سړبن ډېر مشهور نيکونه دي.))

د بېټ نيکه نوم په تاريخونو کې (بېټني) او (بټن) هم راغلی دی او نعمت الله هروي (نورزي) چې پر (۱۰۱۸هـ) يې (مخزن افغاني) تاليف کړی دی، هم د شيخ بېټني او دده د اولادې مفصل احوال راوړي او ځينو نورو تاريخونو ته حواله ورکوي چې (مجمع الانساب) ، (معدن اخبار احمدي) او (تاريخ ابراهيم شاهي) له هغو څخه دي او تر ده دمخه کښل شوي دي. تر نعمت الله وروسته اخوند درويزه ننګرهاري چې تر (۱۰۴۸هـ) پورې ژوندی و، هم د شيخ بېټني او دده اولاد ذکر کوي او د پښتنو له مشاهيرو څخه يې ګڼي، خو تر دغو ټولو يو پخوانی او زوړ کتاب چې د بېټ نيکه ذکر او دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار په کې راغلي دي، د بارک خان د زوی (سليمان ماکو) (تذکرة الاوليا) ده چې پېړۍ پر (۶۱۲هـ) لیکل شوې ده، ددې کتاب هغه يو ځو پاڼې چې خوندي پاتې د شيخ بېټني ذکر داسې کوي: ((نقل هسې کاندي يارانو چې په روزګار د شيخ بېټني دده ورور چې سړبن نومېده او پر شيخ بېټني هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به يې ويل خپل ورور ته، بېټني خپل زوی اسمعيل ورکاوه او لوی شو د سړبن په کاله، خدای مهربان د اسمعيل په برکت، سړبن ته نصيب کړه دومره زامن چې اوس تر وس تېر شو ګڼون د هغو...)) (۳۸: ۲۳)

نعمت الله هم دغه عنعنه په مخزن افغاني کې هسې لیکي:

((نقل است که سربنی برادر کلان بیتنی مفلس بود و از سعادت فرزند هم محروم بود، روزی سربن بخانه برادر خود که شیخ بیتنی باشد امده عرض کرد. که ای برادر! دعای تو درباب جمیع خلایق مستجابست، درباب من توجه نمیفرمانی. حضرت شیخ بیت فرمود که یک پسر مرا ببر و پرورش نما... اخر الامر شیخ پسر خود اسمعیل راببرادر خود سربنی داد...)) (۱۳: ۴۷۱)

په دې ډول زموږ د لومړي مورخ سليمان ماکو قول که څه هم تر نعمت الله څلور سوه کاله دمخه دی خو يو له بله ربط او نږدېوالی سره لري او دا ښکاره کوي چې تر زرم هجري کال مخکې هم د بېټ نيکه له بابته پښتنو پرله پسې او مستند روايات درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بېټ نیکه نور احوال موږ ته نه دي معلوم او نه دده د ژوند وخت مورخانو تصریح کړی دی، یوازې د پټې خزانې له لیکلو څخه ښکاري چې اسمعیل د بېټ نیکه زوی نیو، د خرښبون معاصر و او دغه سړی پر (۴۱۱هـ) مړ شوی دی، نو چې د اسمعیل د ژوند وخت د (۴۰۰هـ) حدود وي ښايي چې پلار او اکا يې هم د (۳۵۰هـ) په حدود کې ژوندی وي.

د بېټ نیکه اشعار:

د پښتو په پخوانو اشعارو کې د بېټ نیکه یو مناجات ډېر قیمتي دی او دا ادبي ټوټه سلیمان ماکو په (تذکرة الاولیا) کې هسې راوړې:

((نقل کاندي چې شیخ بېټني سپین ږیری شو، نو ده به هر کله ښتن ستایه او رب ته به يې درخواست کاوه چې زما په کهول او سړبن او غرښت په کهول برکت کېږده! بادار قبول کړ، دده درخواست او ډکه شوه، ځمکه د پښتنخا د دوی په کهول- نقل کاوه شي چې حضرت شیخ بېټني به ډېر تر ډېره دا سندرې لولې او کسې غره کې به ګرځېده په شپې.)) (۳۸: ۲۴)

لـــویه خـدایه لـویــه خدایه	سـتا پـه مینـه پـه هـر ځایـه
غـــر ولاړ دی درنـــاوي کـــــــې	ټولـــه ژوي پــــه زاري کــــې
دلـــــته دي د غــــرو لــــمنـــې	زموږ کېږدی دي په کې پلنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وګـــړي ډېـــر کـړې خدايه لويـه خدايـه لويـه خدايـه

***

دلـته لـړ زمـــوږ اور بـــل دی وور کـورګی دی ووړ بورجـل دی

مـــينه ستـا کې مـوږ مېشته يو بـل د چـا پـه ملـه تلـه نـه يـو

هسک او مځکه نغښته ستا ده د مـــړو وده لـــه تـــا ده

دا پـالـنه ستـا ده خـدايـــه لويـه خدايـه لويـه خدايـه.

د ببټ نيکه د شعر شننه او ارزونه:

((لکه څنګه چې دمخه وويل شول دا شعر د (۳۵۰هـ) په حدودو پورې اړه لري، له الفاظو او کلماتو يې هم دغه مطلب ښکاري، داسې لغات او کلمات په کې راغلي دي چې اوس يې ځينې په دغو ماناوو مړه دي، مثلاً (ژوی) اوس ځوک د مخلوق او حيوان په مانا نه کاروي يوازې په زړو ادبياتو کې يې کله کله وينو او که دغه کلمه په فعلي مانا واخلو يانې (ژوند کوي) دا تعبير هم زوړ دی او اوس مستعمل نه دی دغسې هم هسک دلته د اسمان په مانا دی او دا کلمه په دغه مفهوم ډېره زړه ده او لکه چې تاسو دمخه د امير کروړ او نصر لودي په کلام کې ولوستل، پخوا يې اسمان هسک باله خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس هر لوري شي ته هسک وايو او دا لغوي تحول وروستني دی، لکه د عربي (سما) چې اسمان ته هم وايي او د هر ځای لوړې خوا ته هم وايي. پر دې شعر د پرديو ژبو اغېزه هم لږ ده او له هغو زړو اثارو څخه دی چې په غرو کې ويل شوي، د عربي او پارسي ژبو له اغېزو څخه تش وي لکه د امير کروړ او لوديانو اشعار، د ببلګې په توګه په ټول شعر کې يوه پردۍ کلمه نه شته، يوازې د (خدای) مشترکه کلمه لري چې هغه هم ښايي د پښتو په ريښو کې ډېره نږدې وي او ددې سوچه توب علت هم دادی چې بيټ نيکه په سليمان غره کې بېل اوسېده او پر ژبه يې د نورو ژبو اثر نه و شوی. د شعر وزن او عروض يې هم د پښتنو ملي بدلو ته ډېر ورته دي او يو تکرارېدونکی کسر لري (لويه خدايه لويه خدايه) چې دغه پخوانی ادبي رنګ تراوسه هم د پښتنو په بدلو کې ليدل کېږي او ښکاري چې دا يو پخوانی اريايي مزيت دی. دا شعر د مضمون او ادبي فکر له پلوه هم پخواني اريايي سندرو ته ورته دی. په پخوانيو اريايي اقوامو کې (کوله-کهول) څومره اهميت درلود؟، پر دغه کهول باندې اکثر اجتماعي تشکيلات بنا کېدل، دوی هر کله خپلې کورنۍ او کهولونه ډېرول او کورنۍ يې د ټولو نعمتونو مرکز ګڼله.)) د بيټ نيکه دا شعر که له (ريګويدا) سره مقابله کړو، نو د مضمون له پلوه له دې مناجات سره نږدېوالی لري: ((خدای د ژوندون واکمن دی، مالک الملک دی، دی ښاغلې کورنۍ سړو ته ورکوي، نو خدايه! مونږ ستا مريي يو! بې له اولاده. بې ښېګڼې مو، مه وژنه!...)) (۴۷۲:۱۳-۴۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم زموږ ځينو ادبپوهانو د بېټ نيکه دا شعر له محتوايي او شکلي پلوه پخوانيو اريايي سندرو ته ورته بللی او وايي چې له هغو سره زيات مشترکات لري، خو که له شکلي پلوه يې وڅېړو له عربي ژبې څخه له يوه راغلي شعري فورم (مثنوي) سره هم تر يوه حده اړخ لګوي. مثنوي هغه فورم دی چې هر بيت يې مستقله قافيه لري، ځينې بيتونه يې پر قافيې سربېره کېدی شي، رديفونه هم ولري، خو د ټولو مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي او يو مشترک وزن تعقيبوي، هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

a________________

a________________

b________________

b________________

c________________

c________________

د بيتونو وروستی شمېر يې معلم نه دی، ځينې بيتونه که رديفه ولري، نو يوازې په رديف کې يې شکل لږ تغير وي.

=d______________

=d______________

د بېټ نيکه دا شعر دوه بندونه لري چې د هر بند په پای کې يې (لويه خدايه لويه خدايه) کسر تکرارېږي، چې د لومړي بيت لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسره هم ده. له دغه تکراري کسر پرته که هر بیت یې په جلا جلا ډول وخېږو، نو د مثنوي فورم ته ورته دی. هر بیت یې خپله مستقله قافیه لري، ځینې بیتونه یې ردیفونه هم لري، خو ټول یو مشترک وزن تعقیبوي، د مسرو د څپو شمېر یې هم سره مساوي دی، هره مسره یې (۸) څپې لري او تر پایه همدا جوړښت تعقیبوي. له محتوايي پلوه دا شعر یو مناجات ګڼل کېږي چې بنده له خپل رب څخه په عذر او زارۍ خپله مدعا غواړي.

لکه څنګه چې یادونه وشوه دا شعر زړو اریایي سندرو ته ورته دی، خو دا خبره هم د یادونې وړ ده چې له ځینو جزیي توپیرونو پرته مثنوي فورم ته هم نږدې دی. خو له عربي څخه د راغلي مثنوي فورم ټول خصوصیات نه رانغاړي، نو ځکه خو په وروستي تحلیل کې زړو اریایي سندرو ته ورته یې ځکه بللای شو چې دا ځانګړنې په کې زیاتې دي.

شیخ اسمعیل

(۴۰۰هـ) حدود

د پښتنو مورخانو او د اسماء الرجال خاوندانو لیکلي: چې اسمعیل په اصل د بېټ نیکه زوی و او لکه چې دمخه مو ولوستل د خپل تره (سړبن) په کور کې لوی شوی و، نو دی په ((سړبني)) مشهور دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې سلیمان ماکو لیکي: اسمعیل د بېټ نیکه په کور کې لوی شوی و او د سلیمان په غره کې مېشته او هم هورې وفات شو، دا مورخ وایي:

((د اسمعیل مرقد واقع دی د کسي پر غره چې زه هلته تللی وم...))(۳۸: ۳۱)

دغه روایات نعمت الله هم کټ مټ په مخزن کې داسې تایید کړي دي:

((چون اسمعیل بسن رشدی رسید از ریاضات شاقه بمراتب ولایت رسید و این شیخ اسمعیل سړبنی پسر حضرت بیټ است... شیخ اسمعیل سړبنی قدس سره صاحب عبادت و ریاضت شاقه بود مقتدای وقت بعلوم لدنی کاشف اسرار طریقت و حقیقت بوده در ولایت روه چون بوطن مالوف رسیدند به مقام خواجه منزل گرفتند و خلایق از جاهای دور بملازمت شتافتند...)) ((سلیمان ماکو او خواجه نعمت الله هروي دواړه وایي چې د اسمعیل د ژوندانه ځای سلیمان غر و، بل ځای نعمت الله تصریح کوي چې دده مزار په هغه ځای کې دی چې (وازه خوا) یې بولي او وازه خوا د سلیمان د غره په لمنو کې ده، علاوه پر دغه پټه خزانه کې هم د اسمعیل احوال لیکل شوي او وایي چې دی د خربښون معاصر و، څرنګه چې د خربښون وفات په (۴۱۱هـ) دی، نو موږ د اسمعیل د ژوند عصر هم دغه ګڼو.))(۴۷۴: ۱۳-۴۷۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسمعیل د خپلې کورنۍ مشهور عابد او خدای دوست سړی و د مخزن افغاني له روایاتو څخه ښکاري چې دی له خپله کوره په سیاحت هم تللی او له لویو اولیاوو سره یې لیدنه کتنه هم شوې وه.

د اسمعیل شعرونه:

د اسمعیل شعرونه موږ ته په دوو وسیلو رارسېدلي دي؛ لومړی شعر یې هغه دی چې (سلیمان ماکو) په خپله تذکره کې په دې ډول رانقل کړی دی.

((نقل کاوه شي چې شیخ ملکیار ستانه به تل تر تله د شیخ اسمعیل ستر ستانه پاړکي ویل او ږغ به یې کاوه دا شیخ د سړبن زوی و.)) (۳۸: ۳۲) شعر یې دادی:

تېښته وکړه له ابلیسه چې ابلیس لعین ښکاره سي
هلته ورکه پلوشه سي تول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه غوخ د پس په کټاره سي
که هر چا ابلیس خرخ کړ نو یې هله ننداره سي
که سړی ابلیس ته پړ سو نو پر کور د ویر ناره سي

د اسمعیل یو بل شعر چې دده پر کورنیو احساساتو دلالت کوي، د پټې خزانې لیکوال یې په دې شرح لیکي:

((هسې وایي، چې یو وقت خرښبون بابا او اسمعیل د سړبن او بېټني نیکه په مخ کې ناست وو، د دوی کور و د کسې په غره نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرښبون د پلار او تره له خوا په تګ او رخصت ماذون شو ، اسمعيل نيکه دا سې ناري وکړلې)) (۵۱: ۱۸)

که يـون دی يـون دی | مـخ کـې بېلتــون دی
لـــه کسې غـره څخه | ځـــي خرښــبون دی
کـــــه وروره وروره | خرښــــــبون وروره
تــه چې بېلتون کـړې | زمـا ويــر تــه ګـوره
چــې ځې مـرغـې لــه | تــورې کرغـــې لـــه
هــمـزولـي پــاتـــه | ځــي څــه برغــې لـــه
د خــدای د پـــاره | خرښـــبون يـــاره
چــې هـېـر مـو نه کړې | زمـــور کهـــول واړه
زړه مــــــې رپېـــږي | يـــار مـــې بېلېـــږي
بــېلتون يـــې اور دی | ځـــان پــه ســوځېږي.

لکه څنګه چې مو يادونه وکړه اسمعيل يو روحاني شخصيت او له متصوفينو سره مل سړی و ، نو ځکه دده په لومړني شعر کې د وعظ، تلقين او نصيحت رنګ شته او ځنې عربي لغات هم په کې راغلي دي چې دده روحاني ژوند ښکاره کوي اما دويم شعر يې په ملـي وزن دی او د پښــتو ژبــې د مخصوصــو عروضــو او اهنــګ ښکارندويي کوي او پردي لغات هم نه لري، نو ځکه ويلای شو چې دا شعر هم د پښتو ژبې په زړې دورې پورې اړه لري او په هغو اشعارو کې حسابېږي چې د نورو ژبو اثر لږ پرې شوی دی. دا سې ناري تراوسه هم د پښتو ژبې په افسانو او نکلونو کې شته چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعري وزن او عروض يې مخصوص دي او په يوه خاص اهنګ ويل کېږي.

د شکلي جوړښت له مخې د شيخ اسمعيل لومړی شعر د هغه غزل بڼه لري چې مطلع نه لري. ياني د سر بيت يې مقفی نه وي يا يې لومړۍ مسره قافيه نه لري. له دغه توپير پرته نور د غزل د فورم شکلي قوانين پرې د تطبيق وړ دي. ياني دا سې بڼه لري.

____

=a____________________

____

=a____________________

____

=a____________________

تر پايه

دلته دريېمه مسره هم قافيه او هم رديف لري، خو که هغه قافيه او رديف راغلي هم نه وای، څه ستونزه نه پېښېدله.

د څپيز جوړښت له مخې يې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی، هره مسره يې (۸) څپې لري، البته د څلورم بيت د لومړۍ مسرې يوه څپه کمه ښکاري خو دا کېدی شي، د زمانې په تېرېدو سره يو څه ترې لوېدلي وي او يا هم د (خرخ) په تلفظ کې څه بدلون راغلی وي. نورې ټولې مسرې سره برابرې څپې لري او يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وزن تعقیبوي. (ښکاره، تیاره، کتاره، ننداره، ناره) یې د قافیې کلمې دي او (سي سي) یې ردیف دی. دویم شعر ی‌ې چې زموږ تاریخ لیکونکو او ادبپوهان هغه زړې نارې ګڼلي، په واقعیت کې پنځه بندونه دي چې هر بند یې په اوسني اصطلاح یوه څلوریزه جوړوي. څلوریزه هغه ډول شعري فورم دی چې څلور مسرې لري، د څپو شمېر یې سره مساوي دی، لومړی بیت یې قافیه لري او د دویم بیت دویمه مسره یې د لومړي بیت قافیه تعقیبوي، ردیف په کې اختیاري دی.

لومړی بڼه

a________________

a________________

____

a________________

دویمه بڼه:

=a________________

=a________________

____

=a________________

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته یو واحد نظم له پنځه و څلوریزو څخه جوړ شوی، هر بند یې د یوې څلوریزې بڼه لري، خو څلوریزه یا رباعي بیا د بېته وایي چې څلور مسرې ولري، تر هغو زیاتې نه وي، خو دا شعر بیا پنځه بندونه او شل مسرې لري. د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی، هره مسره یې (۵) څپې لري. لومړی بند یې پر قافیې سربېره ردیف هم لري، (یون، بېلتون، خربښون) د لومړي بند د قافیې کلمې دي، (دی، دی) یې ردیف دی. په دویم بند کې (وروره، وروره، ګوره) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، درېیم بند کې (مرغې، کرغې، برغې) د قافیې کلمې او (له، له) یې ردیف دی، په څلورم بند کې (دپاره، یاره، واړه) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، البته (واړه) کې د قافیې د اوسنیو معیارونو له مخې یو څه عیب لیدل کېږي. په پنځم بند کې (رپېږي، بلېږي او سوځېږي) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري. په دې ډول که موږ دې شعر ته ګورو نو د پښتو په همغه پخوانۍ اصطلاح دا بېلابېلې نارې دي چې د څلوریزو بڼه هم لري، په خپل منځ کې یوه ارتباطي مانا او یو مشترک وزن لري او څپیز جوړښت یې د څلوریزو په شان دی. ټول نظم یوه محتوا تعقیبوي او د هغه خپل یار او ورور بېلتون دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرښبون

(۴۰۰هـ)

په پښتو کې خرښبون ډېر شهرت لري، د مشهور (سړبن) زوی و چې د بېټ نیکه وراره کېږي او ددې کورنۍ یو معروف شاعر دی، دده درې زامن (کند ، زمند ، کاسي) هم خورا مشهور دي او پټه خزانه یې احوال داسې لیکي: ((د پښتون بابا د کسې د عبدالرشید لمسی و ، خاوند ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو ، د خدای په عبادت به بوخت و ، نقل کا چې: د پلار په ژوند کې لا رخصت شو او د خپلو اولادو سره راغی له کسې ځخه غوړې مرغۍ ته او کله به ولاړ د غنډان غره ته او هلته به یې خدای ستایه او نمانځه او په کال کې به یو وار تلی د خپل تره بېټني نیکه لیدنه به یې کوله او پس له وفاته به یې هم زیارت ته ورتلی، خرښبون بابا د شیخ اسمعیل سره چې د بېټني نیکه زوی و ، لوی شو او هغه وخت چې خرښبون د کسې له غره غنډان ته راته، نو اسمعیل بابا په ده پسې ډېر وژړل...)) (۵۱: ۱۸)

تر دې وروسته د پټې خزانې لیکوال هغه داستان رانقلوي چې دمخه یې د اسمعیل په احوال کې یادونه وشوه او د اسمعیل هغه نارې لیکي چې د خرښبون په فراق کې یې کړې دي. پټه خزانه د خرښبون د هغه غبرګون (ځواب) اشعار هم نقل کړي چې د اسمعیل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نارو په غبرګون کې د خرښبون له خوا ویل شوی وو. زموږ ځینو ادبپوهانو دا اشعار څلوریځ (مربع) ګڼلي دي:

د خرښبون بابا څلوریځ

بېلتانـــه نـــاره مـــې وســـوه پـــه کـــور بانـــدې
نـــه پـــوهېږم چـــې بـــه څـــه پـــېښ وي پـــه وړانـــدې
لـــه خپلوانـــو بـــه بېلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو
دواړه ســـــترګې مـــــې پـــــه وینـــــو دې ژړانـــــدې

***

اســـمعیله ســـتا نـــارو مـــې زړګـــی سُـــری کـــئ
بېلتانـــه خرښـــبون بیـــا لـــه تـــا پـــردی کـــئ
نـــه هېرېـــږې کـــه مـــې بیـــا نـــه ســـتا یـــادی کـــئ
پـــه چـــړو د ویـــر بـــه پـــرې ســـي دزړه مرانـــدې

***

ځمـــه ځمـــه چـــې اورېد یـــون مـــې دی و مـــخ تـــه
دیـــا نـــه څـــوری بـــه اچـــوم و تـــرخ تـــه
ستاســـې یـــاد بـــه مـــې وي بـــس د زړه وســـخ تـــه
کـــه دا مځکـــه غرونـــه ټـــول ســـي لانـــدې بانـــدې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((پټه خزانه وايي چې خرښبون د خپل عمر په پای کې په مرغه کې ساکن شو او دا مرغه يا غوره مرغه هغه ځای دی چې د کندهار شرقي جنوبي خواته د ارغسان او کلات ترمنځ د کوږک او سليمان غره په لمنو کې واقع ده او لکه دمخه چې وويل شول، خرښبون د غنډان په غره کې هم اوسېده، چې دا غر هم د کلات خواته د ترنک په ناوه کې دی.

خرښبون پر (۴۱۱هـ) کال په مرغه کې وفات شو اولاد يې هم هورې اوسېده، خو دده د زوی کاسي زامن بېرته د کسي غره او پښين ته تللي وو او د کند او زمند اولاد په ننګرهار، خيبر او پېښور کې خپاره شول.

داسې ښکاري چې د خرښبون اولاد ډېر شوی او وروسته د پښتنو ډېر قبايل دده په نامه يادېدل، لکه چې پر (۸۲۰هـ) ميرزا شهرخ د هرات تيموري پاچا کندهار ته راغی، نو د غزنين مشران او د پرمل او خرشواني افغانانو مشران دلته دده حضور ته راغلل.

دا روايت د هرات د دربار مورخ عبدالرزاق سمرقندي راوړی او دا ځنې ښکاري چې خرشواني (خرښبوني) پښتانه په دغو وختونو کې هم په غزني او وازه خوا کې پراته وو.)) (۱۳: ۴۸۰)

ارزونه او شننه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د خرښبون دا څوابي څلوریځ شعر له دې پلوه چې تقریباً ټول پښتو دی او د نورو ژبو کلمات نه لري، نو ددې ژبې په ادبي اثارو کې اهمیت لري او دا ښکاره کوي چې تر دې وخته لا په پښتو کې د پردو ژبو کلمات ډېر نه وو ګډ شوي.

ددې نظم جوړښت په پښتو کې له عربي څخه راغلو شعري فورمونو سره پوره سمون نه خوري، که څه هم د سر لومړی بند یې د څلوریزې بڼه لري او د دوو نورو بندونو درې مسرې یې په خپل منځ کې هم قافیه دي او څلورمه مسره یې بیا د لومړي بند د مقفی مسرو قافیه تعقیبوي.

یانې دا چې هندسي بڼه یې په دې ډول ده:

a________________

____

a________________

a________________

=b________________

=b________________

=b________________

a________________

=c________________

=c________________

(c) ketabton.com: The Digital Library

=c________________

a________________

په لومړي بند کې (باندې، وړاندې، ژړاندې) د قافيې کلمې دي، ردیف نه لري، په دویم بند کې (سوری، پردی، یادی) د قافيې کلمې (کئ، کئ) يې ردیف دي او د څلورمې مسرې (مراندې) يې د لومړي بند قافيه تعقیبوي، په دریيم بند کې (مخ، ترخ، سخ) د قافيې کلمې او (نه، نه) يې ردیف دی او په څلورمه مسره کې (باندې) يې د لومړي بند قافیه تعقیبوي. که څه هم زموږ ځینو ادبپوهانو دا نظم مربع (څلوريځ) ګڼلی، خو له عربي څخه راغلی مربع فورم په دې شعر ټول ځکه نه تطبیقیږي چې مربع فورم څلور مسرې او څلو بنده لري چې هر بند یې په خپل منځ کې مقفی وي، په دې مانا چې هر بند يې څلور مسرې لري چې درې مسرې يې بیا په خپل منځ کې ګډه قافيه لري او څلورمه مسره يې د لومړي بند د مسرې قافيه تعقیبوي، د لومړي بند څلور واړه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه وي. مربع ټول څلور بندونه لري، نو ځکه يې څلوريځ یا مربع ګڼي، خو دلته ټول درې بندونه دي، د څلورمې مسرې قافیه يې د لومړي بند قافیه تعقیبوي، دلته د بندو له مخې مثلث ته ورته دی او د مسرو د شمېر له مخې بیا مربع ته ورته والی لري، د لومړي بند ټولې څلور مسرې يې هم په خپل منځ کې هم قافيه نه دي، دغه راز د دویم بند د دریيمې مسرې په قافيه او ردیف (یا دی کئ) هم د همدې بند له نورو قافیو او ردیفونو سره له ګرامري پلوه یو څه بېلوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري. په دې ډول نو له عربي څخه د راغلو فورمونو مثلث او مربع دوارړه فورمونه پرې په بشپړ ډول د تطبیق وړ نه دي، خو د دوارړو یو څه ځانګړنې په کې شته، د څپو د شمېر له مخې ټولې مسرې یو شان دي، (۱۲) (۱۲) څپې لري.

سرمحقق زلمي هېوادمل بیا په خپل اثر د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) کې د دغو دریو تنو شاعرانو (شیخ بېټني، شیخ اسماعیل او خرښبون) یوه ټولیزه ارزونه کړې، هغه لیکي:

۱) دغه درې کسه شیخ بېټني، شیخ اسماعیل او خرښبون د اسلامي عصر په دربیمه پېړۍ او د څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسې په غره کې اوسېدلي دي او د هغه زمان ددې سیمې په پښتنو کې د نوم او شهرت خاوندان وو. دلته باید دا خبره هېره نه کړو، چې د دوی تر زمانې دمخه پښتانه په غور او د سلیمان په غرونو او د اوسني افغانستان اوروه په سیمو کې خپل سیاسي او ملي شهرت ته رسېدلي وو او حتی د دوی تر زمانې دمخه یې د هندوستان سیمو ته هم نفوذ کړی و.

۲) د کسې د غره په لمنو کې د پښتو اثارو د دغو دریو لومړنیو هستوونکو له ډلې څخه د شیخ بېټني د ژوند زمانه هم همدغه مهال ټاکل کېدی شي، ځکه دا دوارړه هم عصره وو او دوارړو یو د بل په بېلتانه کې سوې نارې ویلې دي. په مخزن افغاني کې د نعمت الله

(c) ketabton.com: The Digital Library

هروي د ليکنې له مخې د اسماعيل قبر په وازه خوا کې واقع دی او وازه خوا هم د سليمان د غرو په لمنو کې واقع ده.

۳) د کسې د غره په لمنو کې دغه لومړنې ايجاد شوې پارکې د خپلو جوړښتي خصوصياتو له مخې د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حسابېږي. يوازې د اسماعيل يو پارکی په شکلي لحاظ په ظاهري ډول قطعې ته پاتېږي. خو موږ وايو، چې دا ټوټه شعر د شرقي شاعرۍ د قطعې ټول شرايط د وزن او تول له نظره نه لري او زموږ د پښتو کسرونو په ابتدايي ډولونو کې يې درولای شو.

۴) دغه اشعار په موضوعي لحاظ د بېلابېلو موضوعاتو بيانوونکي دي:

الف: د شيخ بېټني په مناجات کې يوه اورنۍ الهي مينه په ډېرو ساده الفاظو کې بيان شوې ده او موږ له دغه مناجاته څخه په پښتو ادبياتو کې د عرفاني افکارو د پيداکېدو لومړنی او ابتدايي څرکونه هم ايستلای شو.

ب: په دغه مناجات کې شيخ بېټنی د خپلو خلکو د زياتېدو هيله څرگنده کړې ده، دغسې افکار په زړو اريايي ادبياتو کې هم بيان شوي دي. استاد عبدالحی حبيبي د شيخ بېټني دغه مناجات د ريگويدا له ځينو سندرو سره مقايسه کړی دی او د شيخ او د ريگويدا د يوې سندرې ترمنځ يې مشابهتونه ښوولي دي.

ج: د شيخ بېټني د مناجات له مطالعې څخه د هغه وخت د پښتنو د ژوندانه اشکال هم ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د: د شیخ اسماعیل یو پاړکی دیني او اسلامي روحیه لري او د همده بل پاړکی او د خرښبون پاړکی د کورنۍ د غړو ترمنځ، د مینې او محبت روحیه تمثیلوي.

هـ: د کسی د غره په لمنو کې دغه ایجاد شوي لومړني پاړکي، د پښتو په لومړنیو پاړکیو کې حسابېږي، نو ځکه په دغسې اشعارو کې د هنري ښېګڼو او ښکلا پلټنه چندان مورد نه لري، خو بیا هم د شیخ بیټنی په مناجات کې یوه ساده او ابتدايي ښکلا لیدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيخ اسعد سوري

(۴۲۵هـ)

د سوري کورنۍ تاريخي احوال مو دمخه څه ناڅه روښانه کړل او دا راته څرگنده شوه چې د پښتو پخواني او ډېر لومړني اثار په دې کورنۍ پورې اړه لري او کله چې دوی سلطنت درلود ، ادبي ذوق هم ورسره و.

له دې ټبره د پښتو يو بل مقتدر او رژبی شاعر هم راوتلی دی چې نوم يې (اسعد) او د (محمد) زوی و ، دا شاعر په لرغونې دوره کې ډېر لوړ مقام لري او د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کې ژوندی و ، پټې خزانې د (لرغوني پښتانه) په حواله له تاريخ سوري څخه دا سې نقل کړې دی.

((شيخ کته په کتاب کې د لرغوني پښتانه له تاريخ سوري هسې نقل کا چې: اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته د سوري خاندان په پادشاهۍ کې ډېر عزتمند و شيخ اسعد د محمد زوی و چې په کال سنه (۴۲۵هـ) هجري په بغنين کې وفات شو شيخ اسعد ډېر ښه اشعار ويل نقل کا چې سلطان محمود غازي پر غور باندې د امير محمد سوري سره جگړه وکړه او په اهنگرانو يې محصور کا په دې وخت شيخ اسعد هم د اهنگران په کوټ کې و ، هغه وخت چې سلطان محمود امير محمد سوري ونيو او بندي يې بوت غزني ته، نو امير محمد سوري چې خورا زړور او عادل ضابط امير و ، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

غیرته د بند مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.)) (۵۱: ۳۸)

په دې ډول اسعد سوري د پټې خزانې په قول په اهنګران کې اوسېده او وفات یې د (زمینداور) په (بغنین) کې دی، دا شاعر لکه د سوري له ټبره چې و د پادشاهانو په دربار کې معتبر هم و او له امیر محمد سوري سره یې اشنایي او دوستي لرله. امیر محمد سوري د غور له مشهورو شاهانو څخه دی چې (قاضي منهاج سراج) یې احوال داسې راوړي:

((... چون تخت با میر محمود سبکتګین رسید امارت غوریان با میر محمد سوری رسیده بود ممالک غور را ضبط کرده ګاهی سلطان محمود را اطاعت نمودی و ګاه طریق عصیان سپردی و تمرد ظاهر کردی تا سلطان محمود بالشکر ګران بجانب غور امد و در قلعه اهنګران محصر شد و مدتها ان قلعه نګاه داشت و قتال بسیار کرد و بعد از مدتها بطریق صلح از قلعه فرود آمد و بخدمت سلطان محمود پیوست و سلطان او را با پسر کهتر او که شیش نام بود ، بجانب غزنین برد چون بحدود ګیلان (نزدیک غزنه) رسید امیر محمد سوری برحمت حق پیوست بعضی چنان روایت کنند: که او چون اسیر شد از غایت حمیت که داشت طاقت مذلت نیاورد ، خاتمی داشت در زیر نګین زهر تعبیه کرده بود انرا بکار برده در ګذشت.))(۱۳: ۴۸۲-۴۸۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر محمد سوري د مرګ په باب د پټې خزانې او طبقات ناصري روایت یو راز دی، بیهقي هم لیکي چې سلطان محمود پر (۴۰۵هـ) له بست او جنوبي خوا پر غور حمله وکړه او ویې نیو.

ابن اثیر وایي: دا جنګ پر (۴۰۱هـ) و چې د سلطان محمود له خوا د هرات حاکم (التونتاش) او د طوس حاکم (ارسلان جاذب) پر اهنګران راغلل او ابن سوري له لسو زرو لښکرو سره د دوی سر سخت جنګ وکړ، خو په پای کې دی ونیول شو او په زهرو یې ځان مړ کړ. (حمدالله مستوفي) هم لیکي، چې سوري د غور پاچا له سلطان محمود سره جنګ وکړ خو په پای کې دی مړ شو، د پارسي شاعر عنصري هم په یوه قصیده کې چې د سلطان مدح کوي دې جګړې ته داسې اشاره کوي:

ګرفتن پسر سوری و کشادن غور

هراینه نتوان کرد در سخن مضمر

د مورخانو له دغو روایاتو ښه ښکاري چې محمد سوري په غور کې د سلطان محمود لوی معاصر رقیب او پایتخت یې اهنګران و او زموږ د پښتو ډېر مقتدر او لوی شاعر اسعد هم له دې پاچا سره هورې اوسېده او ددغه پاچا د دربار یو قصیده ویونکی شاعر و. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه په ذریعه له تاریخ سوري څخه یوه بولله (قصیده) رانقلوي چې شیخ اسعد سوري د امیر محمد سوري په ویرنه (رثاء) کې ویلې وه او هغه داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
هرغتول چې په بیدیا غوړیده وکا
ربړوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توې کاندي خونخوار
چې له برمه یې زمری رپي ځنګلو کې
له اکوبه یې ډاري تېرو جبار
هم یې غشي سکنې ډال د ژوبلورو
رستمان ځني ځغلا کاندي په ډار
چې یې ملا وي نه کړېږي په غښتلیو
دا فلک پر وکا څه کاري ګوزار
په یوه ګردښت یې پرېباسي له برمه
نه یې غشی نه لیندۍ وي نه یې سپار
څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه
ستا له لاس نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ویرژلو لور نه کړې په زړه کراړیه
پر نتلیو اوروې د غم ناتار
هېڅ روغی مې په زړه نسته ستا له ځوره
بېلوي په ژړا ژړ مین له یار

(c) ketabton.com: The Digital Library

لــه تېريـــو دې اوښـــې څـــاڅي لـــه اورېځيـــو
ځنـــې ژاړي پـــه ورته ورته ســـتا لـــه شـــنار
نــه بــه لاس واخلــې لــه څــوره نــه بــه لــورې
نــه بــه مــلا کــړې لــه بېوزلــو لــه تــرار
نــه بــه زړه وســوځوې پــه هېڅــا بانــدې
نــه بــه پرېــوځې لــه ګردبنــته لــه مــدار
نــه بــه وصــل کــړې مــين لــه بــل مينــه
نـــه بـــه درملـــې ټپونـــه د افګـــار
ســتا لــه لاســه دي پراتــه ژوبــل زګېــروي کــا
هــر پلــو تــه ټپــي زړونــه پــه څــار څــار
کلـــه غـــوڅې کانـــدې مرانـــدې د زړګيـــو
کلـــه تېرباســـــې وګـــــړی هوښـــــيار
کلـــه ټکـــې واچـــوې پـــر نـــازوليو
کلــه څيــرې کــړې ګرېــوان د نمنځــي چــار
کلـــه غورځـــوې واکمـــن لـــه پلازونـــو
کلــه کېنــوې پــه خــاورو کــې بــادار
زمـــوږ پـــر زړونـــو دې نـــن بيـــا وويشـــت
ودې ژوبلـــه پـــه دې غشـــي هـــزار
پـــر ســـوريو بانـــدې ويـــر پرېـــووت لـــه پاســـه
محمـــد واکمـــن چـــې ولاړی پـــه بـــل دار
يـــو وار شـــو اســـير پـــه لاس د ميرخمنـــو
انتقـــال يـــې وکـــړ قبـــر لـــه بـــل وار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سماو يې ودان اهنګران و
په تېکنه وو پر درست جهان اوثار
د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته يې باتلی په تلوار
ننګيالیو لره قيد مړينه ده ځکه
سه يې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ يې غوره خاورې هديره کا
د زمريو په بېړيو کله وي ثوار
په دې وير د غور وګړي تور نمري شول
په دې وير رڼا تياره سوله د ښار
ګوره ثاخي راڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګېساندې لې په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو د بيديا ده
نه د زرکيو په مسا دی کټهار
نه غټول بيا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بيا مسيده کا په کهسار
نه له غرجه بيا رائي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بيا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې توينه
مرغلرې به نيسان نه کړي نثار
دا په ثه چې محمد ولاړ له نړيه
په ويرنه يې سو غور ټول سوګوار

(c) ketabton.com: The Digital Library

نــه ښــکارېږي هغــه ســور د ســور پــه لتــو
نـــه ځلېـــږي هغـــه لمـــر پـــر دې ديـــار
چــې بــه نجليــو پــه نڅــا پــه کــې خندلــه
چـــې بـــه پېغلــو کـــا اتـــڼ قطـــار قطـــار
هغــه غــور پــه ويــر ناتــار د واکمــن کښېوســت
هغـــه غـــور ســـو د جانـــدم غونـــدې ســـوړار
لاس دې مـــات ســـه ای فلکـــه چـــې دې وکـــا
محمـــد غونـــدې زمـــری د مړينـــې ښـــکار
شـــين زړگـــی فلکـــه ولـــې لا ولاړ يـــې
ای د غـــور غرونـــو پـــه څـــه نـــه ســـوئ غبـــار
مځکـــې ولـــې پـــه رېږدلـــو نـــه پرېـــوځې
لانـــدې بانـــدې ســـه چـــې ورک ســـې دا شـــعار
چـــې زمـــري غونـــدې واکمـــن ځـــي لـــه جهانـــه
چـــې څـــوک نـــه کـــړي پـــه نـــړۍ بانـــدې قـــرار
ســـخ پـــه تـــا ای محمـــده د غـــور لمـــر وې
پـــه نـــړۍ بـــه نـــه وي ســـتا د عـــدل ســـار
تـــه پـــر ننګـــه وې ولاړ پـــه ننـــګ کـــې مـــړ ســـوې
هـــم پـــه پـــر ننګـــه دې پـــه ننګـــه کـــا ځـــان جـــار
کـــه ســـوري دې پـــه تـــګ ويـــر کانـــدي ويـــرمن ســـول
هـــم بـــه ويـــاړي ســـتا پـــه نـــوم ســـتا پـــه تېـــار
پـــه جنـــت کـــې دې و تـــون زمـــوږ واکمنـــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــم پـــه تـــا دې وي ډېـــر لـــور د غفـــار.

ددې بوللې ارزونه او شننه:

په پښتو لرغوني ادب کې شیخ اسعد سوري لومړی معلوم سړی دی، چې دده شعر د پارسي د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري. دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ په حدودو کې د پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارو کې په ښه ډول روزل شوی و او بیا د غزنویانو په دربارو کې چې د پارسي شاعرانو د تجمع او راټولېدو ځای و، هم لا پسې روزل کېده. په دې وختو کې سلطان محمود په غزني کې سلطنت کاوه، نو ډېر نومیالي پارسي شاعران په غزني کې راټول شوي او د قصیدې ویلو د عروج وخت و.

که د عنصري، فرخي، عسجدي او نورو هغو پارسي شاعرانو چې د غزني په دربار کې وو، اثار او اشعار وکتل شي، نو دا ښکاري چې دغه مهال شاعرانو او عموماً قصیدې ویلو ته مخه کړې وه او پر دغه وخت دغه ادبي فن بشپړ او پوخ شو. غزني او د غور لتې سره نږدې دي او د ادب او مدنیت دغو دوو مرکزونو ضرور روابط سره درلودل، نو ځکه موږ لکه په غزني کې چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو وختو کې ډېر قصیده ویونکي وینو، په غور کې هم ددې ادبي میلان او ذوق اثر ښکاره دی که تاسو د اسعد سوري د مرثیې دغه غرا قصیده له نورو هغو پښتو اثارو سره چې هم په دغو وختو کې په غرو او دښتو کې ویل شوي دي. څنګ په څنګ کښېږدئ. نو بې له کتنې او پلټنې څخه دا لاندې نتایج لاس ته راځي:

(۱) د وزن او عروضي کیفیت له پلوه دا قصیده د پارسي د اوږدو قصایدو په ډول ویل شوې ده او د څپیز خجیز جوړښت له مخې د پښتو د خپل شعري جوړښت تابع ده.

(۲) شاعر د پارسي قصیدو په ډول لومړی له فلکه شکوه کوي او فلک غندي، بیا نو خپل مطلب ته مخه کوي چې د محمد سوري ویر دی او دا تېښته یا ورتګ کټ مټ د پارسی قصیده ویونکیو په ډول دی.

(۳) په دې قصیده کې ډېر پارسي او عربي کلمات راغلي دي او دا ښکاره کوي چې په دغو وختو کې د غور پښتو خالصه نه وه، بلکې ډېر پارسي لغت ورسره ګډ شوي وو.

(۴) سره له دې چې په دې قصیده کې ډېر عربي او پارسي کلمات شته، بیا هم ډېر نادر او پخواني پښتو لغات لري او دا ځنې ښکاري چې تر دغه وخته لا پښتو ژبه په غور کې د لغاتو او کلماتو له پلوه ارته او غني ژبه وه او تر دې دورې وروسته یې ډېر مغتنم ادبي مواد له لاسه ایستلي دي چې په لغوي شننه کې په ورته نغوته وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵) دا قصیده په سلاست، بلاغت او ادبي ښېګڼو کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده او دا ښکاره کوي چې اسعد يو ډېر مقتدر او زبردست شاعر و، چې په خورا ښه ډول يې د محمد مرګ تصوير کړی او د خپل وير تاثرات يې هم په استادۍ او مهارت په دې قصيده کې ځای کړي دي.

وګورئ شاعر د قصيدې په پيل کې فلک په غايب ډول غندي او دده ظلمونه بيانوي، بيا له (څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!) ببرته له غيابه حاضر او مخاطب ته رجوع کوي او له مغايبې څخه مخاطبې ته التفات کاندي. دا مخاطبه تر هغه ځايه ده چې د ګرېز يا تېښتې (تخلص) موقع ده، وايي: (زموږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت) ترپايه...

په مرثيه قصيدو کې د غزنويانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړه ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښيي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او دده د مرګ د وير اسباب او علل هم وښيي. لکه استاد (ابوالحسن علي بن جولوغ سيستاني) چې د (سلطان محمود) په مرثيه کې يې د غزني د ښار حسرتناک منظر او د خلکو وير او ناورين څرګند کړی:

شهر غزنين نه همانست که من ديدم پار
چه فتاده است که امسال دګرګون شده کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسعد سوري په بولله (قصيده) کې هم د محمد د مرګ پر وخت د غور ويرجن او غمناک منظر په ښه ډول تصوير شوی دی:

((په دې وير د غور وګړي تور نمري شول ترپايه... اسعد خپله استادي په دې قصيده کې ښه ښکاره کړې ده، دی د غور د وير او ناورين مناظر هسې تصويروي، چې په مقابل کې د خوښۍ، مسرت او نشاط پخواني رنګين تصاوير هم ښيي، وايي: په هغو غرو کې چې به مستې زرکې په مساکتهار کاوه او د غور پېغلو نجونو به نڅاوې او اتڼونه په کې کول، اوس هلته ماتم او وير پروت دی. هېڅ هغه نشاط او خوښي نشته.

د فرخي او اسعد سوري د شاعرانه تخيل او تصوير ترمنځ دومره فرق دی، چې فرخي د غزني د ښاريانو غمګين منظر ښودلی دی، د حاجيانو، عاملانو، درباريانو او لښکرو د وير حالت يې تصوير کړی دی، چې يوه نارې غلبلې وهلې، نورو دوکانونه تړلي وو او له يوه خولۍ ورکه وه او د بل پګړۍ، په غاړه کې کلاوه شوې وه او له ميرزايانو څخه مشوانۍ ورکې وې، سرونه يې په دېوالو وهل او ځينو پر سرونو لاسونه نيولي او بعضو خلکو خپل لاسونه چيچلي وو!!!

په يوه ښار کې د وير او ماتم مناظر هم دغه وي چې فرخي تصوير کړي دي، خو که دا شاعرانه تصوير او ترسيم د اسعد سوري له دې بيتونو سره مقابله کړئ، وبه وينئ چې د غزني په تصوير کې د جمال او ښکلا برخه نه شته او د غور ښکلا او ښايست د وير او غم پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت هم ترسیم شوی دی او دا د شاعر استادي، مهارت او ښکلا خوښونه ده چې په تصویر او محاکات کې یې ډېر قوت پیدا کړی دی:

ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لي په شور هار
نه هغه زرغا د غرونو د بیدیا ده
نه د زرکیو په مسا دي کتهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې توینه
مرغلرې به نیسان نه کړي نثار

اسعد د بوللې په پای کې د خپل ویر احساسات په خورا قوت ښکاره کوي، اسمان ته وايي چې ولې لا ولاړ یې؟

ای د غور غرونو ولې نه غبار کېږئ؟ ای مځکې ولې په زلزله نه کښېوځې.

دا خطابونه په یوه داسې ډول کوي چې د محمد د مرګ د واقعې اهمیت او غمجنتوب ښه ښکاره کېږي او دا هم د شعر یو ډول کمال دی چې مخاطب ته هسې احوال تصویر کړای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصیدې په پای کې اسعد د پښتنو د هغه ملي روح ترجماني کوي، چې د دوی ټول اشعار پرې ډک دي، که څه هم د محمد پر مرګ ډېر ویر کوي او دا ماتم دومره دروند ګڼي چې باید ځمکه چاودلې او اسمان نسکور شوی وای، خو چې دی د ننګ او ناموس په لاره مړ شوی دی، نو یې په نامه هم وياړي او په داسې مرګ چې د ننګ او ناموس په لار کې وي، افتخار هم کوي:

که سوري دې په تګ وير کاندي ويرمن سول

هم به وياړي ستا په نوم ستا په ټبار» (۱۳: ۴۹۴)

دا ډول ملي روحيه د پښتو په ولسي او ليکلي ادب دواړو کې خوندي ده.

«د شيخ اسعد سوري دا قصيده ټوله (۴۴) بيته ده چې (۱۹) بيتونه يې تمهيدي دي او په دې بيتونو کې شاعر د فلک د ظلم او تېري مناظر په خورا استادۍ بيانوي. بيا وروسته فلک ته خطاب کوي. دغسې خطابي بيتونه بيا (۱۱) دي او تر دې خطابي بيتونو وروسته شاعر خپل اصلي مقصد ته راځي چې هغه د امير محمد سوري پر مړينه وير او ماتم کول دي او ددغه غم ترسيمول دي. د قصيدې وروستۍ برخه شاعر پر يوې داسې اجتماعي او اخلاقي نتيجې ودرولې چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون خوري او د پنځمې پېړۍ په پيل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساس ښکارندويي کوي.» (۵۳: ۴۴-۴۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه، د شیخ اسعد سوري په دې قصیده کې د دریو ژبو لغتونه کارېدلي، پښتو، دري او عربي، د دري او عربي تاثیرات دا وخت تر پخوا زیات څرګند شوي دي. په دې قصیده کې، (بهار، خونخوار، خار، افګار، بادار، هزار، دار، جهان، هدیره، کهسار، نیسان، سوګوار، دیار، جاندم، غبار، سپار) او ځینې نورې دري کلمې دي، ددې ترڅنګ یو شمېر داسې کلمې هم په کې شته چې په پښتو او دري کې یوشان کارول کېږي، لکه، کاروان، مشک، جوپه، جار، بیدیا، ګوزار او ځینې نورې کلمې، پر دري سربېره په دې قصیده کې پام وړ شمېر عربي کلمې هم شته، لکه (فلک، مدار، وصل، محمد او محمود، امیر، انتقال، قید، نثار، قطار، شعار، قرار، عدل، جنت، غفار) او ځینې نورې عربي کلمې دي.

په دې شعر کې ځینې نورې داسې کلمې هم کارېدلي چې اوس ډېرې نه کارېږي، په اصطلاح متروکې دي یا نیمه متروکې دي او یا هم اوس په پخوانۍ بڼه نه کارول کېږي. لکه زمولوي (مړاوي کوي)، اکوب (جلال)، تېرو (تېرى، ظلم)، سکښي (غوڅوي)، ژبلور (جنګي، سپاهي)، ځغلا (تېښته)، ترار (مضطرب)، نه به درملې (علاج به یې ونه کړې)، تکه (صاقه)، نمنځي چار (زاهد او انصاف)، تیکنه (عدالت)، اوڅار (ظاهر او ښکاره)، باتلی (د بوتلي پخوانۍ شکل)، سه (ساه، روح)، ببړې (زولانه)، څوار (صبر)، زرغا (زرغونتیا، شینوالی)، مسا (موسکا، تر شونډو خندا)، لاښ (د غره کمر)، بامي (د یوه ګل نوم)، غرج (غرجستان)، جوپه (قافله)، شار (د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرجستان د مشرانو لقب)، دويم سوړار (سوری او توده دښته)، رېږدله (زلزله)، سخ (ښه حال)، سار (ساری)، تبار (ټبر، کورنۍ)، تون (ځای) او ځینې نورې کلمې دي چې اوس په ژبه او محاوره کې په دې شکل ډېرې نه کارول کېږي.

د شکل له پلوه لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه دا یوه بشپړه بولله یا قصیده ده چې د وخت په معیارونو برابرې درې برخې لري، تشبیب یا تغزل یا د پیل برخه، اصلي مطلب یا د موصوف ستاینه او دریمه برخه خپل ممدوح ته دعا ده، دا قصیده دا درېواړه برخې لري. دا قصیده ټوله (۴۴) بیتونه لري. د مقفی مسرو د څپو شمېر یې په خپل منځ کې سره برابر دی یانې هره مسره یې (۱۱) څپې او د نامقفی مسرو شمېر بیا په خپل منځ کې مسره برابر دی یانې دا چې (۱۲) څپې لري. په پښتو کې یوه قاعده داده چې په غزل او قصیده کې کله چې مقفی مسرې (۱۱) څپې ولري، شاعر یا ناظم په ځینو وختونو کې اړ وځي چې دمقفی مسرو یوه څپه زیاته کړي او که زیاته یې نه کړي، نو وزن نه پوره کوي، دا حالت ډېر عام نه دی، یوازې په همدې یوولس څپیزو مسرو او ځینو نورو استثنایي حالاتو کې په نورو مسرو کې هم پېښېږي. دا قصیده ردیف نه لري (کوکار، بهار، تار، زار، خونخوار، جبار، ډار، ګوزار، سپار، خار، ناتار، یار، شنار، ترار، مدار، افګار، خار، هوښیار، جار، بادار، هزار، وار، ښار، تلوار، لار، څوار، ښار، شرهار، کتهار، کهسار، شار، نثار، سوګوار، دیار، قطار، سوړار، ښکار، غبار، شعار، قرار، سار، جار، تبار او غفار) یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافيې کلمې دي. د خپل تحليل د وروستۍ نتيجې په توګه وايو چې د محتوايي فورم له مخې دا نظم يوه مرثيه يا ويرنه ده او د شکل له مخې يوه پوره قصيده. د ويرنې په باب به پر خپل ځای رڼا واچول شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ تیمن کاکړ

د (۵۵۰هـ) حدود

شیخ تیمن د (کاکړ نیکه) زوی د پښتو له پخوانیو شاعرانو څخه دی چې د پټې خزانې مولف دده احوال او اشعار د شیخ بستان بړیڅ له (بستان الاولیا) څخه رانقل کړي دي. وایي چې شیخ تیمن د کاکړو له سیمې (کاکړستان) څخه د غور خواته ولاړ او هلته مېشت شو او دده اولاده تر اوسه هم په غور کې شته او په تیمني قبیلې پورې اړه لري، په خپله تیمن زاهد او عابد سړی و، کله کله به له غوره ږوب ته تللو او د خپل پلار کاکړ لیدنه به یې کوله، په غور کې دی په (کجران) کې اوسېده، چې د غور جنوبي برخه ده او د (زمینداور) شمال شرقي خواته پرته ده او مورخانو هم (کجوران) یا (کجران) لیکلی دی.

د بستان الاولیا په روایت چې پټې خزانې رانقل کړی دی، شیخ تیمن کاکړ د (علاوالدین خان حسین سام) معاصر و چې ددې پاچا د سلطنت وخت د (۵۵۰هـ) حدود دی او هم ددغه پاچا په عصر په کجران کې وفات شوی دی.

د پټې خزانې مولف وایي: زما پلار داودخان په بستان الاولیاء کې د شیخ تیمن دغه لاندې شعر لوستلی و او ما له خپله پلاره واورېده، دا شعر په پښتو قدیمو اشعارو کې ښه عشقي نښه ده، د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګاڼه شي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګهـــــيځ رڼـــــا د لمــــــر خپـــــره ســــــوه
زمـــــا پــــــر کــــــور د ويـــــر نـــــاره ســــــوه
د ببلتـــــــون ورځ تـــــــوره تيـــــــاره ســــــوه
ږغ ســـــو ناڅاپـــــه چـــــې ببلتـــــون راغـــــی

***

زړه مـــــې لـــــه دې ويرنـــــې شـــــين دی
پـــــــه ژړا ژاړم څـــــــــه نـــــــاورين دی
زرغـــــون لـــــه اوښـــــو مـــــې ســـــادين دی
پـــــه نـــــول نـــــولېږم چـــــې تـــــاخون راغـــــی

***

نـــــه بـــــه بيـــــا يـــــم نـــــه بـــــه بيـــــا راســـــي
نـــــه بـــــه تيـــــاره شـــــپه زمـــــا رڼـــــا ســـــي
نـــــه بـــــه شـــــهۍ راتـــــه پخـــــلا ســـــي
ببلېـــــږي پېـــــر يـــــې اوس د يـــــون راغـــــی

***

د ښتـــــتن پـــــار دی هېـــــر مـــــې نـــــه کـــــړې
آغليـــــه مـــــخ چـــــې پـــــه يانـــــه کـــــړې
اور بـــــل دې پرېښـــــوی واتـــــه کـــــړې
پـــــر مـــــا د بـــــل اور کـــــړاوون راغـــــی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ تیمن دا لوړ شعر چې په سوچه پښتو دی او ملي وزن لري له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي، چې غنایي (لیریک) او د موسیقیت خوا هم لري او له عشقي تغني غږونو سره یې اړه ده او لکه پښتو اکثر عوامي اشعار چې په خوږه او خاص غږ غږول کېږي.

د تیمن نور حال موږ ته نه دی معلوم، فقط له دغه یوه شعره دومره ښکاري چې تیمن به یو عاشق مشربه سړی و او کله کله به یې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هیجان کې خواږه شعرونه ویل، دده د شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپینه ده او اشعار یې هم روان، سلیس او خواږه دي او د لرغونو شاعرانو په ډله کې د تیمن شعر خاص مقام لري.

د شیخ تیمن د شعر شننه او ارزونه:

لکه څنګه چې زموږ ادبپوهانو یادونه کړې د شیخ تیمن دا شعر له سوچه پښتو کلمو څخه رغېدلی دی او وزن یې د ملي اوزانو مطابق ګڼلی دی. په دې شعر کې رښتیا هم ټولې نږه پښتو کلمې کارول شوي یوازې د (تاخون) کلمه کېدی شي له دري ژبې سره مشترکه وي. نورې ټولې پښتو کلمې دي، ځینې داسې پښتو کلمې په کې هم کارېدلې چې اوس نه کارول کېږي او یا هم ډېرې کمې کارول کېږي، په اصطلاح متروکې او نیمه متروکې ګڼل کېږي. لکه (سادین)، (نول)، (نولیزم)، (شهی)، (پېر)، (یانه). ددې ترڅنګ (ګهیځ، ببلتون، زرغون، یون، کړاوون) او نورې کلمې هم سوچه پښتو کلمې دي خو په اوسنۍ پښتو کې هم په ورته مانا کارول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. د شکلي جوړښت په باب يې بايد وويل شي چې دا شعر له څلورو ټوټو څخه رغېدلی، ياني څلور بندونه لري. د سر بند درې لومړۍ مسرې يې په خپل منځ کې هم قافيه دي او څلورمه مسره يې بيا بېله قافيه او رديف لري. د نورو درې بندونو هرې درې مسرې يې بيا خپلې خپلې قافيې او رديفونه لري، خو د هر بند د وروستۍ مسرې قافيه او رديف يې د لومړي بند د وروستۍ مسرې د قافيې او رديف تابع دي. هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

=a_______________________

=a_______________________

=a_______________________

=b_______________________

=c_______________________

=c_______________________

=c_______________________

=b_______________________

=d_______________________

=d_______________________

=d_______________________

=b_______________________

=f_______________________

(c) ketabton.com: The Digital Library

=f______________________

=f______________________

=b______________________

د هندسي جوړښت له مخې دا نظم تر يوه حده په عربي ژبه کې د يو شعري فورم (مثلث) له بڼې سره نږدې دی خو له همدې مثلث سره يې بيا توپير په دی کې دی چې هلته د بندونو شمېر هم درې او د مسرو شمېر يې هم درې دی. د لومړي بند هره او د نورو دوو بندونو د درېيمې مسرې قافيه يې د لومړي بند قافيه تعقيبېږي.

په دې ډول نو دا شعر د مثلث او مربع دواړو فورمونو قوانين په بشپړ ډول نه راخپلوي، نو ځکه د وروستۍ نتيجې په توګه بايد ورته همغه ملي سندره يا ترانه ووايو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارندوی غوري

د (۵۸۰هـ) حدود

د پښتو له پخوانیو قصیده ویونکو څخه یو ډېر مقتدر او د غښتلې قریحې خاوند ښکارندوی دی، چې د غور و او پلار یې (احمد) د غور د فېروز کوه کوټوال و، داسې ښکاري چې د ښکارندوی کورنۍ د خپل عصر عزتمن او معتبر خلک وو او د غور د پاچاهانو په دربار کې ورته په درنه سترګه لیدل کېدل، په خپله ښکارندوی به کله په (غور) کې ژوند کاوه او کله کله به په (غزنه) او (بست) کې هم اوسېده، د ده د ژوند شرح هم د پټې خزانې مولف له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل کوي، چې ددغه کتاب خاوند هم هغه له (تاریخ سوري) څخه را اخیستې ده، دی وایي: ښکارندوی د خپل عصر عالم او شاعر پښتون و او د (سلطان شهاب الدین محمد سام شنسباني) په حضور کې یې ډېر عزت او اعتبار درلود او ددغه پاچا او هم یې (سلطان غیاث الدین غوري) په ستاینه کې ډېرې قصیدې ویلې وې او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و، داسې ښکاري چې ښکارندوی به تل د غور سلاطین په پښتو قصیدو ستایل او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د پښتو پخوانی قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دېوان خاوند دی چې دده له دېوانه د تاریخ سوري لیکوال یوه پښتو قصیده نقل کړې وه او دغه بولله له تاریخ سوري څخه شیخ کته په خپل (الرغوني پښتانه) کې وکښله او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په (پټه خزانه) کې وساتله. دا قصیده چې اوس زمو په لاس کې ده، ښکارندوی د (محمد سام) په ستاینه کې ویلې ده او هند ته د هغه سلطان یو سفر انځوروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي.

ښکارندوی د پخو قصیده ویونکو په ډول لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري د پسرلي مناظر د غرو او رودو په زړه پورې او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې انځوروي، وروسته نو د سلطان معز الدین (شهاب الدین) ستاینې ته وردانګي (ګرېز کوي) او په خورا استادۍ او اقتدار دده د لښکرو یرغلونه انځوروي. دا قصیده کټ مټ د غزني د دربار د پخو شاعرانو فارسي قصایدو ته ورته ده. دلته به لومړی د ښکارندوی قصیده راوړو او وروسته به یې شننه او ارزونه وکړو:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل بڼونه
د غټولو جنډې خاندي و رېدي ته
زرغونو بڼو کې ناڅي زلمي جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې وګاڼل غټولو سره پسولونه
مرغلرې چې اوره وخونو لیه
په ځلا یې سوه راڼه خپاره دښتونه
زرغونو مځکو کې ځل کا لکه ستوریه
چې پر هسک باندې ځلېږي سپین ګلونه
سپینې واورې ویلېده کاندي بهېږي
لکه اوښې د مین پر ګرېوانونه
هر پلو رڼې والې بهاندې خاندي
له خوښیه سر وهي له سینګړونه
هر پلو د ګلو وږم دی لونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه
د مسیح په پو به مړو ژوندون بیاموند
پسرلی مګر مسیح سو په پوکړونه
له مړو خاورې یې اغلی ګل راویوست
وچ بیدیا او غریې کړله جنتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سړی جا جي چې رامشت کړ رامشتګرو
ګهیځ چونې چې په بڼ وکا ږغونه
په بربڼ چې ږغ د چونو نغوږېده سي
ته وا چندي سره پیودي اشلکونه
د زلما تاپی راغلی دی پر جنډیو
لکه پېغله غوټۍ کاندي مکېزونه
د پوپلو مخ سور کړی پسرلي دی
یو د بل په غاړه اچوي لاسونه
د هېندارو په څېر غرونه سپین ورنګن دي
چې پر واورو باندې ځل وکا لمرونه
په غورځنګ غورځنګ له خولې ځګونه باسي
لکه شڼ هاتي شنا کاندي سیندونه
نه به چونې په ستایه د ګلو موړ سي
نه به موړ سم د سلطان په صفتونه
د شنسب د کهاله ختلی لمر دی
د پسرلي په دود ودان له ده رغونه
د ښندو اورو یې درست ابواد زرغون کړ
له قصداره تر دیبله یې یونونه
په زابل چې د بري پر نیلي سپور سي
په لاهور یې د مېړانې ګزارونه
نه یې څوک مخ ته دري د میرخمنو
نه یې توري ته ټینګېږي کلک ډالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه

هره پلا چې دی پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه

په پسرلي چې یې تېرون پر اټک وکا
غاړه غاړه یې تري سولله زړونه

نه به ده غوندې روڼ ستوری په هسک ځلي
که څه پورته سي له غوره ډېر مېړونه

نه به راولي جګړن د سیند په لوري
نه به بري څوک د هند خپاره ښهرونه

نه به څوک زلمي د غور سره راغونډ کا
د داور توري به چېري کا ځلونه

یو خاوند شهاب الدین دی چې یې وکا
په هر لوري هر اېواد ته یرغلونه

په جوپو جوپو جګړن یې هند ته یون کا
چې د غور بادار همت وکا زغلونه

نن په سیند باندې تېرېږي یرغل کاندي
په پرتم یې زمري رېږدي په ځنګلونه

څپان سیند یې هم له ډاره ایلایي کا
پر اوبو وړي د غوریانو ښه ایړونه

په هر کال اټک دده ښه راغلی کاندي
غوړوي په خندو خپل پاسته سالونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتونخوا ښکلي زلمي چې زغلي هند ته
نو اغليه پېغلې کاندي اتڼونه
زرغونې ختې اغوستې وي دې غرونو
بټ بيديا هم پسولي وي ځانونه
هر ګهيځ چې لمر څرکېږي له ختيځه
څو چې يون کا د لويديځه په څنډونه
که برېځر وي که غرمه وي، که برمل وي
که لرمل که لمر لوېد که ترملونه
د شهاب جګړن به نه کښېني له زغلو
نه به پرېږدي دا زلمي خپل بهيرونه
زمري کله کاږي ځان له يرغلګريو
څو يې نه کامات متړونه ورمېږونه
يا به جګ کا د بريو رپي په هند کې
يا به پرېږدي هم په دې چاره سرونه
يا به وران کا بودتونونه د بمبڼو
يا به سره کاندي په وينو اړوادونه
په رڼا اوسې ته تل د دين شهابه
نوم دې تل وه پر دريځ په نمزد کونه
څو راڼه شي ستا په توره د هند لوريه
څو چې نست کړې له نړيه بودتونونه
ستا په زېرمه دې خاونده لوی ښبتن دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور خو ستا په مرسته يونه ځو چې يونه.

شننه، ارزونه او تلنه:

پښتو ادبپوهانو د ښکارندوی غوري د قصيدې په باب خپل نظريات څرګند کړي دي. استاد پوهاند حبيبي وايي: ((د ښکارندوی دا قصيده د پښتو ادب يو شهکار دی او د شاعر مهارت او استادي او د قريحې غښتلوالی او سپېڅلتوب ځنې ښکاربږي. لومړی مزيت چې په دې قصيده کې ليدل کېږي د کلام سلاست، رواني او بلاغت دی، چې هېڅ غوټه او ابهام نه لري او شاعر په خورا مهارت خپل مقاصد په ساده او سپېڅلو عباراتو ادا کوي.

که څه هم ښکارندوی ښاروال او درباري سړی و، خو کلام يې د غرو د ژبې کلکوالی او استحکام لري او د پښتو ډېر نادر لغات او مواد په کې شته چې پخوا ژوندي وو. دا لغات مور ته دا راښيي، چې پښتو خورا پراخه ژبه وه او اوس يې ډېر پخواني کلمات له رواجه لوېدلي دي، لکه خاتيځ، لويديځ، لرمل، برمل او نور چې اوس يې په عوض کې مور عربي يا دري کلمات وايو.)) وروسته به يې په تفصيل سره لغوي شننه وشي.

((ښکارندوی چې د قصيدې په تشبيب کې د پسرلي کومې ښکلې منظرې تصوير کړې دي، د وطن له ښکليو دښتو او غرو څخه يې الهام اخيستی دی، دده حساسه قريحه د مناظرو په تصوير

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ډېره ګړندۍ ده، د پسرلي زرغونتوب، د ګلو غوړېده، د نسیم نخا او ښه بوی، د غوټیو د پېغلو په شان مکېزونه، د بلبلانو خوارېږغونه، د نیسان مرغلرې پاشل، د لمر وړانګې پر غرونو سپینو واورو لوېدل او هغه لکه هېنداره ځلول، د سیندونو مستي او غورځنګ دا ټول د وطن د پسرلي طبیعي او ښکلي مناظر دي، د پښتونخوا د جمال ننبې دي چې شاعر یې په ترسیم او محاکات کې استادي او مهارت ښکاره کړی دی.

له دغې بوللې (قصیدې) څخه چې د ښکارندوی له دیوانه موږ ته پاته ده معلومولای شو، چې دا شاعر په ادبي فنونو او د بلاغت په اساساتو کې هم پوخ و، دده اشعار له ښکلیو تشبیهاتو او استعارو ډک دی او اسلوب یې کلک او پاخه دي. خو دا خبره هم باید هېره نه کړو چې، لکه د پښتو نور اشعار د ښکارندوی قصیده هم له سره ترپایه پر طبیعت ولاړه ده او لکه د دري د ځینو شاعرانو په شان په خپل شعر کې د هیئت، نجوم، فلسفې او نورو علومو اصطلاحات نه ګډوي او په کلام کې یې هېڅ راز درونـدوالی، تکلف او بې خوندي نه شته او په دې مزیت کې دی (منوچهري) ته ډېر ورته دی. چې هر کله طبیعي، حسي او د طبیعت په لمن کې نغښتي اشعار وایي.

په دې قصیده کې پر (سیند) باندې د غور د سلطان د لښکرو عبور تصویر شوی دی او شاعر په دغه پسرلي کې د سیند څپانتوب او د پېغلو اتڼونه او د دنیا ښکلا او د غرونو زرغونېدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې ډول راوړې دي، چې دا ټول د دغو زلمو په استقبال کې دي او اټک هم هر کال، خپل پاسته سالونه (رېګ) پر مځکه غوړوي، چې د سلطان د لښکرو زلمي پر تېر شي.

ځپاند سيند هم سلطان ته اېل دی او د غوريانو کښتۍ پر اوړو وړي، که څه هم له دې يرغله، د زمريو زړونه په ځنګلو کې رپېږي، خو بيا هم د خلکو مينه له دې سلطانه سره دومره ده، چې زړونه يې د تېرېدلو لپاره پلونه کړي دي. تاسې قصيده سر تر پايه وګورئ، ټول طبيعي انځور لري او له مافوق الطبيعه مبالغو او حشوياتو څخه پاکه ده او دا د يوه شاعر قدرت او مهارت ثابتوي، چې د طبيعت په لمن او دايره کې خپل مقاصد له طبيعي مبالغو پرته ادا کړي او خپل ممدوح که هم ستايي د يوه انسان په ډول يې ستايي او د هغه اصلي او حقيقي مقام ساتي.)) (۱۳: ۵۰۵- ۵۰۷)

لغوي شننه: لکه څنګه چې مو اشاره وکړه، په دې قصيده کې ګڼ شمېر داسې پښتو زاړه لغتونه کارېدلي چې اوس په پښتو کې نه کارېږي، يا لږ کارېږي او ځينې يې متروک ګڼل کېږي. دلته غواړو د دې ډول لغتونو مانا ته لږ تم شو.

بولله (قصيده)، ښکلونکی (سينګاروونکی)، ولونل (وپاشل)، طيلسان(قبا)، وښکلل (ښکلی يې کړ) اوس دا فعل نه وايو، جنډې(ګل)، ټيک(د تندي پسول)، وګاڼل(په ګاڼه يې سينګار کړل)، اوره(وربځ)، وخونوليه (نثار يې کړ او خون يې وکړ)، ځلا (ځلېدل)، سينګړ(سنګلاخ، سيند غاړه)، لونلې(پاشلې)، پو کړونه(

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوکول) ، جاجي(فکر کوي)اوس دا فعل نه شته، رامشت (ساز او سرود)، رامشتګر (سازنده)، چونړۍ(بلبل)، بربڼ، (لوړ باغ)، نغوړېده(اورېده)، چنډۍ(ښايي چې د شاعر مانا به لري) پيودي(نظم کوي) اشلکونه(اشعار)، زلما(اوس نه ده مستعمله- ښايي د ځوانۍ په مانا به وه له زلمي څخه)، تاپي (اوس معين وخت ته وايي) يوپل(ښايي د يو ګل نوم به و اوس دا نوم پر سړيو ايښودل کېږي) وړنګن (ښايي له وړانګې څخه جوړ شوی صفت وي)، شڼ او شڼا(ښايي د مست او مستۍ په مانا و، خو اوس نه شته) چونړۍ(ښايي له چونېدل څخه به د بلبل په مانا و)، د يادونې وړ ده چې تر همدې لغت وروسته تشبيب تمامېږي او تخلص شروع کېږي. شنسب د غوريانو د لوی نيکه نوم و (طبقات ناصري) د پښتو شين اسپ به وي. کهول(کورنۍ)، راغه (د غره لمن او دښته) د ښندواورو (د ښندلو ورېځو)، اېواد(اوسنی هېواد دی)، قصدار(په اوسني بلوچستان کې يو ښار و چې اوس يې خضدار بولي)، ديبل(د عربو بحيرې پرغاړه يو ښار و، اوس کراچۍ ته نږدې) يون (تګ) نيلی (يو اس)، دري(درېږي) ستهان پخوانی شکل، ستهان(ستان،ځمکه، استوګنځی، په سنسکريت کې هم شته)، تېرون(تېرېدل، عبور)، ښايي له تېرېدل څخه پخوا په بله مانا و خو اوس نه شته. جګړن (ظاهراً له جګړې څخه د جنګي په مانا و ، بري(فتح کوي، له بري څخه، خو اوس د برل مصدر نه شته) داور (اوسنی زميندا‌ور)، ځلونه (د ځل جمع ده، ځلېدل) زغلونو(د زغل جمع ده، تاخت و تاز)، پرتم (دبدبه)، ای‌لايي (له ايل څخه د اطاعت په مانا)، ايړ (يوه دسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښتی) سال (میده شګه)، ختې (البسه، اوس خت کمیس ته وایي) بټ، بیدیا تود بیابان)، پسولل له (پسول زېور) څخه پخوانی مصدر دی چې اوس یې فعلي مشتقات نه ویل کېږي.)، ګیهځ (سحر)، څرکېږي(له څرک (لمرخاته) څخه خو اوس یې فعلي ډول نه دی مستعمل)، خاتیځ(پخوا د مشرق په مانا و، د ختلو ځای، خو اوس عام نه دی.) لویدیځ(پخوا د مغرب په مانا و، خو اوس عام نه دی- لو پدل ځای)، څنډه(اوس افق او کنارې ته وایي، خو څنډونه نه شته)، برېځر(ضحی) برمل (ماپښین) ، لرمل (مازیګر) ، ترمل (ماښام) ، مل (به د مهال مخفف وي چې اوس وخت ته وایي)، نو باید مل (لوړ مهال) او لرمل (کوز مهال) ترمل (تور مهال) وي. بهیر(قطار)، ځان کښل-(تېښته)، یرغلګری (متهاجم)، رپی (ښایي د رپېدل له ریښې څخه پخوا د بیرغ په مانا و، خو اوس نه شته، د پرېږدي پرځای اوس کېږدي وایو، سر به پرې کېږدي.)

بودتون- (بتکده اوس دا کلمه نه شته، خو پخوا وه په زړه پښتو کې بود (بت) و او تون د ظرفیت ادات دي. بمبڼ (د هندوانو پیر)، دریځ (پخوانۍ کلمه ده د امیر کروړ په شعر کې هم راغلې ده، ښایي منبر ته یې ویله د درېدلو ځای لکه خاتیځ) (لویدیځ) نمزدک(ښایي پخوا یې مسجد ته ویل اوس نه شته)، په زړه پارسي کې هم مزګت مسجد و. نست(نابود)، زېرمه- حمایت.)) (۱۳: ۵۰۰-۵۰۵)

له شکلي پلوه لکه څنګه چې دمخه یادونه وشوه، دا یوه بوللـه یا قصیده ده چې د شیخ اسعد سوري تر قصیدې وروسته دا دویمه قصیده ګڼل کېږي، قصیده هغه ډول فورم دی چې ((د غزل په شان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر لومړی بیت یې مقفی وي، د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره کوم خاص توپیر نه لري، توپیر یې دادی چې د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې وي او د قصیدې له (۱۶) څخه تر (۲۰۰) یا هم تر دې زیاتو بیتونو پورې رسېږي. هندسي جوړښت یې په دې ډول دی، لومړی هغه قصیده چې قافیه لري، خو ردیف نه لري.

a__________________
a__________________
____
a__________________
____
a__________________

ترپایه

او هغه بڼه چې قافیه او ردیف دواړه لري.

=a__________________
=a__________________
____
=a__________________
____

(c) ketabton.com: The Digital Library

=a_________________

ترپایه

د ښکارندوی غوري قصیده لومړی بنه لري، ردیف نه لري او په قافیې پایته رسېږي. (سینګارونه، لالونه، غرونه، بڼونه، جونه، پسولونه، دښتونه، ګلونه، کرېوانونه، سینګړونه، کاروانونه، پوکړونه، جنتونه، رږغونه، اشلکونه، مکېزونه، لاسونه، لمرونه، سیندونه، صفتونه، رغونه، یونونه، ګزارونه، ډالونه، جهادونه، شهابونه، زړونه، مېړونه، ښهرونه، ځلونه، یرغلونه، زغلونه، ځنګلونه، ایړونه، سالونه، اتڼونه، غرونه، ځانونه، څنډونه، ترملونه، بهیرونه، ورمېږونه، سرونه، اېوادونه، نمزدکونه، بودتونونه او یونه) یې د قافیې کلمې دي (ونه ونه) یې ترمنځ مشترک غږونه دي، دا قصیده د محتوایي فورم له پلوه یو مدحیه یا ستاینه ده. ستاینه مدحیه بیا هغه ډول مانیز فورم ته ویل کېږي چې په هغه کې شاعر له پیله ترپایه د خپل ممدوح ستاینه کړې وي. لکه څنګه چې د امیر محمد سوري قصیده په ویر او ماتم، شکایت او درد پیلېږي او په ویر پای ته رسېږي، نو ځکه ورته ویرنه وایي، دغسې د ښکارندوی غوري دا قصیده له سره ترپایه د سلطان معزالدین په ستاینه راڅرخي، نو ځکه ورته یوه مدحیه قصیده ویل کېږي. دې قصیدې د خپل وخت د قصایدو ټولې ځانګړنې پوره کړي او ان د خپل وخت تر نورو قصایدو لوړه او طبیعي انځورګري لري، نو ځکه یې په ټول پوره او کره بولله ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین

(۵۸۰هـ) حدود

غرشین د پښتنو یو مشهور ستانه قوم دی، چې پخوا یې یو وچ غر شین او اباد کړی و، نو ځکه دوی (غرشین) بولي، دا قوم د کندهار خواوو کې اوسي.

ملکیار له دغه قومه یو خورا ستانه او مشهور سړی دی، چې د پښتنو مورخانو دده ذکر په خپلو مشاهیرو کې راوړی دی، نعمت الله هروي لیکي، چې (ملکیار) د (شیخ ابوبکر طوسي) معاصر و او په (ډیلي) کې یې یوځای درلود چې (سلطان شهاب الدین غوري) د ملتان د یرغل پر وخت ده ته ښنلی و او دده مرقد هم هورې دی.

دا روایت چې نعمت الله کښلی دی، څو سوه کاله دمخه سلیمان ماکو هم دغسې راوړی دی او ځنې ښکاري چې د ملکیار د ژوند وخت د (سلطان معز الدین غوري) عصر و او دی په جګړو کې د سلطان ملګری هم و، ځکه چې سلطان لومړی پلا پر ملتان پر (۵۷۱هـ) حمله کړې وه، نو دده د ژوند زمانه هم په دغو وختو کې تخمینولای شو.

سلیمان ماکو دده په احوال کې هسې لیکي: ((نقل کاوه شي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی وروښانده او هم هورې مړ شو. نقل کاوه شي چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوبله کې مسلمانان تر شا ولاړه او کفارو برى وکړ. لیرې نه وه چې مسلمانان شي د کفارو په کتارو پوپنا او دښنه برى وکړي، ناڅاپه شیخ ملکیار راغى او پر دښمن یې یرغل وکاوه او ډېر زښت یې ووژل، نورو مسلمانانو هم د ملکیار تر اړخ توري وکښې او سره ومروړل (یې) دښنه، ستر څښتن دوی ته په مېړانه د شیخ ورکړه لو سوبه او برى چې پخوا هم نه و په برخه شوی د چا ، هېڅکله په هېڅ ځای کې.)) (۳۸: ۲۴-۲۵)

د سلیمان ماکو له دغه بیانه ښکاري چې ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د توري او ادب له څښتننانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب سربېره، ادبي ذوق هم درلود ، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې تل لوستل، لکه چې سلیمان ماکو د شیخ اسمعیل سړبني شعرونه د ملکیار له خولې رانقل کړي دي. د زهد ، تصوف او عرفان له پلوه هم ملکیار ښه شهرت لري او مورخان دده له نامه سره (پران) هم لیکي او دده عرفاني شهرت دومره ډېر و ، چې تخميناً دوه نیم سوه کاله وروسته سلطان فېروز شاه (۷۲۵-۷۹۰هـ) ډهلي ته نږدې فېروز اباد ښار جوړ کړ، نو هلته دې پاچا د (شیخ ملکیار پران) په یادګار یو سرای هم جوړ کړ چې د هغه عصر مورخ (ضیاءالدین برني) یې پر (۷۵۸هـ) کال ذکر کوي، لکه چې مورخان تصریح کوي، ملکیار په ډهلي کې اوسېده او هم هورې مړ شو او په دغه ښار کې د شیخ ابوبکر طوسي له مزاره سره یوځای ښخ دی او د سلیمان ماکو د وینا

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې په هغه میدان کې چې شیخ ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېده او نړېدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف د ننګ او جنګ یوه سندره وویله او لښکریان یې همت، شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، څو په پای کې بریالی شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه، سلیمان ماکو لیکي: په جوبله کې ملکیار دا پاړکي وویل، چې غازیان وپارېدل او په څېر د زمریو ورتوی شول:

ښېتن مو مل دی اوس مو یرغل دی ایواد د بل دی

غازیانو ګورئ

ښېتن مو مل دی

توري تېرې کړئ دښن مو پرې کړئ منګولې سرې کړئ

څه له به تښتو

ښېتن مو مل دی

که ټینګ کړو زړونه پر بري یونه چې زمري یونه

اسلام راڅخه دی

ښېتن مو مل دی

غازیانو راسئ تول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ

دښمن مو غوښ کړئ

ښېتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

«د ملکیار دا شعر چې د پخوانیو قومونو د حماسیاتو او رجز رنګ لري له هغو سندرو څخه دی، چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي. ددې شعر عروضي کیف، الفاظ او کلمات سوچه دي او لکه د نورو ګړنیو (ولسي) اشعارو په څېر یو تکرارېدونکی کسر (غبرګ) هم لري، چې د هر بند په پای کې ویل کېږي او دا د پښتو د مخصوصو اشعارو یو ښه خاصیت دی. شاعر په حقیقت کې یو مبلغ هم دی او په هرځای او هره موقع کې د خپلو ویناوو د اغېزمنتیا لپاره د بیان طرز او اسلوب داسې ټاکي چې دده وینا پر اورېدونکیو باندې ښه اغېزه وکړي او د شعر مقصد یې حاصل شي.

په دې پارکي کې هم ملکیار د غوري سلطان د جنګیالیو د پارولو لپاره دوی ته داسې خطابونه کړي دي چې باید په اورېدلو یې متاثر شوي وي او په دوی کې یو ملي او دیني هیجان پیداشوی وي، دا پارکی له نومونو پرته نور ټول سوچه پښتو دی. په دې پارکي کې (ملا) د ملګری او همراهی په مانا هغه زړه کلمه ده چې د اسعد سوري په قصیده کې هم راغلې وه (نه به ملا کړي له بېوزلو له ترار)، له دې څخه هم ښکاري چې دا پارکی د پښتو ژبې په لرغونې دورې پورې اړه لري، په دغه وخت کې لا داسې پخواني کلمات مړه نه وو او له استعماله نه وو لوېدلي. د پښتو په پخوانیو اشعارو او لرغونې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوره کې چې ګورو د جهان پهلوان امير کروړ سوري تر شعر وروسته دا لومړی جنګي اثر دی، خو فرق يې دومره دی چې امير کروړ په خپل شعر کې د يوه زبردست او غښتلي قايد رنګ لري او د يوه نوميالي اتل (قهرمان) په ډول شعر وايي، خو ملکيار دلته د يو مبلغ په دود خبرې کوي او غواړي چې ملي احساسات په ديني تبليغ وخوځوي. له خپل عرفاني مقامه هم کار واخلي او د شعر په وسيله د لښکرو روح تقويه کړي، نو ملکيار په پخوانيو شاعرانو کې هم عارف و، هم شاعر، هم جنګيالی او دا درې سره خواوې يې په شعر کې شته.)) (۱۳: ۵۱۳-۵۱۴)

لکه څنګه چې مو پورته يادونه وکړه په دې شعر کې نږه پښتو کلمې راغلي دي. يوازې (غازيانو) کې (غازي) عربي ريښه لري او (اسلام) عربي کلمه ده، نورې ټولې کلمې يې پښتو دي. دا نظم ټول درې بندونه لري، هر بند يې پنځه مسرې لري، خو پنځمه مسره يې په ټولو بندونو کې تکرار يا د کسر بڼه لري.

په زړه پورې خبره خو داده چې د ټولو مسرو د څپو شمېر يې سره هم مساوي دی، هره مسره يې (۵) (۵) څپې ده او بله خبره په کې داده چې په ټولو درې بندونو کې څلورمه مسره له قافيې څخه ازاده ده، خو له وزن څخه ازاده نه ده، همدا هره څلورمه بې قافيې مسره او پنځمه مسره د محتوايي تاکيد بڼه هم لري چې اوربدونکې ته روحيه ورکوي، دا شعر د پښتو د خپلو ملي اوزانو تابع دی، ملي او حماسي محتوا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تایمني

د (۵۸۰هـ) حدود

د تایمني په نامه موږ د پښتنو یو پخوانی ادیب او شاعر پېژنو خو دا نه ده ښکاره چې ددې شاعر نوم تایمني و که د تایمني قوم ته منسوب و، چې دا قبیله په غور کې اوسي.

د غوري شاهانو په عصر کې لکه نور مشهور پښتانه شعراء چې تېر شوي دي یو له هغو څخه (تایمني) دی، چې دده ځینې اشعار تراوسه هم د زمینداور په غرو او رغو کې د خلکو په یاد دي، د (سلطان غیاث الدین غوري) معاصر و څرنګه دده یو شعر په زمینداور کې میندل شوی دی، نو دا په ټینګه ویلای شو چې دی به په زمینداور کې اوسېده، او لکه څنګه چې څرګنده ده ددغه سلطان پاچاهي د (۵۸۰هـ) په حدودو کې وه، نو د تایمني ژوند به هم په دغه عصر کې و. تر دې زیات نور دده احوال نه لرو.

استاد علامه حبیبي د تایمني په باب وایي: (په (۱۳۱۰ش کال) چې زه د هلمند په کلیو او لتو کې ګرځېدم، په یوه کلي کې د شپې د زلمو بنډار و او د نشاط او مسرت بزم تود و هلته به ځینو په خوارږه رږغ ناري کولې او ځینو به نځل او بعضو به بدلې او سندرې ویلې، ددې بنډار په یوه خوا کې یو سپین ږیری ناست و که څه هم زمانې نتلی و او وېښتان یې تک سپین وو، خو خوش ارواح سړی و او زړه یې ځوان و. دې سپین ږیري د زمینداور په غرو کې د زلمیتوب ښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې ورځې تېرې کړې وې او د هلمند پر غاړو یې د مینې په دنیا کې خپله ځواني خاورې کړې وه، د سترګو دید یې لړ شوی و، خو زړه یې بینا و، غوږونه یې درانه وو، خو سد یې پرځای و، زلمو ده ته په درنه سترګه کتل او ده هم په خپلو خوږو سندرو، بزمونه تودول، د خپل زلمیتوب کیسې به یې کولې او د هلمند د غاړو او داور د ودانۍ او مدنیت زړې افسانې چې ده ته له تېرو نیکونو څخه رسېدلې وې، بیانولې به یې. دې سپین ږیري په خپلو سندرو کې د تایمني په نامه دا شعر په ملي وزم او خوږه لهجه ولوست، چې د پښتو یوه زړه ادبي ټوټه ده:))(۱۳: ۵۱۵)

نـــن زه ږغېــــږم پـــه صـــفت د ســـــلطان
چـــې دی بـــادار غـــازي ملـــک د جهـــان
د فیــــروز کـــوه او غـــور رڼـــا لـــه ده ده
هـــم د تېـــرو تـــورو برېښـــنا لـــه ده ده
چـــې تـــوره وکـــاږي چرتـــون کـــې خـــالي
غلـــیم یـــې کلـــه کـــړي پـــه تـــوره ســـیالي
غیـــاث الـــدین د غـــور زمـــری عالیشـــان
د اســـلام دیـــن دده پـــه تـــوره روښـــان.

***

مـــا د ((داور)) پـــه مځکـــه ولیـــد ((ارم))
دا د جنتـــت پـــه څېـــر و بـــڼ ښـــه خـــورم
د فېـــروز کـــوه پـــه دود ودان دی نـــا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکلی هر ګل څه ښه خندان دی نا
دلته کړونګي دي ږغونه کوي
اوبه بهېږي سرودونه کوي
هر سړی ګوري چې ولاړ وي اریان
کړي ننداري د خداوند د بستان

***

غیاث الدین د جهان لمر دی نا
عالم له ده ډېر بهره ور دی نا
هند یې روښانه په اسلام کی نا
له ځانې خوښ خیر الانام کی نا
چې یې په غور کې نیلی زین کی نا
پر کافرانو یې ناورین کی نا
تل دې بری وي د غازي پر میدان
زه تایمني ستاینه کړم د سلطان.

استاد حبیبي زیاتوي: ((د تایمني له اشعارو څخه فقط دومره موږ ته پاتې دي او په دې کې دی زمینداور ستایي او د دې ځای تاریخي ودانۍ او مدنیت بیانوي، دی په زمینداور کې د ((ارم)) باغ ستاینه کوي او وایي چې د فېروز کوه په ډول ودان دی. د تاریخ له پلټنې ښکاري، چې دغه (ارم) په (داور) کې یو باغ و، د غوري عصر یو مورخ (منهاج سراج جوزجاني) هم ددې باغ ارم یاد داسې کوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ثقات چنین روایت کرده اند: که سلطان غیاث الدین در اول جوانی معاشر عظیم بود و شکار دوست و از حضرت فیروز کوه که درالملک او بود تا بشهر زمین داور که داراالملک زمستانی بوده هیچ افریده را مجال نبودی که شکار کردی...

در زمین داور باغی ساخته بود انرا باغ ارم نام نهاد و الحق درمیان دنیا مثل نزاهت و طراوت ان باغ هیچ پادشاهی رانبود و طول او بقدر دو میدان وار زیادت بود...))

منهاج سراج د غوري عصر یو مشهور سړی دی چې د غوري شاهانو په دربار کې اوسېده، د بامیانو، فېروز کوه، هرات او زمین داور مدنیتونه یې په خپلو سترګو لیدلي دي.))

د تایمني پښتون شاعر دغه بدله هم ددغه مورخ د بیان ښه تایید کوي او دا دوه معاصر ادیبان د غوریانو د ثقافت استازي دي.)) (۱۳: ۵۱۵-۵۱۷)

د تایمني دغه شعر روان او ساده دی او ضمناً حماسي خوا هم لري او لکه د پښتو ولسي اشعار په وزم هم ویل کېږي، که څه هم ظاهراً د عروضي اشعارو په تقلید د قافیې تر اصولو لاندې دي، خو د پښتو د پخوانیو او اوسنیو ازادو سندرو رنګ لري او د اکثرو بیتونو په پای کې دترنم (نا) راغلی دی او دا خاصیت د ملي اشعارو دی چې په ترنم ویل کېږي.

داسې ښکاري چې تایمني په شعر کې د پخوانیو او خاصو وطني اسلوبو تابع و، خو بیا هم د ماحول اثر پرې شوی او ښایي د پارسي ادب اغېزې پرې لوېدلې وي، چې دده له دغه یوه شعره ښه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې پورته یادونه وشوه د تایمني پورتنی شعر یا بدله تر ډېره حده د پښتو ولسي شعرونو له فورمونو سره سمون خوري او له عربي څخه راغلي فورمونو سره توپیر لري، خو دې سره سره د پښتو خپل فورمونه چې کوم څرګند فورمونه دي، د هغو ټولو یو هم پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دي. دا بدله (درې) بندونه لري چې د مسرو د شمېر او د څپو د څومره والي له امله سره یوشان دي.

مشترک وزن تعقیبوي د لومړي بند لومړی بیت یې مقفی دی او د همدې بند وروستی بیت یې بیا د لومړي بند مطلع تعقیبوي او د دویم او درېیم بند وروستي بیتونه یې د لومړي بند د مطلع قافیه تعقیبوي، ځینې بیتونه یې پر قافیې سربېره ردیفونه هم لري، خو ځینې یې پر قافیې پای ته رسي. په ټولیز ډول پرې د پښتو خپل څپیز خجیز جوړښت د تطبیق وړ دی. د محتوایي فورم له پلوه دا بدله تر ډېره حده مدحیه یا ستاینه ګڼل کېږي، چې شاعر په کې له پیله ترپایه د خپل ممدوح (غیاث الدین غوري) او د هغه د تورو ستاینه کوي. له لغوي پلوه په دې شعر کې دري او عربي کلمې شاملې دي، دري کلمې، لکه: (فیروز کوه، بادار، خالي، خورم، سرود، خداوند، بستان، جهان، بهره ور، میدان) او ځینې نورې کلمې دري دي. (صفت، سلطان، غازي، ملک، عالیشان، اسلام، دین، جنت، عالم، خیرالانام، کافر) او ځینې نورې کلمې بیا عربي دي. دغه راز مشترکې کلمې هم لري چې په پښتو او دري دواړو کې یوشان کارول کېږي لکه (سیالي، خندان، زین) او ځینې نورې. پښتو سوچه کلمې هم په کې ډېرې دي، د متروکو کلمو څخه یوه هم (چړتون) دی چې اوس په پښتو کې نه کارېږي. د تایمني له شعر څخه داسې ښکاري چې دا مهال پښتو ادب ته د دري او عربي ژبې ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزې رارسېدلي او تر نورو پخوانيو شعرونو په کې دا اغېز زيات محسوس دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطب الدين بختيار

(۶۰۰هـ)

قطب الدین د (احمد) زوی د (موسی) لمسی په قوم پښتون بختیار او د خپل عصر له نومیالیو عرفانو څخه و، چې تراوسه هم په هند کې لوی شهرت لري. پردیو مورخانو دا سړی نه دی پېژندلی او دده د پښتونوالي ذکر یې نه دی کړی، خو پښتنو مورخانو دی د پښتنو په عرفاني مشاهیرو کې راوړی دی. نعمت الله په (مخزن) کې دده مناقب په تفصیل سره راوړي او داسې وایي: ((حضرت خواجه قطب الدین بختیار کاکي قدس الله سره نام پدر ایشان احمد بن موسی است ساکن اوش بود که از توابع بغداد است و تولد ان برگزیده، درسنه پانصد و هفتادوپنج اتفاق افتاد، چون سال عمر ایشان به بیست و پنج رسید حضرت معین الدین سجزی بآن مکان تشریف اورد خواجه قطب الدین بختیار دست انابت بذیل هدایت ایشان در آورده مرید شد... بعد برفاقت شیخ جلال الدین متوجه هندوستان شدند، در بلده ملتان بغوث العالم شیخ بها الدین زکریا ملاقات نمودند...))

په دې ډول نعمت الله د پښتنو مورخ، قطب الدین بختیار د خپل کتاب په ډېرو ځایو کې ((قطب افغان)) بولي او دده د نورو هم قومیانو مشاهیرو نومونه هم راوړي، لکه خواجه یحیی بختیار، شیخ شهاب بختیار، شاه ابوبکر بختیار او نور... دا خو ښکاره ده،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بختيار د پښتنو يو خورا مشهور او ستانه قوم دی، څرنګه چې دوی تر راوروسته وختونو پورې هم د سليمان غره په شاوخوا کې پووندګلي او سوداګري کوله ځکه نو پردي مورخان د پښتنو په دغه نه وو خبر، نو يې قطب الدين پښتون نه دی ليکلی تش له ده سره بختيار ليکي، «فرشته» تاريخ وايي، چې: دی په «اوش» کې زوکړی دی چې د ماورالنهر له ښارو څخه و. «ابو الفضل علامي» هم دی د «فرغاني» د «اوش» بولي.

«اوش» يا «اوچ» خو دوه زاړه ښارونه وو، چې د «سيحون» پر هغه بله غاړه ودان وو. «ابن خردادبه» وايي: دا يو لوی کلی و چې له «قبا» څخه اوه فرسخه لرې و او «اوزګند» ته لس فرسخه پروت و، «ياقوت» هم دا دوه کلي بېل بېل يادوي «اوش» له «فرغاني» څخه او «اوچ» د سیحون پرغاړه ګڼي، نو که موږ د نورو مورخانو دغه قول چې قطب الدين په «اوش» کې اوسېده، ومنو ځکه چې دده پښتونواله پښتنو مورخانو تصديق کړې ده، نو دا ويلای شو چې دده نيکه يا پلار به هغې خواته تللی او قطب الدين به هلته زوکړی وي. دلته دا خبره هم د غور وړ ده چې زموږ پښتون مورخ سليمان ماکو په خپله تذکره کې ددې قطب الدين ذکر داسې کړی دی:

«نقل کاوه شي چې بختياري ستر ستانه و، له ده څرګند شوي دي هغه کرامات چې موږ وکښل او وويل، موسی چې ستر پلار د قطب، تللی و له بختيارانو څخه او مېشت و پر اپواد چې سيند باله سي.» (۳۸: ۳۸) دا روايت خو د قطب الدين د نيکه تګ له خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطنه ثابتوي، خو د ماورالنهر پرځای (سند) ښيي که موږ دقت وکړو، په سند کې هم په دغو وختو يو ښار ودان و چې (اوچ يا اوچه) بلل کېده، مورخان يې د سلطان معز الدين غوري په فتوحاتو کې له ملتان سره يوځای راوړي او دا ښکاري چې (اوچ) د سند يو مشهور ښار و، نو که د قطب الدين پلار او نيکه په دغه ښار کې اوسېدلي وي، ځکه چې د قطب او دده د پلار نور عرفاني معاصران هم په ملتان کې وو، نو به د سليمان ماکو قول سم وي. په هر صورت قطب الدين خو پښتون و، چې نيکه يې له خپله قومه بختيارانو څخه تللی دی يا د سند په (اوچ) يا د ماورالنهر په (اوش) کې اوسېده او وروسته يې لکه دمخه چې وويل شول په (هند) کې شهرت موندلی دی.

قطب الدين د (مخزن افغاني)، (آيين اکبري) او (مخبرالواصلين) په قول د لومړۍ خور پر (۱۴)مه (۶۳۳هـ) کال او (فرشته ۶۳۴هـ) د عمر پر (۵۸) کال وفات او په ډهلي کې ښخ شو، چې تراوسه يې مزار ډېر مشهور دی.)) (۱۳: ۵۲۰-۵۲۱)

د قطب الدين اشعار:

د قطب الدين علمي او عرفاني شهرت خو له تېرو ليکنو څخه تاسې ته ښکاره شو، چې دا نوميالی بختياری پښتون په عرفاني دنيا کې څومره لوړ مقام لري او د اولياوو اکثر تذکره ليکونکي دده احوال ذکر کوي، خو دا عارف د پښتو يو خورا ښه شاعر هم دی، چې سليمان ماکو يې په خپله تذکره کې د مناقبو تر شرحې وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوه عشقي سندره هسې رانقل کوي، څرنګه چې سليمان دده معاصر دی، نو يې قول د منلو وړ هم دی. ماکو وايي:

((بختيار په پښتو سندرې کړينه، اوښې تويونه، خدای ته ناري کړي غلبلې کړي، پاړکی لرينه، چې يو دادی:

ویر مې زړه سوری سوری کړ   راتـه وګـوره مـلـوکې

پـه بـېلتون کـې دې وبـاسم   له خوږمنه زړګي کوکې

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

د بـېلتون اورونـه بـل دي   هر ګړۍ مې زړګی سوځي

لـــېونـی يـمه د مـــينې   سوځم زه لکـه پېلـوځي

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

غـوړولـــی دې اوربـــل دی   اور زمـا پـه زړګي بل دی

زه بختيار خاوري ايرې سوم   په اور سوی مې ګوګل دی

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

شننه او ارزونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې شعرونو کې د پښتو شعر زوړ اغېز څرګند دی، يوه پردۍ کلمه پرې ګډه نه ده او د ادا ډول يې هم ساده، اما ډېر بليغ دی. د مينې واردات او د مين د زړه احساسات يې ښه په کې څرګند کړي دي دا شعر لکه اوسني پښتو ولسي شعرونه تکرارېدونکی غبرګ (کسر) هم لري.

داسې ښکاري، چې قطب افغان د مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل او سليمان ماکو، چې دده معاصر دی دغه عشقي احساسات په داسې ډول بيانوي:

«ژاړي، اوناري غلبلې کړي او د عشق سندرې لولي.» له دغو عشقي نارو او سندرو څخه يوه لوړه سندره اوس موږ ته پاتې ده، چې د شاعر د زړه درد او سوزناکه جذبات ښکاره کوي.

قطب يو فارسي لوی دېوان هم لري، چې ټول عشقي غزليات دي او له هغو څخه هم دده عشقي جذبات ښکاري، خو په پارسي کې دده اشعار ډېر ښه، بليغ او روان نه دي، ځکه چې اصلي او مورنۍ ژبه يې پښتو وه، نو يې په پارسي هغسې اشعار نه دي ويلي چې د پارسي له لوړو شاعرانو سره مقابله وکړي په اکثرو پارسي اشعارو کې يې تعقيد او شعري عيبونه شته.

لکه څنګه چې يادونه وشوه، د بختيار شعر د پښتو د ولسي اشعارو وزن لري، بدلو ته ورته دی، ټول درې بنده لري، هر بند يې څلور مسرې لري او يو کسر خو له ځينو نورو کسرونو سره چې يوه مسره په کسر کې تکرارېږي، توپير لري. دلته هم په حقيقت کې يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسره د کسر په توګه راځي، خو همغه مسره بیا ځکه غبرګېږي چې وزن پوره کړي او د ویونکي خوله په وزن ډکه شي. د نورو پښتو شعري فورمونو کوم مشخص فورم پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دی. د سر بند او د دویم بند څلور څلور مسرې د جوړښت له مخې د قطعې تر قاعدې لاندې راتلای شي او وروستی بند یې د څلوریزې، خو په مجموعي ډول ټول شعر د بل کوم خاص فورم تر قاعدې لاندې نه راځي. نو ښه به وي چې د پښتو د خپلو ولسي فورمونو له جملې څخه یې وګڼو. دوه لومړني بندونه یې ردیفونه نه لري او درېیم بند یې له ردیف څخه هم برخمن دی، د څپو د جوړښت له مخې یې د ټولو څپو شمېر سره مساوي دی یانې دا چې هره مسره یې (۸) څپې لري او همدا ددې سبب شوي چې ټول نظم په یوه واحد وزن سره وتړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو

(۶۱۲هـ)

د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې په نثري برخه کې چې د کوم لیکوال لیکنه ترلاسه شوې هغه سلیمان ماکو د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده. د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هورې اوسي او په ابدالیو (درانو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي.

دی په خپله وايي، چې: پر (۶۱۲هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان ماکو تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتنو د نومیالیو بزرګانو په احوال کې یوه (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي، په خواشینۍ سره چې دا کتاب اوس ورک دی، یوازې لومړي اووه مخه یې زموږ لاس ته راغلي دي.

سلیمان ماکو د پښتنو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د نفیس او ګټور کتاب دغه څو مخه د پښتو ژبې او رجالو د تاریخ لپاره داسې مفید ثابت شو چې د ادب او پښتنو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا که څه هم یوازې اوه ډک مخونه ترلاسه شوي، خو له تاریخي پلوه دا اوه مخونه هم خورا ارزښتمن دي او د پښتو ادب لپاره د طلایي اثارو مثال لري. په دې اوو مخونو کې (ببېټ نیکه، ملکیار غرشین، شیخ اسماعیل او قطب الدین بختیار) معرفي شوي او د هغو د کلام بېلګې په کې راغلي دي. د نثر برخه یې چې د شاعرانو معرفي رانغاړي، په سلیمان ماکو پورې اړه لري او د نظم برخه یې اړوندو شاعرانو پورې. په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی چې په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې دده نثر ته یې زیاته ښکلا ورکړې ده. د نثر یو دوه پراګرافونه به یې د بېلګې په توګه راوړو:

((مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ))

((نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ ښېټني دده ورور چې سړبن نومېده او پر شیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د سلیمان ماکو د نثر د ځانګړنو په باب وایي: ((تر سلیمان دمخه د پښتو نثر کومه منثوره نمونه موږ ته نه ده معلومه چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و؟ او څه سبک او ډول یې لاره؟ خو د سلیمان د نثر پوخوالی او متانت دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

راته ښکاره کوي، چې د دغه عصر نثرونه به د غسې پاخه وو او لکه د پارسي نثر چې هم په دغو غزنوي او غوري دورو کې متين او پوخ او خوږ و، د پښتو نثر به هم ښه او د فصاحت اصولو ته نږدې و.

د سليمان ماکو نثر که په تحليلي سترګه وليدل شي، تر دغو لاندې دريو عواملو لاندې يې نشو و نما راته ښکاره کېږي او په هغه ادبي محيط کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سليمان پښتون و او د پښتو ژبې ويونکی و؛ نو طبيعي ده چې دغه عامل به دده نثر پر ادبي بنيه او جوړښت پوره اثر درلود او ښايي چې تر ده د مخه چې کوم نثاران موجود وو، د هغو د ليکلو سبک به هم پر ده درووند اثر لاره.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان ماحول يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه عصر کې پارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني، هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و. تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او جوامع الحکايات او تاريخ سيستان او بيا طبقات ناصري او نور کتابونه د دغه عصر مهم منثور اثار دي؛ ځکه چې پښتو هم د دغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.

په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و. په خپله پارسي نثر هم په ابتداء کې تر دغه اثر لاندې نشو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په حدودو کې چې کوم پارسي منثور کتابونه ولیکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې ځرګندې دي، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره په دغه زمانه کې پوره ارتباط لري، پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

د سلیمان ماکو په حیاتي محیط کې دغه درې سایقه موجود وو، چې هر یو پر ادبي تحول او د لیک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغو دریو عواملو لاندې د سلیمان نثر تحلیلوم.)) (۱۳: ۶۰۲-۶۰۴)

د سلیمان ماکو د نثر په باب به وروسته د نثر په اړونده برخه کې پوره تفصیلي بحث کېږي، خو اوس دلته په لنډیز سره وایو چې د سلیمان ماکو نثر خورا خوږ او روان نثر دی. خپل پښتو لغتونه هم لري، (دري) او (عربي) ژبو لغتونه هم په کې کارېدلي دي، ګرامري جوړښت یې د پښتو له اوسنۍ محاورې سره ډېر اړخ نه لګوي، خو کېدی شي د خپل عصر محاورې سره برابر وي، تکلف او تصنع په کې نه شته، ځینې لغتونه یې اوس مړه یا متروک ګڼل کېږي، خو اکثره یې اوس هم زموږ په ورځنۍ محاوره کې کارېږي. د سلیمان ماکو د تذکرې بشپړ متن نه دی ترلاسه شوی که ټول متن وای، نو پوره باور و چې د هغه وخت د ښنتو ادبي بهیر په تېره بیا د نثر برخه به ترې ډېره ښه ځرګنده شوې وای، خو دا څو مخونه چې ترلاسه شوي دي، له هغو څخه هم د سلیمان ماکو د نثر قوت ښکاره کېږي.

د سلیمان ماکو په تذکره کې د نظم برخه هم د زیات اهمیت وړ ده، دا برخه نوره هم سوچه او نږه پښتو ده. سلیمان ماکو په دې تذکره کې د پښتو ډېر پخواني نظمونه خوندي کړي او د زمانې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپانه يې ژغورلي، چې په خپل ځای کې يې په تفصيل سره د هرې برخې يادونه کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ متي

(۶۸۸-۶۳۳هـ)

دا مشهور عارف او متقي شاعر له پښتنو غوریاخېلو څخه دی، چې دده لوی نیکه (خربنبون) هم د پښتو ادیب او شاعر او دمخه یې احوال او اثار تاسو ولوستل.

شیخ متي د (عباس) زوی و، چې عباس د (عمر) او عمر د (خلیل) زوی و، خلیل د (غوریا) او غوریا د (کند) او کند د (خربنبون) زوی و. دا مشهوره کورنۍ د خربنبون تر مرګ وروسته په ارغسان، پښین او پېښور کې سره خپره شوه او شیخ متي دوه نور ورونه هم درلودل چې (حسن) او (امران) نومېدل د امران مزار تراوسه د کوږک پر غره دی، چې هغه غر دده په نامه ((د خواجه امران غر)) هم بلل کېږي او یوه خور یې ((بي بي خالا)) چې قبر یې تراوسه هم په پښین کې مشهور دی او په کلات کې د ترنک پر غاړه د ((خالا کلی)) هم ددې په نامه تراوسه باله شي، چې دا به په ژوند هلته اوسېده. شیخ متي پر (۶۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۶۵) کالو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۶۸۸هـ) کال وفات شوی دی، دده مزار تر اوسه د کندهار شمال شرقي خوا ته تقریباً (۵۰) میله لرې پر یوه غونډۍ واقع دی، چې (کلات) یې بولي او دی په (کلات بابا) مشهور دی، ده خپل ژوند هم د ترنک پر غاړو او د (غونډان) په غره او د (کلات) په حدودو کې تېر کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ متي کورنۍ په (خلیلو غوریاخېلو) کې خورا مشهوره ده، دوی د پېښور له رغو څخه بېرته د کندهار خواوو او د ترنک غاړو ته ولاړل، په علم او عرفان معروف وو او پښتنو مورخانو یې ذکر ډېر راوړی دی. نعمت الله په (مخزن) او اخوند درویزه په خپله تذکره (حیات افغاني) او نور مورخان ددې کورنۍ احوال په تفصیل ذکر کوي او ددغې عرفاني کورنۍ خلک تراوسه هم د کندهار د ((ناکودک)) په کلي کې اوسي، په دوی کې ډېر شاعران، مورخان، عارفان تېر شوي دي. تر خربښون وروسته هم ښايي، چې دوه پېړۍ په دې معروفه کورنۍ کې ډېر مشاهیر او شعراء تېر شوي وي، چې زمانې د دوی اثار سره مروړلي او پرېولي دي، خو دوه پېړۍ وروسته د پښتو شعر یو خورا ښاغلی او عارف ادیب موږ پېژنو، چې د مغولو د تاړاک په منځ کې دنیا ته راغلی او هغه نو شیخ متي دی.

د شیخ متي اخلاقي او عرفاني شهرت:

شیخ متی په پښتنو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او لکه ځینې خورا لوړ مشاهیر دی هم د ((بابا)) په لقب یادېږي او پښتانه دا لقب هر چاته نه ورکوي. یوازې هغه کسان په دې نامه بلل کېږي، چې په دوی کې د علم یا عرفان یا بل لوړ خدمت له مخې ومنل شي او ګرده خلک یې په ((بابايي)) قبول کړي. د پټې خزانې مولف

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایي، چې: ((شیخ متي لوی زاهد او عابد او پر خدای مین سړی و، عالم او د دین مرشد و او روحاني ژوند یې کاوه.))

دده مشهور عارف په باب لا خلک ډېرې کیسې او روایات تراوسه هم نقل کوي، دده کرامات بیانوي، په پټه خزانه کې له ((افضل الطرایق)) څخه یو حکایت دده د ښو اخلاقو په باب رانقل شوی دی، چې دلته په لنډیز سره ورته اشاره کوو: ((یوه ورځ شیخ متی پر لار تېرېده، چې هلته ډېرې ډېرې پرتې وې او لار یې بنده کړې وه، چې دغه ځای یې ولید، نو څو شپې متواتر راغی او له هغې لارې څخه یې ډبرې او کاڼي ایسته کړل، یوه دهقان د شپې خپله ځمکه اوبوله، ده ته یې وویل: ته د خدای دوست یې او ټول خلک ستا احترام کوي، نو دونې زحمت ولې پر ځان تېروې او دغه لار پاکوې، شیخ متي هسې ځواب ورکړ، چې یوه ګړۍ د خلکو خدمت تر هر څه ښه دی.))

د شیخ متي اولاد او کورنۍ:

شیخ متي په خپلې کورنۍ کې علم، زهد او تقوا او ادب په ارث پرېښوول او تر ده وروسته له دغې کورنۍ څخه عارفان، شاعران او مولفان راووتل، چې په ډېر لنډیز سره یادونه وکړو:

په پښتنو کې د شیخ متي کورنۍ په (متي زي) شهرت لري او دده له زامنو څخه (حسن) او (یوسف) ډېر مشهور دي، چې د یوسف زوی (شیخ کټه) یو لوی ولي او د پښتو مولف د (۷۵۰هـ) په حدودو کې تېر شوی او د (لرغوني پښتانه) کتاب یې لیکلی دی، بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشهور عارف له دې کورنۍ څخه (شیخ قدم بن محمد زاهد بن میرداد بن سلطان) دی، چې سلطان هم د شیخ کته له زامنو څخه و، شیخ قدم به سر هند کې وفات شوی او هورې ښخ دی، د (۹۶۲هـ) په حدودو کې ژوندی و، دده زوی (شیخ قاسم) هم مشهور ولي او مولف دی، چې پر (۹۵۶هـ) زیږېدلی او د (تذکرة الاولیا افغان) مولف دی، ددې شیخ قاسم له زامنو څخه (شیخ کبیر بالا پیر) هم په تقوا او عرفان مشهور و، چې دده زوی (شیخ امام الدین) پر (۱۰۲۰هـ) زوکړی او ((تاریخ افغاني)) او (اولیای افغان) دده لیکلي اثار دي، له دې علمي کورنۍ څخه اخرنی مولف او شاعر (میا نعیم) دی، چې د (۱۲۳۰هـ) په حدودو کې یې د کندهار په ((ناکودک)) کلي کې ژوند کاوه.

د شیخ متي اشعار او اثار:

شیخ متی د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی، ده په غونډان (د کندهار د کلات یو غر) کې یو کتاب کښلی و، چې نوم یې و ((د خدای مینه)) او د پټې خزانې مولف وایي چې دا کتاب په کلات کې دده پر مزار پروت و او زایرانو (کتونکو) به لوست، اکثر عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ویل شوي وو، چې پر خلکو به یې ډېره اغېزه کړله او زړونه به یې ویلې کول، په خواشینۍ سره چې ددې صوفي او مقتدر شاعر اشعار زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف یې دغه یو عارفانه خوږه او مهیجه منظومه له خپله پلاره اورېدلې او داسې یې رانقل کړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــر لویـــــو غـــــرو هــــم پـــــه دښــــتو کــــې
پــــه لـــوی ســــهار، پـــه نیمـــو شـــپو کـــې
پـــــه غـــــاړه ړغ او پـــــــه شــــــپلو کـــــې
یــــــاد ویرژلیـــــو پـــــه شــــــپېلو کـــــې
تــــول ســــتا د یــــاد نــــارې ســــورې دي
دا ســــــــتا د مینــــــــــې ننــــــــدارې دي

***

جنــــــډی زرغــــون کــــه پـــــه بیـــــدیا دی
د بــــــرېښ خواتـــــــه پـــــــه خنـــــدا دی
ترنــــــــک چــــــې خـــــــړ دی پـــــــه ژړا دی
دا تـــــول اغېــــــز د مینــــــــې ســـــــتا دی
تولــــــــه ښــــــکلا ده ســـــــتا لـــــــه لاســــــه
ای د پاســـــــــوالو پاســـــــــه پاســــــــه!

***

کــــه لمـــــر روښــــانه مـــــخ یــــې ســــپین دی
بیـــــا د ســـــــپوږمیه تنـــــدی وریـــــن دی
کـــــه غـــــر دې ښـــــکلی پـــــرتمین دی
لکـــــه هېنـــــداره مـــــخ د ســــــیند دی
ســــــــتا د ښــــــکلا دا پلوشـــــــه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یې یو سپکه ننداره ده

***

دلته لوی غرونه زرغونېږي
د ژوند ورېمې په کې چلېږي
بوراوې شاوخوا کرېږي
سترګې لیدو ته یې هیښېږي
لویه خاونده! ټوله ته یې!
تل د نړۍ په ښکلېده یې

***

خاونده! ښکلی ستا جمال دی
ښکاره یې لور په لور کمال دی
که ورځ که شپه که پېړۍ کال دی
ستا د قدرت کمکی مثال دی
ستا د لورونو یو رڼا ده
دلته چې جوړه تماشا ده

***

زړه مې دا ستا د مینې کور دی
سوی د عشق په سوځند اور دی
رپ یې و تاته ستا پر لور دی
بې له دې هېڅ دی ورک یې پلور دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا جمال په لیدو ښاد دی
که نه وي دغه نور برباد دی

***

په غرو کې ستا د عشق شپېلکی دی
ددې نرې په عشق سمی دی
که غټې، که ووړې، که پنډه نری دی
ستا د جمال ځری هر شی دی
چې پر دنیا مې سترګې پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

***

نه هسک نه مځکه وه، تورتم و
تیاره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابلیس، نه یې ادم و
ستا د جمال سوچه پرتم و
چې سو ښکاره ښکلې دنیا سوه
د پنځ پر لوري یې رڼا سوه

***

زه چې څرګند پر دې دنیا سوم
د ښکلي مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندې شیدا سوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــــه خپلـــــې ســــتې راجـــــلا ســــوم
پـــــــه ژړا ژاړم چـــــــې ببلتـــــــون دی
یمـــــه پرد بســـــی بـــــل مـــــې تـــــون دی

***

وګړیـــــــــو! ولـــــــــې «متـــــــــی» ژاړي
ســــــورې یـــــــې اورئ غـــــــاړې غـــــاړې
ثـــــه غـــــواړي ثـــــه وایـــــي ثـــــه بـــــاړي
خپـــــل تـــــون او کـــــور و کلـــــی غـــــواړي
چـــونې چـــې ببـــل ســـي نیمـــه خـــوا ســـي
تـــــل یـــــې د بـــــڼ پـــــه لـــــور ژړا ســـــي

شننه او ارزونه:

پښتو ادبپوهان د شیخ متي د شعر د تصوفي، عرفاني او فلسفي اړخ ترځنګ هغه د فکري غنا او پوخوالي له پلوه پوخ شعر بولي، وايي: «د شعر د اړخ موږ ته دا جوتوی چې په پښتو شعر او شعري کلام کې فکري غنا ان له پخوا موجوده وه. په دې شعر کې موږ داسې پوخوالی او فکري غنا لیدلای شو چې د یوې پیاوړې فرهنګي غنا نمایندګي کوي. دا خبره هم دا جوتوي چې پښتانه شاعران له تصوف او عرفان سره اشنا وو، په دې برخه کې یې زیاتې شتمنۍ درلودې، خو دا چې لا تراوسه نه دي ترلاسه شوي، یو عمده دلیل یې دا کېدی شي چې د پښتنو سی‌مه تل د لویدیځ، ختیځ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ اسيا د يرغلونو او تاړاکونو د تېرېدو لاره ده. د اوسني جنګ په څېر، په تېرو جنګونو کې زرګونه فرهنګي اثار د اسونو او کاروانونو په پښو کې لتاړ شوي او له منځه تللي دي. پر دې اساس ده چې موږ د فکري جريانونو د تحليل له پلوه لږ مواد او اثار ولرو.)) (۳۶: ۷۸)

د شيخ متي دا لوړ شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهميت لري او دا يوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په سر او پيل کې درېږي.

((د منځنۍ اسيا په پارسي اشعارو کې عرفاني رنګ د غزنويانو له عصره ښکاري. سنايي، شيخ فريد الدين عطار او مولٰينا بلخي (رومي) ددې ډلې مشران دي. د (۶۰۰هـ) په حدودو کې پارسي شعر د تصوف يوه غوره او غټه زېرمه لري.

داسې ښکاري چې شيخ متي د خپل عصر پر تصوف واقف سړی و او دده دا شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي، چې تر ده وروسته په دغه فکر او دغه ډول ډېر اشعار د روښانيانو، عبدالقادرخان خټک، رحمان بابا او نورو له خوا ويلی شوي دي، خو د شيخ متي اشعار په عرفاني دنيا کې يو مخصوص خوند، رنګ او قيمت لري، چې په نورو عرفاني او تصوفي اشعارو کې نه شته، ځکه چې دی مخصوصاً په خپل شعر کې جمالي افکار او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظریات څرګندوي او کایناتو ته د ښکلا او جمال پلټلو په سترګه ګوري.

شیخ متي له هغو لومړیو شاعرانو څخه دی، چې پښتو شعر ته یې یو فلسفي ښکلی رنګ ورکړی او د جمالیت ټکی یې ښه روڼ کړی دی، دده فکر تل له مادي خوا څخه معنوي او الهي افکارو ته تمایل لري، له مادي اشعارو څخه تل معنوي او مافوق الطبیعه نتایج اخلي او یوازې د مادیاتو په ستاینه کې ځان نه ډوبوي.

((له خورا پخوانۍ زمانې، بلکې له هغه عصره چې انسان لومړۍ پلا پر دې دنیا سترګې غړولې دي، نو ده ته د کایناتو د لیدنې او کتنې خوند پیدا شوی او پر دې نړۍ یې ډېر ښکلي موجودات لیدلي دي.

دې ښکلا انسان تر خپل اثر لاندې نیولی او دده د فکر او عقلانیت په سلسله کې د ښکلا خوښوونې او جمالیت جذبه پیدا شوې ده، له هغه وخته چې فلسفي میلان او د شیانو په حقایقو کې فکر کول په انسانانو کې ډېر شوي دي، نو له (افلاطون) او (ارسطو) څخه رانیولې بیا تر (کانټ) او (هوم) متاخرو فیلسوفانو پورې ټولو پر ښکلا او ښکلا پېژندنه بحثونه کړي او مخصوصاً کانټ (۱۷۰۹م) په علمي ډول دغه مباحث ترتیب کړل، دی وایي چې: جمال یو مستقیم او بې غرضانه لذت او هسې یو خوند دی، چې د بل مقصد او غرض لپاره نه دی، بلکې په خپله دی مقصد دی او فنون هم د حسن او ښکلا د اظهار وسایل دي، مثلاً د خبرو فنون او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

رقص او پېښو فن او رسامي او نور هر يو ځانته د ښکلا او جمال ترجماني کوي، د کانټ په علمي تعبير، جمال يو بې غرضانه او سيده سم خوند دی، چې انسان مستقيماً په فطري ډول رابطه ورسره لري، خو هغه وخت چې نظر پوخ شي او د انسان کاته په غور او تدقيق وشي، نو له ښکلا او جمال څخه ښکلوونکي ته ميل کوي او په مادي ښکلا کې يو ابدي او جاويدان نور او تلپاتې رڼا پلټي، د عرفان په دنيا کې د انسان دا لومړی قدم دی او هغه وخت چې له اثره موثر او له موجوده موجد ته لار ومومي، نو د (الله نورالسماوات والارض) پر اساس د جمال پر نندارو بوخت شي او د مينې په درياب کې هسې لاهو شي چې بې له هغه نوره بل څه نهويني.

د شيخ شعر هم اساساً پر دغو جمالي او عرفاني افکارو بنا شوی دی، دی وايي: که لمر او سپوږمۍ روښانه دي، که پر دښتونو باندې ګلان خاندي، که په پسرلي د ځمکې مخ زرغونېږي، که په غرو کې د مينې شپېلۍ غږېږي که بوراوې پر ګلو کرېږي، دا ټول د يوه ابدي او تلپاتې جمال مظاهر دي او انسان تل ددغه جمال په مينه ژوندی پايي او هر شی د جمال يو ځری دی. انسان په خپله هم د قدرت له فياض او ښکلي چينې راوتلی دی، نو په دې دنيا کې هم پر ښکلا مين دی او تل ميل لري، چې بېرته خپل پرېښي وطن او ښکلې مرجع ته ولاړ شي، نو شيخ متي هم کټ مټ دغه فکر تصويروي او د نورو روحاني او عرفاني شخصيتونو غوندې خپلې روحاني سرچينې ته لېوالتيا او ميلان پيدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ متي له دغه یوه شعره دده لوړ عرفاني او فکري او فلسفي مقام ښکاري، دی هم لکه د نورو پخو عارفانو په شان هغسې فکر کوي او په جمالي فکر کې د کایناتو له مناظرو او ښکلو مزایاوو څخه عرفاني او روحاني نتایج اخلي او د جمال منبع فیاض ته رجوع کول غواړي، هغه چې انساني روح له هغې منبع فیض مومي چې ((و نفخت فیه من روحي)) علاوه پر دغو عرفاني لوړو افکارو چې شیخ متي په خپل شعر کې ښکاره کړي دي، دده د افادې طرز او ژبه خورا خوږه ده، په روانو، سلیسو او خوږو اشعارو کې یې لوړ او مغلق فلسفي مطالب هسې ځای کړي دي، چې دده د ساده او خواږه شعر په ترڅ کې هسې ښکاري، لکه خورا معمولي او سهل مطالب.

دا چې شیخ متي د جمالیت مقاصد په خوږه او جمیله ژبه ویلي دي، د ژبې او وینا ښکلا ده، په شعر کې یې د غږ ښکلا یانې موسیقیت هم پټ دی او دده شعر اساساً د پښتنو د بدلو پر وزن په خواږه غږ ویل کېږي، نو ده ګنې د ښکلا ډېر فنون په دغه شعر کې سره یوځای کړي دي، اصل شعر پر جمالي فکر او نظریاتو باندې بنا دی، ژبه یې هم ښکلې او جمیله ده او د شعر وینه او تغني هم په غږیزه ښکلا او موسیقي پورې اړه لري.)) (۱۳: ۵۴۰-۵۴۳)

د ژبني جوړښت له مخې دا شعر هم په هغو شعرونو کې راځي چې نږه پښتو لغتونه په کې راغلي دي. لکه: (غاړه (په پښتو کې مجازاً د نل نغمه ده)، ویرژلی (غمجن)، جنډی یا زونډی (پخوانیو ګل ته ویل)، خو اوس هم د ګل په مانا دی او ځینې پښتانه یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامه په ډول (جنډيي خان، جنډو خان يا ژوندی خان) وايي، بربڼ (لوړ باغ) اوس دا کلمه ژوندۍ نه ده. اغېزه(اغېز، اثر)، پاسوال (ساتونکی، حافظ) دا کلمه پخوا ويله کېده ښايي پاچا هم پاسوال بلل کېده. پرتمين (د پرتم خاوند)؛ اوس هم پرتمين کارول کېږي ،پرتم د شکوه او جلال په مانا. سين (د سيند مخفف دی) د دربار په مانا. ښکلا (د ښکلي له ريښې څخه د جمال په مانا)، کرېدل (چاپېر ګرځېدل، طواف)، هيښ (حيران)، لورنه (مهرباني)، سوځند (سوزان)، رپ(تپش،رپېدل)، پلور (قيمت)، سمی او سما (د سم له ريښې څخه پخوا ويل کېده (صلاح او سموالی)، ځری (قاصد)، هسک (اسمان)، پرتم (دبدبه)، پنځ (پنځېدل) پخوا د خلقت او پيدا ښت په مانا و، نو پنځ بايد مخلوقات او جهان وي. سته(بېخ)، تون(ځای)، سورې(نارې)، غاړې(غاړې) ، باړل (اوس نه شته ښايي پخوا د نفع غوښتلو په مانا و)، چونې(بلبل).

يو څو دري لغتونه او يا هم پښتو او دري مشترک لغتونه په کې هم شته، لکه (بيديا، برباد، سهار، خاوند، تماشا، سوچه) دري کلمې دي. او ځينې عربي کلمې لکه (جمال، کمال، مثال، قدرت، عشق، عدم، ابليس، ادم) او ځيې نورې هم په کې شته.

د شکلي جوړښت له مخې هم لکه پورته چې يادونه وشوه پر دې شعر له عربي ژبې څخه د راغلو شعري فورمونو قواعد نه تطبيقېږي، دا نظم ټول لس بندونه لري چې هر بند ې شپږ مسرې لري. د ځينو بندونو مسرې يې د قافيو ترڅنګ رديفونه هم لري، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې بیا له ردیفونو څخه ازادې دي. د هر بند په پای کې یو ځانګړی کسر لوېږي، چې یو بیت لري. او مسرې یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري، ځینې کسرونه یې د قافیې ترڅنګ ګډ ردیف هم لري، د بندونو څلور مسرې یې د څلوریزې بڼه لري، خو کسرونه چې ورسره زیات شي، دا شکل بدلوي، د ټولو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی، هره مسره یې (۹) څپې لري، البته یوه نیمه مسره کې د کلمې د اوسني تلفظ او بڼې له مخې بېوزني احساسېږي. څرنګه چې دا شعر نسل په نسل تر موږه رارسېدلی، نو کېدی شي د ځینو کلمو د اوسنۍ او پخوانۍ بڼې تلفظ کې بدلون راغلی وي. له محتوايي پلوه لکه څنګه چې دمخه وویل شول، دا یو عرفاني او تصوفي شعر دی چې په پښتو کې تقریباً د خپل ډول ستر عرفاني شعر ګڼل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا هوتک

(۶۶۱-۷۴۰-هـ)

بابا هوتک هم د ترنک د ناوې له مشهورو پښتنو څخه دی، چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات لري او پر دغو ښېګڼو سربېره د پښتو ژبې يو ډېر نامي شاعر هم دی، د مورخانو په قول دی د (بارو) زوی او د (تولر) لمسی و او تولر هم د بابا غلجي له کورنۍ څخه، چې دا کورنۍ هم په پښتنو کې مشهوره ده او د بېټ نيکه له معروف خاندانه راوتلې ده، چې ډېر اديبان او مشران په کې تېر شوي او د (۶۰۰هـ) په حدودو کې د ترنک د غاړو د پښتنو مشرتوب په دغې کورنۍ پورې اړه درلوده. بابا هوتک له دغې کورنۍ څخه يو نوميالی مشر و، چې پر (۶۶۱هـ) په اتغر کې زېږېدلی او دا ځای اوس هم په دغه نامه مشهور او د کلات جنوب شرقي خواته د هوتکو او توخو مسکن دی، څرنګه چې د بېټ نيکه د کورنۍ، صلاح او تقوا مشهوره وه، نو هوتک هم عمر په عبادت او صلاح تېراوه، په پښتنو کې دده کرامات مشهور وو او د سرداری او باداری مقام يې هم درلود. بابا هوتک د مغولو په دوره کې لومړی پښتون شاعر دی چې د خپل وطن دفاع يې کړې او د مغولو پر وړاندې په جګړو کې يې لاس درلود، دده د رشد او زلميتوب عصر د (۷۰۰هـ) حدود دي چې دغه وختونه د مغولو د واک د خپرېدا او د دوی د سلطنت د ارتقاء دوره ده، دا هغه وخت دی چې د غوريانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عظمت کښته شوی او د فیروز کره د لوړتیا زمانه تېره شوې ده، په هرات کې (آل کرت) او په سیستان او خراسان کې نور محلي امراء له مغولو سره اوبه غلبېلوي او شپه او ورځ ورسره تېروي، پښتانه اکثر یا د مغولو له تاړاکه غرو ته ختلي دي، یا د ارغنداو او ترنک په ورشوګانو کې ژوند کوي، له دوی سره جنګونه کوي. خپله خپلواکي او ازادي ساتي، چې د ازادۍ دا جګړې د پټې خزانې مولف هسې بیانوي:

((نقل دی، چې په هغه وخت کې به هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه، اتغر او اولان او کلات به یې تالا کول. بابا هوتک خپل قومونه راټول کړل او د سره غر سره یې پر مغولو شخړه بوتله، په دې جګړه کې مغول تالا شول او پښتنو ګڼ ډېر ووژل، ماته خپل پلار داودخان داسې نقل وکا، چې سور غر په دغه ورځ د مغولو په وینو داسې لژند شو، چې پلوشو د لمر به بربښانده کا...)) (۵۱: ۸)

((بابا هوتک له مغولو سره ډېر جنګونه کړي دي، تل یې د ارغنداو پر غاړو د دوی د تالاو دفاع کوله او پښتانه چې په (اتغر) او (مرغه) کې پراته وو، دده تر مشرتابه لاندې د وطن په دفاعي جګړو کې شامل وو، دا زړور مشر او سپین ږیری د عمر پر نهه اویایم کال پر (۷۴۰هـ) کال وفات شوی دی.

د پښتو شاعرۍ په تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی، چې د مغولو الې پر خلاف یې شعر ویلی دی او دی د هغو ټولو شاعرانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېښـوا ګڼـل کېـږي، چې پـه وروستيو دورو کې د مغولـو مخې تـه دربدلي او په قلم يا توره يې په وطني دفاع کې برخه اخيستې ده.

د بابا هوتک يو تود حماسي شعر چې په ملي وزن غـږول کېـږي، د پټې خزانې مولف د خپل پلار له خولې په هسې ډول رانقلوي:

((د مغولو په يوه شخړه کې پښتانه لږ او بې قوته وو، چې د سرو مغولو پېښـه راغله: د بابا هوتک يو ځو خپلوان ومړل، ده په لوړ ږغ دا حماسي سندره وويله او خپل زلمي يې په جګړه کې تـاوده کـړل، ځو دوی په دښمنانو باندې برى وموند)) (۱۳: ۴۵-۴۶)، هغـه سـندره داده.

پـــــر ســـــور غربـــــل راتـــــه نـــــن اور دی
وګړيـــــه جـــــوړ راتـــــه پېغـــــور دی
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی
هـــــم پـــــه غزنـــــي هـــــم پـــــه کابـــــل راغـــــی

***

غښـــــتليو ننـــــګ کـــــړئ دا مـــــو وار دی
مغـــــل راغلـــــی پـــــه تلـــــوار دی
پـــــه پښـــــتنخا کـــــې يـــــې ناتـــــار دی
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

آ د مرغـــــــــــــې غښـــــــــتليو راســــــــئ
پــــــر ننــــــګ ولاړ د پښــــــتنخا ســـــئ
تـــوري تېـــرې غشـــي تـــر مـــلا ســـئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

زلمـــــو پـــــه غشـــــيو کـــــړئ وارونـــــه
د تېـــــــرو تـــــــــورو ګوزارونـــــــــــه
ور وړانـــــدې کـــــړئ خپـــــل ټټرونـــــه
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

زمــــا د زلمـــــو وينـــــې بهېـــــږي
ځمکـــــې او غرونـــــه پـــــه ســـــره کېـــــږي
ميرخــــــــی ځغلـــــــي او ترهېـــــــږي
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

***

پښـــــتنو هلـــــئ پـــــه غـــــره جنـــــګ دی
ســـــور غـــــر پـــــه وينـــــو د دوی رنـــــګ دی
مهـــــال د تـــــوري دی د ننـــــګ دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

***

زلمـــــو پـــــر ننـــــګ ځانونـــــه مـــــړه کـــــړئ
دښـــــن پـــــه غشـــــیو مـــــو پییـــــه کـــــړئ
د پښـــــتنخا ځمکـــــې ســـــاته کـــــړئ
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی.

شننه او ارزونه:

ددې نظم ژبه خوږه او له تکلفه تشه ده، خو لکه د ځینو نورو پخوانیو شاعرانو په شان مړه او نادر لغات نه لري، وزن یې هم د ملي بدلو دی، مکرر کسر لري، خو د قافیې او نیم عروضي وزن التزام یې کړی دی، د شاعر فکر هم ډېر مستقیم او د حماسي دورې استازی دی. د هغې زمانې د پښتنو وطني احساس او د مینې د ساتنې تاوده احساسات ځنې ښکاري، چې دغه افکار هم د مغولي دورې د پښتو شعر شمزۍ ده او تر (۱۰۰۰هـ) پورې په پښتو شعر کې په ښه ډول خوندي شوي دي. د لغوي جوړښت له پلوه لکه څنګه پورته یادونه وشوه، دا نظم لکه د ځینو نورو پخوانیو نظمونو په شان داسې کلمې نه لري چې اوس دې متروکې وي، یا دې په ژبه کې نه کارول کېږي او یا دې هم داسې کلمې وي چې مانا یې څه ناڅه بدله شوې وي، ټولې کلمې چې په دې شعر یا نظم کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارېدلي، اوس هم په همغه پخوانۍ بڼه ژوندي او کارېدونکي دي. ټولې پښتو کلمې يې کارولي، د نورو ژبو کلمې په کې نه شته، خو دا ټولې کلمې اوس هم په همغه پخوانۍ بڼه کارول کېږي، يوازې (ميرخی) هغه کلمه ده چې اوس په ژبه کې ډېره نه کارول کېږي او تر بابا هوتک وړاندې امير کروړ هم په خپل شعر کې کارولې ده.

د شکلي جوړښت له مخې دا نظم هم په هغو نظمونو کې راځي چې د بلې ژبې شعري يا نظمي قواعد پرې د تطبيق وړ نه دي، د خپلې ژبې پښتو ملي اوزانو سره سمون خوري، په اصطلاح د ولسي بدلو رنګ لري، ټول نظم (اوه بندونه لري)، هر بند يې څلور مسرې لري، د هر بند درې مسرې په خپل منځ کې قافيه لري او ځينې يې رديفونه هم لري، خو د هر بند څلورمه مسره يې په ټولو بندونو کې چې د کسر په توګه راځي، هغه يو شان ده. (پر کلي کور باندې مغل راغی)، همدا کسر چې تکراري او ټينګاري بڼه لري، د شعر مانا ته قوت ورکوي، وزن او مانا دواړه بشپړوي او د حماسي شعر وروستی قوت او هدف پوره کوي. له کسر پرته د ټولو بندونو هره مسره (۹) سپلابه لري، خو د کسر مسره ىې لس څپې لري. له کسر پرته د مسرو د څپو شمېر ددې سبب شوی چې نظم مشترک وزن پيدا کړي او د کسر مسره بيا ددې سبب شوې چې هم اهنګ او وزن راتاو کړي، په اصطلاح ويې تړي او هم پر هدف ټينګار وکړي. له محتوايي پلوه لکه چې دمخه اشاره وشوه دا يو حماسي شعر دی چې پر ملي احساساتو ولاړ دی او د همدې شعر په برکت يوه لويه سوبه د پښتنو په برخه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ ملکیار هوتک

د (۷۴۹هـ) حدود

شیخ ملکیار د بابا هوتک مشر زوی و او له خپله پلاره یې ادب، توره او مشرتوب په ارث وړی و، دی هم لکه خپل پلار د پښتو شاعر او هم د خپل قوم مشر و، د پلار تر مرګ وروسته یې د مشرتابه پګړۍ پر سر کړې وه.

دده د زیږېدو کال (۷۱۵هـ) دی د پلار د وفات پر وخت د (۲۵) کالو زلمی و، دی جسماً هم قوي او غښتلی پهلوان و له لسو سړو سره به یې یوازې مقابله کوله، د بابا هوتک تر وفات وروسته د ملي دفاع وظیفه هم دده پر غاړه لوېدلې وه او د مغولو د یرغلګرو لښکرو په مقابل کې د پښتنو ملي مشر ګڼل کېده.

ملکیار د کلات د (سېوري) په لتو کې له خپل قوم سره اوسېده او دا هغه ځای دی چې تراوسه هم هوتک په کې اوسېږي، ده په سیوري کې خپل قوم زراعت او ودانۍ ته راوباله، کاریزونه یې وکښل، نو مغولو چې ددې ځای زراعتي عمران ولیده، پر (سیوري) یې هم یرغل وکړ او د پښتنو مېنې یې ور ورانې کړې، دلته هوتک او د دوی مشر ملکیار مجبور شول، چې (مرغې)، (ږوب) او (وازې خوا) یانې د (سېوري) شاوخوا ته سره متفرق شي، خو ملکیار چې وطنپال، توریالی او پوهاند مشر و، د مغولو مخې ته ودرېده او له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی سره یې د خپلواکۍ جهاد جاري وساته، په پای کې پر مغولو بریمن شو او سیوری یې ببرته ونیو، دغه ځای یې بیا ودان کړ. دا کورنۍ د ترنک په ورشوګانو کې تراوسه لا هم شهرت لري، د ملکیار تره چې د بابا هوتک ورور و، (توخی) نومېږي او د (توخي) زوی ((نور بابا)) هم د ملکیار معاصر او ملګری و. دوی لکه خپل پلرونه روحاني ژوند هم درلود او تل په پښتنو کې په صلاح او تقوی مشهور وو او په پای کې تر (۱۰۰۰هـ) وروسته د توخي له کورنۍ څخه سلطان ملخی مشهور مشر راووت، چې د اورنګزېب معاصر دی، خو د بابا هوتک له پښته هغه مشهور ملي قاید او ازادیخواه پښتون پیدا شو، چې مور یې حاجي میرخان نیکه (میرویس خان) بولو او ده د (۱۱۲۰هـ) په حدودو کې د پارس د صفوي کورنۍ له اسارته خپل قوم وژغوره، په کندهار کې یې د پښتنو د استقلال بیرغ لوړ کړ او وروسته دده اولادې تر اصفهانه پاچاهي وکړه.

پټه خزانه د ملکیار په باب دا نقلونه لیکي:

((یوه ورځ ملکیار بابا د خپل تره توخي کور ته ولاړ او د خپل تره زوی ((نور بابا)) یې ولید، چې غشی تېره کا، ملکیار ځنې پوښتنه وکا، چې تربوره دا څه کړې؟ هغه ویل: د مغولو په جګړو کې ستا ملاتړ یم، ملکیار بابا دعا وکړه ورته، چې تربوره! اتل سوبمن اوسې، وایي، چې هر وخت به نور بابا په جګړه کې بری موند او ماته یې د هېچا په یاد نه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسې نقل کا، چې یوه ورځ د مغولو تاړاک پر سیوري راغی او هغه وخت د ملکیار بابا په کلا کې څوک نه وو، پرته له ښځمنیو نور بابا چې خبر سو ژر یې ځان هغه کوټ ته ورساوه او په یو تن یې مغول وشړل او ډېر یې مړه کړل، دا ټول د ملکیار بابا د دعا برکت و...)) (۵۱: ۱۶)

له دې روایاتو څخه دې کورنۍ او د ملکیار شخصیت ته د پښتنو د ذهنیت او فکر نسبت ښکاري چې خلکو په څه احترام ورته کتل او دده مقام یې څومره لوړ ګاڼه.

د ملکیار شعرونه:

داسې ښکاري چې ملکیار د مینې ډک زړه درلود او د عشق او مینې پر لار یې قدم واهه او کله کله به یې عشقي سندرې هم ویلې. پټه خزانه دده یوه داسې عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري او خاص د یوه ساده او عشقي پښتني فکر ښکارندویي کوي، داسې سندرې د پښتو په ولسي شعر کې خورا ډېرې دي او په یوه خورا مست او طنان غږ ویلې کېږي، چې د پښتنو د مخصوصو الحانو او موسیقۍ یو خوږ ترنم او لحن دی.

ملکیار د طبیعت په سپېځلې لمن کې دا عشقي سندره د رود پر غاړه د سپینې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولې ده، دده خطاب څپاند رود او ډک سین ته دی چې دده او محبوبې ترمنځ حایل شوی دی د مینې اور ده ته قرار نه ورکوي او دی داسې تصور کوي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اور ځکه چې ډېر تېز دی، نو د سين څپې ، توپان او د سېل زيږې اوبه به وچې کړي.

د سين پرغاړه ناست دی، نه شي تېرېدلای، نو د محبوبې کلي ته د سپوږمۍ په ذريعه خپل احترام وړاندې کوي او په پای کې دې څپانده سېل ته د مينې به قوت خطاب کوي او ترې اوړي.

د ملکيار دا د عشق شپه او د مينې ويناوې د پټې خزانې خاوند داسې نقل کوي:

((هسې نقل کا ، چې په سنه (۷۴۹هـ) کې په پسرلي ترنک ډېر ډک شو ، په سختو نېزو او په يوه مياشت يې چړ ونه موند او خورا ډک غاړې غاړې بهېده، ملکيار بابا چې د ترنک څنډو ته راغی هسې سندرې يې ويلې.)) (۵۱: ۱۴)

ترنک بهېږي	ترنک بهېږي	غاړې تر غاړې
	زما زړګی خو	
	خپل لالی غواړي	
که روده روده	د ترنک روده	خاوند دی وچ کا
	چې زړګی مومي	
	زما خپله سوده	
که نېز دی نېز دی	نېز د ببلتون دی	زړه نېزه وړي
	په وير ژړلی	
	په غم زبون دی	
که اور دی اور دی	په زړه يې اور دی	دا اور به وچ کا
	د وير نېزونه	

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ډېر په زور دی

نـمنځه یــوســه	سپیني سپوږمیــه	ورتــه ووایــه

چې ترنګ ټال کړم

ستا له خولګیـــه

که خړو خړو	اوبـــو سوان کړئ	ببېل

ملکیار دی

پـــاتـــې له یار دی

سوب یـــې جانان دی.

شننه او ارزونه:

له لغوي پلوه دا شعر لـه نږه پښـتو کلمـو څخـه رغېـدلی، د بلـې ژبې کلمه په کې نـه شـته، ځینـې کلمـې یـې داسـې دي چـې اوس یـې ځینو تـه مانا ډېره څرګنده نه برېښـي، نېـز (سـېلاب) چـړ (د اوبـو هغـه وروستۍ برخه چې اوبه په کې په تېـزۍ سـره راځـي)، سـوده (ډاډ او اطمینان)، نېزه وړی، د سېلاب خس و خاشاک)، سـوان، (سـهولت او رعـایـت)، سـوب (حاضـر) چـې اوس پـه ژبـه کـې ډېـر زیـات نـه کـارول کېږي، په تېره بیا سوده او سوان.

لـه شـکلي پلـوه هـم دا یـوه ځـانګړې ولسـي بدلـه ده چـې خپلـه د پښـتو شعر وزن او اهنګ لري او د پښتو د خپلو قواعدو تابع ده.

ټول شپږ بندونه لري، هر بند یې پنځه مسرې، د سر د لومړي بند دریمه او پنځمه مسـره یـې مشـترک اهنـګ لـري، د سـر لـومړۍ دوه مسرې یې خپلمنځي قافیه لـري. پـه حقیقـت کـې یـوه مسـره دوه ځلـه تکرارېږي. د دویم او دریم بند لـومړۍ دویمـه او پنځمـه مسـرې بیـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل منځ کې هم قافیه دي، پنځم او شپږم بند بیا له نورو سره یو څه جزیي توپیر لري، لنډه دا چې دا داسې یوه ولسي بدله ده چې د پښتو له ځانګړې موسیقۍ سره اړخ لګوي او د نورو مقیدو قافیوالو وزنونو کوم خاص فورم پرې د تطبیق وړ نه دی. له محتوایي پلوه یوه عشقي بدله ده چې د طبیعي مینې اظهار په کې له ورایه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر زمینداوري

د (۷۸۰هـ) حدود

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي وایي: ((اکبر زمیندواری د پښتنو له نوم ورکو شاعرانو څخه دی، چې دده اثار هم ورک دي او یوازې یو څو پاڼې یې په زمینداور کې ما میندلې وې چې دا نوم ورکی شاعر د هغو پاڼو په مرسته وپېژندل شو.)) (۱۳: ۵۵۲)

لکه تاسې چې تر دې وړاندې په بېلابېلو برخو کې ولوستل، (داور) زموږ د وطن یو معروف ولایت او ډېر عمر د اسلام له پیل څخه بیا د مغولو تر تاړاکه د مدنیت او ثقافت مرکز و مشهور ښارونه یې لرل او (اکبر) هم په دغه ځای کې زېږېدلی و.

دا شاعر هم د مغولو د دورې په پیل کې ژوندی و او د هغو شاعرانو له مخکښانو څخه دی چې دوی په خپلو اشعارو کې د مغولو له تاړاکه شکوې کړې دي، یا یې د هغو مظالم لیدلي دي. دی په یو بیت کې هسې وایي.

د مـغلو تمر هسې پـــه اور وسوم

چې به هېر په دې ماتم زمینداور کړم

له دې بیته ښکاري چې دی د (ګوډ تیمور) معاصر دی، ځکه چې (تمر) د تیمور پخوانۍ املا ده او دې پاچا له (۷۷۱- ۸۰۷هـ) پورې سلطنت کړی دی، نو د اکبر د ژوندانه عصر هم په دغو کلونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷۸۰هـ) حدودو کې تړاکلای شو، ځکه چې امیر تیمور په (۸۰۰هـ) د افغانستان نور ځایونه ونیول او له کابله یې د هند خواته حرکت وکړ.

د اکبر شعرونه:

د اکبر ډېر لږ اشعار د زمانې له انقلابه خوندي پاتې دي، یوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ باور کولای شو، چې دی د دېوان خاوند و او په شعر کې یې غزل او مثنوي موږ ته پاتې دي. اکبر که څه هم په عروضي ډول لکه پارسي غزلیات ویلي دي، خو په ملي وزن هم دده د شعر یو څو نمونې شته او دده دغه مخصوص ډول پښتو اشعار او نور عروضي غزلیات دواړه سلیس او خواږه دي. په دې مثنوي کې اکبر د مینې د دنیا ډېر نازک حالونه او احساسات تصویر کړي دي:

مثنوي

زه عاشـــــق یـــــم یـــــار هـــــم نیـــــز
نـــــور څـــــه نـــــه لـــــرو تمیـــــز
یـــــو پـــــر بلـــــه عاشـــــقان یـــــو
پـــــه خپـــــل عشـــــق کـــــې صـــــادقان یـــــو
یـــــو پـــــر بـــــل پســـــې رنځـــــور یـــــو
چـــــې نـــــږدې نـــــه یـــــو مهجـــــور یـــــو
عشـــــق کـــــه ښـــــه دی کـــــه بـــــلا دی
پیـــــدا کړی زمـــــوږ مـــــولا دی
کـــــه ږغ نـــــه کـــــا عاشـــــقان څـــــوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

مره سي دوی پر دا جهان څوک
خو به دواړه شهیدان وي
که رښتیني مسلمان وي
زه که مخ په اوښو سور کړم
زړه کباب صورت تنور کړم
لایق دا چې زه وکړم
څه تهمت به پر یار نه کړم
ولې هرځای زه بېلتون کړم
بیا د سرو اوښو، رژون کړم
هم اشنا خوار کړم هم ځان
بیا تهمت کړم پر دوران
که نژدې که پر هېواد یم
زه دده په خیال و یاد یم
چې غه ښه دیدن یې یاد کړم
په تش خیال یې خاطر ښاد کړم
زه چې ژاړم مراد مې دادی
چې اشنا له ما جلا دی
که موږ بیا سره خوشحال سو
چې محکوم زموږ وصال سو
زه د یار سم، یار مې خپل سي
زه بلبل سم، یار مې ګل سي
په سپین مخ باندې تپېږم
چې دی خاندي تري جاربږم
د لیدو شربت یې نوش کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

غم د هجر فراموش کړم
سره کښېنو په خندا سو
په دا تېر احوال ګویا سو
چې تېر سوي په هجران دي
خوشال شوي غمازان دي
له غه پسه به صحبت کړو
زده زړونه به راحت کړو
چې غماز پاخي له میانه
همنشین شم له جانانه
چې غماز له میانه دور سي
نور که شپه وي هم به نور سي
ولې یار زما خواهان دی
بیا په عشق کې پهلوان دی
ډېر نفرت کا له غمازه
رب دې دی کا سرفرازه
زه هر څو چې باندې چور یم
خو دده په پند مامور یم
که زلمی دی خو عاقل دی
بیا د عشق په کار کامل دی
تر ما زیات د عشق په کار دی
هم معشوق هم مینه دار دی
خو په خپله ترې جلا شوم
مدام سر په واویلا شوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

په دې مثنوي کې اکبر د عشق او مينې هغه نازک او خوندور حالونه تصوير کړي دي، چې عاشق او معشوق دواړه يو له بله سره غواړي، يوه د انجذاب او ايتلاف قوه په ټولو کايناتو کې ساري ده، چې عارفان هغه عشق بولي او نور پوهان يې د جاذبې په نامه يادوي.

د کايناتو په اتومي ذراتو کې، چې دا عالم ځنې جوړېږي، يوه قوه پرته ده چې تل دوی سره نښلوي، دغه قوه په انساني افرادو او بيا په اجتماعاتو کې هم تاثير لري، عارفان له دغه تجانس او مجاذبې څخه چې ((عشق)) يې بولي، دا نتيجه اخلي چې بدن او مواد خو په مادي دنيا کې يو له بله علاقه سره لري او يو بل غواړي، خو د انسان ((روح)) تر مادي لوړې ی‌وې بلې مرجع ته ميل کوي، ولې چې دا ((روح)) په ابتداء کې هم له هغې خوا راغلی دی.

اکبر په خپله مثنوي کې دا خبره چې عشق په حقيقت کې معشوقه او جذب يوه مجاذبه ده، په ښه ډول ادا کړې ده او د روم له مولانا سره همغاړې شوی دی، چې وايي:

زه چې ژاړم مراد مې دادی
چې اشنا له ما جلا دی

ځکه چې مولانا هم هره ژړا او ناره په ((ازجدائی ها شکايت ميکند)) تعبير کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر زمینداوري دا شعر لکه څنګه چې یادونه وشوه په مثنوي فورم کې ویل شوی دی. دا په واقعیت کې په پښتو کې لومړنۍ مثنوي وه چې تر دې دمه لاسته راغلې ده. البته تر دې وړاندې هم داسې نظمونه شته چې مثنوي فورم ته نږدې دي، لکه د بېټ نیکه مناجات خو پوره او کره مثنوي همدا ده چې زمینداوري ویلې ده. په دې مثنوي کې له لغوي پلوه د دري او عربي ژبو دواړو خپل خپل تاثیرات شته دي. په دې مثنوي کې (نیز، جهان، دوران، دیدن، مراد، نوش، فراموش، ګویا، غماز، میان، خواهان، سرفراز، چور، دوران، مامور، همېش) او ځینې نورې دري کلمې دي. (په خپله مثنوي، عاشق، تمیز، عشق، صادق، مهجور، شهید، محکوم، وصال، هجر، نفرت، عاقل، کامل، معشوق) او ځینې نورې بیا عربي کلمې دي.

پښتو، دري او عربي د درې واړو ژبو کلمې چې په دې مثنوي کې کارېدلي دي، داسې کلمې په کې نه شته چې اوس دې په عادي محاوره کې له دورانه غورځېدلې او یا دې متروکې شوې وي، بلکې ټولې هغه کلمې چې په دې نظم کې کارېدلي هغه اوس هم په ورځنۍ ژبه کې کارېږي.

د مثنوي فورم چې هر بیت یې خپلمنځي قافیه لري، ردیف په کې اختیاري دی او د بیتونو وروستنی برید یې هم قید نه دی، دا ټول قوانین پر دې نظم د تطبیق وړ دي. له محتوایي پلوه دا د مینې او عشق یوه مثنوي ده چې مرکزي او یا هم ټوله محتوا یې همدا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

میني او محبت خبرې دي، نور ټولنیز، سیاسي، مذهبي او نور مسایل په کې نه دي داخل شوي. یانې دا چې په لنډیز سره ورته یوه عشقي مثنوي ویلای شو.

د اکبر له حیات او احواله موږ نه یو خبر، خو یوازې له یو څو شعرونو څخه دده د فکر ډول معلومېږي او ښکاري چې د خپل عصر یو ادب پوه سړی و او هغه ادبي تمایلات او ذوقونه چې دده په عصر کې وو، ده ته ښکاره شوي وو او همدارنګه په دغو ادبي جریاناتو کې یې مخصوصاً د پښتنو شاعرانو روحي میلان او ذوق هم ساتلی و، چې دده له دغې خورا مستې پښتو بدلې څخه ښکاري:

زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د ببلتانه د تورو جنګ لره ځم
زه اپوته یم په هجران سره قرار نه لرم
هجر مې اوږد شو د وصال د امید کار نه لرم
ببلتون په خوله راکړې څپېړې زه لا عار نه لرم
و ام د معشوق پر سینه پروت زه تور لونګ لره ځم

***

ځینې یې ولې څوک عاشق څو رنګ په توري کاندي
پر خوار مین د شها هومره هورې ژورې کاندي
بې نیازه نکا چې پلو له مخه لیرې کاندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې راوپاخي په اخلاص چې خپل څو رنګ لره ځم

***

اول خو ته نجلۍ په عشق باندې اقراره شولې
اور دې راپورې کې نور کښېنستې قراره شولې
هېڅ ګفتګوی له عشقه نه کوې بېزاره شولې
یو وار خو وایه قرار چې د یار څنګ لره ځم

د اکبر زمیندا اوري په دې بدله کې هم داسې لغتونه نه دي کارېدلي چې هغه دې اوس متروک شوي وي. یوازې اپوته (پرېشان) او ځو رنګ (زخمي) په اوسنۍ محاوره کې کارېږي.

د عربي او دري ژبو کلمې په کې هم کارېدلي (معشوق، هجر، قرار، وصال، اخلاص، عار، عاشق، قرار) او ځینې نورې عربي کلمې دي. (امید، بی نیاز، ګفتګوی، بېزار) یې دري کلمې دي.

دا بدله هم په هغو فورمونو کې نه ده ویل شوې چې ډېر زیات معمول دي. د پښتو ولسي ادب له نورو بدلو سره ورته ده. البته بدلې هم داسې نه دي لکه د غزل او مثنوي او یا نور فورمونه چې تر ډېره حده ثابت شکلونه لري.

دا بدله درې بنده لري، د سر بند یې شپږ مسرې او دوه نور بندونه یې هر یو څلور مسرې لري. د سر لومړی بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري چې په حقیقت کې مطلع ګڼل کېږي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې مسرې نورې يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري او وروستۍ يا شپږمه مسره يې بيا د مطلعې قافيه تعقيبوي. په نورو دوو بندونو کې بيا د هر بند درې مسرې په خپل منځ کې ګډه قافيه جوړوي او د څلورمې مسرې قافيه يې بيا د مطلع د قافيې تابع ده. هر بند يې په خپل منځ کې ځانګړې رديفونه هم لري.

ددې بدلې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی، يانې دا چې هره مسره يې (۱۵) (۱۵) څپې ده. همدا څپيز خجيز جوړښت د مشترک وزن او اهنګ د ټينګښت سبب شوی دی. له محتوايي پلوه د زميندارورې دا بدله هم د هغه د مثنوي په شان عشقي محتوا راټولوي او انځوروي.

اوس راځو د اکبر زميندواري دوو غزلونو ته!

د خپـــل ځـــان لـــه حيرانـــۍ څـــه ويـــل کـــړم
د عشـــق ويـــر بـــه تـــل پـــه خپلـــه پټـــول کـــړم
مـــا مـــدام لکـــه بـــورا پـــر ګلـــو ګښـــت کـــړ
اوس بـــه ځـــم پـــه ســـر تـــور ســـر فـــراق د ګـــل کـــړم
د غمـــاز لړمـــون بـــه زه پـــه لمبـــه کښـــېږدم
ځينـــې هېـــر بـــه د يـــار بـــزم ګـــل او مـــل کـــړم
زمـــا د يـــار د مينـــې اور پـــه زړه کـــې بـــل دی
زه بـــه ســـر او مـــال ښـــندم ديـــد بـــه حاصـــل کـــړم
د بېلتـــون لـــه ويـــره ژاړم اوښـــکې وينـــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه «اکبـــر» پـــر خپـــل اشـــنا د ســـر ښـــندل کـــړم.

***

چـــې مـــدام زه ســـتا و مـــخ وتـــه نظـــر وړم
د ښېلتـــون لـــه بیـــرې زړه زېـــر و زبـــر وړم
کـــه پـــه مـــا دې حکـــم وشـــي چـــې خـــادم شـــه
دغـــه ســـتا د نغـــري ســـور انګـــار پـــر ســـر وړم
چـــې جمـــال پـــه مهـــر او مینـــه راښـــکاره کـــې
شـــین تـــوتي شـــم پـــه هـــوا د مینـــې پـــر وړم
چـــې ګفتـــار دې پـــه ښـــه مینـــه راتـــه وســـي
نـــو بـــډای ســـم کـــوټې کـــوټې دُر ګـــوهر وړم
کـــه مـــې وژنـــې کـــه مـــې پېـــرې رضـــا ســـتا ده
ســـتا و غشـــي تـــه مـــدام موخـــه ځیګـــر وړم
چـــې جمـــال دې پـــه هجـــران کـــې را پـــه یـــاد شـــي
هغـــه دم پـــه تصـــور شـــمس وقمـــر وړم
ســـتا د تـــورو ځنـــو خیـــال هســـې طویـــل دی
تـــل پـــه زړه کـــې دغـــه فکـــر زه «اکبـــر» وړم

د اکبـر زمینـداوري دا دواړه غزلـې د فـورم او محتـوا دواړو لـه پلوه د غزل په تول پوره دي. په لرغونې دوره کې موږ ځینې داسې ببلګې لرو چې یا د شکل له پلوه غزل ته ورته وې او یا هم د محتوا له پلوه خو داسې ببلګې نه وې چې د شکل او محتوا دواړو له پلوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې د غـزل پـه تـول پـوره او کـره وخېـږي. د اکبـر دا دواړه غزلـې دا ځانګړنې لري.

د غزل شکلي تعريف دا دی چې مطلع او مقطع ولري، يانې د سر بيت يې په خپل منځ کې ګډه قافيه ولري او د نورو بيتونو د هر بيت دويمه مسره يې په قافيه کې د مطلع قافيه تعيب کړي، رديف په کې اختياري دی، خو که مطلع کې يوځل راوړل شو، نو پـه نـورو مقفی مسرو کـې يـې راوړل حتمي کېږي. دا دواړه غزلې رديفونـه لـري، د غزل د بيتونو شمېر له (۵) څخـه تـر (۱۵) پـورې اټکـل کېږي، د اکبـر زميندا وري لومړی غزل (پنځه) بيته او دويم يې (اوه) بيتونه لري. پـه لومړي غزل کـې (ويـل، پټول، ګـل، مـل، حاصـل او ښندل) د قـافيې کلمې دي، (کړم کړم) يې رديف دی او پـه دويـم غـزل کـې بيـا (نظـر، زبر، سر، بر، پر، ګوهر، ځيګر، قمبر او اکبـر) د قـافيې کلمـې دي، (وړم وړم) يې رديف دی.

د لومړي غزل د مسـرو د څپـو شمېر يـې (۱۲) (۱۲) دی او د دويـم غزل د مسرو شمېر هم (۱۲) (۱۲) څپې دی، له لغـوي پلـوه پـه لـومړي غزل کـې (مدام، بـورا، غمـاز، مـل، ديـد) دري کلمـې دي او (عشـق، فراق، بزم، حاصل) عربي کلمې.

پـه دويـم غـزل، کـې (مـدام، زېـر و زبـر، مهـر، پـر، ګفتـار، دُر او ګوهر)) دري کلمې او (تصور، شمس، قمر، خيال، طويل، فکر او په خپله اکبر) عربي کلمې دي، څرنګه چې ددې شعرونو فورم هم د غزل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی او محتوا يې هم تغزلي او غنايي مسايل دي، نو ځکه دېته د غزل د معمول تعريف له مخې پوره غزلې ويلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان بهلول لودي

(واکمني ۸۵۵هـ، ۸۹۴هـ وفات)

ددې کتاب په يوه برخه کې مو د لوديانو د کورنۍ په باب لنډه رڼا واچوله، چې دې کورنۍ تر غزنوي سلطنت دمخه په ملتان کې پښتو ژبه او پښتني ثقافت خپور کړی و، که څه هم هغه کورنۍ د سلطان محمود په لاس له منځه لاړه او د (۴۰۱هـ) په شاوخوا کې يې واکمني ختمه شوه، خو د لودي قوم بقايا په هند کې وه او له دوی څخه ډېر حربي مشاهير راووتل او پر (۸۵۵هـ) کال بيا له دې لوديانو پښتنو څخه ابوالمظفر بهلول شاه د پښتنو د سلطنت اساس کېښود او هغه رڼايې بيا خپره کړه چې څلور نيمې پېړۍ دمخه د لوديانو د واکمنۍ په ړنګېدو سره پټه شوې وه.

د هندوستان په پاچاهانو کې يو معروف سړی (خضر خان) د ملک الشرق ملک سليمان زوی دی، چې پر (۸۱۷هـ) کال د ډهلي پر پاچاهي کېښناست او دده له کورنۍ څخه څو تنو تر (۸۴۷هـ) پورې پاچاهي وکړله، چې دوی (خضر خانيه پاچاهان) بولي، د خضر خان زوی (معزالدين مبارکشاه) پر (۸۷۴هـ) کال پر تخت کېناست، څرنګه چې دا کورنۍ له پښتنو پاچاهانو سره محشوره او هم د پښتنو د مځکې خلک وو، نو د دوی په سلطنت کې پښتنو او په تېره بيا لوديانو ډېر اعتبار درلود او ملک سلطانشاه لودي د مبارکشاه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمانه کې د سرهند امیر و او د دغه پاچا له خوا پر (۸۳۱هـ) د ((اسلام خان)) په نامه هم مخاطب او سرلوړی شوی و او له مشهورو خلکو څخه ګڼل کېده. د سلطانشاه (اسلام خان) ورور ملک کالا (کالو) نومېده، چې دی هم لکه خپل ورور د عصر له مشهورو سپه سالارانو څخه و، په مبارکشاهي عصر کې یې په اکثرو جګړو کې برخه لرله او یو مشهور سړی و. دده زوی ملک بهلول هم له خپل پلار او اکا سره وروزل شو، څرنګه چې سلطانشاه لودي ډېر پلوی امیر او په هند کې د غټ ځواک خاوند و، نو ده خپل وراره ملک بهلول ښه وروزه او تر خپل مرګ وروسته یې په هند کې پرېښود.

ملک بهلول زړور، مدبر او پوه پښتون و، د اکا تر مرګ وروسته یې استقلال وموند او د هند پښتانه یې سره راغونډ کړل، دوی ته یې د لودیانو تېر شوی شوکت ور په یاد کړ او ویې غوښتل چې بیا د لودي سلطنت مشال روڼ کړي، لومړی ده د پښتنو په ملګرۍ سرهند او ټول پنجاب ونیول، وروسته یې ډهلی هم فتح کړ او د (۸۵۵هـ) پر ربیع الاول یا محرم کې د هند پر پاچاهۍ کېناست او پښتانه سرداران لکه قطب خان لودي، دریا خان لودي او نور یې د ځان ملګري کړل او د هند هرې خواته یې ښکاره فتوحات وکړل، دی د سلطنت پر وخت (ابوالمظفر بهلول شاه) بلل کېده، تر (۳۸) کالو سلطنت وروسته په ډهلي کې (قصبه جلالي) ته نږدې پر (۸۹۴هـ) وفات شو او تر ده وروسته یې زوی (سلطان سکندر) پرځای کېناست او دې کورنۍ تر (۹۳۲هـ) پورې په هند کې پاچاهي کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان بهلول لودي شعر:

سلطان بهلول لودي، لکه د توري او تدبير خاوند چې و، دغسې يې ادبي ذوق هم درلود او کله کله به يې شعر هم وايه، دده په دربار کې به په پښتو خبرې او مشاعرې کېدې او دا لودي سلطان لکه خپل اسلاف (د ملتان لوديان) د پښتو ژبې شاعر هم و او دده یو شعر د پټې خزانې مولف ضبط کړی او دده احوال يې هم داسې کښلي دي.

((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول د ملک کالا زوی و، په هندوستان يې د سلطنت لوا هسکه کړه او دغه ملک له لودي طايفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبر سلطنت کا په هند کې، ملک بهلول په سرهند د اسلامخان تر وفات راهيسې استقلال وموند او تر جنګونو په وروسته يې پر دهلي خطبه او سکه ووهله، پاني پت، لاهور، هانسي او حصار او تاګور يې د ملتان تر څنډو پورې ونيول او د هندوانو د راجګانو سره يې سخت جنګونه وکړل او اته دېرش کاله يې پر هندوستان سلطنت وکا او ډېر عادل او عالم پادشاه و په (۸۹۴هـ) کال وفات شو، لکه چې وايي:

به هشت صد و نود چهار رفت از عالم

خديو ملک ستان و جهانکشا بهلول

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان بهلول علیه الرحمه وفات په تبه د جلالي په قصبه کې و...)) (۵۱: ۷۶)

تر دې وروسته د پټې خزانې مولف د محمد رسول کلاتوال د بیاض په حواله لیکي چې خلیل خان د سلطان بهلول د دربار شاعر یوه پښتو رباعي د سلطان په ستاینه کې ویلې وه، چې دغه رباعي به وروسته د خلیل خان په احوال کې راوړل شي، وایي چې سلطان هغه رباعي واورېدله، په ځواب کې یې دا رباعي سم له لاسه وویله:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګوره اورېځې د داد، له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

تاسې چې وروسته د خلیل خان رباعي هم ولولئ، د سلطان بهلول د ارتجالي شعر کمال به درته معلوم شي، علاوه پر ادبي ښېګڼو له دې یوې رباعي څخه موږ ددغه پښتانه سلطان فکر هم څرګندولای شو، چې ده د مملکت د ودانۍ او عمران فکر درلود او په انصاف او عدالت یې حکمراني کوله.

سلطان بهلول د پښتنو د لودي ټبر د شوکت او لوړتیا داستان دویمه پلا تازه کړ او هم دی د پښتو ژبې مربي، شاعر او ادیب و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په خواشينۍ سره چې نور اثار يې ورک دي او يوازې يوه رباعي يې د يوې يتيمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو.

شننه او ارزونه:

که څه هم له سلطان بهلول لودي څخه يوازې همدا يوه څلوريزه تر موږه رسېدلې، خو له دې يوې څلوريزې څخه هم د هغه د شاعرۍ شعري قوت او کمال ښکاري. يو څوک چې تر دې وړاندې شعري تجربه، قريحه او پانګه ونه لري او پر شعري مهارتونو واکمن نه وي، هغه هېڅکله سم له لاسه داسې حلوريزه نه شي ويلای چې هم د ې له حال سره مناسبه وي، هم دې د شاعرۍ ماضي انځور کړي او هم دې شعري ښکلا ولري.

له لغوي پلوه دې څلوريزې کې، (دُر او جهان) دري او (زيب، عدل او ملک) عربي کلمې دي، نور شعر له پښتو کلمو څخه رغېدلی، ځينې نږه پښتو کلمې چې اوس نه کارول کېږي هم په دې شعر کې خوندي دي، لکه ((راسه، خول)) اوس نه کارول کېږي. په نورو ګڼو رواياتو کې هم د بهلول لودي د پښتو پالنې او عدالت کيسې راغلي دي. د سلطان بهلول لودي په باب په (تاريخ داودي) کې راغلي: ((گويند روزی که بر تخت نشست در ان هفته برای نماز حاضر شد. ملا قادن که يکی از اکابر ان شهر بود، برای خطبه خواندن بر منبر بر امد، خطبه به اتمام رسانيد وقت فرود امدن گفت: سبحان الله عجب قومی پيدا شدند نمی دانم پيرو دجال در ايشان باشد زبان ايشان اينست که مادر را مور می گويند و برادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

را ورور می گویند ودیه را شور می گویند و سیاه را تور می گویند و دیگر را نور می گویند. در این گفتن سلطان بهلول رومال را بر لب گرفته تبسم کنان گفت: ملا قادن بس کن که ما هم بنده گان خدایم.›› (۱۳۴: ۶۰- ۱۳۵) یانې په ډېر سړیتوب او اوسېله یې پوه کړ. نو په پښتو شعر ویل له پښتو سره د هغه د مینې څرګندونه کوي. د فورم له مخې دا نظم یوه څلوریزه یا رباعي ده، چې د هغې ټول ارکان یې پوره کړي، رباعي همغه ډول فورم دی چې څلور مسرې ولري، د سر دواړه مسرې یې قافیه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې هم د مطلعې قافیه تعقیبوي، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي، قافیه په کې حتمي او ردیف په کې اختیاري دی. په دې رباعي کې (راسه، پاسه، لاسه) د قافیې کلمې او (سه سه) یې مشترک غږونه دي، ردیف نه لري، هره مسره یې لس لس څپې ده. د رباعي محتوا د سلطان تېر عدالت او د راتلونکي لپاره نېک عزم ښکارندویي کوي او د یوه هوډمن واکمن نېک تکل څرګندوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیل خان نیازی

د (۸۹۰هـ) حدود

نیازي د پښتنو یوه قبیله ده چې د لودیانو یوه پښه شمېرل کېږي، دوی له لودیانو سره یوځای په هند کې خپاره شوي دي. په افغانستان کې هم په بېلابېلو سیمو لکه کندهار، غزني، کابل، لغمان پروان، کندوز او نورو سیمو کې اوسېږي. له دوی څخه هم په هند کې مشهور جنګیالي او مشران راوتلي دي، د لودیانو او سوریانو په دوره کې یې ډېر مشاهیر درلودل، مثلاً (هیبت خان نیازی) د شېرشاه سوري په وخت کې د ((اعظم همایون)) په خطاب د لاهور حکمران و، نیازیان د لودیانو او سوریانو غښتلي ملګري وو او تراوسه یې هم بقایا په هند کې شته. له دې قبیلې څخه یو تن هم معتمد او ادیب و او پټې خزانې دده یو مدحیه رباعي راوړې ده، پټه خزانه وایي:

((محمد رسول کلاتوال په خپل بیاض کې هسې کښلي دي، چې: په هندوستان د برسات په موسم خلیل خان نیازي هسې رباعي انشا کړه او د سلطان بهلول پادشاه په مخه کې یې وویله)) (۵۱: ۷۸) ، دا رباعي په دې ډول ده:

خړې وربځې ژاړي له پاسه

کوېله رېغ کا، بېلتون له لاسه

یه هغه لوني ګوهر په خول ستا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مرحبا که ستا ، زموږ مواسه

د خلیل خان ددې رباعي په ځواب کې پښتون شهنشاه هغه رباعي ویلې ده، چې دمخه دده په احوال کې راغله. په خواشینۍ سره چې د خلیل خان نور اثار زموږ لاس ته نه دي راغلي او داسې ښکاري، چې د سلطان بهلول د دربار پښتون شاعر او د هغه ښه معتمد شخص و.

شننه او ارزونه:

په لوړه رباعي کې خلیل خان په ډېر ښه صورت د خپل ممدوح ستاینه د رجوع په صنعت کې کړې ده، لومړی د وربځې ژړا او د کوېلې د بېلتانه غږ بېانوي، بیا په دویم بیت کې رجوع کوي او د لومړي بیت مطالب نقض کوي، د ستاینې لپاره په بل رنګ هغه مقصد وایي. دده دا رباعي ددې سبب شوه چې سلطان بهلول لودي یې سم له لاسه ځواب ووایي، دا په واقعیت کې یو ډول مشاعره هم ده. په دې څلوریزه کې له (مرحبا) او (کویله) پرته نورې ټولې کلمې پښتو دي (مرحبا) عربي کلمه ده. (کویله) بیا په هند کې یو ډول خوش اوازه مرغۍ ده. (لوني) د پاشلو او ښورولو مانا ورکوي، (خول) تاج ته وایي او (مواس) ساتندوی ته. د محتوایي فورم له مخې دا په مدحیه یا ستاینزو شعرونو کې راځي چې شاعر په کې د خپل ممدوح توصیف کوي. د فورم له پلوه لکه څنګه چې یادونه وشوه دا یوه څلوریزه یا رباعي ده. (پاسه، لاسه، مواسه) یې د قافیې کلمې دي او ردیف نه لري. د مسرو د ځینو شمېر یې سره مساوي دی، یانې دا چې هره مسره یې (۱۰) څپې لري. که څه هم د سر لومړۍ مسره یې د اوسني تلفظ له مخې (۹) څپې ښکاري. خو کېدی شي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت په تېرېدو سره کوم لفظي بدلون په کې راغلی وي او یا هم د هغه وخت څپېز تلفظ په بل ډول وي. پر دې څلوريزې يا رباعي د رباعي فورم ټول شرایط د تطبیق وړ دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغون خان نورزی

د (۸۹۰هـ) حدود

نورزي د پښتنو يوه لويه طايفه ده، چې په فراه، هلمند، هرات، ارزګان او د هېواد په نورو سيمو کې اوسي او زرغون خان په دوی کې يو لوی جنګيالی او اديب سړی تېر شوی دی، د پټې خزانې مولف د دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) په حواله ليکي، چې زرغون خان اصلاً د نوزاد (زميندار) و او د قوم مشرتوب يې کاوه، په دغو وختو کې چې د ماورالنهر شيباني خان پر هرات او سيستان يرغل وکړ، نو زرغون خان د وطن له مدافعينو څخه ګڼل کېده او له يرغلګرو سره يې سختې جګړې کړې وې. زرغون خان پر (۸۹۱هـ) هرات، خراسان او عراق (پارس) ته سفر وکړ او چې شيباني خان پر سيستان راغی، نو زرغون خان له خپل قومه سره له وطنه دفاع کوله او خپله ازادي يې ساتله.

داسې معلومېږي، چې زرغون خان يو ملي قايد، د وطن ازاديخواه مدافع او جنګيالی سړی و، علاوه پر دغه د قلم او علم خاوند هم و، لکه د ازادۍ د جګړو پر ډګر چې په مېړانه درېده، دغسې هم د علم او ادب په ميدان کې پوخ شهسوار و، لکه پټه خزانه چې د دوست محمد کاکړ له روايته ليکي: زرغون خان خورا ډېر عمر ژوندی و او د نهايت ضعف او سپين ږيرتوب پر وخت په (۹۲۱هـ) د کندهار په دهراوت کې وفات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرغون خان دېوان او شعرونه:

زرغون خان د پښتو ژبې ښه شاعر او د دېوان خاوند دی، چې دده دیوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ) لـه (ملا ایوب تیمني) سره و او پر دغه کال چې دوست محمد کاکړ هرات ته تـه، هلته یې دا دېوان کتلی و، چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې او دغه سړي په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې له هغه دېوانه دا دوه یځ (مثنوي) نقل کړی دی چې د پټې خزانې مولف هم له هغه کتابه را اخیستی دی.

ساقینامه

ساقـي پـاځـه پیالـه راکـړه
مـرور یـار مـې پخـلا کـړه
اوبـه تـويې پـه لـمبو کـړه
اور مـې مـړ پـه دې اوبـو کـړه
پـسرلـی سـو غـونـچه ګـل کـا
زلفـې تـاوې د سـنبل کـا
بـلبلان شـور و فـغان کـا
کړېـدن پـه ګلسـتان کـا
زاهـد وځـي صـومعـې ځخـه
شـراب پیـري میخـانې ځخـه
هـر سـړی پـه میـو مسـت دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي
د غټولو ننداري دي
جهان ټول سور او زرغون سو
وچ راغه ښکلی ګلګون سو
سړي ټول شور و شعب کا
ياراني کاندي طلب کا
بهار وخت د ياراني دی
ښه موسم د پيماني دی
نو ساقي پاڅه بهار دی
نن ژوندون سبا رفتار دی
دنيا پاته موږ به ځونه
تورو خاورو کې به يونه
پيمانه ډکه له مى کړه
بزم تود په پيا پى کړه
چې يو دم سمه ازاد
ناښاد زړه مې سينه ښاد
ساقي پاڅه وقت د ګل دی
په جوش کې خم د مل دی
وقت د ميو د وېشو دی
د پيالو د ډکېدو دی
هغه څوک اوس د پېغور دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې جام تش و نسکور دی

مستان ګرځي په باغو کې
مستي کاندي په راغو کې
لاس په لاس دي ياراني کا
يو په بل ناز و نخرې کا
مجنون وصل له ليلا دی
د جمال په تماشا دی
نه غمجن سته، نه بېلتون سته
نه مهجور، نه ځيګرخون سته
تر تا وګرزمه راسه
ساقي يو ګړی پخلا سه
ما ته جام د رب ولور را
چې يو تش سي ډک يې نور را
اور مې بل د زړه په کور کړه
له هر چا هر څه يې تور کړه
چې بل څه نه وي الفت وي
ټول له مهر و محبت وي
ټول اخلاص وي او صفا وي
تياره ورکه سي رڼا وي
له زړه کم غش او دغل سي
جهان ټول له ګل او مُل سي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساقي ستا مهر مطلوب دی
نو بهار ځکه مرغوب دی

که ستا لور پېرزو نه وي
نو بهار به په څه ښه وي؟
خوند به نه کار رنګ د ګلو
بې مستیو، بې له مُلو
نه به بزم په شور تود سي
نه نغمې نه به سرود سي
نو ساقي پاڅه بهار دی
بزم تا له امیدوار دی
یاران ناست سترګې څلور دي
ستا د جام په امید نور دي
ته هم راسه عنایت کړه
بزم تود د محبت کړه
له سرو ملو څخه ډک جام کړه
د یارانو یې انعام کړه
چې سوړ بزم په مې تود سي
د رندانو غوږو سرود سي
د جهان ویر و غم هېر کا
یو دم ښه په عشرت تېر کا
چې په مخ کې مو بېلتون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

د زرغون خان د ساقينامې دغه مثنوي، د نهمې هجري پېړۍ له هغو اثارو څخه ده، چې له پارسي سره په ښه ډول د پښتو ژبې اختلاط ښکاره کوي. په دغه پېړۍ کې هغه پښتانه چې په سمو او ښارو کې يې ژوند کاوه، په پوره ډول د پارسي ادب تر اثر لاندې راغلي دي، لکه دا مثنوي چې ګڼ شمېر پارسي او عربي کلمې لري، دغسې هم تخيل او د شاعر د ادا طرز او د کلام نوعيت هم تر يوه حده پارسي ته ورته دی او په دغو وختو کې چې کوم ادبي جريان په منځنۍ اسيا او خراسان کې و، دا ساقينامه يې ښه استازولي کولای شي، د پارسي ژبې په پخوانيو شاعرانو کې مخصوصاً له غزنوي دورې څخه ياني د (۴۰۰ه) له حدودو، بزمي اشعار او خمريات ډېر شوي دي، اکثر شاعران لکه عنصري، منوچهري، عسجدي او نور د خپلو قصايدو تشبيب او نسيب په بزمي او خمري مضامينو سره کوي، وروسته (سنايي) او نور متصوف شاعران د عرفان په کټوريو کې د وحدت شراب څښي او دا نشه او کيف په عرفاني ډول په خپلو اشعارو کې نغاړي.

دا عرفاني کيف په ډېرو بزمو کې د ميو او رنګينو جامونو په نشه هم اوړي او دغسې خمري اشعار په مثنوي کې په ښه ډول ځای مومي (نظامي ګنجوي) ډېرې ساقينامې لري، (عمر خيام) په خپلو رباعياتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د خمري اشعارو يوه ډېره ښه نمونه دنيا ته پرېږدي، په پای کې په مثنوي سبک کې(ساقي نامه) ويل يو بېل فن ګرځي، په پارسي ادب کې يو مخصوص رنګ مومي او شاعران يې تقليد کوي.

عبدالنبي فخر الزماني چې د پارسي ژبې ساقي نامې يې سره يوه ځای کړې دي (۱۰۲۸هـ) يو غونډ کتاب يې د (ميخانې) په نامه ځنې ترتيب کړی دی او د نظامي، عراقي، خسرو دهلوي. خواجو، حافظ، جامي او نورو پارسي شاعرانو ساقي نامې سره يوځای کوي، چې ځينې له دغو ساقي نامو بېل بېل کتابونه ګڼل کېږي او د ظهوري تهراني (۱۰۲۵هـ. مړ) ساقي نامه تقريباً زر بيته ده.

په دغو ساقينامو کې د شعراوو لار دا وه چې دوی به له ساقي څخه د سرو ميو آرزو کوله، د ساقي، جام، صراحي او ميو صفات به يې بيانول، د دنيا بې وفايي او په خوبنۍ سره يو څو ورځې ژوندون تېرول او بزم په ميو تودول، د ساقينامې عمومي مضمون و. شاعر به په سپک مثنوي فورم کې دا مطالب ليکل او اثرناک الفاظ او کلمات به يې په کې استعمالول.

لنډه يې دا چې عجمو شاعرانو د عربو د خمريه اشعارو تقليد وکړ او ورو ورو د (ساقي نامې) ويلو سبک په پارسي ادب کې پيدا شو، د نورو اسيايي ژبو شاعرانو يې هم تعقيب وکړ، خو په ساقينامو کې د شاعر مهارت او استادي دا وه چې د مستۍ احوال تصوير کړي او د مستانو په شان خبرې وکړي، د استادانو ساقينامې ټولې له مستۍ، وجد او ذوقه ډکې دي او هغه شاعران چې په ساقينامه کې مستي نه کوي او د عاقلانو په څېر ګډ وي، د دوی ساقينامې د ادب له پلوه ښې نه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پارسي ساقينامو کې که څه هم د (ظهوري) ساقينامه خورا مفصله او هم خوږه ده، د مستۍ او ميخورۍ مختلف مناظر ښيي، خو کلام يې د مستانو په څېر نه دی. د مستانو خبرو ته نه دی ورته او د يوه نارمل سړي وينا ده، نو ځکه دده ساقينامه هم عمومي مقبوليت نه لري او دده زر بيته د خواجه حافظ تر (۶۰) بيتو نه درنېږي.

زرغون خان هم په دې پښتو ساقينامه کې د استادانو پر لار تللی او مستانه وينا يې کړې ده، دده شعر روان او خبرې يې هم د مستانو په څېر دي، ځکه نو ده ته يو کامياب او پوخ ساقينامه ويونکی وايو او دا ساقي نامه هم د پښتو له پخو اشعارو څخه ګڼو، ځکه چې ده په خپل شعر کې د احساساتو څپې، ښکلا غوښتنه او هم د عباراتو رواني، رشاقت او خوږ سلاست سره يوځای کړي دي او په دې ټولو شيانو کې کامياب دی. لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه، په دې مثنوي کې د دري او عربي ژبې خپل خپل اغېز پروت دی، (فغان، ګلستان، ميخانه، مې، بهار، ګلپرست، جهان، ګلګون، بهار، موسم، پيمانه، رفتار، پيايي، نابينا، جوش، تماشا، ځيګرخون، مهر، مرغوب، پيرزو، سرود، اميدوار، اميد، رند) او ځينې نورې دري کلمې او همدا راز يو شمېر يې پښتو او دري ګډې کلمې دي، پر دري سربېره عربي کلمې هم په کې زياتې دي، لکه (ساقي، زلف، زاهد، صومعه، شراب، شعب، طلب، بزم، وقت، ناز، مجنون، ليلا، وصل، جمال، مهجور، الفت، محبت، اخلاص، صفا، مطلوب، عنايت، انعام، عشرت) او ځينې نورې عربي کلمې دي. د دومره ګڼو دري او عربي کلمو له شتوالي څخه دا ښکاري چې دامهال پر پښتو ادب ددې ژبو خپل خپل اغېز پروت و. متروکې کلمې په کې نه شته، يوازې د (رېل) کلمه چې (د مهربانۍ او رواداري) مانا ورکوي، اوس

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه کارول کېږي. د فورم له مخې دا د مثنوي ټول شرایط پوره کوي، هم یې د کمیت او هم یې د محتوا د کیفیت له پلوه د مثنوي د فورم ټول شرایط پوره کړي دي. د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي دی، هره مسره یې (۸) څپې لري، ځینې بیتونه یې د نورو مثنویانو په شان ردیفونه لري او ځینې نور یې پر قافیه پای ته رسي. د محتوا له مخې لکه څنګه په پیل کې ورته اشاره وشوه دا یوه ساقینامه ده، په دې مانا چې محتوا یې پر خمریه مسایلو، ګل او مل راڅرخي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغونه کاکړ

د (۹۰۰هـ) حدود

د پښتو شعر په تاریخ کې دا لومړۍ ښځه ده چې موږ یې پېژنو او د شاعرانو په ډله کې په لومړي کتار کې درېږي. که څه مېرمنو په پښتو ولسي ادبیاتو کې زیاته ونډه لرلې ده، خو په لیکلي ادب کې یې ډېرې بېلګې تر دې دمه نه دي ترلاسه شوي. یو شمېر ادبپوهان په دې نظر دي چې «د فولکلوري ادب په تخلیق کې د پښتنو مېرمنو برخه تر نارینه وو څخه زیاته ده، خو څرنګه چې د دوی تخلیق کارو نومونه معلوم نه دي، نو له دې کبله د ادب دا دومره پراخه میدان د څېړونکو د مطالعې او تحقیق په دوران کې د کومې خاصې پښتنې ادیبې، شاعرې یا څېړونکې نوم ته نه شي منسوبېدی.» (۲۹: ۲۲) دوی لنډۍ، د مینه‌دو سندرې، د واده سندرې، ساندې، نیمکۍ، کاکړۍ، بابولالې، فالونه، چیغان، د اتڼ نارې تر ډېره حده د مېرمنو د فکر، درد، سوز، انګېزو او فکر محصول ګڼي.

په پښتو ادب کې زرغونه کاکړه لومړنۍ پښتنه مېرمن ده چې په پښتو لیکلي ادب کې یې د کلام بېلګه تر موږه رارسېدلې ده.

دا شاعره مېرمن د کندهار د پنجوایي وه، د پلار نوم یې (ملا دین محمد کاکړ) و او دې د خپل عصر مروج علوم زده کړل، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فصاحت احکام یې ولوستل او د فصحاوو اشعار او اثار یې وویل.
زرغونه د سعدالله خان نورزي په نکاح کې وه، د علم او هنر او تورې خاوندان زامن یې درلودل، دې مېرمنې د خپل عصر په شاعرانو کې شهرت درلود او ددې اشعار به یې لوستل. زرغونې پر (۹۰۳هـ) د شیخ مصلح الدین سعدي پارسي بوستان په پښتو شعر ترجمه کړ.
دا مېرمن علاوه پر شعر او ادب د ښه خط خاونده هم وه او د خط ډېر اقسام یې لیکلای شول، داسې خوش خطه وه چې کاتبانو به یې له خطه زده کړه کوله او لکه د پټې خزانې مولف چې لیکلي دي: دې په خپل ښه خط خپل پښتو کړی بوستان کښلی و چې مرغلرو یې خط ته عاجزي کوله.

د زرغونې کاکړ شعرونه: د پټې خزانې په روایت زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، چې په فصحاوو کې مشهوره وه، خو په خواشینۍ سره چې له هغو څخه اوس کومه نمونه نه لرو، یوازې د هغې پښتو بوستانه ی‌و حکایت د پټې خزانې مولف رانقل کړی، چې د زرغونې د کلام سلاست او متانت ځنې ښکاري.

که مونږ په پښتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره یوه مخصوصه ډله ومنو نو زرغونه به له خپل بوستانه سره د هغو په سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه یو اخلاقي شاعر چې مستقل اثر ولري، مونږ ته نه دی معلوم او زرغونه د شیخ سعدي د بوستان په منظومه ژباړه د اخلاقي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حکایت چې زرغونې ژباړلی او د زرغونې له بوستانه پاتې دی، دادی:

اوربېدلې مې قیصه ده   چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار   بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی   په کوڅه کې تېرېدلی
ایرې خاورې چا له بامه   راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ   په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښېنو سو   د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړیم د بل اور   چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد وړمه   یا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ   له لویني یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل   خدای ته نه سي کړای کتل
لویي تل په ګفتار نه ده   لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا   تکبر به دې تل ځوړ کا.

شننه او ارزونه:

د زرغونې کاکړ ددې حکایت له مخې لازمه ده چې د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د پښتو حکایتي اثارو ته هم لږ تم شو.

د زرغونې کاکړ له دې حکایت سره په پښتو کې د حکایتي اثارو لړۍ هم پیلېږي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکایت د لنډې کیسې داسې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه یا مسایل نغښتي وي، دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستۍ برخه کې لوستونکو ته په ډاګه کېږي. د حکایت کرکترونه یا شخصیتونه سړي، ځاروي یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توګه ځرګندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات ځرګندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکی په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وايي.

د زرغونې کاکړ حکایت هم داستاني بڼه لري او د حکایت له تعریف سره سم پوره حکایت ګڼل کېږي. حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او بانډو کې له پخوا زمانو څخه ګڼي حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږدېدلي دي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لږ تر لږه موږ دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او د حکایتي یا کیسه ییز بیان لرونکي دي، په دې کې یو په خپله د زرغونې کاکړ حکایت دی او بل د دوست محمد کاکړ (غربتنامه) ده چې هغه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې او حکایتي بڼه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له لغوي پلوه د زرغونې کاکړې دا نظم له پښتو، دري او عربي کلمو څخه رغېدلی دی. دري کلمې په کې کمې (رویدار، ګفتار) دي او کومه بله مشترکه کلمه که لري (قوم، له ((با)) پرته یزید، شکر، شکوه، تواضع او تکبر) بیا عربي کلمې دي، نور ټول نظم له پښتو کلمو څخه جوړ شوی. ژبه یې روانه، خوږه او پسته ده، همغه کلمې چې په دې نظم کې کارېدلي اوس هم په ژبه کې کارېږي، متروکې کلمې په کې نه شته. د فورم له مخې دا یوه مثنوي ده چې هر بیت یې ځانګړې قافیه لري، ځینې بیتونه یې ردیفونه هم لري. ټوله مثنوي (۱۲) بیته ده. د مسرو د قافیو شمېر یې سره مساوي، هره مسره یې (۸) (۸) څپې لري. یو روان، سلیس او خوږ شعر دی چې په مانا او تلفظ دواړو کې یې ځوک له سترړیا او خنډ سره نه مخامخېږي او په اسانۍ سره ترې خوند او لذت اخیستلای شي. که د زرغونې کاکړې دېته ورته د کلام نورې بېلګې ترلاسه شوې وای، نو د پښتو ادب لمن به پرېې ډېره ښکلې شوې وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رابعه

د (۹۲۰هـ) حدود

تر زرغونې کاکړ وروسته بله شاعره مېرمن رابعه ده، چې دا هم په هغه عصر په کندهار کې اوسېدله. ددې شاعرې نور احوال موږ ته نه دي ښکاره، د پټې خزانې مولف يې په لنډ ډول هسې معرفي کوي، ((حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم سوی، خو لږ څه چې ښکاره ده، هغه هسې ده چې دا شاعره د قندهار وه او په دوران د محمد بابر پادشاه يې ژوند کاوه.)) (۵۱: ۱۹۴)

پټه خزانه رابعه د ډېرو اشعارو خاونده ګڼي، يو دېوان يې هم درلود ، خو په خواشينۍ سره چې ددې له اشعارو څخه بله نمونه نه ده ليدل شوې، يوازې د هغه کتاب مولف د خپل ملګري (محمد طاهر جمريانې) له خولې دغه رباعي رانقلوي:

ادم يــې مځکې وته راستون کـــا
پــه اور د غم يې سوی لړمون کـــا
دوزخ يې روغ کا ، پرمخ د مځکې
نـــوم يې د هغه دلته بېلتون کـــا

شننه او ارزونه:

له دغې يوې رباعي څخه چې د رابعې له کلامه موږ ته پاتې ده، دومره معلومولای شو چې رابعه د پښتو د لومړنۍ ادبي دورې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ برخې ښه شاعره ده او په کلام کې یې جزالت او سلاست دواړه لیدل کېږي او ښایي چې اشعار به یې هم عشقي وو او دېوان به یې د پښتو له ښو اثارو څخه و.

د رابعې دا څلوریزه له لغوي پلوه له سوچه پښتو کلمو جوړه ده، یوازې (ادم) او (دوزخ) یې عربي کلمې دي، د هجران د سوز او درد تصویر په کې انځوروي، لکه څنګه چې یادونه وشوه دا نظم د فورم له مخې یوه رباعي یا څلوریزه ده. (راستون، لړمون او بېلتون) یې د قافیې کلمې دي، (کا ، کا) یې ردیف دی، د جوړښت له مخې د څلوریزې یا رباعي ټول خصوصیات پوره کوي، هره مسره یې (لس) (لس) څپې لري.

(زرغونه کاکړ) او (رابعه) د پښتو ادب په لرغونې دوره کې هغه ښځمنې شاعرانې دي چې تر موږه یې د کلام بېلګې رارسېدلې دي، تر دې وروسته بیا مېرمن نېکبخته ده چې پر خپل ځای به پرې بحث وشي، تر دې دریو شاعرانو زیاتې د نورو ښځینه شاعرانو څرک نه لګي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونې دوره کې دې نورې ښځینه شاعرانې هېڅ نه وي، لکه څنګه چې د بېلابېلو عواملو له امله په لرغونې دوره کې موږ خپله زیاته ادبي پانګه له لاسه ورکړې، نو ددې اټکل هم کېدی شي چې په دې دوره کې به د نورو ادبي اثارو په شان د ښځمنو شاعرانو ادبي پانګه هم له لاسه وتلې وي. خو د زرغونې کاکړې او همدارنګه د رابعې او مېرمن نېکبختې له دې شعري بېلګو څخه دا جوتېږي چې پښتنو مېرمنو هم پښتو ادب ته ډېر څه ورکړي، خو د زمانې ناخوالو د هغو یوه زیاته برخه له موږه مروړلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد کاکړ

د (۹۲۰هـ) حدود

دوست محمد د (بابړ خان کاکړ) زوی دی، چې د کاکړستان په ژوب کې اوسېده، دده پلار هم عالم او شاعر سړی و، چې یو کتاب یې د ((تذکره غرغښت)) په نامه نظم کړی و، دوست محمد علم او ادب له پلاره په ارث وړي وو او د کاکړو د علمي او ادبي (عشیرې) یو پخوانی ادیب دی.

دی پر (۹۱۳هـ) له ژوبه هرات ته ولاړ او هلته یې د (کاکړ بابا) زیارت وکړ، پر (۹۲۹هـ) یې خپل یو کتاب ((غرغښت نامه)) نظم کړ او د غرغښت نیکه احوال یې په کې په مثنوي ولیکه.

لکه پټه خزانه چې لیکي: د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) هغه حکایات وو چې بابړخان د ((تذکره غرغښت)) په نامه نظم کړي وو، خرنګه چې هغه کتاب ورک شوی و، نو دوست محمد د ((غرغښت نامې)) په نوي نامه بیا وپېودله. دا کتاب په لږ وخت کې د پښتنو په ادبي محافلو کې مشهور شو، څرنګه چې اخلاقي منظومې یې لرلې، نو یو درسي او تدریسي کتاب ګڼل کېده او پښتنو هلکانو به درس کې لوست. په کندهار کې د پټې خزانې د مولف کورنۍ چې یو باذوقه ادبي کهول و، دوی هم ددې کتاب نسخې د کوږک غره په (توبه) کې میندلې وې او په کورنیو مکتبو کې یې د درسي کتاب په توګه هلکانو ته لوست، داسې ښکاري چې (غرغښت نامې) د غرغښت نیکه له احواله زیات ځینې نور مضامین هم درلودل، لکه څرنګه چې د زرغون خان ساقینامه چې دمخه یې یادونه وشوه، هم د پټې خزانې مولف له ((غرغښت نامې)) څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانقل کړې ده او هم دا لاندې حکایت په کاکړ پورې چې د غرغښت له اولادې څخه دی، اړه لري، څرنګه چې اوس ددغه کتاب نسخه نه شته، نو تر دې زیات نور څه نه شو پرې ویلای.

((غرغښت نامه)) د پښتو ژبې په اخلاقي شاعری کې د زرغونې تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی، له دغه یوه حکایته چې پټې خزانې ځنې رانقل کړی دی، معلومېږي، چې لنډه مثنوي وه او ژبه یې هم سلیسه او روانه وه:

حکایت له غرغښت نامې څخه

له نیکانو روایت دی / هسې توګه حکایت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی / چې یې فیض تل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي / چې منښت یې راته ښایي
چې کاکړ نیکه زاهد و / لوی څښتن له تل عابد و
تل تر تل یې عبادت کا / پر دې لیار یې ریاضت کا
شپې یې روڼې په لمانځووې / په ژړا و په نارو وې
نه یې خوب نه یې خوراك و / عبادت یې ژوندو ژواك و
چې به کېناست په لمانځنه / یابه کېوت په ستاینه
ورځ یې تېوله په قعده وه / شپه یې هم یوه سجده وه
تل یې سیر د لاهوت کا / په یوه ګوله یې قوت کا
غرق به تل په ذکرالله و / هر سبا او هر بېګاه و
یوه شپه یې عبادت کا / پر ګناه یې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه / په شپو شپو یې و ویښتوبه
هسې خوب یې ولید ګرانه / چې غرغښت ښیي پنهانه
وایي ای کاکړه زویه / له تا خوښ یمه نېکخویه
ستا قدم زما پر لار دی / ماسوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه / د څښتن عبادت کړنه.
ولې پاته له تا نور دي / شپې او ورځې دې په کور دي
څه جهاد کړه پر تا فرض دی / دا هم ستا د غاړې قرض دی
یوه ورځ جهاد افضل / تر کلو کلو لمانځل
څوك چې تل لمنځ و روژه کا / په جهاد به یې پوره کا
لومړی شرط د دین همدا دی / بیا خدمت د خلق الله دی
له تا پاته دواړه دي نه / ځان خبر کړه ښه له دینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تــــوره واخلـــــه مجاهـــــد شـــــه
د لـوی خـدای د دیـن قاصـد شـه

د خـدای نـور پـر جهـان خپـور کـړه
دا خـدمت یـې پـه ځـان پـور کـړه

چـــې دې بشـــپړ عبـــادت ســـي
ځان دې خلاص لـه معصیت سي

چـې لـه خوبـه ویښ کـاکړ سـو
د غـــزا پـــر خـــوا نـــومړ ســـو

زغـــره خـــول یـــې اراســـته کـــړل
د غـــزا غشـــې تېـــره کـــړل

هـرات خـوا تـه پـه تلـو تلـو سـو
د سـلطان غیـاث لـه ملـو سـو

وې کــــړه هـــــورې جهادونـــــه
د سـلطان مـل سـو پـه ملونـه

څـو هـورې تـر دنیـا تېـر سـو
د غازیـانو پـه ټـول شـمېر سـو

چـې یـې هلتـه هـم وفـات سـو
ښـخ پـه خـاورو د هـرات سـو

مېـــره هســـې ژونـــدون کانـــدې
مـرې د خـدای پـه رضـا بانـدې

شننه او ارزونه:

دا یو ټوټه چې له غرغښت نامې څخه زموږ په لاس کې ده، د پښتو د اخلاقي شعر غوره نمونه ګڼل کېږي. د منځنۍ اسیا په شاعرۍ کې اخلاقي برخه له پخوا څخه ګډه ده، هر شاعر که څه هم اساساً بزمي یا رزمي وي، په شعر کې اخلاقي پانګه لري، د پارسي شاعرانو په لومړنیو اشعارو کې هم اخلاقي ټوټې شته.

له اکثرو پخوانو شاعرانو لکه ابو سلیک (د ۲۷۰هـ حدود) شهید بلخي (د ۳۰۰هـ حدود) رود کې (د ۳۰۰هـ حدود) او نورو څخه اخلاقي ټوټې او اشعار رانقل شوي دي، د فردوسي شهنامه هم غوره اخلاقي پانګه لري، اما په مستقل ډول د پارسي پخوانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر چې اخلاقي مستقل کتاب يې نظم کړ، ابو محمد بديع بلخي دی، چې د سلطان محمود معاصر دی، د (۴۰۰هـ حدود) دې سړي د (نوشېروان پندنامه) په پارسي نظم کړه او تر ده وروسته سنايي غزنوي، نظام گنجوی، ناصر خسرو، علوي او نور ډېر شاعران راغلل او په خپلو اشعارو کې يې اخلاقي برخه ډېره کړه، د سنايي غزنوي (حديقة الحقيقه) د اخلاقو او تصوف پوخ او بې مثاله اثر دی، د ناصرو خسرو (روښنايی نامه) او (سعادت نامه) هم په فلسفي اخلاقي رنگ کې د پارسي ژبې ډېر ښه اثار دي، خو د شيراز شيخ سعدي په خپلو دوو کتابو (گلستان او بوستان) دا بڼ هسې ښکلی او تازه کړ، چې د اخلاقي شاعرۍ دوه شهکاره گڼل کېږي.

په پښتو شعر کې هم يو اخلاقي مستقل کتاب ښايي چې دغه ((غرغښت نامه)) وي او ددې کتاب له وجوده موږ څرک ايستلای شو، چې د پښتو اخلاقي شاعرۍ هم په پخوانۍ دوره کې رواج درلود او له دې پلوه هم دا ژبه بې پانگې نه ده، څرنگه چې عموماً د پارسي ژبې اخلاقي اشعار د مثنوي په ډول دي، نو ((د غرغښت نامې)) مولف هم خپل کتاب په مثنوي کې پيودلی دی او وروسته چې په پښتو کې هم ځينې مستقل اخلاقي کتابونه نظم شوي دي، په مثنوي فورم کې دي. ددې کار يو علت شايد دا وي چې د مثنوي فورم په اسانۍ سره د زياتو مطالبو او پيغامونو د ځايونې ظرفيت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغې یوې بېلګې څخه چې له ((غرغښت نامې)) څخه پاتې ده، داسې ښکاري، چې د کتاب ژبه ډېره روانه وه او مقاصد یې هم لنډ لنډ ادا شوي دي، حشو او زواید نه لري، له ابهامه خالي شعر دی او دا هم ښکاره کوي، چې په دغو وختو کې ډېر پارسي او عربي کلمات په پښتو ادب کې داخل شوي او د تابعیت حق یې پوره موندلی و.

د زرغون خان ساقي نامه خو تاسې ولوستله، هغه د هلمند او ارغنداو د غاړو او ورشوګانو ژبه وه، څرنګه چې له پارسي ژبې سره نږدې او ګاونډۍ وه، باید هم د پارسي اثر پر لوېدلی وای، خو ((غرغښت نامه)) په ژوب او د سلیمان د غره په لمنو کې نظم شوې ده، خو سره له دې هم د هغې ساقینامې له ژبې سره څه ښکاره فرق نه لري او له دې څخه نتیجه اخلو چې په دغو وختو کې د پښتنو اختلاط ډېر شوی او ژبې یو متحد او مثبت ادبي معیار موندلی دی.

البته ددې خبرې یادول هم ضروري دي، که څه هم دا مهال د پارسي ادب لمن ډېره پراخه شوې وه او پر پښتو ادب یې له ژبني او محتوايي پلوه اغېز درلود، خو په (غرښت نامه) کې د پارسي ژبې ژبنی اغېز ډېر نه ښکاري، یوازې درې څلور پارسي کلمې په دې مثنوي کې تر سترګو کېږي، لکه (جهان، اراسته، پنهان) او ځینې نورې سره مشترکې کلمې، خو د عربي ژبې د کلمو کمی په کې نه شته. څرنګه چې دا شعر اساساً دیني محتوا لري، نو د دیني محتوا د بیان لپاره عربي کلمو ته زیاته اړتیا ده، نو ددغسې اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره ليکوال، ناظم يا شاعر شعر اړ دی چې د خپل پيغام د بيان لپاره له همدې کلمو څخه ګټه پورته کړي، په دې نظم کې (روايت، حکايت، نورمحمد، راوي، فيض، زاهد، عابد، عبادت، رياضت، قعده، سجده، لاهوت، قوت، غرق، ذکرالله، سلامت، جهاد، فرض، قرض، افضل، شرط، دين، خدمت، خلق الله، مجاهد، نور، خدمت، معصيت، غزا، سلطان، غياث، وفات، رضا) او ځينې عربي کلمې دي، يانې د ټول نظم نږدې پنځه لس سلنه.

پر دې نظم د مثنوي فورم پوره د تطبيق وړ دی، ټوله مثنوي (۳۳) بيتونه لري، ځينې بيتونه يې د نورو مثنوياتو په شان قافيه او رديف دواړه لري او ځينې يې په قافيې پايته رسي. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دی؛ هره مسره يې (۸) څپې لري. مشترک وزن تعقيبوي، روان، ساده او عامه فهمه نظم دی، محتوا يې ديني اخلاقي مسايل دي چې له سره تر پايه همدا يوه موضوع رانغاړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ عیسی مشواڼی

(۹۴۷هـ) حدود

مشوانې د پښتنو يو قوم دی چې د کاکړو يوه پښنه ګڼله کېږي، یوه برخه يې په کونړ، د کابل په کوهدامن او نورو سيمو کې اوسي، نور شاوخوا سوداګري کوي او له پخوا څخه د هند په لتو کې هم خپاره شوي دي.

شيخ عيسی هم له دې قومه د پښتو ادب د لرغونې دورې د وروستي پړاو شاعر دی، چې د شېرشاه سوري پښتانه شهنشاه معاصر و، نعمت الله هروي په (مخزن افغاني) کې دده د ژوندانه بیان ليکي، چې د هند په (دامله) کې اوسېده او هلته يې مځکې او پټې درلودل، شېرشاه ته چا وويل چې شيخ عیسی شراب خوري، خو د شېرشاه سړی چې ورغی په صراحي کې شيدې وې.

د شيخ عيسی احوال د پټې خزانې مولف هم کټ مټ له (مخزن افغاني) څخه نقل کوي او وايي چې دی لوی ولي و او د خدای په توحيد کې يې په پښتو، پارسي او هندي شعرونه ويل.

دده نور احوال موږ ته نه دي معلوم، خو چې شېرشاه سوري پر (۹۴۷هـ) د هند پر تخت کېنستلی دی، نو موږ د شيخ عيسی د ژوندانه وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ عیسی شعرونه:

مخزن افغاني د شیخ عیسی پښتو، پارسي او هندي یو یو شعر رانقلوي، خو په خواشینۍ سره دغه اشعار کابتانو مسخ کړي دي. په ښه ډول نه ویل کېږي، د پټې خزانې مولف هم له مخزنه دده یو پښتو شعر دا سې رانقل کړی دی:

په خپله کار کړې، خپله انکار کړې
کله بادار یې کله مې خوار کړې
ته خو قادر یې! په صفتونو
کله مې نور کړې کله مې نار کړې
«عیسی» حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شننه او ارزونه:

له دغو بیتونو ښکاره ده، چې شیخ عیسی له پخو متصوفینو څخه و او په هغه شان وینا لري، لکه د هرات خواجه انصاري او نور عارفان چې له خدایه سره راز او نیاز کوي.

د نعمت الله له لیکنې څخه معلومېږي چې شیخ عیسی یوه «رساله» درلوده چې د دریو ژبو اشعار یې په کې لیکلي وو، چې له هغو څخه یې یو پښتو لوړ شعر، یو پارسي بیت او څو هندي اشعار دي په مخزن کې نقل کوي او په دې ډول شیخ عیسی له هغو پښتنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه دی چې خپله ژبه یې په هند کې هم ساتلې وه او په دغه دور کې د یو ګډ افغاني او هندي ثقافت ممثل و. داسې ښکاري چې د شیخ عیسی پورتنی شعر هم پوره نه دی رانقل شوی، کېدی شي د اوږده شعر یو بند یې رانقل شوی وي، ځکه له دې شعره داسې ښکاري چې نورې برخې به یې هم وي. شعر له مانا ډک ښکاري، نو د مانا د پوره بیان لپاره د نظم امتداد ته اړتیا احساسېږي. که څه هم د نظم په وروستۍ برخه کې (عیسی) خپل نوم هم راوړی او دا کار معمولاً د شعر په وروستي بند یا بیت کې ترسره کېږي، خو په ټولیز ډول چې موږ دې دري بیتیز شعر ته ګورو او د هغه مانا ته، نو داسې ورڅخه ښکاري چې مانا ټوله نه ده خلاصه شوې او کېدی شي نورې برخې یې وي چې نقلوونکي نه وي رانقل کړې. په دې شعر کې له لغوي پلوه (بادار) د پارسي ژبې کلمه ده. (انکار، قادر، صفت، نور، نار او اغیار) عربي کلمې دي، څرنګه چې دا نظم شپږ مسرې لري د کوم کوټلي او خاص فورم بڼه نه راخپلوي، د غزله فورم ته هم په بشپړ ډول ځکه نه ورداخلېږي چې د بیتونو شمېر یې د هغه تر معمول تعریفه کم دی. د سر لومړی بیت یې مقفی دی، د دوو نورو بیتونو قافیه یې هم د سر بیت قافیه تعقیبوي. (انکار، خوار، نار او اغیار) یې د قافیې کلمې دي، (کړې کړې) یې ردیف دی. که چېرې د بیتونو شمېر یې په همدې ډول غځېدلای وای او همدا وزن و اهنګ یې تعقیب کړی وای، نو کېدی شي د ماتې غزلې بڼه یې خپله کړې وای. ماته غزل دېته وایي چې یوه مسره یې په واقعیت کې په منځه ملا کې نیمه وي، یانې دا چې د مسرې ټولې څپې یې د اهنګ له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلوه پر دوو برخو وېشل کېږي. نیمې یوې او نیمې بلې خواته پاتې کېږي، تر نیمایي پورې وزن یا اهنګ ځي بیا ځنډ یا ځنډ واقع کېږي او بیا نیمایي اهنګ د مساوي څپو په شمېر سره جوړېږي، نو دېته ماته غزل وایي. دلته هم وګورئ همدا حالت دی (په خپله کار کړې) تر دې ځایه (۵) څپې یو اهنګ دی بیا لږ وقفه (خپله انکار کړې) د هغه په تعقیب بل اهنګ دی چې دا هم پنځه څپې دي، نورې (۵) مسرې هم همدا حالت لري. (کله بادار یې)، (کله مې خوار کړې)، (ته خو قادر یې)، (په صفتونو) (کله مې نور کړې)، (کله مې نار کړې)، (عیسی حیران دی)، (په دې شیونو)، (کله مې یار کړې) او (کله اغیار کړې). ټول یو شان قاعده تعقیبوي، یانې دا چې هره مسره یې پر ملا ماته ده، نو ځکه ورته ماته غزل وایي. که دې نظم ترپایه د غزل بیتونه پوره کړي وای، نو د ماتې غزلې تر قاعدې لاندې راتله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ بستان بړېڅ

د (۹۶۰هـ) حدود

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني نومیالیو څخه دی او پلار يې د کندهار په (ښوراوک) کې اوسېده، چې نوم يې (محمد اکرام) او روحاني سړی و، دی قوماً بړېڅ و، له ښوراوکه ولاړ د هلمند پر غاړه يې درویشانه ژوند کاوه او پر عبادت به بوخت و. بستان له خپله پلاره فیض وموند او د ځوانۍ په عمر کې هند ته ولاړ او په سیر او سیاحت مشغول شو.

دې افاقي سیر زموږ شاعر پوخ کړ او د فطرت پر مطالعه بوخت شو. شیخ بستان د پښتو ژبې شاعر، لیکوال او مولف دی، چې مورخان يې ښه پېژني او دده روحاني شهرت هم تر ادبي خوا لړ نه و، نعمت الله مورخ لیکي:

((په ځوانۍ کې له روهه هندوستان ته راغی، په سمانه کې مېشت شو او د تجارت په لباس کې يې ځان پټاوه، تل به يې حزين صورت ویل او خلک به يې په دردناک حالت ژړول.))

د مخزن له دې بیانه زموږ د شاعر اخلاقي هویت ښه ښکاري او دا څرګندوي چې شیخ بستان سیاح او ګرځند سړی و او د عمر تر پایه هم پر سیاحت بوخت و، نعمت الله د عمر په اخر کې د بستان ملګری و او له ده څخه يې خوارق لیدلي وو، دی وايي چې د دریاب په سفر کې د بستان مل وم، چې د ګجرات احمداباد ته راغلو، شیخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

راته وويل چې زما عمر تمام دی او هم دلې د جمعې پر ورځ چې د ربیع الثاني (۱۱)مه وه، پر (۱۰۰۲هـ) کال د اسهال په مرض د ماسپښین تر لمانځه وروسته مړ شو او هم هورې ښخ شوی.

تالیف او شعرونه:

شیخ بستان که څه هم پر کور ناست سړی نه و او عمر یې په سیر او سیاحت تېراوه، خو بیا هم کوم وخت چې د جهان له مطالعې فارغ شوی دی، نو یې قلم را اخیستی او په پښتو یې ښه اثار لیکلي دي.

ترمړګ څلور کاله دمخه دی پر (۹۹۸هـ) کال خپل وطن ته راغی او د خپلو مطالعاتو نتایج یې په یوه کتاب کې راټول کړل چې نوم یې((بستان الاولیاء)) و.

د پټې خزانې له بیانه ښکاره ده، چې دا کتاب هم د روحاني خلکو تاریخ و او هم د پښتنو رجالو او مشاهیرو اشعار او احوال په کې وو، لکه چې محمد هوتک د خپل پلار په روایت چې دغه کتاب یې د ښوراوک د حسن خان په کور کې لیدلی و، د شیخ تیمن اشعار او احوال له ((بستان الاولیاء)) څخه رانقل کړي دي. له دې څخه نو دا خبره ښه کاري چې بستان الاولیاء د پښتو شاعرانو احوال او اشعار هم درلودل او علاوه پر دې شیخ خپل اشعار هم په کې راوړي وو او په دې مقصد د پټې خزانې مولف هم تصریح کوي، نو بستان د خپل عصر شاعر، مولف او مورخ سړی و چې په پښتو یې اشعار ویل او روحاني ژوند یې کاوه د عشق او مینې په اور سوی و. محمد هوتک د خپل پلار له خولې د شیخ بستان یوه بدله

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانقلوي، چې د ولسي شعر په وزن ده او له دې ځخه ښکاري چې د بستان په شعر کې (لکه نعمت الله چې هم ليکلي دي) د تغنی او ترنم خوا غالبه وه.

د مينې اور دې زمــا زړګی وريـت پـه انګـار کـئ نـا
ښـــې تـــار و نـــار کـــئ نـــا
خـود بـه ويلېـږم چـې مـې زړه پـر تـا مفتـون کـئ نـا
ځـــان مـــې زبـــون کـــئ نـــا
اوښـکې مـې ځـاځي پـر ګرېـوان يـو وار نظـر کـه پرمـا
راســـه ګـــذر کـــه پرمـــا

وکـه نظـر زمـا پـر حـال چـې پـروت رنځـور يمـه تـل
پـــه ويـــر ناســـور يمـــه تـــل
لـه زړه مـې ځـاځي وينـې سـور پـه وينـو خپـل يمـه تـل
پـــه اور جلبـــل يمـــه تـــل
اوښـکې مـې ځـاځي پـر ګرېـوان يـو وار نظـر کـه پـر مـا
راســـه ګـــذر کـــه پـــر مـــا

لـــه درده، ســـوزه تـــل نـــارې او غلبلـــې وهمـــه
کـــرږې ســـورې همـــه
يـــو آن مـــې چېـــرې نـــه ارام نـــه تيکاونـــه وينـــم
نـــه راحـــت کړنـــه وينـــم
اوښـکې مـې ځـاځي پـر ګرېـوان يـو وار نظـر کـه پـر مـا
راســـه ګـــذر کـــه پـــر مـــا

د خـــوږو زړو لـــه حالـــه تـــه يـــې ای بـــاداره اګـــاه
يـــــې د بېوزلـــــو همـــــراه
د خپـل عـزت پـه روی ((بسـتان)) تـه کـړه د مهـر ښندل
کـــړې لـــه ګناهـــه ګوابنـــل
اوښـکې مـې ځـاځي پـر ګرېـوان يـو وار نظـر کـه پـر مـا
راســـه ګـــذر کـــه پـــر مـــا

شننه او ارزونه:

دا بدلـه د پښـتو د ملـي شـعر يـو خـاص وزم راښـيي، چـې تکراريدونکی کسر هم لري او په ملي وزمو کې د تغنی او ترنم يو خاص مزيت څرګندوي، داسې اشعار د غږ يا وزن د پوره کولو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقیت لپاره کله کله د کلماتو په پای کې ځینې اهنګین لغتونه لري چې هم د شعر ځپیز جوړښت بشپړوي او هم د ترنم لپاره غبږ ته دوام ورکوي، چې په پښتو عروضو کې دغه کیفیت ډېر لیدل کېږي. ددې بدلې په لومړي بند کې د بیت اخر ته د مانا د تکمیل لپاره فقط (کئ) کافي وو، خو د ترنم لپاره (نا) ورسره نښتی دی. دا وروستۍ برخه د ګرامر له مخې بالکل زایده ده، خو د وزن او موسیقیت له پلوه ضروري ګڼل کېږي.

که څه هم دا بدله د پښتو پر سوچه وزن و اهنګ سوره ده، له پارسي او عربي وزنونو څخه لرې ده، خو له لغوي او ژبني پلوه ددې ژبو له کلمو څخه لرې نه ده پاتې شوې، (مفتون، زبون، ګذر، بادار، اګاه، همراه) دري کلمې او (نظر، حال، راحت، عزت) او ځینې نورې عربي کلمې دي.

دا بدله ځلور بندونه لري، هر بند یې له دریو لویو او دریو وړو مسرو څخه جوړ دی لویې مسرې په خپل منځ کې د سېلابونو د شمېر له مخې سره مساوي دي، یانې هره مسره یې (۱۵) ځپې لري او په وړو مسرو کې (ځان مې زبون کئ نا) څخه پرته چې (۶) ځپې لري، نورې ټولې مسرې (۷) ځپې لري. د لنډو او اوږدو مسرو د ځپیز جوړښت دغه سمون د نظم وزن او اهنګ سره پوره کړی او د یوې خوږې او پوره موسیقي والې بدلې رنګ او خوند یې ورته په برخه کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علي سرور لودي

د (۹۶۰هـ) حدود

علي سرور په قوم (شاهوخېل) لودي و، چې د هندوستان له هغو لودي ادیبانو او عارفانو څخه ګڼل کېږي، چې دمخه مو ذکر کړل. دده احوال او خوارق مخزن افغاني بيانوي او د پټې خزانې مولف يې هم د ((تحفة صالح)) کتاب په حواله احوال راوړي او داسې ښکاري، چې دی متقي، پارسا او متصوف سړی و، د خپل عصر رهبر بلل کېده او په ملتان کې به يې ژوند کاوه.

علي سرور د ارشاد او تدريس حلقه درلوده او ډېر خلک يې مريدان وو دده عمر په وعظ او ارشاد کې تېر شوی دی او د لسمې پېړۍ په پای کې ژوندی و.

نعمت الله مورخ وايي چې علي سرور د ملتان د کهرور (کرور) په کلي کې اوسېده، مستجاب الدعوات و او د پرش کاله اوږد، ونه غځېده او نه ښويېده، يوه ورځ يوه نايي سر ورخرايه، ويې ويل، چې (شيخ نجم الدين کبری) به په يوه کتنه خلک د کشف خاوندان کول، علي سرور ورته وويل چې دا خو اسانه کار دی، نو چې نايي له خپله کاره فارغ شو، بل حال پرې راغی، د کشف درجې ته ورسېده او په عبادت او رياضت مشغول شو، له دې کيسې څخه د علي سرور د ژوند ډول او د خلکو نظر چې ده ته يې درلود، ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري او د «تحفة صالح» له روایته څرګندېږي، چې دی د خلکو مرجع و او عرفاني او علمي مشکلات به یې دده په فکر حلول.

د علي سرور لودي وینا او شعرونه:

پټې خزانې د «تحفه صالح» په حواله د علي سرور لودي یو تقریر هسې رانقل کړی دی: «یوه ورځ سوال ځنې وشو چې:

«پس ترا هر لحظه مرګی رجعتی است

مصطفی فرمود دنیا ساعتی است»

څه مقصد لري؟ زموږ مرګ و رجعت کله دایم او مستمر دی؟ او که دا مرګ و رجعت دایم او مستمر وي، نو به حیات بعدالممات متعدد شي او د تناسخیانو عقیده به شي. هغه عارف رباني هسې جواب ورکا، چې ذات ماسوا دی له بدنه، ذات دایماً ثابت او بدن متحلل دی، هسې چې وایي: «انت ان لا ببدنک فان بدنک فی التحلل و لیس عندک منه خبر، فانت وراء هذه الاشیاء» دغه مرګ و رجعت بدني دی، نه ذاتي او هرکله چې تحلل ومونډ سابقه ذراتو نو یې پرځای دربېږي لاحقه ذرات او همدغه تجدد دی، چې د دنیا دتحقق نشتتوالی ثابتوي او هغه چې مصطفی علیه السلام وویل: «الدنیا ساعة» رښتیا کوي»

په دې تقریر کې د علي سرور د تصوف پاخه افکار ښکاري، د تصوف او فلسفې یوه پخوانۍ عقیده دا وه چې د اجسامو اتومي ذرات مسلسلاً فنا کېږي او پر ځای یې نوي نوي دربېږي، څرنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د فاني او نورو ذراتو دغه تسلسل تل جاري دی او نوي اجزاء د پخوانيو ذراتو ځای ډکوي، نو ځوک د جسم په فنا نه پوهېږي. صوفيان وايي چې مادي دنيا د الهي اسماوو مظهر ده او موجودات د خدای تعالی د کمالاتو د تجلی مظاهر دي، ځکه چې په تجلی کې تکرار نه شته او پر يوه شي مکرراً يو راز تجلی نه کېږي (کل يوم هو فی شان) نو جلالي اسماء تل له موجوداتو څخه ((وجود)) قلع کوي او جمالي اسماء يې تر خپلو تاثيراتو لاندې راولي او بېرته ((وجود)) ورکوي او دغه مسله ((د مثالونو تجدد)) بلل کېږي.

شيخ ابو طالب مکي وايي: ((لاتجلی فی صورت واحدة لشخص واحد مرتان ولا فی صورة واحد للاثنین))، صوفيان له دې پرله پسې فنا څخه دا نتيجه اخلي، چې دغه فنا په حقيقت کې د ((اثبات)) او ((وجود)) بنسټ ده، ځکه هر کله چې لومړی صورت فنا کېږي، نو دويم صورت يې په مترقي ډول پرځای درېږي او که دغه فنا نه وای، نو به ((وجود)) هم نه و تکميل شوی، نو ګويا ((عدم او فنا)) د ((ارتقاء او تکامل)) وسيله ده. له علي سروره چې د کوم پارسي بيت پوښتنه شوې وه، هغه د مولانای بلخي (رومي) له مثنوي څخه دی.

د علي سرور په تقرير کې هم تاسې ددې عرفاني خبرې شرح وينئ او دده عرفاني مقام او علمي منزلت ځنې ښکاري، ده د خبرې د څرګندولو لپاره د حضرت شيخ الاشراق شهاب الدين سهروردي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵۸۷هـ مقتول) له اقوالو څخه ځینې عربي جملات رانقل کړي دي، چې هغه هم د غه مسله بیانوي.

اوس چې د علي سرور د عرفاني تقریر وضاحت د نورو عارفانو د بیان په ترڅ کې وشو، نو به دده یو غزل رانقل کړو، چې د پټې خزانې مولف هم له ((تحفة صالح)) څخه اقتباس کړی دی او ښه عرفاني رنګ لري.

غــزل

محبـت پیالــه مــې نــوش کــړه پــه مجــاز کــې
د حــق نــور ویــنم پــه ســترګو د ایــاز کــې
درســت وطــن راتــه دریــاب ســو بــې دیدنــه
دیـد مـې نـه شي مګـر خدای مـې سبب ساز کي
کـه زه مـړ شـم هـم لـه ګـوره کـړم سـر پورتـه
ناګهانـــــه چــــې دلبــــر راتــــه اواز کـــــي
کـه مـې سـر غـوڅ د رقیـب پـه تېـره تېـغ سـي
هـم بـه ځـم کـه دلبـر غوښـت پـه مهـرو نـاز کـي
زه ویـــار مـــداماً ناســـت وو یـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــاري کـــاني د غـــم ســـاز کـــي
ګـــران بېلتـــون بـــه د هغـــو مینـــو وینـــه
چـې تـل ناسـت وي پـه خلـوت کـې سـره راز کـي
ای (ســرورہ) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـاک الله دې صـورت تـش بـې مغـزه پیـاز کـي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شننه او ارزونه:

د سرور لودي دا غزل له محتوايي پلوه پر ديني اساساتو راڅرخي، خداى پېژندنه، د طبيعت د اسرارو کشف، عرفان او تصوف ددې غزل منځپانګه ده. شاعر په ژور ډول د مانا تل ته ورکښته شوى، څرنګه چې دى خپله په عرفاني ژوند کې د خداى پېژندنې بېلابېلو لارو ته رسېدلى، نو غزل يې هم له همدغو معنوي لارو ډک دى، له لغوي پلوه په کې دري او عربي دواړه کلمې موجودې دي، تصوفي اصطلاحات هم په کې څرګند دي. (نوش، ديدن، ديد، مګر، ساز، ناګهانه، دلبر، مهر) دري کلمې دي. (محبت، مجاز، حق، نور، وطن، سبب، مداماً، خلوت، حساب، الله، صورت) او ځينې نورې عربي کلمې دي.

دا غزل ټول (۷) بيتونه لري، (مجاز، اياز، ساز، اواز، ناز، راز او پياز) يې د قافيې کلمې دي (کې – کې) يې رديف دى. خو په دې غزل کې د رديف له معمول تعريف سره سم چې: رديف همغه يوه يا څو مورفيمونه يا کلمې دي چې تر قافيې وروسته په يوه شکل او يوه مانا تکرار راځي، دلته هسې نه ده. دلته په لومړي بيت کې (کې) د مکاني اوستر بل مانا ښندي، لکه په کور (کې) خو په نورو بيتونو کې بيا د (کې) پرځاى (کي) چې د (کړي) فعل عاميانه تلفظ دى، هغه راځي، نو ځکه دلته د (کې) او (کي) په مانا کې توپير ليدل کېږي. دلته نو سړى ويلاى شي چې په رديف کې عيب ليدل کېږي، يا لږ تر لږه د رديف له معمول تعريفه وځي. له همدغه جزيي توپير پرته نور د غزل فورم ټول معيارونه پرې پلي کېږي. د مسرو د څپو شمېر يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم سره مساوي دی، هره مسره يې (۱۲) (۱۲) څپې لري. پـه عرفـاني او تصوفي برخه کې دا غزل خپل ځانګړی مقام لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن نېکبخته

د (۹۶۰هـ) حدود

د پښتو لـه شاعرو مېرمنو څخه ده، ددې کـورنۍ د پېښـور پـه (اشنغر) کې اوسېده او پلار نیکه یې روحاني خلک وو او د (ممن زیو) مرشدان ګڼل کېدل، ددې پلار (شیخ الله داد مموزی) د خپل عصر عالم او عابد سړی و او لکه (شیخ امام الدین) چې په خپل کتاب ((اولیای افغان)) کې کښلي دي، نېکبخته هم عارفه او زاهده مېرمن وه، دیني علوم یې لوستلي او عمر یې په ریاضت او عبادت تېراوه، دې کورنۍ د خپل وخت له یوې بلې عرفاني او ادبي کورنۍ سره چې د پېښور په لتو کې مشهوره ده، خپلي وکړه، دا کورنۍ د مرحوم شیخ متي اولاد او تسلسل وو، نېکبخته پر (۹۵۱هـ) د شیخ متي یوه لمسي ته په نکاح ورکړه شوه، چې (شیخ قدم) نومېده او د (محمد زاهد متي زي) زوی و، نېکبختې پر (۹۵۶هـ) (میا قاسم افغان) وزېږاوه، چې د پښتنو له عرفاني او علمي رجالو څخه دی.

پټه خزانه د ((اولیاء افغان)) به حواله لیکي، چې نېکبختې پر (۹۶۹هـ) یو کتاب د ((ارشاد الفقراء)) په نامه وکېښ، چې د پښتو اخلاقي او تلقیني اشعار په کې وو او د فقیر مشربو خلکو لپاره نصایح او وعظونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې مو وینو په پښتو ادب کې تر (۱۰۰۰هـ) وروسته یوه ډله ناظمان او لیکوال شته چې د دوی د منظوماتو مضامین فقط وعظونه او دیني نصایح دي.

ډېر کتابونه په دې ډول نظم شوي دي، چې ددغو دیني منظوماتو ډېره پخوانۍ نمونه موږ د نېکبختي په منظوماتو کې مومو.

دغه ډله نظم کوونکي عموماً واعظان، ملایان او دیني مرشدان وو، چې د عباداتو او اخلاقو په خصوص کې به یې لنډې لنډې منظومې جوړولې او د نېکبختي منظومات هم داسې دي، چې د نمونې په ډول یې دلته رانقلوو، دا نمونه د پټې خزانې مولف له «ارشاد الفقراء» څخه را اخیستې ده:

نصیحت

د خدای حق ته غاړه کېږده
نوري نوري وینا پرېږده
دنیا پاته له هر چا ده
په اخلاص کې ځني بلېږده
څو قوت لري په ځان کې
سر د یار په رضا کېږده
ځان له بده خویه ژغوره
زړه په ذکر د یار بلېږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـــل دنـــیـــا بـــــه دې دښنــــه شــــي
اوس لــــــه بېــــــرې ځنــــــې رېــــــږده
ټولــــــــه غــــــــواړې حسابــــونـــــه
کـــــه دې اوښـــــې، کــــــه دې مېــــــږده
دنــــــیا تـــــرک وهـــــه کـــــه پــــوه یـــې
د بقـــــــا پـــــــر لـــــــوري پښـــــــې ږده

شننه او ارزونه:

مېرمن نېکبخته د دین او اخلاقو په وړانګو منوره او نېکبخته مېرمن وه، لکه څنګه چې یادونه وشوه، ددې شعر له اخلاقو او نصیحتونو څخه ډک و، تراوسه پورې مور د زرغونې، رابعې او نېکبختې درېواړو د کلام یوه یوه بېلګه یاده کړه، د زرغونې او نېکبختې کلام پر اخلاقي، روحاني او عرفاني مسایلو راڅرخي او د رابعې تر یوه حده د عشق او بېلتون سوز بیانوي. مېرمن نېکبخته په دې کلام کې له لغوي پلوه له عربي ژبې څخه ګټه اخلي، د دري ژبې کومه کلمه په کې نه شته او که وي هم نو هغه به مشترکه ګڼل کېږي. (حق، اخلاص، قوت، رضا، ذکر، کل، حساب او بقا) عربي کلمې دي. (زړه په ذکر د یار بېلږده) مسره (بلېږده)بیا (د پېچلو یا په یو شي کې د تاوول)و مانا ورکوي چې اوس په پښتو کې نه کارول کېږي، د نظم نورې ټولې کلمې یې پښتو دي، د فورم له مخې دا یو غزل ګڼل کېږي، (پرېږده، بلېږده، کېښږده، رېږده، مېږده، پښې ږده)

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د قافيې کلمې دي، رديف نه لري. يوازې (که دې اوښې که دې مېږده) په مسره کې د قافيې عيب ليدل کېږي، ځکه په ټولو قافيوالو کلمو کې (ږده، ږده) مشترک ټکي دي، خو دلته (مېږ) يو مستقله کلمه ده د مېږې، لنډيز دی، ياني (ې) توری ترې غورځېدلی او (ده) يو مرستندوی فعل دی، دلته دا دواړه سره يوځای شوي دي. ياني (ږ) له يوه ځای او (ده) له بل ځايه را اخيستل شوي دي. خو په مجموعي ډول دا نظم په اخلاقي ګانه پسولل شوی او هم د وزن له پلوه رواني لري. د ټولو مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دي، هره مسره يې (۸) څپې لري. ټول نظم له (۷) بيتونو جوړ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ محمد صالح الکوزی

د (۱۰۰۰هـ) حدود

شیخ محمد صالح په قوم (الکوزی) او د کندهار په (جلدک) کې اوسېده. دغه ځای د کندهار شمال شرق ته تقریباً (۳۰) میله لرې د کابل پر لار واقع دی او تراوسه هم هلته د الکوزو ټبر اوسي.

شیخ صالح مونږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او دغه کتاب دده د اشعارو بېلګه هم مونږ ته رارسولې ده، داسې وایي چې شیخ یو عالم او عابد سړی و او په علم او تقوا یې په خلکو کې شهرت درلود، وختونه یې په تدریس او د خلکو په ارشاد تېرول. منزوي او په ګوښه کې ناست سړی و، علمي او روحاني استغنا دی له دنیوي جولانه منع کاوه او همېشه د خپلو شاګردانو او مخلصانو د مجلس څراغ و، د تدریس حلقه یې د شاهانو تر دربار او عزت خوښه وه، نو ځکه تل د تدریس او ارشاد په حلقه کې له دنیوي مزخرفاتو څخه فارغ او مستغني و.

داسې معلومېږي چې شیخ صالح تر (۱۰۰۰هـ) دمخه ژبږېدلی و او پر هغه وخت دده د علمي شهرت، تقوا او فضیلت غږ لوړ و، چې نه یوازې پر کندهار، بلکې پر ټولې پښتونخوا د دوو لویو امپراطوریو یانې د هندي تیموریانو او صفویانو جګړې په پرله پسې ډول جاري وې او پښتنو ارام نه درلود، د شیخ صالح په وخت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د کندهار صوبدار (والي) (شاه بیګ خان کابلی) و، چې پر (۱۰۰۳هـ) کال یې د (جلال الدین اکبر) پاچا په امر کندهار ونیو او تر (۱۰۱۴هـ) پورې هم په کندهار کې واکمن و.

پټه خزانه د شاه بیګ او شیخ صالح داستان داسې رانقلوي:

((نقل دی چې شاه بیګ خان د کندهار صوبدار، شیخ محمد صالح وغوښت، چې کابل ته ولاړ شي او هلته خلکو ته فیض ورکړي او په تدریس د علومو طالبانو ته هدایت وکا، شیخ محمد صالح ورته وکښل، چې: ((ما له طمع د عزت نه شته او په دنیا پسې تګ نه غوارم، زما داسې مقصد دی چې دنیا ماته راشي نه چې زه ولاړ شم دنیا پسې، که زما عزت غواړې، ما پرېږده او په دنیا پسې مې مه مسافر کوه...)) چې دغه خط ورسېد شاه بیګ خان وویل: ((ما هم ستا عزت مقصود و، نه بې عزتي...)) (۵۱: ۱۰۰)

له دې روایته موږ د شیخ صالح د ژوندانه طرز او دده د تفکر صبغه معلومولای شو، چې د نفس پاکوالی، پوهه، تقوا، استغنا ټول ورسره وو او دغه صفات او مزایا ده په دغه غزل کې سره یوځای کړي دي، چې شاه بیګ صوبدار ته یې لیږلې و:

د لیلـــــی د مینــــې فــــیض هـــــر ســــبا وړم
بېهــــوده منـــت بــــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــنای د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس کښېـــوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــر دنیـــا کـــه تجـــارت څـــوک د دنیـــا کـــي
زه د زړه پــــه بــــازار بــــار د عشــــق ســــودا وړم
کــه پــر تخــت مــې د ســلیمان ســپور کــړې ســړیه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پیشـــوا وړم
بـــې لـــه عشـــقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح کـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

د شیخ صالح ویناوې او شعرونه:

داسې ښکاري چې شیخ صالح د شاګردانو او مخلصانو یوه لویه حلقه درلوده او دده اشعار، اقوال او احوال به هغو لیکل، د پټې خزانې مولف پر یوه کتاب حواله ورکوي، چې ((تحفه صالح)) یې نوم و او دا کتاب د شیخ یوه شاګرد (ملا الله یار) دده په نامه کښلی و او په دې کتاب کې د شیخ صالح احوال، اشعار او اقوال راټول شوي وو، یوه مجموعه وه، چې محمد هوتک له هغو اشعارو څخه لوړ غزل او هم دا لاندې پښتو غزل رانقل کړی دی:

چـــې پـــه زړه یـــې غشـــی څـــرخ ســـي د چشـــمانو
روغ بــــه نــــه ســــي پــــه دارو د طبیبــــانو
چــې نــور تــن لــه رنځــه خــلاص پــه زړه رنځــور وي
دا د زړه دارو جــــــور نــــــه کــــــړه حکیمــــــانو
مګـــــر الله چـــــې حبیـــــب دی هـــــم طبیـــــب دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـــار ســـازي کـــا د خوارانـــو رنځورانـــو
هـــېڅ اثـــر رابانـــدې نـــه کانـــدي عالمـــه!
ښـــه ویـــل دُر و ګـــوهر د ناصـــحانو
نصـیحت زړه غـواړي، زړه نسـته ګوګـل کـې
زړه مـــې وړی پـــه منګولـــو خوبرویـــانو
کـه ((صـالح)) غونـدې د زړه پـه وینـو پـایئ
نـــور دولـــت پـــر دنیـــا نســـته طالبـــانو

شننه او ارزونه:

د شیخ صالح له دغو دوو غزلو څخه ښکاري چې دی د پښتو ژبې داسې یو شاعر دی، چې شعرونه یې د هنري ښکلا له مخې د منځنۍ کچې شعرونه ګڼل کېدی شي. کلام یې ساده او روان دی او د کندهار د پښتو محاورې یوه نمونه ده. سره له دې چې د کلام اساس یې تصوف، عرفان او د خدای مینه ده، خو دی دا مفکوره په غنایي او تغزلي الفاظو کې رانغاړي او ظاهراً خپل کلام ته عشقي رنګ ورکوي، له لغوي پلوه یې په کلام کې د عربي ژبې لغتونه څرګند دي، یو څو دري لغتونه هم لري. په لومړي شعر کې یې (بېهوده، پیشوا) دري کلمې، (فیض، منت، سما، تجارت، عشق، عاقبت، عمل، حرام) او ځینې نورې عربي کلمې دي. د فورم له مخې یې لومړی کلام هم د غزل فورم خپلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټول نظم (۵) بیتونه لري، (سبا، چا، سما، سودا، پیشوا او ژړا) یې د قافیې کلمې دي (وړم وړم) یې ردیف دی، د نظم هره مسره یې (۱۲) څپې لري.

په دویم غزل کې هم دري او عربي لغتونه شته، (چشمان، کارسازی، دُر ګوهر، خوبرویان،) یې دري کلمې دي، (طبیب، حکیم، الله، حبیب، اثر، عالم، ناصح، نصیحت، صالح، دولت، طالب) دا ټولې عربي کلمې دي، پر دې نظم هم د غزل فورم د تطبیق وړ دی، دا نظم ټول شپږ بیتونه لري، (چشمانو، طبیبانو، حکیمانو، رنځورانو، ناصحانو، خوبرویانو، طالبانو) یې د قافیې کلمې دي (انو، انو) یې مشترک غږونه دي. هره مسره یې (دولس) څپې لري او ټول یو مشترک وزن تعقیبوي، یوازې د درېیم بیت لومړۍ مسره او د پنځم بیت لومړۍ مسره د (خج) له مخې څه ستونزه لري چې که د شاعر له مقصود تلفظ سره سم وویل شي، نو هغه وزني ستونزه هم له منځه ځي، د ساري په توګه که د (الله) او (نصیحت) په کلمو کې خج د شاعر له مقصود تلفظ سره سم ادا شي، نو وزني ستونزه له منځه ځي.

یادونه: له شیخ صالح څخه نیولې بیا تر (دوست محمد کاکړ) پورې کوم وروستي شاعران چې موږ په لرغوني دوره کې شامل کړل، علت یې دا و چې دوی د لرغوني دورې یو تسلسل دی، له شکلي او محتوایي پلوه د دوی اشعار د لرغوني دورې له نورو شاعرانو سره کوم غوڅ توپیر نه لري. ځینو درنو لوستونکو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرمنو محصلینو ته به پوښتنه پیداشي چې موږ خو د لرغونې دورې په پېژندنه کې وویل چې دا دوره له (۱۳۹هـ) څخه نیولې بیا تر روښان یا روښانیانو (۹۳۰هـ) پورې رسېږي، دلته خو ځینې داسې شاعران هم وپېژندل شول چې تر (۹۳۰) وروسته یې ژوند یقیني دی. په دې باب باید وویل شي دا خبره سمه ده چې د پښتو ادبیاتو دویمه دوره له روښان یا روښانیانو څخه پیلېږي. خو ادبي دورې داسې نه دي، لکه سیاسي دورې چې په غوڅ ډول له یوې نېټې څخه پیلېږي، ادبي دورې یوه په بله کې تداخل پیداکوي. بله خبره دا ده چې (۹۳۰هـ) کال داسې نه دی چې پر همدې نېټه هر څه پیل شول، تردې وروسته د روښان د ژوند لومړي کلونه پیلېږي او څو لسیزې وروسته هغه مذهبي، سیاسي او فرهنګي مبارزه کوي، بیا اثار لیکي، بیا یې د کورنۍ غړي او نور پلویان دده لاره تعقیبوي بیا اثار پنځوي او تداوم یې ان د یوولسمې پېړۍ وروستیو ته رسېږي. کله چې ددې اثارو شکل او محتوا وکتل شي، نو له تېرې دورې سره اوچت توپیر په کې لیدل کېږي، ان له دغو څو تنو شاعرانو (دوست محمد کاکړ، شیخ عیسی مشواني، شیخ بستان بړیڅ، علي سرور لودي، مېرمن نېکبخته، شیخ محمد صالح) سره یې په شعرونو کې اوچت توپیر دی او کوم شاعران چې موږ یاد کړل د دوی شعرونو د لرغونې دورې له نورو شعرونو سره خپل تسلسل او ارتباط ساتلی، نو ځکه خو موږ د تاریخي او محتوایي تسلسل له مخې په لرغونې دوره کې شامل کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د درېيم څپرکي لنډيز

په درېيم څپرکي کې مو د پښتو ادبياتو د لرغوني دورې ټولې څېرې وپېژندلې، امير کروړ جهان پهلوان او دده وياړنه، زه يم زمرى په دې نړۍ له ما اتل نسته، د هغه ددې وياړنې شننه، د هاشم ابن زيد سرواني د منظومې ژباړې، (ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه) ارزونه او خپله دده پېژندنه، د شيخ رضى لودي او نصر لودي پېژندنه او ددوى ترمنځ د منظوم کلام تبادله (د الحاد په لور دې ترپلل) او (د الحاد په تور تورن شوم) پرتلنه او شننه، بېټ نيکه او د هغه مناجاب (لويه خدايه لويه خدايه)، د شيخ اسمعيل پېژندنه او د هغه پاړکي او نارې (تېښته وکړه له ابليسه) او (که يون دى يون دى)، خرښبون او د هغه نارې (بېلتانه ناره مې وشوه په کور باندې)، شيخ اسعد سوري (د فلک له چارو څه وکړم کوکار)، شيخ تيمن کاکړ پېژندنه او د هغه شعر (ګهيځ رڼا د لمر خپره شوه)، د ښکارندوى غوري پېژندنه او د هغه (قصيده) (د سپرلي ښکلونکي بيا کړه سينګارونه- بيا يې ولونل په غرونو کې لالونه) د ملکيار غرشين پېژندنه او د کلام (ځښتن مو مل دى، اوس مو يرغل دى) شننه، د تايمني پېژندنه او د کلام (نن زه غرېږم په صفت د سلطان) ارزونه، قطب الدين بختيار او د هغه د کلام (د بېلتون اورونه بل دي) پېژندنه او د نثر شننه، د سليمان ماکو پېژندنه، د شيخ متي ژوند او د کلام (پر لويو غرو هم په دښتو کې) شننه، د بابا هوتک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي مبارزه او د کلام (پر سور غر بل راته نن اور دی) پېژندنه، د شیخ ملکیار هوتک پېژندنه، مبارزه او د کلام (ترنګ بهېږي- ترنګ بهېږي) ارزونه، د اکبر زمینداوري د ژوند پېژندنه او د هغه د مثنوي (زه عاشق یم یار هم نیز) د هغه بدله (زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم) او غزلونه یې (د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم) او (چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم)، د سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي پېژندنه او د هغو د ځلوریزو (ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه) او (خړې وریځې ژاړي له پاسه) د زرغون خان نورزي پېژندګلوي او د هغه د ساقینامې (ساقي پاڅه پیاله راکړه) ارزونه او شننه، د زرغونې کاکړ ژوند او د هغې د منظوم حکایت (اوربدلې مې قیصه ده) شننه، د دوست محمد کاکړ ژوند او د هغه د غربتنامې (له نېکانو روایت دی) ارزونه، د شیخ عیسی مشواني پېژندګلوي او د هغه شعر (په خپله کار کړې- خپله انکار کړې) شننه، د شیخ بستان بړېڅ پېژندګلوي او د کلام (د مینې اور دې زما زړګی وریت په انکار کړئ نا) شننه او ارزونه، د علي سرور لودي ژوند پېژندنه او د غزل (محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې) شننه، د مېرمن نېکبختې پېژندګلوي او د هغې د یوې ناصحانه شعر (د خدای حق ته غاړه کېږده) تحلیل او د شیخ محمد صالح الکوزي پېژندګلوي او د هغه غزلونه (د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم) او (چې په زړه یې غشی څرخ شي د چشمانو) شننه او ارزونه راغلي دي. په واقعیت کې په لرغونې دوره کې چې څومره شاعران تېر شوي د هغو ټولو پېژندنه او د کلام شننه په دې څپرکي کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي، خو البته د کلام بېلا بېل ليدلوري يې په نورو څېړکو کې هم څېړل شوي خو دا د لرغونې دورې په باب اساسي څېړکی دی.

دلته غوارو د همدغه څېړکي په رڼا کې چې د لرغونې دورې زياته برخه رانغاړي، د لرغوني ادبي بهير ځانګړنو ته هم لنډه کتنه وکړو، البته عمومي ارزونه به وروسته هم راشي، خو دلته غوارو په ياده دوره کې د پښتو ادبي بهير په تېره بيا د شعري بهير يو عمومي جاج واخلو.

لکه څنګه چې دمخه مو څو ځايه يادونه کړې، د پښتو ژبې لومړی ادبي اثر او شعر د هجرت د دويمې پېړۍ په لومړيو کلونو پورې اړه لري او ددې ژبې خورا پخوانی شاعر چې تراوسه موږ ته معلوم دی د سوريانو د کورنۍ پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی دی، چې پر (۱۵۴هـ) کال په فوشنج کې مړ شوی دی او بل هم د لويکانو يو بيت دی، تر دې وروسته نو د پښتو شعر نښې ډېرې دي او ډېر شاعران دي چې د سليمان په غره او د پښتونخوا په نورو ځايو کې اوسېدل او ځينې په ملتان او هند کې وو. د پښتو ادب لرغونې دوره بېلا بېلو ادبپوهانو ارزولې ده. استاد حبيبي چې د پښتو ادبياتو لوی استاد دی، دا دوره ډېره ښه ارزولې ده. هغه وايي: ((دې شاعرانو ته له عمومي کتنې څخه موږ دا نتيجه اخلو چې پښتو د اسلام په لومړيو کلونو کې تر (۶۰۰هـ) پورې په ټوله پښتونخوا کې له بادغيس او هراته رانيولې په غور، زابل او د هلمند او ارغنداو په ورشوګانو او د سليمان غره په لمنو، پېښور

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ننګرهار کې تر ملتانه ويل کېده او ددې ژبې ويونکي په دغو ورشوګانو کې له بادغيسه تر اباسينه پورې خپاره وو، مهم مرکزونه يې غور او د سليمان غره لمنې وې، په دې لومړۍ دوره کې چې موږ يې د پخوانيو او قدماوو دوره بولو او تر (۴۰۰هـ) پورې رارسېږي، په پښتو ډول ډول اشعار ويل شوي دي، چې د مضمون له پلوه حماسي او عشقي اثار په کې ډېر دي او د ستاينې، مدحې او ويرنې او رثايه، پند او نصيحت او اخلاقي تلقيناتو ځينې شعري ټوټې هم شته.

دا اشعار چې د (۵۰۰هـ) کلونو د بېلابېلو ادبي تمايلاتو او جذباتو ښکارندويي کوي اکثر د پښتو ژبې د مخصوصو عروضو او اوزانو په ډول چې سندرې او پاړکي يې بولي، ويل شوي دي، خو تر (۴۰۰هـ) راوروسته ځينې داسې اشعار هم شته چې د عربي او پارسي عروضو او قافيو ته نږدې دي، لکه ځينې قصايد چې د غور په دربار کې ويل شوي دي او په پښتو يې (بولله-جمع: بوللې) بولي.

په لرغونې دوره کې د شعر ژبه عموماً خالصه پښتو وه او اکثر زاړه اشعار د نورو ژبو کلمات هېڅ نه لري او که په ځينو کې څه پردي کلمات وي، هغه هم ډېر لږ دي. هغه اشعار چې په غرو او رغو کې ويل شوي دي، د نورو ژبو له اثره خالي دي، خو ځينې اشعار چې تر (۴۰۰هـ) راوروسته په ښارو، مدني ځايونو او دربارونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل شوي دي، لږ لږ د نورو ژبو د کلماتو ګډون په کې ښکاري او دا د محیط هغه کلک اثر دی، چې تل پر ادب باندې لوېږي.

د لومړۍ دورې ټول منقول اشعار عموماً د پښتنو د روحیاتو او د دوی د محیط د اثر، د غرو او رغو د مناظرو او د دوی د اجتماعي شعور او ملي جذباتو ښکارندویي کوي، هغه اخلاق، افکار، احساسات او مناظر تصویروي، چې د پښتنو په محیط کې موجود وو.

په دغو اشعارو کې د پښتو ډېر داسې کلمات او لغات هم شته چې اوس ژوندي نه دي او په اوسنۍ پښتو کې نه استعمالېږي، دا لغات نومونه او صفات هم دي او ځینې مصادر یا افعال هم شته چې اوس یې څوک نه وایي.

د لرغونې دورې اشعار اکثر د پښتو ژبې د فصاحت او سلاست له پلوه خورا سلیس او روان دي، تعقیدات نه لري. ابهام او تکلف نه په کې لیدل کېږي، پېچلي او نغښتلي عبارات نه لري، د اداء طرز او اسلوب یې ډېر ساده، روان او د سهلو وړ دی.

د پخوانیو د شعر یوه مهمه ښېګڼه داده چې د شعر مضمون یې سره نښتی او پېوند لی او مسلسل دی، تر دې دورې وروسته چې نور شاعران په پردو اشعارو روږدي شول، دغه خاصیت یې بایلود. د پارسي شعر د خراسان پر سبک چې د سامانیانو، غزنویانو او سلجوقیانو په دوره کې کوم شعرونه ویل شوي دي. هم دغه ښېګڼه لري، خو وروسته دغه د شعر د مضمون تسلسل له منځه ووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو شاعرانو په تصویر او تخیل کې عموماً د محیط اثر دومره ټینګ دی، چې اکثر تشبیهات او استعارې یې طبیعي او محیطي دي، د بڼ تازګي او د اوبو شورهار د پسرلي ښکلا او د غرو او رغو ښکلې ننداره د پېغلو اتڼونه د زرکو کتهار او نور داسې محیطي الهامات دي چې د پښتنو د شعر د شمزۍ کړۍ دي او هر شاعر یې هم په ستاینه، هم په رثایه، هم په عشقي جذباتو او سندرو او هم په تبلیغ کې تصویروي. تر (۶۰۰) هجري کلونو وروسته پښتو ادب د مغلو د تاړاک له امله د مقاومت رنګ اخلي، څلور پېړۍ پښتانه له مغلو سره پر جګړه بوخت دي او په مجموعي ډول ادبیات له همدې حالت اغېزمن کېږي.

د هجرت د شپږمې پېړۍ له پیله بیا تر پایه پورې په پښتونخوا کې دوه لویې سلطنتي کورنۍ وې چې په لومړیو کې د غزنوي شاهانو لویې کورنۍ سلطنت کاوه، دوی په پښتنو ګډ شوي وو او د شرقي پښتونخوا پښتانه یې ملګري وو، بیا نو د غوریانو د کورنۍ شاهان غالب شول او پر تخارستان، بامیانو، خراسان، زابل، غور، هرات او شرقي پښتونخوا د دوی لاس بر و، دوی په هند کې هم ډېر فتوحات وکړل او د غور شاهنشاهي یې له خراسان او امو څخه د ګنګا تر خنډو پورې ورسوله. غوریانو پښتو ادب ته توجه کوله او د دوی په دربار او مملکت کې مشهور شاعران تېر شوي، خو د شپږمې پېړۍ په وروستیو کې دغه کورنۍ ضعیفه شوه او تر (۵۰۰هـ) وروسته د مغولو د تاړاک لومړۍ څپې پر بلخ، غور او خراسان راغلې. د (۶۱۸هـ) حدود وو چې له مغولو څخه د چنګېز

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان وحشي لښکرې تر امو راواوښتلې، په دغو وختو کې د پښتونخوا شمالي خواوې لکه تخارستان، بلخ، باميان، غرستان (غرجستان) خورا معمور وو، مشهور ښارونه یې لرل. بادغيس، مرو، هرات، غور داسې ښکلي او ودان ښارونه درلودل چې په هغو وختو کې د منځنۍ اسیا د تهذیب او علم مرکزونه وو، خلک په ډېره هوسایۍ په کې اوسېدل، علماء، شعراء، ادیبان او پوهنوال ډېر وو، خو د چنګېز خان وحشي لښکر او دده د زامنو خونړۍ قوه پر دې ودانو ښارونو او ښکليو مدنيتونو هسې راتوی شول چې له لويو ښارو څخه یې یوه ودانۍ روغه پرې نښوده او ښکلي ښارونه یې وران کړل، کتابتونونه یې وسول، ځمکې یې په وينو ولړلې او اکثر خلک یې ووژل، پاتې یې غرونو ته وختل.

پښتانه په دغو وختو کې ډېر د شرقي پښتونخوا په غرو کې وو، د سليمان د غره په شاوخوا او د کابل په جنوبي خوا څه ناڅه له تاړاکه خوندي وو او خپل استقلال یې ساتلی و، خو د پښتونخوا سيمې مغولو نيولې وې، په دغو وختو کې پښتنو اديبان لرل او خپله ژبه یې روزله، لکه د مغولو لوټ چې پر پارسي ادب اغېزه وکړه او د ادبياتو افکار او د بيان طرز یې ورواړاوه، دغسې دې خونړۍ واقعې پر پښتو ادب هم خپله اغېزه وکړه. د مغولو سلطه او اقتدار څلور پنځه پېړۍ اوږد شو، د چنګېزخان د کورنۍ خونړي تاړاکونه لا نه وو ساړه شوي، چې له دې کورنۍ يو بل سفاک سړی د (۷۷۱هـ) په حدودو کې راووت، دا (ګوډ تيمور) و، چې ده هم پر دې ځمکه خپل تاړاکونه شروع کړل او په کلو کلو یې دا خواوې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

وربېدولـې دا اورلا نـه و مـړ شـوی او هـرې خواتـه يـې دودونـه ښکارېدل، چې بيا يو بل خونکار او د ډېر کلک زړه خاوند هم لـه دغـه ټبره راووت او د (۹۱۰هـ) پـه حدودو کـې بيـا پښـتونخوا سره ونښـتېځله او د وينـې تويولـو او تـاړاک سلسـله يـې هسـې جـاري وساتله، دا سړی (بابر) و چې له پښتنو سره يې ځانګړې دښمني وه او د دوی سرونه يې ورېبل.

په دې ډول له هغه وخته چې د پښـتنو غوريـانو د عظمت جنډې تر (۶۰۰هـ) وروسته کښته شوه، بيا نو دې قوم د مغولو له لاسه ښه ورځ ونه ليده او ځلور پېړۍ يې په دغه اړو دوړ کې سره تېرې کړې، وېې وژل، ووژل شول، وجنګېدل، جنګونه ورسره وشول، کله به يې د چنګېز د لښکرو په وينو خپل غرونه لړل، کله بـه تيمور د دوی پـر کورونو په زابل او ننګرهار کې غدۍ اچولې، کله به بـابر او اکبر او نورو پـه دوی پسـې تـورې راکښـلې وې. پـه دې خونړيو او خطرنـاک حالت کې هم پښتنو خپـل ځانونـه سـاتلي وو، دوی د خپلـو زلمـو پـه وينو خپله ځمکه او خپل غرونه خوندي کول، ځو پېړۍ زلمـو غشـي او تـورې لـه لاسـه ونـه غورځول، دوی پـر خپـل اسـتقلال مـين وو او دغه مرغلره يې ساتله، څو يې وس و، پـر دې غـرو بـه د دوی د زلمـو ټټرونه سپر وو او تل به د خپل وطن لپاره پـه وينو کـې رغښـتل، پـه دې ملي مبارزه کې لکه د زلمو تورې چې ځلېدې، د اديبانو ژبې هم هغسې چلېدې، دوی خپل قوم ويښاوه او د وطـن دفـاع او اسـتقلال ساتلو ته يې ولاړ وو، دوی خپله خپلواکي په توره او قلم ساتله، ډېر شاعران او اديبان وو، چې ددې ملي جهـاد پـر ميدان ولاړ وو او تـل

(c) ketabton.com: The Digital Library

به يې زلمو ته په خپلو اشعارو د وطن ساتنې تبليغ کاوه او تورې به يې وهلې، نو د مغولو دورې لکه نور ضعيف اقوام دوی مړه نه کړل، بلکې ژوندي يې کړل، دوی يې زمول نه کړل، بلکې ملي روحيه يې په کې پياوړې کړه، چې دا روح د دوی په ادب کې ښه ځلېږي او د مغولو دوره په يوه ادبي دفاعي تبليغ امتياز مومي.)) (۵۲۷:۱۳-۵۳۲)

سرمحقق زلمی هېوادمل چې د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دورې تاريخ يې ليکلی د لرغونې ادبي دورې د عمومي ارزونې په ترڅ کې وايي چې په دې دوره کې اثار له کمي پلوه زيات نه دي،ددې علت دادی چې د اثارو زماني ناخوالو له منځه وړي دي، د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا پرته چې څو پاڼې يې موږ ته رارسېدلي، نور ټول اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي. که څه هم ددې اثارو کميت کم خو کيفيت يې زيات دی. ددې اثارو په کمي او کيفي لحاظ انکشاف کړی، د شکل او مضمون دواړو له پلوه يې وده کړې ده. بېلابېل معنوي فورمونه رامنځته شوي لکه وياړنه، ويرنه، ساقينامه، ستاينه او حکايتي اثار، د نورو ژبو له ادبياتو سره هم په دې دوره کې اړيکي پيداشوي، د غزل، مثنوي، رباعي او قصيدې فورمونه راخپل شوي، د نورو ژبني تاثيرات هم پرې ليدل کېږي. او همدارنګه ځينې نورې ځانګړنې چې په بېلابېلو برخو کې ورته اشاره شوې او نور بحث به هم پرې وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دریيم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونی ادب ولې د امیر کروړ له شعره پیلیږي؟
- امیر کروړ شعر ویاړنه ده که حماسه؟
- ابوهاشم ابن زید سرواني د چا شعر له کومې ژبې وژباړه؟
- د شیخ رضی لودي او نصر لودي د پاړکو د لیکلو او تبادلې علتونه څه وو؟
- د ببېټ نیکه مناجات کومې ځانګړنې لري؟
- ولې شیخ اسمعیل او خرښبون یو بل ته پاړکي وویل؟
- د شیخ اسعد سوري د قصیدې د لیکلو عامل کوم و؟ له محتوایي پلوه دا قصیده په کوم فورم کې راځي ویې ارزوئ؟
- شیخ تیمن کاکړ په لنډ ډول راوپېژنئ او د کلام ځانګړنې یې په ګوته کړئ!
- د ښکارندوی غوري قصیده له هنري پلوه وارزئ او دا هم څرګنده کړئ چې کوم محتوایي فورم لري؟
- ملکیار غرشین ته ولې غرشین وایي، د هغه د کلام اغېز او ارزښت په ګوته کړئ!
- د تایمني شعر لومړی ځل چا، چېرته او څنګه ترلاسه کړ، ددې شعر محتوا وشنئ!
- قطب الدین بختیار راوپېژنئ او کلام یې وارزوئ!
- سلیمان ماکو څوک و؟ او په تذکرة الاولیا کې کوم شاعران معرفي شوي دي؟
- د شیخ متي د شعر اخلاقي او عرفاني ارزښت په ګوته کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

- بابا هوتک پښتو ته څه کړي؟ او د کلام ارزښت يې څرګند کړئ.
- شيخ ملکيار هوتک د چا لاره تعقيب کړه؟ کلام يې وارزوئ!
- اکبر زمينداوري پښتو ته کوم نظمي فورمونه ډالۍ کړل؟ دده د کلام ځانګړنې په ګوته کړئ!
- سلطان بهلول لودي او خليل خان نيازی په کوم فورم کې يو بل سره شعري مکالمه او تبادله وکړه؟ توضيح يې کړئ!
- سوري کورنۍ پښتني فرهنګ ته څه ډالۍ کړي دي؟
- د زرغون خان ساقينامه په کوم فور کې ده واضح يې کړئ!
- زرغونې کاکړ خپل منظوم حکايت له کومې ژبې او د چا لـه اثر څخه ژباړلی او هم ددې د کلام ارزښت توضيح کړئ!
- رابعه او بي بي نېکبخته معرفي کړئ او د کلام ارزښت يې په ګوته کړئ!
- دوست محمد کاکړ خپله غرښتنامه په کوم فورم کې نظم کړې او کومه محتوا يې په کې ځای کړې ده؟
- شيخ عيسی مشوانی په کومو ژبو شعرونه ويلي، په پښتو کې يې د بېلګې ارزښت توضيح کړئ!
- شيخ بستان بړيڅ راوپېژنئ او دا هم واضح کړئ چې په کوم فورم کې يې شعر ويلی دی؟
- علي سرور لودي څه ډول شخصيت و، د کلام ارزښت يې په ګوته کړئ!
- شيخ صالح په لنډيز سره راوپېژنئ او د کلا م ارزښت يې په ګوته کړئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلورم څپرکی

له نورو ژبو سره د پښتو ژبې اړیکي

د نړۍ د بېلابېلو ولسونو او خلکو ترمنځ د ګاونډیتوب او نورو ټولنیزو، سیاسي او اقتصادي روابطو ټینګښت پر فرهنګ هم خپل مستقیم اغېز لري. څومره چې فرهنګونه او ژبې سره نږدې کېږي همغومره یې بیا دا اغېزې پسې زیاتېږي. ژبني اړیکي د ادبي اړیکو د ټینګښت سبب ګرځي، څرنګه چې ادبیات یو ژبنی هنر ګڼل کېږي، نو کله چې یو شاعر د بلې ژبې له ادبیاتو څخه الهام اخلي نو ژبني تاثیرات هم ژبې ته را انتقالېږي، په تېره بیا هغه ژبې چې د ریښې له پلوه سره نږدې وي، لکه پښتو او دري او یا هم عربي چې له پښتو سره په یوه واحد لیکدود لیکل کېږي. که څه هم عربي د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري، خو څرنګه چې د دین او مذهب ژبه ده او همدارنګه له پښتو، دري او ځینو نورو ختیزو ژبو سره ګډ لیکدود لري، نو ځکه یې پر ختیزو ژبو په لومړي ګام کې تر زیاتې کچې پر دري او بیا پر پښتو ژبه خپل خپل تاثیرات لري. نه یوازې ګڼ شمېر دیني ترمینالوژي، مفاهیم او پیغامونه له عربي څخه دري او پښتو ته راغلي، بلکې یو زیات شمېر ادبي صنایع او نظمي فورمونه هم پښتو او دري ژبو له عربي څخه راخپل کړي، د دري ژبې خوان وزنونه هم د عربي عروضو له قاعدې سره برابر شول، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ژبې د خپل جوړښت له مخې خپل ځانګړی نظمي یا وزني جوړښت وساته، له عربي څخه یې یوازې ځینې ادبي کلمې، اصطلاحات او فورمونه راخپل کړل، تر پښتو پر دري ژبې د عربي تاثیرات زیات دي، ځینې کلمې چې له دري څخه پښتو ته راغلي هغه هم په واقعیت کې لومړی له عربي څخه دري او بیا پښتو ته راغلي، دلته غواړو پر پښتو ژبې د همدې عربي او دري ژبو اغېز او له پښتو سره د هغو اړیکي وڅېړو.

عربي ته مو ځکه لومړیتوب ورکړ چې ددې ژبې اغېزې زیاتې محسوسې دي، په تېره بیا د نظمي فورمونو په راخپلولو کې، په حقیقت کې که ووایو بښتو ژبې له دري څخه هېڅ نظمي فورم نه دی را اخیستی مبالغه به نه وي. دا کوم فورمونه چې په دري ژبه کې کاربږي، دا هم په حقیقت کې له عربي څخه دري ته ورغلي، او پښتو بیا یا مستقیماً له عربي څخه او یا هم د دري ژبې له لارې راخپل کړي دي. نو ښه به وي چې لومړی د عربي ژبې اغېزې او اړیکي وڅېړو.

که چېرې موږ د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې د نورو ژبو له ادبیاتو سره د پښتو ژبې او ادبیاتو د ارتباط د څرک ایستلو کوښښ وکړو، نو دا څرک په دربیمه هجري پېړۍ کې ایستلی شو. دلته غواړو همدغو ژبنیو او ادبي اغېزو ته اشاره وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له عربي ژبې سره اړيکي

طبيعي خبره ده چې افغانستان ته د اسلام له راتګ او خورېدو سره سم عربي ژبه هم زموږ په هېواد کې دود او په خپرېدو شوه. څرنګه چې پاک قران په عربي ژبه او د اسلام ارکان او احکام پر عربي ژبه وو، نو پر ټولو ختيزو ژبو په تېر بيا پر دري او پښتو دواړو ژبو د عربي ژبې او ادب اغېز ورځ تر بلې څرګندېده، دا خبره هم د يادولو وړ ده چې ادبي تاثيرات تر مذهبي تاثيراتو لږ وروسته څرګندېږي، نو په دې خاطر لومړی يوه ژبه پر ژبې او بيا يې ادبيات پر ادبياتو خپل خپل اغېز ښندي، څرنګه چې په پښتو ژبه د هغه وخت زيات او څرګند مذهبي متون زموږ په لاس کې نه شته، نو ځکه خو په غوڅ ډول څه نه شو ويلای چې پر پښتو ژبه به د عربي ژبې او مذهبي ترمينالوژۍ تاثيرات څومره وو. خو اټکل کولای شو، کله چې خلکو د اسلام دين منلی نو ديني يا مذهبي ترمينالوژي هم ژبې ته راغلې، خو دا چې په پښتو ژبه ليکلی متون په لاس کې نه شته، نو ځکه يې دقيق وخت نه شو په ګوته کولای، خو کوم څه چې زموږ په لاس کې دي همدا لرغوني منظوم متون دي چې له دې څخه پر پښتو باندې د نورو ژبو د تاثيراتو څرک لګېږي.

((د لرغوني پښتانه په استناد د ابومحمد هاشم علمي او ادبي ژوندون راښکاره کوي او داسې ورڅخه څرګندېږي چې د (۳۰۰هـ) تر حدودو پورې د عربو مدنيت، د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمکې غربي خوا ډېره تر دې اثر لاندې وه. که څه هم په دغه عصر کې د غربي پښتونخوا خلکو د آل طاهر (۲۰۵-۲۵۹هـ) تر بیرغ لاندې استقلال وموند او څه نا څه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار په دغه ژبه لیکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر لیکوال او پوهان وو چې دوی د عربو د مدنیت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً (صالح بن عبدالرحمن سیستاني) د (حجاج بن یوسف) په امر له (۸۱-۸۷هـ) دواوین او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابو خالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د (علي بن حسین) (۴۶-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده، یا (بشار بن برد) د عباسي دربار رڼند شاعر چې اصلاً د تخارستان و او پر (۱۶۷هـ) وژل شوی دی. یا (ابو عمرو شمر بن حمدویة الهروي) چې د عربي اخبار او اشعارو پوهاند و، د عربي ژبې د لغت کتاب یې هم کښلی او پر (۲۵۵هـ) مړ شو. یا (ابو حاتم سهل بن محمد سجستاني) چې د عربو په لغت، شعر او نحو کې عالم و او (۳۲) کتابونه یې لیکلي دي چې له هغو څخه کتاب المعمرین (د لندن چاپ، ۱۸۹۹م) او کتاب النخله (د ایټالیا د پالرمو چاپ، ۱۸۳۷م) مشهور دي او دا عالم هم پر (۲۵۵هـ) مړ دی، (احمد بن ابو طاهر طیفور خراساني) (۲۸۰هـ. مړ) چې (۵۰) کتابونه یې لیکلي او تاریخ بغداد (د لایزیک چاپ، ۱۹۰۸م) یې مشهور دي، ابو زید بلخي (۳۲۲هـ. مړ) د صور الاقالیم او نورو ډېرو کتابونو خاوند، (ابو داود سجستاني) د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(معروف سنن) خاوند (۲۷۵هـ مړ) او نور ډېر پوهان او عالمان له پښتونخوا څخه وپاڅېدل، چې د عربي علومو او ادابو ستوري دي.

له دې متونو څخه څرګندېږي، چې د درېيمې هجري پېړۍ په ترڅ کې د بست د سروان د سيمې يو افغان چې (ابو محمد هاشم ابن الزيد السرواني) نومېده، عراق ته ولاړ او هلته يې ددې ځای له علماوو سره ناسته ولاړه درلوده او له (ابن خلاد) چې په (ابي العينا) مشهور و، هغه سره يې په بغداد کې ډېر عمرونه تېر کړل او له هغه څخه يې عربي بلاغت او اشعار ولوستل.

دا لومړنی نظم دی چې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې کې (درهم، خلق او قتالونه) هغه عربي کلمې دي چې پښتو ته داخلې شوې دي. دغه راز د شيخ رضی لودي او نصر لودي په دواړو شعرونو کې د عربي ژبې کلمې کارول شوي دي، (الحاد، ملحد، اسلام، سنتي) کلمې عربي دي، په خپله (شيخ رضی) لودي، (نصر) لودي او (حميد) لودي د درېواړو نومونه عربي دي، بيا وروسته ورپسې د شيخ اسعد سوري قصيده ده چې هم يې فورم له عربي ژبې راغلی او هم د عربي ژبې د يو شمېر کلمو څرک په کې څرګند دی، لکه: (فلک، مدار، وصل، محمد او محمود، امير، انتقال، قيد، نثار، قطار، شعار، قرار، عدل، جنت، غفار) او نورې عربي کلمې دي چې په دې قصيده کې راغلي دي. په خپله د (شيخ اسعد) نوم هم عربي دی، له دې څخه معلومېږي چې عربي ژبه دا وخت دومره عامه شوه چې پښتنو کې مطرحو کسانو لکه په خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد سوري، شیخ اسعد سوري او نورو عربي نومونه اینښي وو. د (امیر) کلمه هم دا وخت عامه شوې ده. (کروړ) یې ځکه (امیر) باله چې د (امارت) شرعي اصطلاح عامه شوې وه.

وروسته د ښکارندوی غوري قصیده ده، چې په هغه کې هم (لعلونه، طلسیان، سلطان، صفت، اسلام، دین، شهاب، جهاد) او ځینې نورې عربي کلمې دي چې ځینو سره یې پښتو روستاړي هم یوځای شوي دي.

تر دې وروسته چې نور کوم شاعران راغلي، وار په وار یې په خپل کلام کې د عربي ژبې کلمې کارولي دي او دا لړۍ همداسې دوام کوي.

د ملکیار ، تایمني، شیخ تیمن، قطب الدین بختیار، بهلول لودي، خلیل خان نیازي، زرغون نورزي، زرغونې کاکړ، رابعې، بي بي نېکبختې، شیخ عیسی مشواني، شیخ صالح او نورو ټولو شاعرانو په شعرونو او د ماکو د نثر په بېلګو کې عربي کلمې شته چې د هغوی د کلام د شننې په ترڅ کې ورته اشاره شوې ده. د عربي ژبې د لغتونو د کارونې او تاثیر ترځنګ په لرغونې دوره کې قصیده، مثنوي، غزل او څلوریزه هغه څرګند نظمي فورمونه دي چې له عربي څخه پښتو ته راغلي دي، د قصیدو په برخه کې د شیخ اسعد سوري او د ښکارندوی غوري قصیدې مو د بېلګو په توګه یادې کړې. په مثنوي فورم کې د اکبر زمینداوري، زرغونې کاکړ، زرغون خان نورزي او دوست محمد کاکړ بېلګې یادولای شو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزل فورم کې بیا د اکبر زمینداوري، بي بي نېکبختې او شیخ محمد صالح الکوزي د کلام بېلګې د یادونې وړ دي او هم د علي سرور لودي کلام. د څلوریزو په برخه کې سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي څلوریزې یادولای شو، د قطعې فورم بیا د یادو نورو فورمونو په شان ډېر څرګند نه دی، خو البته قطعې ته ورته نظمونه ویل شوي دي، یا لږ تر لږه یو نظم د څو قطعو د مجموعې بڼه لري. په محتوايي برخه کې هم حماسي ادبیات په دې دوره کې تر سترګو کېږي، ویاړنه یا فخریه، ویرنه یا مرثیه اشعار چې په عربو کې باب وو، پښتو کې یې هم څرکونه او بېلګې لیدل کېږي. د ټولیزې پایلې په توګه باید ووایو چې په پښتو لرغوني ادبي دوره کې په (نظم) او (نثر) دواړو کې د دري او عربي کلمو په ګډون نږدې شپږ زره او سل (۶۱۰۰) کلمې کارېدلې چې له هغې څخه یې تقریباً یو سل او څلور اتیا (۱۸۴) عربي کلمې دي چې د ټولو کارېدلو کلمو نږدې درې اعشاریه درې (۳،۳) سلنه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دري ژبې سره اړیکي

د عربي ژبې ترڅنګ پښتو له دري ژبې سره هم د يوې ګاونډۍ او خور ژبې په توګه خپل خپل اړیکي ساتلي دي. دري ژبې ته ځکه د پښتو (خور) ژبه وايي چې دواړه ژبې د هندو اروپايي کورنۍ، اریايي څانګې غړي دي، پښتو بیا په ختیزو ژبو کې او دري بیا په لویدیزې ډلګۍ کې راځي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هم د دري ژبې کلمې کارېدلي دي. د عربي ژبې معکوس پښتو ته له دري ژبې څخه کوم شعري فورم نه دی را انتقال شوی، خو دا خبره له حقیقت څخه لرې نه ده چې ووايو د عربي ادب تاثیرات لومړی دري ته او بیا همداسې پښتو ته رالېږدېدلي دي. دري تر عربي ژبې وروسته د دیني او درباري ژبې په توګه په سیمه کې خپل خپل تاثیرات درلودل. له (دوه بیتي) پرته چې د دري ژبې خپل فورم ګڼل کېږي، نور نو دري ټول هغه نظمي کالبونه کاروي چې په عربي ژبه کې دود دي. لکه مثنوي، رباعي، قطعه، غزل، قصیده، مثلث، مربع، مخمس، ان تر معشر پورې ټول هغه فورمونه چې په عربي ژبه کې دود وو او نورو ختیزو ژبو ته لېږدلي دي، دري يې هم کاروي. د يادونې وړ ده چې قافيوال نظمونه لکه مخکې چې مو يادونه وکړه د عربي ترڅنګ په ختیزو ژبو او د نړۍ په نورو ژبو کې هم باب وو، ياني په دې مانا چې له عربي ژبې څخه تقلید نه دی شوی، البته شعري يا نظمي فورمونه له شکلي پلوه نورو ژبو ته راغلي، څرنګه چې قافیه په دې ژبو کې باب وه، نو ځکه يې د فورم په راخپلولو کې کومه ستونزه نه وه، ردیف چې په عربي ژبه کې تر قافیه والو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظمونو وروسته باب نه وو، خو په پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو کې دود و، هغه هم ورسره مل شو.

د ابوهاشم سرواني په ژباړه کې (خاوند) د پښتو او دري ژبې مشترکه کلمه ده. د شيخ اسعد سوري په قصيده کې بيا (بهار، خونخوار، خار، بادار، هزار، دار، کهسار) او ځينې نور دري کلمې دي.

د ښکارندوی غوري په قصيده کې (کاروان، مګر، بيديا، مکېز،ګزار، خاوند، بادار) دري کلمې دي، د سليمان ماکو په تذکره اوليا کې (سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست) او ځيني نورې دري کلمې دي. او همداسې د دري ژبې اغېز يې د پښتو ادب به ليکلو متونو کې محسوسې دي. دا اغېزې له لرغوني دورې پيلېږي، منځنۍ دورې ته راځي، بيا معاصرې دورې او ان تر ننه دوام مومي. پر يادو شاعرانو سربېره نورو شاعرانو هم په خپلو نظمونو کې دري کلمې کارولي دي.

ملکيار غرشين، شيخ تيمن، تايمني، قطب الدين بختيار، سليمان ماکو، شيخ متي، بابا هوتک، ملکيار هوتک، اکبر زميداوري، خليل خان نيازي، زرغوني کاکړ، رابعې، نېکبختې، دوست محمد کاکړ، شيخ عيسی مشواڼي، شيخ بوستان بړېڅ او شيخ صالح ټولو په خپل کلام کې دري کلمې کارولي چې د هر شاعر د شعر په لغوي شننه کې ورته اشاره شوې او دلته يې د تکرار د مخنيوي په خاطر له بيا يادونې ځخه تېرېږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې په لرغوني ادبي دوره کې ډېرې داسې کلمې شته چې د پښتو او دري ژبو ترمنځ مشترکې دي او یا هم ګډه ریښه لري.

له دې څخه ښکاري چې پښتو او دري ژبې په ماضي کې له یوې بلې ګډې ژبې یا ژبو سره ګډه ریښه لري. هغه ژبې چې ګډه ریښه سره لري، ګاونډۍ وي، خویندې وي، ګډ لیکدود ولري، هغه ژبې پر یوه بلې خپل څو اړخیز اغېز ښندي، نو له دري ژبې سره د پښتو اړیکي طبیعي حالت لري. څرنګه چې دري ژبه د علم، دفتر او دربار ژبه وه، نو دغه سیاسي، علمي او دفتر قوت هم ددې سبب کېده چې دري نه یوازې پر پښتو بلکې د سیمې پر نورو ژبو هم خپل خپل تاثیرات پرېږدي، خصوصاً پر لیکني ادب، البته پر ولسي ادب بیا دا تاثیرات ډېر محسوس نه دي، هلته پښتو ژبه ډېره سوچه او شعر هم ډېر سوچه پاتې شوی دی.

په مجموعي ډول لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه په لرغوني دوره کې په نظم او نثر کې ټولې نږدې شپږ زره او سل (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي چې له هغې جملې یې نږدې یو سل او څوارلس(۱۱۴) دري کلمې چې د ټولو کارېدلو کلمو نږدې یو اعشاریه څلور اتیا(۱،۸۴) سلنه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځلورم څپرکي لنډيز

له نورو ژبو څخه د پښتو ژبې د اړيکو د څېړلو په ترڅ کې دا په ډاګه شوه چې پښتو ژبه په لرغونې دوره کې له عربي او دري ژبو دواړو سره ژبنۍ، فرهنګي او ادبي اړيکي لري. دا مهال پر پښتو ادب د عربي ژبې تاثيرات ورو ورو زياتېږي، د پښتو منظوم او منثور کلام په دواړو بېلګو کې د عربي ژبې اغېز ليدل کېږي. ژبنۍ اغېزې چې د لغتونو به بڼه ځرګندېږي، زياتې ښکاره دي، خو ګرامري تاثيرات يې لا محسوس نه دي، د لغوي تاثيراتو ترڅنګ له عربي ژبې څخه شعري فورمونه يا د نظم چوکاټونه هم پښتو ته داخل شوي دي او پښتنو شاعرانو په همدې فورمونو کې هم ګڼ شمېر شعرونه ليکلي دي. لکه قصيده، رباعي، غزل، مثنوي او ځينې نور فورمونه هم په څنګزني ډول په لرغونې دوره کې پښتو ادبياتو ته داخل شوي دي.

د عربي ترڅنګ د دري ژبې ژبنۍ اغېزې هم په پښتو منثور او هم منظوم کلام کې ځرګندېږي، خو دا تاثيرات يوازې د لغتونو په بڼه جوتېږي، خو کوم ځانګړی نظمي فورم له دري څخه پښتو ته نه دی راغلی. د لرغونې دورې په لومړي پړاو کې د عربي او دري په ګډون د نورو ژبو تاثيرات پر پښتو ادب نه ښکاري، پښتو شعرونه پخوانيو اريايي سرودونو ته ډېر نږدې دي. خو د لرغونې دورې په دويم او نورو پړاوونو کې بيا د عربي او دري ژبو تاثيرات ځرګندېږي، خو له دې دوو ژبو پرته بيا د نورو ژبو تاثيرات نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګندېږي. څکه چې دا مهال د نورو ژبو اغېزې په سیمه کې محسوسې نه وې. د عربي تاثیرات څکه زیات وو چې عربي د دین، مذهب، دفتر، دربار، سیاست، علم او ادب ژبه وه او تر شا یې غښتلي سیاسي، اقتصادي، مذهبي او علمي قوت پروت و. تر عربي وروسته دري هم ورته ځانګړنې لرلې او په دویم ردیف کې راځي، نو څکه یې پر سیمه خپل خپل تاثیرات درلودل. پر پښتو ژبه د عربي ژبې تاثیرات هم د شعري فورمونو او هم په ژبنۍ برخه کې له لغوي پلوه محسوس وو و او د دري ژبې اغېزې بیا تر یوه حده د شعري محتوا او همدارنګه د لغتونو په برخه کې محسوسې دي. د یوې شمېرنې له مخې د عربي ژبې د لغتونو کمیت په سلو کې نږدې (۳،۳) او د دري ژبې د ویپونو کمیت په سلو کې نږدې (۸۴، ۱) ته رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څلورم څپرکي پوښتنې

- پر پښتو لرغونو ادبیاتو د کومو ژبو تاثیرات څرګند برېږي؟
- په لرغونو دوره کې د دري او عربي کلمو مجموعي شمېر څو سلنې ته رسېږي؟
- په لرغونې دوره کې له کومې ژبې پښتو ته شعري فورمونه داخل شوي دي؟
- د دري ژبې تاثیرات د لرغونې دورې له کوم پړاوه پیلېږي؟
- پښتو او دري د ژبې د کورنۍ له پلوه څه اړیکي سره لري؟
- عربي ژبه د ژبو په کومې کورنۍ پورې اړه لري؟
- کومې ژبې په اسانۍ سره یوه پر بلې خپل تاثیرات پرېږدي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

د لرغوني دورې نظم

د ادبیاتو د اوسنیو تعبیرونو له مخې د یوې ژبې ټول لیکلي او نا لیکلي منظوم او منثور هنري اثار ادبیات ګڼل کېږي.

لکه څنګه چې دمخه مو هم یادونه وکړه او ټینګار مو وکړ چې: هر ډول لیکنې اوس څوک په ادبیاتو کې نه شمېري. یوازې هغه اثار د ادبیاتو تر عنوان لاندې د مطالعې ځای لري، چې هنري ارزښت ولري.

د ساري په ډول، موږ هر منثور اثر چې د علومو او فنونو په بېلابېلو څانګو کې لیکل شوي وي او یا هر منظوم اثر، چې د تاریخ، جغرافیې، طب او نورو علومو او فنونو تشریح ته وقف شوی وي، په ادبیاتو کې نه راولو، بلکې هغه اثار هنري او ادبي بولو، چې له تخیله رازېږېدلي او د ژوند واقعیتونه په هنري ډول منعکس کړي؛ پر لوستونکو او اورېدونکي خپل خاص ظریفانه او ښکلی هنري اغېز ولري او د هغو هنري ذوق تسکین کړي. دغه ادبي، هنري اثر باید په داسې یو ژبني چوکاټ کې بیان شوې وي، چې هم د ټولنیز ژوند هېنداره وي، هم په لوستونکي، اورېدونکي کې یو عاطفي احساس پیدا کړي او ښکلاییز ارزښت ولري.

ادبیاتو ته یو ژبنی هنر هم وایي، هنر او علم دواړه واقعیتونه بیانوي، خو هنر واقعیتونه په نامستقیم او علم بیا پېښې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مستقیم ډول بیانوي. د هنر او علم توپیر د واقعیت په نامستقیم او مستقیم بیان کې دی.

د ادبیاتو ددغه تعبیر، ساده او ابتدایي تشریح ته په پاملرنه اوس موږ ګورو چې پښتو ژبه دغسې هنري، ادبي اثار لري او که نه؟

ددې پوښتنې ځواب مثبت دی او موږ چې د خپلې ژبې (پښتو ادبي زېرمې وپلټو، نو وینو چې له پخوا زمانې نه تر ننه پورې ددې ژبې ویونکو هنري، ادبي اثار ایجاد کړي دي، چې هم یې ګړنۍ (نالیکلې) او هم یې تحریري (لیکلې) نمونې موجودې دي.

پر همدې اساس کله چې موږ پښتو ادبیات وایو، نو موږ مجبورېږو، چې دا ادبیات لومړی پر نالیکلو او لیکلو ادبیاتو ووېشو او د شکل له مخې. پر نثر او نظم خو دلته موږ په دې څېرکي کې پر نظم خبرې کوو. نظم بیا پر دوو برخو وېشو لومړی پښتو ولسي یا ګړني ادبیات چې د پښتو په خپلو ملي اوزانو یا فورمونو کې ویل شوي دي. او دویم د نظم هغه برخه یا هغه فورمونه دي چې له نورو ژبو په تېره بیا له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي. دلته غواړو لومړی پښتو ولسي ادبیات یا د نظم فورمونه تشریح کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ولسي شاعرۍ فورمونه

ولسي ادبیات د پښتو ادبیاتو ډېره درنه برخه جوړوي: ((دا به مبالغه نه وي او نه به کومه تېره یا زیاته خبره وي، که ووایو چې د سیمې په ژبو کې پښتو د ګړنیو ادبیاتو د سرشارو چینو د لرلو له امله په لومړي کتار کې ولاړه ژبه ده.

دا چې د پښتو د شفاهي ادبیاتو زېرمې نسبت نورو ژبو ته زیاتې دي، ددې خبرې غټ علت دادی، چې په پښتنو کې سواد له پخوا نه تراوسه لا سم نه دی عام شوی او زموږ د خلکو یوه زیاته سلنه د خپلو خاصو سیاسي، ټولنیزو، اقتصادي، فرهنګي او جغرافي عواملو له امله له لیک لوستنه محرومه پاتې ده. په دغسې ټولنو کې چې سواد نه وي عام، د لیکلو ادبیاتو پرځای د شفاهي ادبیاتو د ټوکېدو زمینې ډېرې زیاتې موجودې وي.

همدا علت دی، چې د شمالي پښتونخوا، افغانستان، جنوبي پښتونخوا، سند، پنجاب او کشمیر په زیاترو پښتني سیمو کې اوس هم د ګړنیو ادبیاتو بېلابېلې نمونې ایجادېږي او د دغو سیمو په ښارونو کې د پښتو د ګړنیو ادبیاتو د ایجاد زمینې محدودې دي او ان له منځه تللې دي. په پښتو کې د شفاهي ادبیاتو دغه بېلابېل ډولونه او ددغه ډول ادبیاتو زیاتوالی سړی په دې باوري کوي، چې زموږ خلکو که زیات سواد نه درلود، خو هنري ذوق او احساس ورسره وو او خپل دغه ذوق او احساس یې ددغو ادبیاتو په بېلابېلو کالبونو کې ځایاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمونږ خلکو د پېړيو په اوږدو کې خپل ارمانونه، خپلې خوښۍ، خپل غمونه، خپلې مينې او د خپل ټولنيز ژوند کړه وړه په دغو ګړنيو ادبياتو کې بيان کړي دي. دغه ادبيات لکه چې يې له نامه ښکاري، په ګړني ډول خوله په خوله انتقال شوي او د انتقال په دې بهير کې يې کليوالي موسيقي هم خپل نقش ادا کړی دی. خو د انتقال دې لړۍ تر يوه وخته دوام کړی او د رواياتو په له منځه تللو سره دغه وخت پر وخت ايجاد شوي شفاهي ادبيات هم له منځه تللي دي او لکه هغه صحرايي ګلان په خپل سر راټوکېدلي او د باغوان له پالنې پرته له منځه تللي دي.

څنګه چې په هره ټولنه کې شفاهي ادبيات سينه په سينه انتقال مومي، نو ځکه يې لرغوني شکلونه تر وروستيو پېړيو پورې نه رارسي. اوس چې موږ د پښتو د شفاهي ادبياتو کومې ثبت شوې بېلګې لرو، له ځينو استثنايي مواردو پرته په تاريخي لحاظ ډېرې لرغونې نه دي، خو مفکوره او ليدلوری په ځينو دغه ډول سندرو کې لرغونی دی او ورسره يې د ځينو انواعو شکلي جوړښتونه هم له ډېرو لرغونو زمانو روايت کوي او له هغو اريايي سندرو سره نږدېوالی او نښتون لري، چې زرګونه کاله دمخه په دې خاوره کې ايجاد شوې، پالل شوې او روزل شوې دي. د پښتو د شفاهي سندرو يوه مهمه ځانګړنه داده چې په غاړه (لحن) ويل کېږي.

د پښتو شفاهي ادبيات بېلابېل ډولونه لري، چې دغه ډولونه ځينې سيمه ييز دي، دا په دې مانا چې په يوه خاصه جغرافيه يي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه کې ایجادېږي او په نورو پښتني سیمو کې چندان باب نه دي، خو ځینې ډولونه یې په ګردو هغو سیمو پورې اړه لري، چې د دغه ډول ادبیاتو ، ایجاد ، وده ، مینه وال او روزونکي لري.

د پښتو د دغو ګڼنیو ادبیاتو د بېلابېلو ډولونو د ثبت او ټولولو لپاره څه د پاسه سلو کلونو راپدېخوا کار پیل شوی او تر ټولو د مخه پښتو شفاهي ادبیاتو ته غربیان متوجه شوي دي.

انګرېزانو د هند پر نیمه وچه د خپل واک په دوران کې د شمالي او جنوبي پښتونخوا او افغانستان له سیمو د پښتو د شفاهي ادبیاتو نمونې راټولې او ثبت کړې دي، چې د لویدیځو پوهانو د دغسې کارونو په لړ کې د جیمز ډارمستټر (۱۸۴۹-۱۸۹۴م) کال کار تر ټولو ارزښتمن دی، ده د پښتو د شفاهي ادبیاتو نمونې په خپل مشهور اثر (د پښتونخوا د شعر هار و بهار) کې خوندي کړې او دا کتاب یې لومړی ځل پر (۱۸۸۸م) کال په پاریس کې چاپ او خپور کړ.

زموږ په هېواد کې هم د پښتو د شفاهي ادبیاتو د نمونو ثبت ته له شلمې پېړۍ راپدېخوا پاملرنه شوې ده.

په افغاني پوهانو کې اروابښاد غلام محی الدین افغان (۱۳۰۰هـ.ش مړ) دا کار تر هرچا دمخه کړی دی او په (سراج الاخبار افغانیه) کې یې د پښتو متلونو نمونې چاپ کړې دي.

تر ده وروسته په کندهار کې د (پښتو ادبي انجمن) په جوړېدو سره او بیا په کابل کې د (پښتو ټولنې) له تاسیس سره سم زموږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواخوږو ادب دوستانو د پښتو د شفاهي ادبیاتو دغو مرغلرو ته ډېره توجه وکړه او د پښتو د شفاهي ادبیاتو د بېلابېلو ډولونو نمونې يې ثبت او خوندي کړې. په دې کسانو کې ارواښاد محمد ګل نوري (۱۳۵۲ل کال مړ) د لوی حق خاوند دی، ده د پښتو د شفاهي ادبیاتو د ځينو ډولونو ډېرې خوندورې او زیاتې نمونې راټولې کړې دي.

تر نوري وروسته په افغانستان کې د پښتو ژبې تکړه ليکوال او شاعر (حبيب الله رفيع)، په پښتونخوا کې (پروفيسور محمد نواز خان طاير) او په جنوبي پښتونخوا کې نوميالي ليکوال او شاعر (ولي محمد خان سيال کاکړ) نوموړي د يادونې او منني وړ دي، دوی چې د پښتو د شفاهي ادبیاتو د ټولولو او څېړنو په لاره کې کوم کارونه کړي دي، په وروستي بهير کې يې د کيفيت او کميت له نظره لږ ساری مومو. د پښتو شفاهي ادبیاتو او پښتني فولکلور تيوريکي او علمي مطالعې په لاره کې د (کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي)، (کانديد اکاډميسين عطايي) او (سرمحقق دوست شينواري) کارونه او نوموړي نه شو هېرولای.

زموږ دغو خواخوږو او په راوروسته کې ډېرو نورو ځوانانو د پښتو د شفاهي ادبیاتو بېلابېل ډولونه معرفي کړي او نمونې يې ورته له ولس څخه راټولې او خوندي کړي دي. اوس د دغو ښاغلو کارونو ته په پاملرنه د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډولونه په لاندې ډول ښيو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ګړنيو ادبياتو په څېړونکو کې ښاغلی حبيب الله رفيع يوازينی سړی دی، چې د پښتو منظوم شفاهي ادبيات يې د خپلو ځينو خصوصياتو له امله پر دوو برخو وېشلي دي:

(۱) **عامې سندرې**: ياني هغه سندرې چې ويونکي يې نه دي ښکاره او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه: لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور...

(۲) **خاصې سندرې**: په دې سندرو کې يې هغه سندرې راوړې دي، چې اکثر د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړېږي او يا جوړې شوې دي، ياني شاعران يې معلوم کسان دي، لکه: چاربيتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور...

دا لوړ وېش تر ډېره حده پرځای دی او د پښتو د ولسي ادبياتو په ډېرو څېړنو کې منل شوی دی. دا خاصې سندرې سره له دې چې زياتره د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا ويل شوې دي، د خپرېدو او انتقال جريان يې هم کټ مټ هماغسې دی، لکه د پښتو د شفاهي ادبياتو عامې سندرې او دا خاصې سندرې هم زياتره ليکلی ډول نه لري او سينه په سينه په شفاهي ډول انتقالېږي.

خو د خاصو سندرو په باب د يادونې وړ ټکی دادی، چې دا سندرې په ټولنه کې د مشخصو افرادو له خوا ويل شوې دي، د ځينو دغو سندرو د اشارو او قراينو له مخې يې هم د ويونکي د ژوند مهال او هم د سندرې د ويلو تقريبي زمانه ټاکل کېدی شي او پر همدې اساس موږ دغو کسانو او د دوی دا ډول ايجادياتو ته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د ادبي تاریخ په ځانګړو ادبي دورو او ادبي پړاوونو کې د مطالعې ځای ورکولای شو.

پر همدې اساس دا ډول سندرې سره له دې چې ډېره زیاته برخه یې شفاهي ده او ځینې ځانګړتیاوې یې هم له شفاهي عامو سندرو سره یو شی دي، خو بیا هم ګرده هغه خصوصیات چې د پښتو د ګړنیو ادبیاتو عامې سندرې یې لري، پر دغو سندرو کټ مټ د تطبیق وړ نه دي.)) (۱۳: ۱-۵)

خو څرنګه چې دا سندرې یا شعرونه د پښتو په ملي اوزانو کې ویل شوي، نورو پښتو ولسي ادبیاتو سره اړخ لګوي، د ځینو یې لیکلی تاریخ هم معلوم نه دی، نو ځکه یې دلته د لوستونکو د اشنایي لپاره راوړو په مجموعي ډول د ولسي یا ګړنیو ادبیاتو کوم فورمونه چې دلته معرفي کېږي، دا ټول په لرغونې دورې پورې اړه نه لري، په تېره بیا هغه ولسي ادبیات چې شاعران یې معلوم دي لکه ځینې، بګټۍ، چاربیتې، سروکي او نور، خو ځینې فورمونه او په هغو کې ویل شوې محتوا پخوانۍ ریښه لري، په مجموعي ډول دا فورمونه ډېر پخواني دي، خو په هغو کې ویل شوې او افاده شوې محتوا کېدی شي ډېره پخوانۍ نه وي او د لرغونې دورې له ادبیاتو سره همزولې نه وي، څرنګه چې دا فورمونه د پښتو شاعرۍ یا نظم یوه درنه جوړوي او د شکلو له مخې پخوانۍ ریښې لري، نو ښه ده چې لوستونکي او محصلین ترې یو عمومي جاج واخلي، له دې فورمونو هم ښه خبر شي او له نورو ژبو څخه له راغلو فورمونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره يې هم توپير وکړي. دادی دلته په ترتيب سره د پښتو ژبې خپل ولسي يا ملي فورمونه درپېژنو چې په نورو ژبو کې نه شته او يوازې د پښتو ژبې خپل مال ګڼل کېږي.

۱- لنډۍ:

لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه يوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړيواله شاعرۍ کې يې ساری ليدل شوی نه دی.

زياتره لنډۍ په هنري لحاظ ډېرې ښکلې دي، انځورونه په کې په خورا لوړه هنري بڼه اوډل شوي دي، په ساده ګۍ کې دومره ښکلې ويل شوي، چې زموږ په شفاهي سندرو کې نورې سندرې د دغو خصوصياتو له امله له لنډيو سره سيالي نه شي کولای.

د لنډيو ويونکي نه دي معلوم، لنډۍ د عام ولس مال دی، يو شپون، يو اوښبه، يو بزګر او په زياته کچه زموږ کليوالې ښځمنې ددې لنډيو په ايجاد کې برخه لري.

لنډۍ ته ټيکۍ، مصرۍ، ټپه، اواز، بدله او سندره هم وايي او دا بېلابېل نومونه د بېلابېلو ځايونو په اعتبار دي. يانې د پښتنو په يوه سيمه کې ورته لنډۍ وايي او بله کې ورته ټپه وايي او کله چې لنډۍ په سروکي او نيمکۍ کې راشي، نو په دغه صورت کې (ټيکۍ) ورته هم وايي. دلته به د لنډيو نومونو ته هم لنډه کتنه وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ - **لنډۍ**: ((د کندهار او پکتیا خلک ورته لنډۍ وايي دا په دې مانا چې لنډۍ په کندهار کې يو ډول مار دی که سړی وچیچي ورڅخه نه رغېږي، یانې په لنډیو کې دومره شعري قوت موجود دی، چې تاثیر یې له هغه مار سره چې نوم یې لنډۍ دی برابر دی، دغه راز کېدی شي لنډۍ د خپل لنډ ترکیب او جوړښت له مخې هم لنډۍ وبلل شي.

۲ - **مصرۍ یا ټپه**: د یوسفزیو ټبر او هغه پښتانه چې په پېښور کې اوسېږي هغوی یې د مصرۍ یا ټپې په نوم یادوي، چې دا هم علت لري او هغه دا اسې چې مصرۍ په پښتنو کې یو ډول مشهوره توره ده چې په جګړو کې ورڅخه ډېره استفاده شوې ده، یانې زموږ لنډۍ د مصرۍ تورې غوندې اغېزه ښندلای شي.

۳ - **ټیکۍ**: د اصلي مطلب په مانا ده، یانې زموږ په هره لنډۍ کې دا توان موجود دی چې په ښه هنري شکل کې زموږ د مطلب ټکي بیان کړي، په دغه وجه د مشرقي او وردګو خلک ورته ټیکۍ وايي.

یادونه باید وشي چې مصرۍ یا ټپه او ټیکۍ معیاري نومونه نه دي ټول پښتانه هغه نه پېژني.

څرنګه چې مو پورته یادونه وکړه، دغه نومونه په یوې مشخصې سیمې پورې تړل کېږي، یوازې (لنډۍ) نوم دی چې ټول پښتانه یې پېژني.)) (۵۷: ۱۱-۱۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډیو ددغه ستر ارزښت په پام کې نیولو سره یو زیات شمېر ادبپوهانو د هغو راټولونې او شننې کار ته اوږه ورکړې ده.

په دې برخه کې تر ټولو پخوانی کار د هندوستان د یوه نواب (محمد ارتضاخان) دی. ده د (۱۲۲۵هـ ق) کال شاوخوا په خپل فرهنګ، (ارتضایي) نومي کتاب کې ځینې پښتو لنډۍ ثبت کړې دي.

(ډارمستتر) په ختیځ پوهانو کې د لنډیو د ثبت کار کړی دی او په افغانستان کې مرحوم نوري، مرحوم استاد بېنوا، اروابناد محمد دین ژواک، په وروستیو کې ښاغلو عبدالکریم پتنګ، اروابناد مصطفی جهاد او د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې دغه ډول لنډۍ راټولې کړې دي، د لنډیو په ځانګړو مجموعو او یا د فولکلور د نورو مجموعو په ترڅ کې یې چاپ کړې دي.

په جنوبي پښتونخوا کې ښاغلي (ګل محمد کاکړ) د (ګل ټپې) په نامه د پښتو لنډیو څلور مجموعې چاپ کړې دي او په پېښور کې پښتو اکیډیمي د (روهي سندرې) په نامه د لنډیو دوې ښې مجموعې چاپ کړې دي. د لنډیو په برخه کې د پیاوړي شاعر سلیمان لایق او څېړونکې سلما شاهین کار هم د ځانګړې یادونې وړ دی.

دا راټولې شوې لنډۍ په ګردو پښتنو کې د ټولو لنډیو ټوله زېرمه نه ده، بلکې یوه برخه یې راټوله شوې ده او نورې ډېرې داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډۍ په ولس کې شته چې تراوسه لا د کاغذ پرمخ نه دي ليکل شوې.

په لنډيو کې د پښتنو د کليوالي ژوند او د دوی د کلتور د بېلابېلو اړخونو ځانګړنو انعکاس موندلی دی او په بېلابېلو موضوعاتو پورې مربوطې لنډۍ موږ د خپلو دغو شفاهي سندرو په مجموعه کې ميندلای شو.

که څه هم د پښتو په ځينو لرغونو ديوانونو کې ځينې لنډۍ هم راغلې دي، لکه: د (حسين) په ديوان ، د (سيد غلام ننګرهاري) په ديوان او ځينې نورو ديوانونو کې، همدا راز د ځينو معاصرو ليکوالو ، لکه: (بهايي جان صاحبزاده)، مرحوم (صالح محمد هوتک)، (صاحبزاده محمد ادريس) او نورو هم د لنډيو د جوړولو خواته توجه کړې ده او ځينې لنډۍ يې ويلې يا جوړې کړې هم دي، خو دا لنډۍ د پښتو د عامو لنډيو يا هغو لنډيو په څېر چې په ولس کې ايجاد شوې دي، ښکلاييز، ادبي او هنري ارزښتونه نه لري او د لفظي جوړښت له مخې هم ليکلي ادب ته ورته دي. د پښتنو په کليوالو سيمو ، غرو ، رغو ، درو او د شپنو په کېږديو کې د پښتو لنډيو ډېره زېرمه شته. چې ځينې دغسې لنډۍ د پښتو د ولسي ادبياتو ځينو خواخوږو له ولسه راټولې کړې دي.

د لنډۍ کمال په دې کې دی، چې مجموعاً په (۲۲) څپو يا دوو مسرو کې دروند مانيز بار او ښکلا لېږدوي. په دې مانا چې د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دويمه (۱۳) څپې لري، لنډۍ قافيه نه لري، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري، چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي. که په پای کې دا زور (ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمګړی پاتې کېږي. لنډۍ د پښتو ژبې د فونولوژیکي (غږیز) جوړښت تابع ده او د هغې پر بنسټ جوړېږي. په نورو ژبو کې د دې ډول شعر (البته په همدې وزن او اهنګ) څرک لیدل شوی نه دی او نه نورو ژبو ته د لنډۍ په ژباړه کې ددې اهنګ ساتل شوی دی.

پر ټولو لنډیو باندې یو قانون د تطبیق وړ دی، یانې دا چې د هرې لنډۍ لومړۍ مسره باید حتمي (۹) او دویمه یې (۱۳) څپې وي. د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې (څلورمه) او (اتمه) څپه او د دویمې مسرې (څلورمه) (اتمه) او (دولسمه) څپه، خجنه وي. لکه:

امانتي مې ګور کې کېږدئ

که یار خبر شي ما به خپل وطن ته وړینه

ددې لنډۍ څپیز- خجیز جوړښت په دې ډول دی:

U – U U U – U U U

U – U U U - U U U – U U U

له مانیز پلوه لنډۍ پر بېلابېلو ډولونو وېشل کېدی شي. د پښتني ټولنې د ژوند د ټولو ډګرونو انځورنه په کې کېدی شي او شوې هم ده، خو د شکل او جوړښت له مخې لنډۍ همدا یو ټاکلی شکل او قانون لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته به یو څو لنډۍ د بېلګې په توګه وړاندې کړو:

یوه وعده راسره وکه

چې د صراط په پله به یو ځای سره ځونه

✵✵✵

ستا به واده زما به مرګ وي

ستا به ډولۍ زما به کټ خاورو ته وړینه

✵✵✵

ولې دې بد راسره وکړه

زما همدغه هیله وه چې یار لرمه

څرنګه چې په لنډیو کې د وروستۍ مسرې وروستۍ کلمه اهنګینه وي او د وروستۍ څپې اهنګ یې لوړ او تر هغې دمخه څپې اهنګ یې لوېدلی شان وي (   ) نو دلته کېدی شي د لنډۍ هندسي جوړښت داسې ترسیم شي:

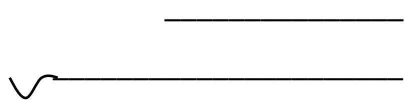

((څرنګه چې لنډۍ ډېر لنډ شعر دی، تاریخي قدامت او بنه معلومول یې اسانه کار نه دی، خو په مجموعي ډول لنډۍ د ګړنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادب ډېره لرغوني برخه ده چې تاريخ يې تر زر کلونو پخوانۍ زمانې ته رسېږي.

مثلاً يوه مشهوره لنډۍ ده، چې زر کلن قدامت لري دا لنډۍ د (خالو) معشوقې ويلې ده. (خالو) د (غزنوي محمود) له پښتنو سپه سالارو څخه يو مشهور سپه سالار و، کله چې دا پوه شوه چې خالو له خپل لښکر سره له جنګه ببرته راستون شو، نو دا لنډۍ يې وويله:

چې د خالو لښکرې راغلې

زه به ګومل ته د خپل يار ديدن ته ځمه

له پورتنۍ لنډۍ څخه دا ښکاري چې لنډۍ (زر کاله) دمخه يقيناً موجوده وه، ښايي تر دې لنډۍ مخکې ډېرې نورې لنډۍ هم ويل شوې وي چې ډېر تاريخي اسناد په کې خوندي وي، خو اوس يا ببخي له منځه تللي يا به يې ښه او سته اوښتې وي. له بلې خوا په لنډيو کې د پښتنو ژوند د اجتماعي او اقتصادي اړيکو څرګندونې شوې دي، په مختلفو برخو کې يې د ژوند عکاسي کړې او حتی د هېواد د تاريخ ډېرې حساسې مرحلې هم په لنډيو کې رانغښتل شوي دي، لکه:

که په ميوند کې شهيد نه شوې

خدايږو لاليه بې ننګۍ ته دې ساتينه

دغه لنډۍ چې د ميوند د تاريخي پېښې څرګندونه کوي، زموږ د خلکو د حماسو په تاريخ کې لوړ مقام لري، اوس دغه لنډۍ زموږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ ته ورداخله شوې او د تاریخ جزګرځېدلې ده، نو دغسې نورې لنډۍ هم لرو چې په تاریخي لحاظ ډېر اهمیت لري، ډېرې بار ارزښته تاریخي پېښې موږ ته منعکسوي او ډېر معتبر اسناد موږ ته په لاس راکوي.)) (۵۷: ۹-۱۰)

سپوږمیه سر وهه راخېژه

یار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبینه

دا لنډۍ هم ډېر قدامت لري او ویل کېږي چې زړو اریایانو به د سپوږمۍ رڼا ته لو کاوه او دا لنډۍ هم د هغه وخت زېږنده ګڼل کېږي.

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه لنډۍ د محتوا له پلوه تقریباً د ژوند د هرې برخې انځورګري کوي چې ددې ټولو برخو څېړل اوږد بحث غواړي.

خو د جوړښت په باب یې یو ځل بیا یادونه کوو چې ((د دویمې مسرې په وروستۍ څپه کې یې د فتحې یا زور (a) غږ راوړل حتمي او ضروري دي، له دې اهنګین غږ پرته نه لنډۍ پوره کېږي او نه یې وزن. لنډۍ مقید وزن لري او له دې ټاکلي وزن څخه وتلای نه شي. لنډۍ تر هرې دریو څپو وروسته (خج) اخلي یانې هره څلورمه څپه یې خجنه ده او دا قانون پر ټولو لنډیو یوشان د تطبیق وړ دی. ((د وینا پرمهال پر سېلابونو باندې لوېدونکي زور ته خج وايي.)) (۱۹: ۴۴) دلته به د لوستونکو د معلوماتو د لا زیاتولو لپاره څو لنډۍ د څپو او څو لنډۍ د خج له پلوه سره وشنو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څپیز جوړښت له مخې:

په سترګو بیا د رنجو زور که

د مسافر جانان دې غرږ دی چې راځینه

اوله مسره:

په_ستر_ګو_بیا_د_ رن_جو_ زور_ که

دویمه مسره:

د_ م_ سا_فر_جا_نان_ دې_ غرږ_ دی_ چې_ را_ځي _نه

پورته لنډۍ کې مو ولیدل چې لومړۍ مسره یې نهه څپې او دویمه مسره یې دیارلس څپې لري.

که د یار غږ راباندې وشي

مال به خیرات کړم سر به زړی ورکومه

اوله مسره:

که_د_یار_غږ_را_بان_ دې_ و_شي.

دویمه مسره:

مال_ به_ خی_رات_ کړم_ سر_ به_زې_ری_ور_که_ و_مه.

همدغه ډول که هره لنډۍ وګورو او پر څپو یې ووېشو لومړۍ مسره یې نهه او دویمه مسره یې دیارلس څپې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په پښتو لنډيو کې لکه دمخه چې مو يادونه وکړه د خج موضوع داسې ده، لومړۍ مسره يې چې نهه څپې لري پر (څلورمه) او (اتمه) څپه يې خج راوړل کېږي. او په دويمه مسره کې چې ديارلس څپې لري پر (څلورمه)، (اتمه) او (دولسمه) څپه خج راوړل کېږي.

د بېلګې په توګه لاندې لنډۍ ګورو.

که پسې مرم مرګ مې پرځای دی

U / UUU / UUU

زما پر سر يې جېل خانې منلې دينه

U / UUU / UUU / UUU

راځه راځه ديدن مې وکه

U / UUU / UUU

د سرتختې راباندې ږدي پناه يې کړمه

U / UUU / UUU / UUU

ستا له يارۍ به توبه نه کړم

U / UUU / UUU

که جلادان مې سر له تورو سره وړينه) (۵۷: ۱۳-۱۴)

U / UUU / UUU / UUU

۲- سروکی (نيمکۍ):

(c) ketabton.com: The Digital Library

سروکی د پښتو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. ځینې پښتانه سروکی (نیمکۍ) بولي او د پکتیا په منګلو کې یې د (پام) په نوم یادېږي.

سروکی د پښتو ولسي سندرو د نورو اصنافو په څېر د پښتون قام د زیاترو کړو وړو انځورنه کوي او د خلکو د ملي، اجتماعي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده.

سروکی معمولاً د لنډیو په واسطه بشپړېږي، دا سې چې لومړی سروکی ویل کېږي، بیا ټیکۍ (لنډۍ) ور اچول کېږي. له سروکو سره ټولې لنډۍ ویل کېږي، خو هغه لنډۍ چې د سروکي له موضوع سره ارتباط ولري، خوندورې وي. لنډۍ وار په وار بدلېږي، خو سروکی د هرې لنډۍ په پای کې مکرر راځي. لکه:

خانه راځه دلبره

ډ کې لارۍ د جنکو لندن ته ځینه

د جنکو قدر یې کم که

امان الله ته دې خدای لونې ورکوینه

خانه راځه دلبره

ډ کې لارۍ د جنکو لندن ته ځینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سروکی کله یو بیتیز وي، یانې دوه مسرې لري، چې لومړۍ مسره یې اوږده او دویمه یې لنډه وي او کله یې دویمه مسره اوږده او لومړۍ یې لنډه وي، کله درې مسریز، څلور مسریز او پينځه مسریز هم وي، چې دلته به د هر یوه بېلګه راوړو:

دوه مسریز سروکی چې لنډۍ هم ورسره مله ده:

الا یو غږ وشو

راغلې مه وای د جبو په میدانونه

د لمندار کمیس مېرمنې

الا یو غږ وشو

اور له لمنې باروې ستي دې کړمه

الا یو غږ وشو.

درې مسریزه سروکی:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه

لنډه کړه د ټیکۍ مزي دې

خال به دې وران شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلور مسریزه سروکی:

توري سترګې خماري

درته کړم ناله زاري

د زړه زخم مې کاري

شوم رسوا ستا په یاري

پینځه مسریز سروکی:

بې بې شېرینې

زېړې ګلې

راباندې واچوه

یوه لونګۍ

جوړه لاسونه

سرمحقق زلمی هېوادمل لیکي: ((سروکی بېلابېل فورمونه لري چې ځینې یې ډېر زاړه دي او د اوستایي ګاتونو له (هوخشتاتره) او (اهونار) سره په تول او وزن کې برابر خېږي)) (۱۷: ۵۹-۶۱)

دویمه او درېیمه بېلګې یې دادي:

شین کمیس راوړی کمر بند مې دی تر ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

و غازي امان الله

✵✵✵

مین چې شومه په ګل ببو

ستي يې کړمه په سرو لمبو (۳۰: ۱۰)

د درې مسريز سروکي شکلونه:

یو ډول یې هغه دي، چې د سر لومړۍ مسره یې تر دویمې اوږده وي او دویمه یې تر دریمې. بل ډول یې دادی، چې د سر لومړۍ او دریمه مسره یې د څپو د شمېر له مخې برابرې وي او هم قافیه وي، خو دويمه مسره يې قافيه نه لري او هم لنډه وي.

دويمه بېلګه يې داده:

پورې د جانان کډې بارېږي

زم ورسره ځمه

کله مې مين زړګی صبرېږي. (۳۰: ۸-۹)

څلور مسريیز سروکی:

هغه ډول چې ټولې مسرې يې قافيې ولري او د څپو شمېر يې سره مساوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله بېلګه يې داده، چې څلور واړه مسرې يې ټولې قافيه والې نه وي او هم يې د څپو شمېر سره برابر نه وي، لکه دا سروکی:

ګودر غاړه اجاره

ما بې وروره مه کې

وروري ما سره جوړه

شرنګ دې د بنګړو (۳۰: ۵)

سربېره پر دې د سروکو نور ډېر ډولونه هم شته لکه هغه سروکي چې د ښځې او نارينه ترمنځ د سوال او ځواب په توګه ويل کېږي لکه:

ښځه: جانانه راشه ديدن وکړه

خفه زړګی مې ښه کړه

سبا بېلتون دی

نارينه: ګلې سبا ته به درځمه

تا نه خفه کومه

ښکلی ژوندون دی

بله بېلګه:

ښځه: خان دلاور خانه، توره دې لونګۍ شمله دې لا مزه کوينه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نارینه: ګلې بې بې ګلې، تورې سترګې سره لاسونه لا مزه کوینه.

دغه راز یو شمېر نور سروکي هم شته، چې په بېلابېلو سیمو پورې اړه نیسي، په لنډ ډول هغه د سر محقق زلمي هېوادمل په وینا: ((د سروکو د فورمونو شمېر خورا زیات دی.))

۳- د اتڼ نارې:

د اتڼ نارې، لکه له نامه څخه یې چې معلومېږي، یوازې په اتڼ کې ویل کېږي، پر ناستې نه ویل کېږي، که څوک یې ووایي هم خوند نه کوي. ښځې هم په ښادیو کې اتڼ کوي او نارینه هم. د نارینه وو. د اتڼ نارې ښځې هم په خپل اتڼ کې وایي، خو ښځې ځانته بېلې مخصوصې نارې هم لري، چې نارینه هغه په خپل اتڼ کې نه وایي. د نارینه وو د اتڼ نارې پر ډول ډول او بېل بېل وزن د اتڼ چیانو له حرکاتو سره سمې ویل کېږي، لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، درست اتڼ، د ایشلي اتڼ، د ناستې اتڼ د پروتې اتڼ، د پروتې دوه بغله اتڼ، چپه و راسته اتڼ، غلی اتڼ او... (۴۴: ه)

ددې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اړوي او په نوي وزن یې وایي.

د اتڼ نارې معمولاً درې او څلور مسرې لري، خو هم په درې مسریزه او هم په څلور مسریزه ناره کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي نه وي. په درې مسریزه ناره کې لومړۍ او دربیمه مسره سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستۍ یا درېیمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي.

چتې چې په پښو دې کړې چوتې
ځوانان دې لېوني کړه
زاړه خواران دې وایستل له ګټې

په پورتني ناره کې (چوتې، ګټې) د قافیې کلمې دي. لومړۍ مسره (۱۰)، دویمه مسره (۷) او درېیمه (۱۱) څپې ده.

واوړئ د هوا مرغانو واوړئ
مسافر مې دورې تللي
مرغانو په وزرو کې یې راوړئ

په دې ناره کې لومړۍ مسره (۱۰)، دویمه (۸) او درېیمه (۱۱) څپې ده (واوړئ او راوړئ) یې د قافیې کلمې دي.

ددرې مسریزو نارو بل ډول دادی، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم لري لکه:

کمیس مې تر لمنې ګلاګل دی
د خیال کمیس مې دادی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اورونه لګوي هغه لا بل دی

په دې ناره کې (ګل او بل) د قافيې کلمې دي. (دی، دی) يې ردیف دی. لومړۍ مسره (۱۱)، دويمه (۷) او دريمه (۱۲) څپې ده.

کله کله په درې مسريزه ناره کې داسې هم پېښېږي، چې لومړۍ او وروستۍ مسره د څپو شمېر له مخې سره مساوي وي. لکه په دې ناره کې:

هلکه چې سپين موټی دې چاړه ده

ما به خولګۍ درکړه

هلکه خو ريباره دې ميره ده

ددې نارې لومړۍ مسره (۱۱) دويمه (۲) او دريمه هم (۱۱) څپې ده.

د اتڼ نارو بل شکل دادی، چې څلور مسرې ولري، ددې هرې مسرې د څپو شمېر له بلې سره مساوي نه وي. لومړۍ او دريمه مسره يې نسبتاً کوچنۍ او دويمه او څلورمه يې تر هغو دوو نورو لوېې وي. معمولاً لومړۍ، دويمه او څلورمه مسره يې سره هم قافيه وي. لکه:

دله دله دله

کوتره يم راغلې له کابله

يا به کابل خپل کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا به راوړم د کابل ژېړه بلبله

لومړۍ مسره (۲) دویمه مسره (۱۱) درېیمه (۲) او څلورمه (۱۲) څپې ده. (دله ، کابله او بلبله) د قافیې کلمې دي. بله بېلګه:

خانه زموږ خانه

دا ستا خاني دې خدای نه کي بېرانه

ملکونه دې رعیت کړه

د دښمن کلا دې وکښه د میدانه.

په دې ناره کې لومړۍ مسره (۲)، دویمه (۱۱)، درېیمه (۷) او څلورمه (۱۲) څپې ده. (خانه، بېرانه او میدانه) یې د قافیې کلمې دي.

دویمه بڼه:

د څلور مسریزو نارو بل ډول دادی، چې د قافیې ترڅنګ ردیف هم لري. لکه:

څه کم د چا څه کم

پر خپل غولي ولاړه یم کاته کم

یار که مې نادان دی

د بل پر ښایستو به یې ور نه کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پورتنۍ ناره کې لومړۍ مسره(۲)، دویمه (۱۰)، دریېمه (۲) او څلورمه یې (۱۱) څپې ده. (څه، کاته، ورنه) یې د قافیې کلمې دي. (کم، کم) یې ردیف دی.

ولاړه (دوه څپې)

د څلور مسریزې نارې بله بېلګه داده:

پوړنی مې ابې دی

له خیاله مې غبرګ کړی پر تندي دی

مابه اتڼ وکړای

دا ستا د بابا کلی رخشندي دی (۴۴: بېلابېل)

په پورتنۍ ناره کې لومړۍ مسره (۷)، دویمه (۱۱)، دریېمه (۲) او څلورمه (۱۱) څپې ده. (ابې، تندي او رخشندي) د قافیې کلمې دي. (دی، دی) ردیف دی.

پر پورتنیو یادو شکلونو سربېره د اتڼ په ځینو نارو کې د قافیې او څپو د شمېر په حساب لږ شان بدلون ښکاري، خو ډېر عام نه دی. د اتڼ د نارو اساسي ډولونه همدا وو، چې پورته یې یادونه وشوه.

۴- کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ يې هم بولي، د پښتو ولسي ادبياتو يو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم د پښتو ټولنيز، اقتصادي شرايط، کلتوري، ديني او عقيده يي مسايل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کلتور بېلابېل اړخونه، خويونه او رواجونه) په خپله لنډه تنګه غېږ کې رانغاړي.

کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه يې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصيل مال دی او په پښتنو کې داسې کام نه شته چې ددې لنډيو په جوړولو کې يې لږه يا ډېره ونډه نه وي اخيستې. دغه ډول له نورو ټپو څخه يو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو نښلولي دي او تر (۱۳۷۵ل) کال پورې به زيات و کم پنځوس زره کاکړي لنډۍ جوړې شوې وي.

کاکړي لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله يې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپير سره لري او د دواړو برخو وروستي توري يې سره يو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره يې اته اته سېلابه وي:

ښايستې که ستا رضا ده
ستا د قام بدي پر ماده

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه غاړې چې یوه مسره یې اته او بله نهه سېلابه وي:

شین خالی نجونې لاښې دي

پـه لاره ځي لـه خندا شنې دي

هغه غاړې چې یوه مسره یې اوه سېلابه او بله یې اته سېلابه وي:

تر لاس نه تړو ګړی

مورې ملنګان یو شین خالی

اوه سېلابه غاړې:

د بوټو تنې ترم

د شاکار مېلې ته ځم (۱۷: ۵۵-۵۶)

۵- ببولاله:

ببولاله د پښتو ادب هغـه مخصوص شعري فـورم یـا سـندره ده، چې د واده پر لومړۍ ورځ، کله چې د ناوې سر وغوړوي او د واده پر مخصوص تخت یې کېنوي، د ورا او د نـاوې تـر خـوا ښـځې ګډې وډې شاوخوا سره کېني او ناوې په منځ کې ناسته وي، نـو دا ښـځې دغه سندرې په ګډه وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله د ببولالې له اصلي متن سره یوه بله مسره هم یوځای کوي او بیا یې په ترنم کې وایي، دا مسرې ببلابېلې دي، چې د خپلې مانا له مخې ببولاله هم د هغې په نامه یادېږي. لکه (دوه دوه تاره اخلي) (خور ښادي) او (ښه رورا)، ببلګې یې دا دي:

دوه دوه تـــــــــــــاره اخلــــــــــــــي
ګیســــــــو ورو ورویـــــــــې ببلویـــــــه
نـــــــــاوکۍ مـــــــــوده ناندانـــــــــه
تـــــر غرمـــــــې مـــــې یـــــې ځنډویـــــه

***

خـــــور ښـــــادي دې مـــــه ســــه پاتـــــه
خـــــور ښـــــادي دې مـــــه ســــه پاتـــــه
خـــــــور ښـــــــــادي مــــــــو ده
د کمپلـــــــــې ژۍ یـــــــې تـــــــــورې
د کمپلـــــــــې ژۍ یـــــــې تـــــــــورې
خـــــــور ښـــــــــادي مــــــــو ده
لالـــــــی پـــــر ننــــــګ مـــــین دی
خېښـــــــې نـــــه باســــــي ســـــرتورې
خـــــــور ښـــــــــادي مــــــــو ده

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښــــــه رورا ښـــــادي دې وســـــــه
شـــــاه ســـــــلامتي دې وســـــــه
شـــــين بادرنـــــګ او بـــــورا وړی
شـــــين بادرنـــــګ اوبـــــو راوړی
چـــا پـــه خـــوب نـــه دی لیـــدلی(۴۴:ک)

ببولالې عموماً درې مسرې لري. د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي، د پښتو اکثره ببولالې د څپو د شمېر له مخې (اتـه) څپې وي او دا قانون تقريباً پر ټولو ببولالو تطبيقېږي. کېدی شي د لنډيو په شان د ببولالو وزن هم ځانګړی وي، خو پر لنډيو بيا پر مطلق ډول يو قانون تطبيقېږي، خو په ببولالو کې يو څه شکلي بدلون شته.

په ببولالو کې قافيه شته. د ببولالو لومړۍ او درېيمه مسره په خپل منځ کې هم قافيه وي، خو دويمه يې له قافيې ازاده وي.

دغه راز ځينې ببولالې تر قافيې وروسته رديف هم لري.

په ځينو استثنايي حالاتو کې کېدی شي دويمه مسره هم قافيه اختيار کړي او هم کېدی شي د څپو په شمېر کې کومه څپه زياته او يا کمه شي، خو د ببولالو عمومي شکل او جوړښت همدا دی، چې درې مسرې لري، هره مسره يې اته څپې لري، لومړۍ او درېيمه مسره يې هم قافيه وي، کـه د څپو په شمېر کې زياتی او کمښت راشي، نو له ورايه يې په وزن کې کمی احساسېږي. د ترنم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسيقۍ پر وخت د ببولالو له مسرو سره (ها ببولاله لا له وای) يو ځای کېږي او د شعر کمپوز برابرېږي؛ لکه:

اوښ ولاړ زنګـــــون ترلـــــی (هـــــا) ببولالــــــه
اوښ ولاړ (وای، وای) زنګـــــون ترلـــــی (وای)
تـر هغـو بـه يې خلاص نه کم (وای) ببولالـه، لالـه
خـو زمـا جـان (وای وای) نـه دی راغلـی (وای)(۴۴:ح)

دلته به د ببولالو څو بېلګې وړاندې کړو:

پر کور سور زومبک څرېږي
هغه لور دې سترګې وخوري
چې د پـلار پـه کور نازېږي

دمسرو شمېر يې (۳)، د څپو شمېر يې (۸)، (څرېږي) او (نازېږي) يې د قافيې کلمې دي.

د همدې ډول بله بېلګه:

پر کور دوه زرغونه شاله
زمـا جـان ورتـه ولاړ دی
لاس يې نه ورځي د خياله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ببولالې بل شکل دا دی، چې تر هماهنګو اهنګینو کلمو یا قافیې وروسته بله کلمه یا ردیف هم ولري. دا یې بېلګې دي:

تر بالښت لاندې انار دی
دا سې زوم مو دروستلی
چې نامتو د کندهار دی

بله بېلګه:

ناوکی ګوتې د سرو دي
تر دسمال یې را ایستلي
چې سکه لېورونه ښو دي(۴۴: بېلابېل)

په لومړۍ ببولاله کې (انار، کندهار) او په دویمه کې (سرو او ښو) د قافیې کلمې دي. په لومړۍ کې (دی، دی) او په دویمه کې (دي، دي) ردیفونه دي.

۲- چاربیته:

چاربیته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند یې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زیاتره چاربیتې په ملي موسیقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنګونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربیتې بلل کېږي، چې بندونه یې یا تر څلور بیتو او یا تر څلورو مسرو څخه بېخي کم نه دي. په چاربیته کې همېشه یوه اوږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصيدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربيته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لويو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربيته.

۲- زنځيري چاربيته:

دغه دوه ډوله چاربيتې بيا په خپل وار سره د مسرو د شمېر برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پينځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي لنډو يا اوږدو مسرو زنځيري چاربيته.

له مانيز پلوه چاربيته پر عشقي، تاريخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربيتې يوه بېلګه، دا چاربيته د نوبنار د محمد دين ده.

مطلع: څوک به پيدا نه شي د فرهاد او شيرينۍ په شان
يوځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

بند:

يوځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد
تل به يې کولو په اشنا پسې فرياد

(c) ketabton.com: The Digital Library

وه يې کــړه خـــواري ځکه حاصل يې شـه مـراد
کړې به يې خبرې د طوطا د ښارونۍ په شان

بند: کـړې بـه يـې خبرې د مجنون دا مشغولا وه نه
بل به يې څه نه وو خو په خوله به يې ليلا وه نه
وچ شه لـکه دړه د خـاونـد پـه دې رضـا وه نه
بيا به ګرځېده پـه دې پسې د لـېونۍ پـه شان

بند: راغــی قـطب خـان چې راروان له رانيزو نه شو
سر په ټيک ويـده و ځـکه پـاتې لـه مزو نه شو
پروت و لکه مړی سرو کار يې لـه نـيازو نه شو
غوځ يې په ځيګر که لکه تورې ايرانۍ په شان

بند: غوځ يې په ځيګر که چــې رانجا عاشق په هير شو
تـل يـې سر تـندی واهه همېش د ځان په وير شو
مـړ مـلا بـهادر نـيمبو لاځکـه دستـګير شـو
هـلته ظلم نه شته دی شـاګرده د خـانۍ پـه شان(۲۶: ۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول ساده چاربيته کې له ځينې استثنايي حالت پرته، د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستۍ مسره په قافيه کې د مطلعې له مسرو سره يو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرګندونه کېږي، چې په دې فورمونو کې ويل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې د هېواد يو شمېر نوميالیو لوستو شاعرانو هم شاعري کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربيتې په فورم کې په ساده چاربيته کې له پورتني ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د ساده چاربيتې د يو بل ډول دوه بېلګې راوړو. لومړۍ بېلګه يې د جرار صيب ده:

د سترګو مخ مې وسو ياره ستا د مخ په نور	تك تور لکه ماغوت
تاو کړی په ماغوت کې خپل اشنا ته ورم ضرور	د سرو اوبنکو ياقوت
که وايم ستا په مخ مې دا جوړه کسي وريته دي	تاثير به د لمبې وي
وبنبته د مخ له تاوه تار په تار سره پراته دي	دا تاو به د شغلې وي
حبشو ته حيران يم په فرنګ يې ورخاته دي	دا زور به د حملې وي
سپين مخ دې معرکه شو امتحان به کړي ضرور	معلوم به شي مزبوت(۱۷: ۵۹-۶۲)

په دې ډول فورم کې د سر لومړۍ او درېيمه مسره د څپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابرې دي او يو شان قافيه تعقيبوي. دويمه او څلورمه مسره بيا په خپل منځ کې د يو شان

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافيې لرونکې او د څپو د شمېر له مخې سره برابرې وي، د هر بند لويې مسرې په خپل منځ کې دڅپو د شمېر له مخې سره برابرې او په خپل منځ کې يو شان قافيه تعقيبوي او وړې مسرې يې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لويې او وړې مسرې بيا د مطلعې د لويې او وړې مسرې د قافيې او شکلي جوړښت تابع دي. په ټوليز ډول ټولې لويې مسرې له لويو او وړې مسرې له وړو سره د څپو د شمېر له مخې برابرې وي.

دې ته د ورته چاربيتې يوه بله بېلګه هم راوړو. دا د ملا مقصود چاربيته ده:

مطلع:

شين خال دې په شمال ايښی د وروځو په پيوند
ځلېږي زرافشان

اوربل دې الول لکه بخمل دې بند په بند
راپورته کړه چشمان

بند:

شين خال دې په مشال ايښی د وروځو په مابين — له ورايه تجلی کا
نری پوزه الف خواږه دې دواړه شفتين — زړګی مې واويلا کا
زنخ لرې ګبين خوله دې شيرين سره دې عنين — څوك څه لره ګيلې کا

***

جمال درکړی رب، لرې نسب داسې څرګند — رايت دې که خاقان
جمال راکړی رب لرم نسب د پاچايانو — روغ ځان ساته کمبخته
عاجز غريب سړی يې ياري مه کړه د خوبانو — چې رانه شې بې وخته
ته خپل مساوي ګوره ستا دی ځوی د نادارانو — لرمه طبعه سخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځیري چاربیته: زنځیري چاربیتې تـه اتـه مسـریزه چاربیتـه هم وايي، په دې باب یو لیکوال وايي:

هغه چاربیتې چې اته مسرې لري هغې ته عـوامي چاربیتـه ویلـی شو، ځکه چې د عامو شاعرانو په اصطلاح کې چاربیته وايي همدې ته چې څلور بیته او اتـه مسرې وي، پـه دې ډول چـاربیتو کـې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه نه وي، بلکې اوله یې پـه یـوه قافیه وي او دویمه یې په بله. او بیا د هر بند پـه پـای کـې چـې کـوم بیت راځي د هغه بیت د دواړو مسرو قافیه د مطلعې د دواړو مسرو له قافیې سره یوشان وي. عبدالحکیم اثـر هـم همـدا راز د ۸ مسـرو چاربیته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- یـو قسـم هغـه ده، چـې د هـر بنـد اول درې بیتونـه یـانې شـپږ مسرې یې په خپل کور کې سره په یوه قافیـه وي او وروسـتی بیـت د چاربیتې له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلګه داده:

مطلع:

شــــاګرده اول نــــص د الهــــی پروردګـــار دی
اســتاده بــل حـدیث د محمـد نبـي حضـرت دی

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاګرده په جهان کې جبرائيل نومی ملک دی
استاده خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی
شاګرده ټول وجود يې د زنځير حديده کلک
دی
استاده سر تر پايه په وزرو باندې چک دی
شاګرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک
دی
استاده ما په دې خبره هم ويستلی شک دی
بې حده ښايسته د نور په شان شعله انګار دی
د باد په شان ته ګرځي په هوا باندې اوچت دی

بند:

شاګرده زه يې نوم ويلی نه شم ويرول کا
استاده هغه دادی چې د روحو قبضول کا
شاګرده قبضول د ګنهکارو په زلزل کا
استاده بختورو ته په پوزه بو د ګل کا
شاګرده غټ عذاب دی چې زورونه په ګوګل کا
استاده په سختۍ د بدو روحو وښکل کا
کمبختو ګنهګارو ته په دغه شان قهار دی
چې سم يې په شرف يې مقرر ورله جنت دی

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاګرده زه ډوب شوی د غمونو په دریاب یم
استاده زه د غره لاندې حصار په پېچ و تاب یم
شاګرده په تهمت باندې تک تور لکه غراب یم
استاده لاس مې مروړم په ارمان لکه ذباب یم
شاګرده زه غریب بنده د پاک غني وهاب یم
استاده شکر وایم چې مسلمو کې حساب یم
مرګی مې رانېژدې شو نن سبا له مې رفتار دی
((میاګل)) د ګټکي ژاړي چې په مخ کې مې قیامت دی(۵۶: ۸۲)

په پورتني فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړی بیت یا مطلع په خپل منځ کې د قافیې اختلاف لري. دواړو مسرو کې قافیه حتمي او ردیف اختیاري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي؛ اومه او اتمه مسره یې په قافیه کې د مطلعې د لومړۍ او دویمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسریزې چاربیتې دویم ډول:

په دې ډول چاربیته کې د سر یو بیت، چې د مطلعې په توګه راځي. لومړۍ مسره یې ځانته قافیه لري، د دویمې مسرې په منځ کې یې یوه قافیه راځي، چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون خوري، خو د دویمې مسرې وروستۍ قافیه ځانته جلا او د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون نه لري. د هر بند لومړۍ، دریمه، پینځمه مسره، په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم د دویمې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې هم د نومو ړو مسرو د قافيو بڼه تعقيبوي، خو د دويمې، څلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافيې راځي، چې دا بيا د نوموړو مسرو خپلمنځي قافيې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بيت د مطلعې د شکلي سکښت تابع وي.

لکه په دې لاندې مثال کې:

د ښايست اواز دې لاړو په عالم کې لور په لور
زه دې سوی يم په اور، ټيک دې کوز کړه له جبينه
د ښايست اواز دې لاړو په کابل په هندوستان
ځکه ناست يمه حيران، رارسېږي يا نصيبه
عاشقي ده ډېره ګرانه ځي د اوښکو مې باران
پرې مې لوند شولو ګرېوان، پوه نه شوم له ترتيبه
په هر چا باندې تېرېږي د فاني دور دوران
څوک راځي څوک ترې روان، کاندي يارو ته قريبه
بارې خپل دی که پردی دی راکوي راته پېغور
سترګې نه شمه نيولی ګوره ډوب يم ستا په مينه.

✵✵✵

بارې خپل دي که پردي دي راکوي راته تهمت
کتی نه شمه اوچت په ياری کې د بې ننګه
چېرې تا کتلی نه دي لکه سپي ته چې کړې ست
تاو چې راغی په صورت، ته له مانه کوې څنګه
جاروتی نه شمه ببرته رب دې نه کا څوک عادت
د سرو شونډو په شربت، کيف يې زيات وينم له بنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــه رنــــې زنــــې د پاســــه دې خالونــــه درې ثلــــور
مـا پـرې تـل کـړی دی زور، خونـد يـې زيـات دی لـه ګبينـه

٭٭٭

د نــــرۍ زنــــې لــــه پاســــه دې خالونــــه دي قطــــار
تــوري زلفــې دې تــار، تــار دي پرتــې لکــه وربځــې
پــه ســينه کــې دې پــخ شــوي دي د مينــې دوه انــار
ورتــه پــروت يمــه بيمــار، دارو مــې د مــرض يــې
رب دې نـه کـا څـوک پـه رنـځ کـې سـتا د مينـې ګرفتـار
نـن دې ځـان کـړلـو سـينګار، بېګـاه مـې پـه اور سـوزې
کلـه زېـر شـي کلـه بـم شـي سـره ګنګـري دې کـوي شـور
قدم اخلي په ټکور، ښاپېرۍ راغلې له چينه. (۲۶: ۱۸-۱۹)

د پورتنۍ چاربيتې د لومړي بند د وروستۍ مسرې په منځ کې (سترګې نه شمه نيولی ګوره ډوب يم ستا په مينه) کې (سترګې نه شم نيولی) برخه کې قافيه خطا شوې، خو په نورو بندونو کې پورتنی شکل په پوره ډول تعقيب شوی دی. د يادونې وړ ده، چې په پورتني ډول چاربيته کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي.

۳- د اتـه مسـريزې زنځيـري چـاربيتې بـل ډول دادی، چـې ټولـه مقفی وي او هر بيت او هره مسره يې په خپل منځ کې قافيې لري. يوه بېلګه يې داده:

د لــيلا پــه لــبو ســور پــېزوان لــکه ښــامار

تــرېنه ځي شغلې د اور   نتکۍ نه يــې بــاربــار

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوځـــي مــا سپڅــين ژوندی زمــا صورت که
زما زړه يې کړ غمګين سرداره څـه حـکمت کـه
ګونګري يې کوي شورچـــې دا شـــي پــه رفتار

❋❋❋

رفـتار مــې کوي خوندورځـــمـــه مــازيـــګر
وربل مې بند پــه بـند د سپين تندي په سر
خراب بـه دي کړم ژوند کاتـه کــړم پــه هــنر
شين خــال مې ادم خورذقــن مــې مــزه دار (۲۶: ۲۱-۲۲)

په دې ډول چاربيته کې له ځينو مسرو پرته د نورو اکثرو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دويم بيت د لومړيو مسرو قافيې سره يوشان وي او د دويمو مسرو قافيې په خپل منځ کې يو شان وي. د هر بند د دريو بيتونو د دريو لومړيو مسرو قافيه يو شان او دريو نورو مسرو قافيه بل شان وي، خو د څلورم بيت رغښت او بڼه د مطلع د بيت تابع وي.

د ډېرې قافيه لرونکې زنځيري چاربيتې يوه بله بېلګه داده:

مطلع:

کلـه بـه راوړې دواړه بـس دې دې رنګـين شـيرين
ســـپين دې جبـــين زريـــن مـــخ دې ځلېـــږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بند:

کلـه بـه راکـړې دواړه لـب شـات او ملهـم صـنم
مــه کـــړه ســـتم هـــر دم پـــه غضـــب ښـــورې
ســرې دې منګـولې همــېش وړې زړونــه قلـم قلـم
اخلـــې قـــدم پـــه چـــم ســـترګې دې تـــورې
په در دې پروت يم همېش غـواړم ستاکرم محکم
لـــرې کـــړه غـــم الـــم کـــه رب تـــه ګـــورې
نـن دې پـه غـاړه بانـدې زانګـې لـونګين رنګـين
سـپين دې جبـين زريـن مـخ دې ځلېـږي.(١٧: ٨٣)

پـه دې ډول چـاربيتې کـې د سـر لـومړی بيـت يـا مطلـع پـه لـومړۍ مسـره کـې يـو شـان دوه قـافيې موجـودې وي. د دويمـې مسرې تـر نيمـايي پـورې بيـا يـو شـان دوه قـافيې چـې د لـومړۍ مسرې له قافيې سره يوشان وي، راځي او د مسرې په پـای کـې اهنګينه کلمه راځي چې له دې قافيو سره په جوړښت کې توپير لري.

د هـر بنـد لـومړۍ مسـره ځانتـه يـو شـان دوه قافيـه لـري او د دويمې مسرې په پای کې يوه ځانګړې قافيه؛ دريمـه مسـره لـه لومړۍ مسرې سره په قافيه کـې يـو شـان وي څلورمـه د دويمـې په شان وي، پينځمه د لـومړۍ او شـپږمه د دويمـې پـه شـان وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او هم د ثلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې د بند د لومړۍ مسرې د قافيې تابع وي، اووومه مسره د لومړي بيت يا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافيې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافيو تابع وي او پاتې برخه يې د مطلعې د دويمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دويمې مسرې تکرار وي. په دې چاربيته کې د سر بيت لومړۍ مسره ۱۴ او دويمه ۱۱ څپې ده. د بند لومړۍ، دريېمه، پينځمه او اومه مسره هم ۱۴ څپې او دويمه، ثلورمه، شپږمه او اتمه مسره ۱۱ څپې لري.

۷- مقام:

ځينې پښتانه يې رباعي هم بولي، پښتانه ولسي مجلسيان يې د مجلسونو په پيل کې وايي، مقامونه نسبتاً ورو، اوږده او په داسې تال او اهنګ ويل کېږي، چې ټول مجلس چوپ شي او پوره غوږ يې نيولی وي، کله چې مقام خلاص شي نو سندرغاړی سم لاسي لوبه، چاربيته او يا بګتۍ يا غزله پيلوي، چې اوربدونکي سم له لاسه له هغه ارام او غلي حالت نه راوينس او په شور او زوږ يې راولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقامونو مضمون معمولاً ټولنيز او اخلاقي وي او د پند او عبرت ښه مطالب لري، عشقي مقامونه هم شته، مقامونه لکه د دېواني غزلو داسې جوړښت لري، د لومړي بيت دواړه مسرې يې په يوه قافيه وي او د نورو بيتونو لومړۍ مسرې يې له قافيې نه ازادې او دويمې مسرې يې له لومړي بيت سره قافيه تړي. له درېو څخه نيولې تر پينځو او شپږو بيتونو پورې وي. د مقام هره مسره دولس يا يوولس څپې وي له دېواني غزلو سره يې توپير دادی:

يو خو يې ژبه ډېره ساده، عام فهمه او ولسي وي او بل د ولسي سندرو د قافيه تړنې پر اساس د سره ورته غږونه قافيه کول په کې عادي خبره ده، ځکه دغه سندرې په شفاهي بڼه منځته راغلي، نه په ليکنۍ بڼه. بل دا چې ويونکی يې ولسي شاعر وي، د سېلابونو شمېر يې يوولس يا دولس وي. دا چې د ولسي سندرو دغه فورم ولې مقام بولي بايد ووېل شي چې د مقام نوم ورسره په څو سببه وړ دی:

۱- دا چې د مقام لغوي مانا (ځای) دی او دغه سندرې د پښتو په ادبي مجلسونو کې تر چاربيتو، غزلو، بګتيو او بدلو څخه مخکې ويل کېږي، په دې حساب نو مقام د مجلس پيل او د نورو ولسي نظمونو لپاره انتظام برابروي او خلک دې ته متوجه کوي چې خپل ځايونه ونيسي او په کرارۍ سره مجلس واوري.

۲- دا چې په مقام کې پندونه او نصيحتونه بيانېږي، نو کېدی شي چې سړی د مقام پر موضوعاتو عمل وکړي او يو لوړ اخلاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقام ونیسي، له دې کبله چې دا وروستۍ خبره سمه او مانا لرونکې ده او نوم له نومول شوي سره برابر دی، دا سندرې په دې نامه یادې شوې دي، که چېرې دا سندرې مقام وبولو، نو یوه بله ګټه به مو هم کړې وي او هغه دا چې د دېواني سندرو له رباعي سره به مو د مغالطې مخنیوی کړی وي. دلته به د ولسي شاعر ګلستان یو مقام چې په دغه مقام کې د (بحث) دکلمې عامیانه تلفظ (باس) له لباس او خلاص سره قافیه شوی دی. دا مقام ټول پنځه بیته دی چې څلور بیتونه یې دلته د بېلګې په توګه راوړو:

د کـــم اصـــلو لـــه یـــارۍ نـــه واخلـــه لاس
مـــه غـــولېږه د هغـــو پـــه تـــش لبـــاس
د کـــم اصـــلو یارانـــه د خـــره ســـورلي ده
عاقبـــت بـــه دې پـــه کنـــده کـــړي راخـــلاص
لـــه کـــم اصـــلو نـــه وفـــا کلـــه مونـــده شـــي
دا متـــل دی پـــه هـــر ځـــای کـــې عـــام و خـــاص

چـــې لـــه لـــرې نـــه یـــې ګـــورې ورنـــه تښـــته
ګلســـتانه ورســـره مـــه کـــوه بـــاس(۱۷: ۸۹-۹۱)

یادښت: سره له دې چې زموږ یو زیات شمېر ادبپوهانو او لیکوالو ((مقام)) یو ځانګړی جلا ادبي فورم بللی، خو زه چې دې فورم ته ګورم، له غزل سره یې په هندسي جوړښت کې کوم خاص توپیر نه شته، نو ځکه ویلای شو، چې ((مقام)) یوه محتوا ده نه جلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړی فورم. تر هغه پورې چې زموږ ادبپوهان په مطلق ډول (مقام) يوه محتوايي مسئله وګڼي نه شکلي، تر هغه پورې زه په دوديز ډول (مقام) د همدې فورمونو په چوکاټ کې محاسبه کوم، خو بيا هم زما نظر او وړانديز دادی، چې مقام فورم نه دی، محتوا ده.

۸- بدله:

د پښتو په ځينو سيمو کې په عام ډول ټولې ولسي سندرې لکه: لنډۍ، سروکي، د واده سندرې، چاربيتې، نيمکۍ او نورې بدلې بولي، خو دلته زموږ مطلب د ولسي خاصو سندرو له هغه ځانګړي فورم څخه دی، چې پښتانه مجلسيان يې ملي غزلې يا ولسي غزلې بولي.

دغه سندرې هم لکه د ولسي سندرو د نورو فورمونو په څېر د عربي عروضو او بحرونو په شعري چوکاټ کې نه ايساريږي او د اريايي ژبو د شعرونو په شان د سېلابونو او څپو پر بنسټ ويل کېږي.

بدلې عموماً شفاهي دي او مجلسيان يې خوله پر خوله يو بل ته سپاري خو د بدلو ليکلې او پخوانۍ بېلګې هم لرو؛ تراوسه زموږ په ليکلو اسنادو کې د شيخ بستان بړيڅ بدله له لومړنيو لاسته راغلو بدلو څخه ده، چې د لسمې پېړۍ په وروستۍ لسيزه کې تر زرم کال وړاندې ويل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلې له شکلي پلوه په لومړي سر کې پر ساده او سپرو بدلو وېشل کېږي او بیا یې هر ډول په خپل کور کې د مسرو د شمېر او مسرو د اوږدوالي لنډوالي او برابروالي پر اساس پر ډېرو نورو برخو وېشل کېږي. د بدلو هر بند اکثراً تر دوو مسرو زیات وي، چې کله یې هر بند درې مسرې، کله څلور مسرې او کله لا زیاتې مسرې هم لري، چې د (خلکو سندرې) مولف په شکلي لحاظ بدلې پر پینځلسو ډولو وېشلي او که پلټنه وشي ښایي تر دې هم زیات ډولونه ولري.

ولسي بدلې لومړی یو کسر (مطلع) لري او ورپسې یې بندونه وي، کسر یې له یوې اوږدې او یوې لنډې مسرې څخه جوړ وي، چې بیا د قافیه یې تړون له مخې له هر بند سره قسماً یا ټول تکرارېږي. د ساده بدلې په بېلګه کې د شیخ بستان بړېڅ (۱۰۰۲هـ کال مړ) د بدلې سر او یو بند راوړو:

مطلع:

اوښکې مې څاڅي پر ګرېوان یو وار نظر که پر ما

راسه ګذر که پر ما

بند:

د خـوږو زړونـو لـه حاله ته یې ای باداره اګاه

یې د بـېوزلـو همراه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل عزت په روی(بستان) ته کړه مهر ښندل

کړي له ګناه ګوا ښل

اوښکي مې ځاځي پر ګرېوان يو وار نظر کړه پر ما

راسه ګذر کړه پر ما

په دې ډول بدله کې يو ځل د سر لومړی بيت چې يوه مسره يې اوږده او بله يې لنډه، ياني تقريباً د هغې تر نيمايي وي. د بند هره اوږده مسره يې تقريباً د لومړي بيت له اوږدې مسرې او لنډه يې له لنډې سره برابره وي. د بند هر بيت په خپل منځ کې هم قافيه وي او د بند په پای کې د بدلې لومړی بيت بيا تکرارېږي.

سپره بدله، د بدلې بل ډول دی، دې کې ګڼ شمېر قافيې موجودې وي، دې ډول بدله کې هم د مسرو اوږدوالی او لنډوالی موجود وي، خو د سر د لومړي بيت د مسرو له اوږدوالي او لنډوالي سره يې د بندونو د مسرو اوږدوالی او لنډوالی برابر وي. دلته د ښاغلي جرار د سپري بدلې کسر او يو بند وړاندې کېږي:

مطلع:

دا دی جنګېږي د ګوګل دپاسه هار که مار

چې لري زار په خوار کوي تاثير

بند:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ما شوې تېرې ستا په مینه کې خوارۍ زارۍ

لاس د یارۍ جارۍ راکړه محکم

پرسان مې وکړه ساه مې راغله تر مرۍ پرۍ

زلفې چورۍ نرۍ رقم رقم

ورکړه چې بایلو زړه صنم ستا په رخسار انار

سینه ګلزار ((جرار)) مه کړه تاخیر.

۹- لوبه:

لوبې هم د ولسي خاصو سندرو یو ځانګړی او جلا شعري ډول دی، چې له بګتیو څخه هم چابکې ویل کېږي. لوبې تر ډېره حده د لنډیو په خم کې رنګ شوي، کله کله یې بندونه لنډیو ته ورته جوړښت خپلوي او کله بیا په وزن او رواني جوړښت کې لنډیو ته ورته بندونه لري.

ځینې کسان لوبې له بګتیو سره ورته بولي، په داسې حال کې چې لوبې د یوه ځانګړي شعري فورم په توګه له بګتیو سره یو د ویلو پر وخت توپیر لري او بل دا چې د لوبو دکسر مسرې اکثره وخت سره په یوه قافیه وي او بګتۍ بیا په مجموعي ډول دا شان نه دي. لوبې له نیمکۍ سره هم جوت توپیر لري، ځکه په نیمکۍ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډۍ کټ مټ راوړل کېږي او په لوبه کې په خپله لنډۍ نه راځي او بل دا چې لوبه د ولسي سندرو له عمومي برخې سره چې ویونکي یې معلوم وي، اړه لري. دلته به د لوبې یوه بېلګه راوړو چې ولسي شاعر محمد نور ویلې ده:

لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګینه

راتاو شه لونګیه

ودې ویشتم روغه دې نه کړم

نوره یاري درسره نه کړم

بل دې په سرو شونډو نتکۍ زانګي مینه

راتاو شه لونګینه

✵✵✵

پاس په بامو ګرځې کوترې

زما د خوږ زړګي دلبرې

چې شال پر سر کړې ښنګه ښه ښکارې سنګینه

راتاو شه لونګیه

✵✵✵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمد نور فقيره بخته

څنګه راپرېوتې له تخته

بخت مې کوږه شو اس مې لاړ سره له زينه

راتاو شه لونګينه (۱۷: ۱۰۱-۱۰۶)

په دې ډول لوبه کې د سر لومړۍ مسره اوږده او دويمه لنډه وي. بيا د هر بند دوه لومړۍ مسرې په خپل منځ کې هم قافيه وي او هم يې څپې سره برابرې وي. د بند درېيمه مسره د لوبې د سر بيت (کسر) سره په قافيه او د څپو په شمېر کې يو شان وي او ورپسې د سر بيت دويمه مسره د تکرار په ډول راځي.

۱۰- داستان:

داستانونه د ولسي ځانګړو سندرو د يوه ځانګړي فورم په توګه د شکل او مضمون دواړو له پلوه ځانته خاص سکښت او بېل جوړښت لري او د ولسي ادب هر څېړونکی پر دې پوهېږي، چې زموږ ولسي ادبيات د مضمون له پلوه، زموږ د ولس د قامي ژوند هنداره او د شکل له پلوه هم زموږ د ژبې خاص ملي اهنګونه دي، چې زوړ اريايي اساس لري او پښتنانه مجلسيان يې په ځانګړي وزن او خاصه لهجه وايي. داستانونه هم د ولسي خاصو سندور د نورو فورمونو په څېر اوږده ماضي لري او د لومړي ځل ويلو ځای او نېټه يې معلومه نه ده، يوازې د داستانو هغه بېلګې چې د پټې خزانې په واسطه لاسته راغلي، څلور سوه کلن عمر لري؛ په پټه خزانه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحافظ عبدالطيف اخکزي د (سوی او اوښ) فولکوریک کومیډي او انتباهي داستان راغلی، چې دلته يې يو کسر او يو بند وړاندې کېږي:

غوږ ونيسئ يارانو د اوښ او سوی قصه سوه
خورا ډېره خوږه سوه

يو سوی د اوښ اشنا سو
بې حده يې همرا سو

ياري به يې کوله يو له بله يې يارانه سوه
خورا ډېره خوږه سوه

داستان د ډېرو اوږدو مضامينو د بيان لپاره پوره زغم لري. مطالب يې عموماً فولکوري، ديني، رزمي او تاريخي وي، لکه په اخلاقي برخه کې د ولسي شاعر غلام شاه د حاتم طايي د سخاوت روايتي داستان.

په وړاندې زمانه کې يو فقير و مستانه
غوښته يې شهزادګۍ پاچا ته ودرېده

په عشقي برخه کې د سيف الملوک او بدرۍ جمالې داستان:

روان شو شهزاده سيف الملوک باغ ارم ته
سفر د جدايۍ دی رخصت غواړي له پدره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دیني برخه کې د حضرت ابراهیم خلیل الله د صداقت، حق او رښتیا ویلو روایتي فولکوري داستان

د نمرود په زمانه کې

راغلی په کیسه کې

پیدا شو ابراهیم خلیل الله دوست د اکبر و

بېشکه پیغمبر و

داستان ویونکی د داستان ویلو پر وخت د تفریح او جلب لپاره لنډۍ هم وایي، چې د داستان خوند نور هم زیاتوي. ځینې پوهان او ادیبان د ولسي خاصو سندرو دغه فورم عربي مثنوي او قصیدو سره یوشان بولي او وایي چې ولسي داستانونه د عربي مثنوي او قصیدې په پیروۍ ویل شوي دي. باید ووایو چې دلته داسې ډېر دلایل شته، چې د هغو له مخې موږ ولسي داستانونه له کتابي مثنوي سره یو ډول نه بولو او لومړی اریایي فورم او دویم تقلیدي شکل ګڼو، لومړی دا چې د ولسي داستان د زنځیر د سرکړۍ له لرغونو اریایي سرودونو سره نښلي او د عربي مثنوي او قصیدو په پیروۍ نه دي ویل شوي. د ولسي داستانونو ویونکي معمولاً ولسي او نالوستي شاعران دي. دغه ولسي سندرې ټولې قافیه یي ازادۍ لري او هغه شرطونه چې په مثنوي او قصیدو کې شته، ولسي داستانونه یې پر منلو مکلف نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ولسي مثنوي ډوله داستانونو په خبر نورې سندرې هم په پښتو ادب کې لرو، چې مثنوي ته ورته دي، لکه د بېت نيکه مناجات، د شکلي جوړښت له مخې دغه مناجات هم د مثنوي په ډول دي، خو د تذکرة الاوليا مولف يې سندره بولي. دغه ډول د کاکړيو فورمي جوړښت هم د مثنوي په ډول دی، مګر هېچا له مثنوي سره يو شی نه دی بللی او نه يې مثنوي ته غاړې ويلې دي. دا هم د ولسي داستان يو څو بيتونه:

خــــان بابـــا د چکـــدرې چـــې پـــه ســـفر لاړ
لـــه دنيـــا نـــه د حـــق لـــور تـــه برابـــر لاړ
ظريف خان لعل بېګ ترې پاتې ماشومان شول
مـــورېې مخکـــې مـــړه وه دواړه يتيمـــان شـــول
چـــې يـــې لـــور بـــي بـــي کـــو پـــاتې شـــوه يتيمـــه
يرېـــده بـــه لـــه دښـــمن ظـــالم غليمـــه

دا هم د يوه بل داستان يوه برخه:

نـــن مـــې وليـــد عجيبـــه ښـــکلی داســـتان
طلســـمات بـــه درتـــه واړه کـــړم بيـــان
د يمـــن يـــو شـــهزاده و زمـــا يـــاره
يوه ورځ ښکار ته وواته له ښاره (۱۷: ۹۶-۹۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول داستان په پښتو کې په څو ډوله دی. مثلاً د حافظ عبدالطیف خان اڅکزي د (سوی او اوښ) فولکوریک کومیډي او انتباهي داستان داسې دی، د کسر لومړی مسره اوږده او دویمه یې لنډه، خو دواړه په خپل منځ کې هم قافیه وي. ورپسې بند راځي. د بند د سر لومړی دوه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او لنډې دي. دریمه مسره یې د کسر له لومړی مسرې سره په اوږدوالي او قافیه کې یو شان وي. د بند څلورمه مسره هماغه د کسر د دویمې مسرې تکرار دی.

د حضرت ابراهیم خلیل الله د صداقت داستان په دې فورم کې دی، چې لومړی دوه لنډې هم قافیه مسرې چې تقریباً په څپو کې برابرې دي، ورپسې یوه اوږده مسره چې د هغو دواړو مسرو د څپو له مجموعي شمېر سره یې څپې برابرې دي او ځانته بېله قافیه لري، ورپسې یوه لنډه مسره راځي، چې په قافیه کې له دریمې او په څپو کې له دویمې مسرې سره برابره وي.

بل ډول داستان چې زیات عمومیت لري، دا دی، چې هر بیت یې ځانته قافیه لري، خو د ټولو بیتونو دمسرو دڅپو شمېر یې سره برابر وي.

یادښت: د داستان په باب به دا خبره معقوله وي، چې ووایو داستان داسې یوه محتوا ده، چې په بېلابېلو شعري فورمونو، لکه غزل، قصیده، مثنوي او د پښتو نظم په نورو ولسي فورمونو کې ځایېدلای او دا فورمونه ورته کاربدلای شي، خو ددې ترڅنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ځانګړي فورمونه هم شته، چې د پښتو له نورو ولسي شعري فورمونو سره ورتوالی لري، خو د داستان لپاره کارول کېږي، خو بیا هم دې ډول ولسي فورمونو سره توپیر په کې لیدل کېږي، که دې ډول فورم یا فورمونو ته چې له نورو فورمونو سره څرګند توپیر ولري، د داستان فورم نوم ورکړل شي، له معقولیت څخه به لرې نه وي، خو په مجموعي ډول داستان تر زیاته حده کیسه ییز بیان دی چې په بېلابېلو فورمونو کې وړاندې کېدلای شي.

۱۱- بګتۍ:

په پښتو ولسي شعرونو کې دغه فورم ځانته د خوند او رنګ بېل بازار لري، بګتۍ پښتانه مجلسیان او سازیان له مقام، چاربیتو او بدلو څخه کله وروسته او کله هم په منځ او پای کې په یوه ګرم تال او وزن، خو په ورو او نرم اواز (اهنګ) د مجلس د رنګ د بدلولو او د اورېدونکو د خوښۍ او خوشالۍ زیاتولو لپاره وايي. د بګتیو د اورېدلو پر وخت په مجلس کې ټول حاضر کسان په ولولو راځي، اتومات ټول ښورېږي او له مجلس نه خوند اخلي.

بګتۍ هم د بدلو او چاربیتو په څېر کسر لري، خو کسر یې معمولاً یو بیت (دوه مسرې) وي. بندونه یې هم ډېرې مسرې نه لري او په عمومي توګه د څلورو مسرو په شاوخوا کې وي. د بندونو شمېر یې هم محدود وي، خو بیا هم د بګتیو د بېلابېلو بېلګو خپلمنځي توپیرونه ډېر دي. په بګتیو کې هم هر ډول عشقي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخي او افسانوي کیسې په لنډ ډول بیانېږي، دا یې هم یوه بېلګه ده:

وزیرستان باندې جنګونه
انګرېزان وایي چې سبا به جنګ له ځونه
انګرېز ویلي چې خاونده ثه اسرار دی
په سترګو نه وینم غازیان، په ما ډزهار دی
نصیب مې نه شته، برې، بند مې شو توپونه

فقیر ویلي دا ستا لاس دې را دراز وي
که د بغداد مېړنی ځوان زما همراز وي
په شان د ختو به دې بند کړمه بمونه

وزیرستان باندې خو نن سبا جګړې دي
غازیانو لاس کې پولادي توري تېرې دي
ما شېر افضل یې په شعرو کړل صفتونه. (۱۷: ۹۸-۹۹)

دا ډول بګټۍ د سر بیت د څپو د شمېر له مخې له لنډیو سره یو شان وي. یانې دا چې د لنډۍ لومړۍ مسره هم نهه او دویمه دیارلس څپې ده، خو په وزن کې هغه وزن نه لري چې لنډۍ یې لري خصوصاً لومړۍ مسره د بندونو دوه مسرې یې په خپل منځ کې هم قافیه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

درییمه یې د کسر یا د سر بیت له قافیه سره یو شان وي. د بګټۍ سر بیت له لومړۍ مسرې پرته نورې ټولې مسرې د څپو په شمېر کې سره مساوي وي.

پر پورتنیو یادو، څرګندو او مطرحو فورمونو سربېره په پښتو ولسي ادبیاتو کې د نظم یو شمېر نور داسې فورمونه هم شته، چې په هغو کې د ولس ځینو ستونزو، ربړو، دودونو، تاریخي روایاتو، نیمګړتیاوو، دردونو، ناخوالو او د چاپېریال پېښو انعکاس موندلی دی. دا فورمونه په دې ډول دي:

منظوم فالونه، د بې بې دستې سندرې، لنډکۍ، سولې، برغازي، سلسلې، انګۍ یا چغیان، د میندو سندرې، د ماشومانو سندرې، د وړو مشاعرې، کیسې، د ځوانانو سندرې، محلي پارچې یا ولسي ننداري، ساندې، نکلونه، د ښادۍ سندرې، تاریخي نارې، سنځر خېلې نارې، د مروتو کسرونه، سوزخواني او ځینې نور. څرنګه چې د نظم دا پورتني فورمونه د پښتو نظم د ځینو نورو ولسي فورمونو لکه لنډۍ، سروکي، کاکړي غاړې، د اتڼ نارې، ببولالې، چاربیتې، بدلې، لوبې، بګټۍ او نورو په شان ډېر دود او اغېز نه لري، نو دلته یې یوازې د هره یوه د بېلګې په راوړلو سره بسنه کوو.

منظوم متلونه:

چې ډول دې وي په څنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لــه وهـــلو يـــې څه ننګ

✵✵✵

امير چې ظلـم کـار وي

اور بل پر تول ديار وي

فالونه:

د جــنت پــه مـــنارې

سور چرګ وهي نارې

شېر د خدای تــبرېږي

خلکو کاندئ نندارې

د بي بي د ستې سندرې:

د دوهـــې ملنګـــې ســـر دې ولـــې تـــور دی

ســـر مـــې داســـې تـــور دی پـــر مـــوږ هـــم

ښـــه لـــوی ديـــن د محمدرســـول الله دی

لا الــــــه الله محمـــــــد رســــــول الله

برايـــــــي د شــــــېرعلي د لــــــور واده و

ملکـــی پـــه ورا رالـــی لـــه ښـــه زړګـــي يـــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ستر ګو کسي سره وو
ښه لوی دین د محمد رسول الله دی
لا اله الله محمد رسول الله

لنډکۍ:

ته چې جواري کړې ما به بایه کړې مینه
مه راپسې ژاړه ووړکیه نه مې درکوینه
جګ کړه مړوندونه جلی غېږې له درځمه

شولې:

شولې ټکومه ټکوم تا به واده کمه
په خدای مې دې قسم وي وپلاني ته به دې ورکمه
شولې ټکومه ټکوم زه پلانی نه کوم
په خدای مې دې قسم وي پلانی زوړ دی که یې وه کمه
شولې ټکومه ټکوم تا به وده کړمه
په خدای مې دې قسم وي و پلاني ته به دې ورکمه
شولې ټکومه ټکوم زه پلانی نه کوم
په خدای مې دې قسم وي پر ما لوی دی که یې وکمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برغازي:

بازار میان دی خولګۍ راوړه
چرګ اذان دی خولګۍ راوړه
لور سهار دی خولګۍ راوړه
زما تلوار دی خولګۍ راوړه

✵✵✵

راځه وړې راځه چې ځو
د ګل ګېډۍ راځه چې ځو
نن سبا راځه چې ځو

✵✵✵

الکانو کور مه چېرې دی
د لال ټکر مه چېرې دی
دمستۍ غولی مه چېرې دی

سلسلې:

راوتلی پر سحر یم
زه د ښو نجونو اجل یم
په شان د سپینکي مار یم
د هر چا تر اوده تر یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګۍ یا چغیان:

زه په خپل کور کې وم په راحت
بابک خرڅه کړم په ډېر دولت
په پردي کور کې مې نشته عزت
خود به ژړا کړم په هر ساعت

✵✵✵

شینکۍ کوتره وم ښوربدمه
نه چا نیومه نه چا کتمه
په هر یو تکي به پرېوتمه
نن ناولده یې کېنستمه

د ورومشاعرې:

ددې ځای اور سیچو
چرګه راغله بې بچو.

ددې ځای او ددې ډنډه
تیر پروت دی شل برغنډه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـــــــــه وايــــــــــــــه غـــــــــــنم
خبـــــــــــــــــــرې دې مـــــــــــــــــنم.

کیسۍ:

په یورپ ځي اسمان ته
چار چاپېره ټول جهان ته (د سترګو لید)

دپاسه راغی سور بلوڅ
اغوستي يې دي پنځه پنځوس (پياز)

د ځوانانو سندرې:

ابکه له کمه رالې
له بلخ و بخارا
په شا دې څه شی دي
وربځ او باران
ماينې دې څو دي
ويل يې اووه
نو مونه يې څه دي
ويل يوه چيختـه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه بخته ده

یو ترګوګ لاندې ورسته ده

یوه اسمان ته غرېده

پچکولمه یې وشلېده یوه سپینه زلیخا ده.

محلي پارچې یا ولسي ننداري:

۱- تمثیلي پارچې:

وئ وئ مرم ابۍ

بچی کوم ځای دې خوږېږي

بچی کوم ځای دې خوږېږي

ابۍ ګېډه مې خوږېږي

ابۍ ګېډه مې خوږېږي

ګولۍ به درته راوړم

نه خورمه ګولۍ

دا ګولۍ له زارو ډکې دي

نه خورمه ګولۍ

دا ګولۍ له زارو ډکې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابی ګېډه مې خوږېږي

بچی کوم طبیب دې خوښ دی

بچی کوم طبیب دی خوښ دی

دا (پلانکی) خان طبیب مې خوښ دی پرې رغېږمه

نه خورمه ګولۍ دا ګولۍ...

۲- کميډي پارچې:

ما بورې نانګه خوړل

زامن مې بلا وخوړل

هی هی اجي ډومبک

ما بورې ګذر راوړی

دوی د خاورو ډک خوړلی

هی هی اجي ډومبک

۳- عادي پارچې:

د يوې تاريخي پېښې په باب:

نــواب مــړ کــړ پــه ځنګلــه کــې نوابــه ګــل

وينــې يــې راغلــې پــه راده کــې نوابــه ګــل

د نــــواب ســــترګې غتــــې نوابــــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه هـر میـدان یـې اړوي لکـه سـکروټې نوابـه ګـل
نـــــواب دې پـــــټ مـــــې تېرویـــــه نوابـــــه
دلته مې خور ده او ورور مـه راخبروئ نوابـه ګـل.

ساندې:

په لنډیو کې ساندې:

(پلانکی) د خاورو لایق نه دی

دا (پلانکی) دې ورته جوړه کړي بالکۍ په سینګارونه

که نور دې هر څه میراتیږي

میرات دې مه شه دا د غاړې تاویزونه

بې وروره خور په کوڅه راغله

ناره یې وکړه شپه به چا کره کومه

د نکلونو نارې (غږونه):

لکه د ادم او درخو په نکل کې چې د درخو رویباره (استازې) ادم خان ته د درخو احوال وروړي، نو ادم پر خپلې ښځې توتیا داسې غږ کوي:

(نکلچي وايي) ادم وویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما توتیا عزت یې وکړه

دغه استازی د درخو راغلی تاته

کله چې درخانۍ د خپلې ملګرې بسوګۍ واده ته ځي، نو مور یې منع کوي او داسې غږ کوي:

ته چې دې واده ته ځې سلا مې نه ده

اوس وتنه د همداسې نجونو نه ده

درخو وايي:

تر قیامته به کوې تورې ماتورې

ځان به جوړ کړم دواړه سترګې به کړم تورې

د بسو واده ته ځم ادکۍ مورې.

د ښادۍ سندرې:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي

هومره خو پانه څې چې پلانکی خان دې لونګۍ په لاس درته رانه شي

✵✵✵

زموږه ناوې تیله داره ده نه ژاړي

چې د (مېږه نوم یې اخلې) لغتې وخوري دا به ښه ژاړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخي نارې:

د هوتکو د دورې:

څوک خبر وو چې تقدیر به کوي داسې

شاه حسین به نادر نیسي

بیا به یې نورې د ایران ته بندي باسي

د احمدشاه بابا د وخت:

که زمري دی شاه ولي د جنګ زمري دی

له سنګرو یې ایستلی مېړنی دی.

سنځر خېلې نارې:

سعدالله ول په پښې کې مې اځغی دی

اځغی مه راښخه کاږه

تر ما لاندې د اودولو اوسلی دی

شاه نادر ویل زما له دا غونډیه ډار سي

دوست محمد پروزلی

دوست محمد پرېکړې راولیاړ سي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مروتو کسرونه:

پروفیسور محمد نواز طایر د مروتو د کسرونو په باب وایي: ((د پښتو ادبیاتو تاریخ قدیمي هم دی او وسیع هم. ددې ژبې ابتدایي شاعري چې اوس په خپل هغه روایتي رنګ کې موجوده نه ده، خو د ویدونو او اوستا په ګاتو او اشلوکونو کې محفوظه ده، دا د لنډي بحر شاعري ده، ولې اوس یې په پښتو کې د اوو سېلابو د مثنوي په صورت کې رواج موجود دی.

ددغې ژبې ددغه قدیم شعر یو قسم د (لرلیکل یا غنایي) شاعرۍ دی چې دا صنف په یوناني ادب کې د (هومر) په (اوډیسې) نومې عالمګیره منظومه کې لیدل کېږي او دغه لریکل شاعري چې په پښتونخوا کې د مروتو د کسرونو په رنګ کې دوام لري، لا اوس هم ژوندۍ او مقبوله ده.)) (۲۹: ۱۱-۱۲)

د سر (مطلع) یو دوه بېلګې:

ډېرې اند ښښنې مې په زړګي شوې راچاپېرې
ښکلې محبوبه پېزوان په شونډو رپېده

د مروتو یو کسر:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په تا باندې بنډیا هغه به وشي

چې په تا باندې بنډیا نوره به نه شي

سلطان خېل موسیان ګنجیو لشکري شي

الهي په تا باندې راولې خواري

خواري په تا باندې راولې آه سخته

سوز خواني:

د نورالله شاعر یوه سوز خواني:

یارانو ټول په وسلې وو یو لاسونه

نن بهار دی کربلا

شامیان نږدې شو ورته وتړو صفونه

تور غبار دی کربلا

ورځ د لسم دی د علي د زویو ننګ دی

بېدار شو وخت د جنګ دی

عباسه وروره مخکې واخله نشانونه

نن ګلزار دی کربلا. (۱۷: بېلابېل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پورتنیو بېلګو سربېره په بېلابېلو سیمو کې د پښتو ولسي ادبیاتو نورې بېلګې هم شته چې ډېره محلي بڼه لري او دلته یې له څېړنې تېرېږو.

د پښتو د ولسي ادبیاتو ارزونه او شننه:

د پښتو ولسي ادبیاتو د فورمونو تر پېژندنې وروسته به ګرانو لوستونکو او خوږو محصلینو ته څرګنده شوې وي، چې پښتو ژبه د شفاهي ادبیاتو یوه بډایه زېرمه لري، د پښتو د شفاهي ادبیاتو خزانه بېلابېل ډولونه لري، دا ډولونه دومره ډېر او رنګارنګ دي، چې د سیمې په نورو ژبو کې کېدی شي شفاهي ادبیات دغسې ډېر ډولونه ونه لري.

د پښتو د شفاهي ادبیاتو خزانه لکه چې تاسې ته معلومه شوه، ځینو ښاغلو پښتو څېړونکو او فولکلور ټولوونکو راټوله کړې ده، خو ددې شفاهي ادبیاتو یوه عمده زېرمه لا په ولس کې خوره ده او د ټولولو انتظار باسي.

دا خبره باید هېره نه کړو چې د پښتو شفاهي ادبیات په ګردو هغو پښتني سیمو کې پیدا کېږي، چې هلته لا د ښاري ژوند مناسبات نه دي باب شوي او خلک د خپل کلیوالي ژوند د شرایطو تابع دي.

ددې خبرې مانا داده چې شفاهي ادبیات په هغو سیمو او خلکو کې د رامنځته کېدو او ایجاد زمینې لري، چې سواد په کې عام نه وي، کله چې په یوه ټولنه کې سواد څه عمومیت پیدا کړي، نو هلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا د شفاهي ادبیاتو د پیدابښت زمینې محدودېږي او ځای یې لیکلي ادبیات نیسي.

«د پښتو د شفاهي ادبیاتو کومه ذخیره چې تراوسه راټوله شوې ده، د هغې له مطالعې څخه سړي ته ددې ډول ادبیاتو ځینې ارزښتونه څرګندېږي، چې دا ارزښتونه په لاندې ډول ښیو:

۱) د پښتو شفاهي ادبیات سره له دې چې د خپلو شکلي جوړښتونو له پلوه رنګارنګ دي، دغه ډول د پښتنو د اجتماعي، ملي، سیاسي او فرهنګي ژوندانه ټولو خواوو، ددې ادبیاتو په بېلابېلو ډولونو کې انعکاس موندلی دی او ددغو ادبیاتو له څېړنو څخه موږ د پښتنو د فرهنګ په څېړنه کې ډېره دقیقه استفاده کولای شو.

۲) هغه څه چې د پښتنو د ژوند د بېلابېلو خواوو په باب په دې ادبیاتو کې بیان شوي دي، ډېر طبیعي رنګ لري له هر ډول لاسوهنو او تصنعي خبرو څخه پاک دي.

د اجتماعي څېړنو د بېلابېلو برخو څېړونکي کولای شي، ددې ادبیاتو په ځینو ډولونو کې له ځینو بیان شویو خبرو څخه د اصلي او اساسي موادو په توګه استفاده وکړي.

پښتو شفاهي ادبیات د خپلو اجتماعي ارزښتونو ترڅنګه په هنري لحاظ هم د بحث وړ ادبیات دي. ددې ادبیاتو په ځینو ډولونو کې ښکلا او تصویرونه په ډېر لوړ هنري انداز سره غاړه غړې شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴) پښتو شفاهي ادبيات د پښتنو د عام ولس او د دوی د کليوالو خلکو د هنري ذوق او فکري ودې د څرګندولو په بهير کې خپل نقش لري.

ددې ادبياتو مطالعه دا راښيي، چې که زموږ عام ولس له ښاري او متمدن ژوند څخه لرې په غرو، درو، بيدياوو، دښتو او کږديو کې هم ژوند کړی دی، د هنري ذوق ترڅنګه يې د اجتماعي او محيطي مسايلو په باب خاص فکر هم درلود. د دوی دغه ډول فکري او هنري ځانګړنې (خصوصيات) موږ ددغو ادبياتو په بېلابېلو ډولونو کې ليدلای شو.

لنډه دا چې پښتو ژبه د خپلو ليکلو ادبياتو ترڅنګه د شفاهي ادبياتو داسې قيمتي ذخيرې هم لري، چې موږ يې د پښتو د ادبي تاريخ په مطالعاتو کې له پامه نه شو غورځولای.)) (۵۳: ۲۰-۲۲)

دلته ددې بحث په پای کې يو ځل بيا يادونه کوو چې د پښتو ولسي ادبياتو دا برخه مو ځکه پورته تشريح کړه چې قدرمن لوستونکي او خواږه محصلين د خپلو ولسي ادبياتو له زېرمې لا پسې ښه خبر شي. سره له دې چې ددې ادبياتو يو زيات شمېر بېلګې په لرغونې دورې پورې اړه نه لري، خو شکلونه يې له ډېرې پخوا زمانې څخه رامنځته شوي او ځينې بېلګې يې هم د لرغونې ادبي دورې زماني محدودې ته وردا خلېږي.

د خپلې ولسي ادبي پانګې او د هغې د جوړښتونو تر پېژندنې وروسته اوس بېرته خپلې موضوع دويمې برخې ته راځو او هغه دا چې په لرغونې ادبي دوره کې له نورو ژبو څخه کوم ادبي فورمونه پښتو ته راغلي او يا پښتو هغه خپل کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له نورو ژبو څخه د نظم راغلي فورمونه

د پښتو اثارو کوم اسناد چې تر موږه رسېدلي دي، ددغو اسنادو له مخې د پښتو تر ټولو پخوانی لیکل شوی او ثبت شوی ادبي اثر د دویمې هجري پېړۍ دی.

له دویمې هجري پېړۍ نه تر اوسه پورې په زرګونو شاعران، ناظمان او لیکوال په دې ژبه کې تېر شوي دي، چې په پښتو ژبه یې کتابونه لیکلي او د اشعارو دیوانونه یې ترتیب کړي دي او له نورو ژبو څخه یې اشعار او اثار په پښتو ترجمه کړي دي، چې دغه ګرده اثار اوس زموږ لیکلي فرهنګي زېرمه جوړوي، خو په خواشینۍ سره باید ووایو چې ددې لیکلو اثارو یوه ډېره درنه برخه د زمانې ناخوالو زموږ له لاسه تروړلې ده. په مجموعي ډول دې ته ځکه ټوله فرهنګي زېرمه وایو چې ددې نږدې لسو پېړیو په بهیر کې ټول لیکل شوي اثار ادبي، هنري ارزښت نه لري او موږ له خپل تعبیر سره سم دلته یوازې د هنري، ادبي ارزښت لرونکي اثار په ادبیاتو کې راولو او په دغه کتاب کې بحث باندې کوو.

د پښتو د لیکلو اثارو کومه زېرمه چې اوس معلومه ده، په هغو کې منظوم او منثور اثار شامل دي، چې په منثورو کې له مسجع او قافیه والو نثرونو نه نیولې د نن ورځې تر روانو، ساده او د هنر او ښکلا په ګاڼه سمبال نثرونه هم شامل دي.

او په منظومو کې موږ په عام ډول څلور ډوله شعري ژانرونه وینو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱) **د پښتو لرغوني سندرې:** ((دا ډول سندرې د خپلو شکلي جوړښتونو له مخې نه د شرقي شاعرۍ له دېواني شعري ډولونو سره کټ مټ یو شی دي او نه یې ټولې ځانګړتیاوې د پښتو له ولسي سندرو سره یوشانوالی لري. نو همدا علت دی، چې زموږ ځینو منلو ادبپوهانو، لکه ښاغلي حبیب الله رفیع دا ډول سندرې د پښتو هغه لرغونې سندرې بللې دي، چې د زاړه اریایي دوران د شعري اشکالو او اوسنیو ولسي ادبیاتو ترمنځ د اتصال د کړۍ حیثیت لرلای شي.)) چې موږ ورته د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې د شاعرانو د کلام د شننې او ارزونې په برخه کې اشاره وکړه.

(۲) **د شرقي شاعرۍ شعري ډولونه:** ((د پښتو په لیکلي زېرمه کې یوه غټه برخه د هغو شعري ډولونو ده چې د شرق د نورو ژبو، لکه: پارسي، عربي، اردو، ترکي او نورو په شاعرۍ کې هم موندل کېږي. پښتو هم دغه شعري ډولونه له خپلو نورو ګاونډیو ژبو څخه اخیستي دي، چې په دغو شعري ډولونو کې موږ قصیده، غزل، رباعي، قطعه، مثنوي، مربع، مخمس، مسدس، مسبع، مثمن، معشر، ترجیع بند، ترکیب بند او نور شعري انواع یادولای شو.))

(۳) **د پښتو د ولسي ادبیاتو شعري ډولونه:** ((د پښتو په لیکل شوې او ثبت شوې زېرمه کې ځینې داسې شعري انواع هم شته، چې دا ډول شعرونه د خپل شکلي جوړښت له مخې د نورو ژبو په شاعرۍ کې نه شي موندل کېدی او که په ځینو هندي ژبو، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندکو او اردو کې ومیندل شي، نو هغو هم له پښتو ادب څخه اخیستې دي او د پښتو ادبیاتو په تقلید او یا د پښتنو له خوا د دغو ژبو په شاعرۍ کې د پښتو د ولسي ادبیاتو ځینې ډولونه باب شوي دي.

دا ډول ولسي شعرونه زیاتره ګړنۍ بڼه لري، خو د خپلو شفاهي اشکالو ترڅنګه دا ډول ادبیات ځینې پخواني لیکل شوي اسناد هم لري او زموږ ډېرو لوستو شاعرانو هم د شرقي شاعرۍ د نورو اصنافو ترڅنګه د خپلې شاعرۍ په دغو ملي چوکاټونو کې هم شاعري کړې ده.))

چې په همدې څپرکي کې مو (د پښتو ولسي شاعرۍ یا نظم فورمونه) په عنوان کې په تفصیل سره معرفي کړل.

(۴) **نوي ادبي ډولونه:** ((د شلمې پېړۍ په جریان کې د شرقي شاعرۍ او د پښتو د ولسي شاعرۍ د شعري ډولونو ترڅنګه پښتو ادب ځینې نوي ادبي ډولونه هم راخپل کړل، لکه: ازاد شعر او سپین شعر پر ازاد او سپین شعر سربېره دغه مهال په پښتو ادبیاتو کې د لنډې کیسې، ناول او ډرامې لیکل هم پیل شوي دي او دغو دریو ادبي ډولونو هم زموږ په معاصرو ادبیاتو کې وده موندلې ده.)) (۵۳: ۲۲-۲۳) ددې ترڅنګ (هایکو)، (ټپیزې) او ځینې نور شعري فورمونه هم دود شوي خو څرنګه چې موږ په دې اثر کې یوازې پښتو لرغونې ادبیات څېړو، نو په کار ده چې یوازې هغو شعري فورمونو ته نغوته وکړو چې په همدې لرغونې دوره کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي او پښتو کې باب شوي دي. البته لکه څنګه چې مو یادونه وکړه ګڼ شمېر داسې نور نظمي فورمونه هم شته چې تر لرغونې ادبي دورې وروسته پښتو کې باب شوي، خو نه غواړو پر هغو دلته بحث وکړو، یوازې هغو فورمونو ته نغوته کوو چې په لرغونې دوره کې پښتنو شاعرانو کارولي دي.

۱ - قصیده:

((قصیدې ته په پښتو کې (بولله) وایي. خپله قصیده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وایي. دا نوم د قصد له مصدره جوړ شوی، چې معنا یې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب و. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بیتونو شمېر به یې تر ۱۲ یا ۱۷ کم نه و.)) (۵۹: ۴۵-۴۶)

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بیت یې مقفی وي. د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي. قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپیر نه لري، توپیر یې دادی، چې د غزل د بیتونو شمېر له (۵) څخه تر (۱۵) پورې وي او د قصیدې بیا له (۱۲) څخه تر (دوو سوو) یا تر دې هم زیاتو بیتونو پورې دی. پخوانۍ قصیدې له مانیز پلوه هره یوه اکثره پر دریو برخو وېشل شوې دي:

د قصیدې لومړۍ برخې ته تغزل یا تشبیب وایي چې په هغې کې شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبیعت ستاینه کوي. د قصیدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويمه برخه د هغې اصلي موضوع ده. دا برخه له تغزل يا تشبيب وروسته پيلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاينه کوي. د قصيدې درېيمه برخه دعائيه بولي چې په هغې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خدای(ج) له دربار نه د ښښنې او هوساينې غوښتنه کوي.

په اوسنيو قصيدو کې پورتني نورمونه چندان په پام کې نه نيول کېږي. د غزل او ځينو نورو شعري فورمونو په شان، په قصيده کې هم رديف اختياري دی، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دويمو مسرو کې يې راوړل حتمي کېږي. قصيدې دوه شکلونه لري، يو هغه ډول دی، چې رديف نه لري او بل هغه ډول دی، چې رديف ولري. د پښتو لومړی معلومه لاسته راغلې قصيده په هغه شکل کې راځي چې رديف نه لري.

په پښتو کې ښکاره، څرګنده، پوره او کره لاسته راغلې قصيده د شيخ اسعد سوري ده چې موږ مخکې پرې تفصيلي خبرې کړې دي. ددې قصيدې مطلع ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار

زمولوي هر ګل چې خاندې په بهار

تر شيخ اسعد وړاندې موږ په پښتو کې د پوره قصيدې بېلګې نه لرو، خو د شيخ اسعد سوري قصيدې له کره والي څخه موږ ته دا څرګنده لګي چې پښتو قصيدو تر دې پخوا د تمرين، تجربې او زېرمې يو پوخ بهير تېر کړی چې دا قصيده دې پړاو ته رسېدلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قصیده له هنري، شکلي او محتوايي پلوه په تول پوره او کره قصيده ده. تر شيخ اسعد سوري وروسته د ښکارندوی غوري قصيده هم له هنري، شکلي او محتوايي پلوه، عربي او پارسي قصايدو سره پوره سيالي کولای شي او د طبيعت د انځورنې لپاره ډېرې ښې تابلوګانې لري.

د پسرلي ښکلونکي بيا کړه سينګارونه
بــيا يـــې ولـــونـل په غرونو کې لالونه

څرنګه چې ادب تاريخ پر لاسته راغلو اثارو بحث کوي څکه نو موږ ويلای شو چې د پښتو قصيدو د معلوم تاريخ پيل له شيخ اسعده پيلېږي، ښکارندوی قصيده لاپسې قصيده وپالله، خو بيا د لرغونې دورې تر پايه پورې موږ د نورو داسې قصايدو څرک نه لرو چې پر هغو بحث وکړو او يا يې له دې قصايدو سره پرتله کړو.

۲- غزل:

په پښتو شاعرۍ کې غزل يو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبوليت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو د غزل په فورم کې زيات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځينو نورو شعري فورمونو په انډول زيات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل ښکلا او ظرافت په دې نور هم زيات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېريال زياتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې يو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازمېښت کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافيې، رديف، څپو او د نظم پر ځينو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بيا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به د غزل په فورم کې هغه مسايل راتلل، چې په ټوليز ډول يې غنايي او عشقي مسايل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بيا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنګارنګ ګلونو ډکه شوه او اوس غزل تر دې بريده رسېدلی، چې په يوه مسره کې يې ناخوالې او په بله کې يې د ژوند د خوږو رنګارنګي بيانېدی شي.

د غزل د دومره عام مقبوليت او زيات استعمال يوه وجه شايد همدا وي، چې د يو مانيز پيوستون او تسلسل ترڅنګ د غزل هر بيت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانګړي او خپلواک ډول ډېر دروند مانيز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه يې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه دا فورم پښتو ته راغلی دی. له مانيز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزليز، عشقي يا غنايي مانيز بار لېږدوي، هم غزل ويل کېدی شي، خو د فورم له پلوه بيا غزل ځانګړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وايي، چې مطلع ولري، يانې د سربيت يې اکثراً مقفی وي او د بل هر بيت دويمه مسره يې قافيه ولري او د مطلعې قافيه تعقيب کړي، د بيتونو شمېر يې له (۵-۱۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیتونو پورې وي. د څپو شمېر يې معمولاً سره برابر وي. په ځينو خاصو غزلو کې کېدی شي د غزل هغه مسرې چې قافيه نه لري، يوه څپه تر قافيه والو مسرو څخه زياتې شي. په پښتو کې له (۷) څپيز څخه نيولې بيا تر (۱۵) څپيزو پورې غزلونه شته. قافيه په غزل کې اساسي توک دی، خو رديف اختياري دی.

هر کله که په مطلع کې تر قافيې څخه وروسته رديف راوړل شو، د همغه رديف راوړل په ټولو قافيه لرونکو مسرو کې حتمي ګڼل کېږي. په پښتو شاعرۍ کې د غزل فورم دا لاندې بڼې لري:

۱- بې رديفه غزل:

هغه غزل دی، چې رديف ونه لري او پر قافيه پای ته رسېدلی وي.

۲- رديف لرونکی غزل: د غزل د فورم هغه بڼه ده، چې د قافيې ترڅنګ رديف هم ولري. رديف هغه يوه يا څو کلمې دي چې تر قافيې وروسته په يوه شکل او تر ډېره زياته حده په يوه مانا تکرار راځي.

۳- دوه قافيز غزل: دا هغه ډول غزل دی، چې دوه بېلابېلې قافيې ولري. مانا دا چې د دوو مسرو د پای تر قافيې څخه دمخه او يا د مسرو په منځ کې بله قافيه موجوده وي. په مطلع کې دوه بېلابېلې قافيې موجودې وي. د نورو مسرو قافيې د مطلعې خپله خپله قافيه تعقيبوي، که چېرې تر هرې قافيې وروسته رديفونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي وي، نو تر هرې تعقيبوونکي قافيې څخه وروسته د هغې خپل رديف هم په همغه بڼه تکرارېږي.

د دوه قافيه ييزو غزلو بل ډول دادی، چې لومړی قافيه د مطلعې د مسرو په منځ کې راځي، ورپسې بيا رديف راځي، ورپسې بيا بله قافيه او بيا ورپسې رديف. د مطلعې هره قافيه ځانته ځانته رديفونه او ځانته ځانته قافيې لري، ياني دا چې د وروسته مسرو قافيې، په مطلع کې راغلې قافيې تعقيبوي.

۴- ماته غزل: (ماته غزل) ورته ځکه وايي چې په منځه ملا کې يې د هرې مسرې په منځ کې د اهنګ يوه وقفه راځي. په همدې منځ کې د څپو د شمېر له مخې هر مسره پر دوو مساوي برخو وېشل کېږي، لکه په لرغونې دوره کې د شيخ عيسی مشواني شعر چې د ماتې غزل بڼه لري او که څېرې د بيتونو شمېر يې پوره وای نو د پوره ماتې غزلې اطلاق پرې کېدی شي.

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې

کله بادار يم کله مې خوار کړې

دلته (په خپله کار کړې) د لومړۍ مسرې لومړۍ برخه چې پنځه څپې لري (په خپل انکار کړې) د لومړۍ مسرې دويمه برخه ده چې دا هم پنځه څپې لري او په دويمه مسره کې بيا (کله باداريم) د دويمې مسرې لومړۍ برخه او (کله مې خوار کړې) ددې مسرې دويمه برخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې دواړه سره مساوي دي (پنځه پنځه) څپې لري همدا انډول، تعادل او توازن هره مسره ماتوي، نو ځکه ورته ماته غزل وايي.

کله کله د اهنګ دا وقفه تر قافيې وروسته راځي او کله د رديف يوه برخه هم ورسره نيسي او بيا تر هغه وروسته وقفه او بيا نور رديف راځي.

۵- بې مطلعې غزل: هغه غزل دی، چې يوازې مطلع نه لري، ياني د سر لومړی بيت يې مقفي نه وي. د لومړي بيت دويمه مسره يې قافيه لري او د نورو بيتونو د دويمو مسرو قافيه يې د لومړي بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي. که چېرې د لومړي بيت د دويمې مسرې تر قافيې وروسته رديف راغلی وي، نو د نورو قافيه والو مسرو رديفونه هم همدا بڼه لري.

په پښتو کې لومړۍ معلومه او لاسته راغلې منظومه ژباړه هم د بې مطلعې غزل له فورم سره سمون خوري. د پټې خزانې په حواله ابو محمد هاشم ابن زيدالسرواني په (۲۲۳-۲۹۷هـ) کې د يو عراقي شاعر محمد ابن خلاد يو شعر په پښتو ژباړلی دی. چې مونږ مخکې پرې پر خپل ځای تفصيلي بحث وکړ.

دغه راز لرغونې شاعرۍ کې د شيخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ شوی شعري سوال او ځواب هم له همدې فورم سره ورته والی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د فورم له پلوه بې مطلعو غزلونه په لرغوني دوره کې شته، خو ادبپوهانو هغه بشپړ غزلونه نه دي ګڼلي، ځينو ته يې پارکي او ځينو نورو ته يې نور خطابونه کړي دي، د شيخ رضي لودي او نصر لودي پارکي هم د مطلعې له نشتوالي پرته نور د غزل فورم ته ورته دي. پوهانو چې دا پارکي بللي او غزلې يې نه دي بللي يو علت يې شايد دا وي چې دلته د نظم ټول بيتونه يو بل سره تړلي او يوه مسلسله مانا تعقيبوي، د غزل يوه ځانګړنه بيا دا هم ده چې هر بيت يې خپلواکه ځانګړې مانا هم لري، که بل بيت يې ورسره مل هم نه شي، نو پوره مانا ورکوي. د شيخ رضي او نصر لودي نظمونه بيا په مجموعي ډول يو لوی پيغام يو بل ته لېږدي، د سوال او ځواب په بڼه افاده شوې يو بل سره مانيز تړاو لري، په خپل منځ کې يې هم بيتونه له مانيز پلوه يو بل سره تړلي ښکاري.

خو په پښتو کې بشپړ غزلونه چې هم د شکل، هم د مانا او هم د محتوا له پلوه ورته پوره غزل ويلی شو، هغه د اکبر زميندا وري غزلونه دي. د اکبر زميندا ور د يوه غزل لومړی بيت دا دی:

د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل وکړم

د عشق وير به تل په خپله پټول کړم

په دې غزل کې (ويل) او (پټول) د قافيې کلمې دي، (کړم، کړم) يې رديف دی، محتوا يې عشقي يا غنايي ده. هره مسره يې (١٢) څپې لري. دويم غزل يې:

د اکبر د دويمې غزلې مطلع داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مدام زه ستا و مخ و ته نظر وړم

د بېلتون له بېرې زړه زبر و زبر وړم

په دې غزل کې (نظر او زبر) د قافيې کلمې دي، (وړم، وړم) يې رديف دی، رديفوا اله غزله ورته ويلای شو. هره مسره يې (۱۲) څپې ده. دا غزل هم مغني محتوا لري.

تر اکبر زميندااوري وروسته (علي سرور لودي)، (مېرمن نېکبختې او شيخ صالح) د غزل په فورم کې شعرونه ويلي دي. خو په لرغوني دوره کې تر ټولو بشپړ او پوره غزلونه هغه لومړني غزلونه دي چې اکبر زميندااوري ويلي دي. نو ځکه خو زمينداوري ته د پښتو غزل موسس هم ويل کېږي.

۳- مثنوي:

دوه يزه (مثنوي) هغه ډول شعري فورم دی، چې هر بيت يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري (مقفی وي)، د بيتونو شمېر يې ثابت نه دی. په ټولو قافيه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بريده بيان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لويو موضوعګانو د بيان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامې د ليکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په يوه قافيه کې له ستونزې سره مخ شي، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلې ته تللای شي. په مثنوي کې هر بيت ځانته قافيه لري، کېدی شي ځينې بيتونه يې رديفونه ولري او ځينې يې ونه لري، خو د ټولو بيتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر يې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی.

لکه دمخه چې مو يادونه وکړه په مثنوي کې کېدی شي ځينې بيتونه رديف لرونکي وي او ځينې په قافيه ختم شوي وي.

په پښتو کې لومړنی سړی چې موږ ته تر دې دمه معلوم دی او بشپړه مثنوي يې ليکلې، هغه اکبر زميندا وري دی. البته تر اکبر زميندا وري مخکې هم د مثنوي فورم ته ورته نظمونه ليکل شوي، خو په بشپړه مثنوي کې ځکه نه حسابېږي چې وروستۍ برخې يې کسرونه لري او يا د بېلابېلو بندونو بڼه لري. لکه د بېټ نيکه مناجات چې د هر بند له کسر پرته برخه يې د مثنوي فورم بڼه لري. خو بشپړه مثنوي چې تر دې دمه څرګنده ده همدا د اکبر زميندا وري مثنوي چې د سر درې بيتونه يې دادي:

زه عــاشق يم يار هم نيز — نـور څـه نـه لـــرم تــميـــز

يو تـــر بله عــاشقان يــو — په خپل عشق کې صادقان يو

يو په بل پسې رنځور يو — چــې نــږدې نــه يو مهجور يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر زمینداوري دا مثنوي ټول (۲۸) بیتونه لري. د زرغون خان نورزي ساقینامه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې ده. د سر درې بیتونه یې دادي:

ساقي پاڅه پیاله راکړه　　مرور یار مې پخلا کړه

اوبه توې پـه لمبو کړه　　اور مې مړ په دې اوبو کړه

پسرلی سو غونچه ګل کا　　زلفې تاوې د سنبل کا

تر زرغون خان نورزي وروسته، زرغوني کاکړ هم د سعدي بوستان یو حکایت په مثنوي فورم کې نظم کړی دی. د سر څو بیتونه یې دادي:

اوربدلې مې قیصه ده　　چې له شاتو هم خوږه ده

د اختر په ورځ سهار　　بایزید چې و رویدار

له حمامه راوتلی　　په کوڅه کې تېرېدلی....

دغه راز د دوست محمد کاکړ غربت نامه هم په مثنوي فورم کې ویل شوې ده.

د غرغښتنامې د سر څو بیتونه په دې ډول دي:

له نېکانو روایت دی　　هسې تو که حکایت دی

نورمحمد کاکړ راوي دی　　چې یې فیض تل جاري دی

د نیکونو له خولې وایي　　چې منښت یې راته ښایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- رباعي:

رباعي یا څلوریزه هغه ډول شعر دی چې له عربي ژبې څخه دري او پښتو ته راغلی دی. دا فورم څلور مسرې لري چې د څپو د شمېر له مخې سره مساوي وي. له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغه کې کېدی شي د دریمې مسرې یوه څپه یې د قافیه والو مسرو تر څپو زیاته وي. نور نو اکثره د څپو د شمېر له مخې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفی وي، دریمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. د غزل په شان په څلوریزه کې هم ردیف اختیاري وي، خو کله چې د رباعي په مطلع کې راشي، په څلورمه مسره کې به ضرور بیا همغه ردیف تکرارېږي. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر رباعي ویل شوي دي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي، رباعي اکثره په تول تللې دي، هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېشل کېږي، پنځه څپې یې یوه خوا او پنځه یې بله خوا په تول تللې وي.))(۵۹: ۳۸-۳۹)

په پښتو لرغوني ادب کې د څلوریزې په فورم او تول شعرونه ویل شوي دي او ځینو شاعرانو بیا څلوریزې د یوه نسبتاً اوږده شعر د برخو یا بندونو په توګه کارولي دي لکه د شیخ اسمعیل او خرښبون نارې چې له څو څلوریزو رغېدلې دي، خو دا هره څلوریزه بیا د محتوا له مخې او هم د اهنګیز ارتباط له مخې له خپلو نورو اړوندو څلوریزو سره تړلې او تولې په ګډه یوه مانا او محتوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بشپړوي. په لرغوني دوره کې په تول پوره او کره څلوريزه همغه د خليل خا نيازي او سلطان بهلول لودي دوه څلوريزې دي چې د پښتو له نورو څلوريزو سره بشپړ سمون لري، هره مسره يې لس لس څپې ده او همدا لس څپيز جوړښت د پښتو پر اکثرو څلوريزو د تطبيق وړ دی، تر هغه وروسته خوشال خان د رباعياتو په ګډون اکثره څلوريزې په همدې لس څپيز خجيز جوړښت کې ويل شوي دي.

پر قصيدې، غزل، مثنوي او رباعي سربېره ځينو ادبپوهانو په پښتو لرغونې دوره کې د پاړکي (قطعې) او (مربع) فورمونو يادونه هم کړې، خو که د لرغونې دورې نظم ته ډېر ځير شو، قطعې او مربع ته ورته نظمونه ويل شوي خو داسې نه دي چې موږ سل په سلو کې ددې فورمونو اطلاق پرې وکړو. يا دې هم د قصيدې، غزل، مثنوي او رباعي په شان وي چې د هر يو فورم لپاره پوره او کره بېلګې په کې پيدا کړو، نو ځکه دلته له قطعې، مربع او د نورو هغو عربي نظمي فورمونو له تشريح او توضيح څخه تېرېږو چې د پښتو شاعرۍ په نورو دورو کې باب دي، خو په لرغوني دوره کې يې پوره بېلګې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي لنډیز

پښتو ژبه دوه ډوله شعري یا نظمي فورمونه لري، لومړی یې خپل فورمونه دي او بل هغه شعري فورمونه دي چې له نورو ژبو او په تېره بیا له عربي څخه پښتو ته راغلي او دلته په پښتو کې باب شوي دي.

د پښتو خپل فورمونه بیا پر دوو ډولونو وېشل کېږي؛ لومړی عامې سندرې دي چې ویونکي یې معلوم نه دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نورې. دویم خاصې سندرې دي چې په دې سندرو کې هغه سندرې شاملېږي چې د نالوستو ولسي شاعرانو له خوا جوړې شوې دي، یانې شاعران یې معلوم کسان دي، لکه چاربیتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور، موږ په دې څپرکي کې پر دې دواړو ډولونو تفصیلي بحث کړی او د بحث په نتیجه کې دا راته څرګنده شوه چې دا د پښتو ادبیاتو یوه درنه او غوښنه برخه ده، ددې پانګې یوه درنه برخه راټوله شوې، خو لاهم زیاته برخه یې په ولس کې خوره وره پرته ده او د راټولولو اړتیا یې احساسېږي، ددې ډول ادبي فورمونو د محتوا یوه برخه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغوني ادبي دورې پورې اړه پیداکوي، خو یوه زیاته برخه یې تر لرغوني ادبي دورې وروسته رامنځته شوې ده، خو شکلونه یا فورمونه یې پخواني دي او لرغوني دورې او په همغه زماني بهیرو پورې اړه لري. دا ډول شعرونه او سندرې زموږ د ټولنیز، سیاسي او کلتوري چاپېریال زېږنده ده او د همغه چاپېریالونو انځورنه کوي. دویم ډول شعري فورمونه بیا هغه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او پښتنو شاعرانو هغه کارولي او پښتو کې یې دود کړي دي.

لکه قصیده چې په لرغوني دوره کې شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري له دې فورم څخه ګټه پورته کړې او په ښه ډول یې کارولی دی. غزل چې اکبر زمینداوري، علي سرور لودي، مېرمن نېکبختې او شیخ صالح محمد الکوزي کارولی دی، درېیم د مثنوي فورم دی چې اکبر زمینداوري، زرغون خان نورزي، زرغونې کاکړې او دوست محمد کاکړ کارولی دی. څلورم فورم د (رباعي) دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی، ښې بېلګې یې د خلیل خان نیازي او سلطان بهلول لودي په څلوریزې کې راڅرګندېږي. پر یادو فورمونو سربېره قطعې او مربع ته ورته فورمونه هم په پښتو لرغوني ادبي دوره کې کارېدلي، خو د یادو فورمونو داسې بشپړې بېلګې نه دي ترلاسه شوي چې په بشپړ ډول دې پرې یاد فورمونه تطبیق شي. په مجموعي ډول پښتو لرغوني ادبي دوره د نظمي یا شعري فورمونو له پلوه خورا بډایه ده، خو د خپلو ملي فورمونو تله یې ډېره درنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لومړۍ کټګورۍ فورمونو کې، لنډۍ، سروکي، نیمکۍ، بګتۍ... او نور شامل دي. په دویمه کټګورۍ کې، قصیده، غزل، رباعي، مثنوي، مربع، مخمس، مسدس، سبع، مستن، معشر، ترجیح بند، ترکیب بند او نور شعري انواع شامل دي چې په لرغوني دوره کې یوازې د قصیدې، غزل، رباعي او مثنوي بېلګې لرو او نورو بېلګو په نورو دورو کې شته.

د فورمونو له پلوه پښتو ادبیات هم په لرغوني دوره کې او هم په وروستیو نورو دورو کې خورا بډایه ده او له دې پلوه د سیمې هېڅ بله ژبه ورسره سیالي نه شي کولای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم څپرکي پوښتنې

- په لرغونې دوره کې د نظم ډولونه په ټولیز ډول پر څو برخو وېشلای شو؟
- د پښتو خپل نظمي فورمونه کوم دي؟ نومونه یې واخلئ!
- په لرغونې دوره کې له عربي ژبې څخه کوم شعري یا نظمي فورمونه په پښتو کې باب شوي دي.
- پښتو ژبه د شعري فورمونو له پلوه په لرغونې دوره کې څه ډول ارزوئ؟
- د لنډۍ فورم تشریح کړئ؟
- پښتو ولسي ادبیات د فورم له پلوه پر څو برخو وېشلای شو؟
- سروکی څه ډول شعري فورم دی؟ تشریح یې کړئ!
- کاکړۍ غاړې او د اتڼ نارې تشریح کړئ!
- چاربیته څه ډول فورم دی؟ څو ډولونه لري؟
- لوبه څه ډول فورم دی؟ تشریح یې کړئ!
- بګتۍ راوپېژنئ!
- د پښتو ولسي ادبیاتو ارزښتونه تشریح کړئ!
- له کومو ژبو څخه پښتو ته کوم ادبي فورمونه راغلي دي؟
- پښتو لرغونو ادبي دوره کې چا د رباعي فورم کارولی دی.
- د پښتو غزل موسس څوك دی او کله یې په پښتو کې غزل ولیکه او بیا کومو شاعرانو ورپسې د غزل فورم تتعقیب کړ؟
- چا لومړی ځل د مثنوي فورم وکاراوه او کومو شاعرانو بیا ورپسې مثنویانې ولیکلې؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

د لرغونې دورې نثر

د اريايي ژبو او اقوامو پخواني کتابونه او ادبي اثار ټول منظوم دي، (ويدا)، (اوستا) او (سنسکريت) زاړه کتابونه لکه (مهابهارته) (رامااين) او نور ټول يو راز ازاد نظم دی، چې ښايي د تغني او ترنم په ډول به غږول کېدل، دا خبره چې نظم تر نثر په ادبي اثارو کې دمخه دی، يوازې په اريايي ژبو پورې هم اړه نه لري، په اکثرو ژبو کې دغسې وي، که څه هم اساساً ژبه منثورې خبرې دي، خو داسې منثورې خبرې د خلکو په ياد نه پاتېږي او يوازې په ليک او تحرير سره خوندي کېږي، خو خلک منظومې ويناوې په يادوي او پښت پر پښت يې انسان خپلو نويو نسلونو ته سپاري، له هم دغه جهته تر هغه وخته چې ليک او تحرير په يوه قوم کې ډېرېږي، نو د دوی ادبي اثار هغه منظومې ټوټې دي، چې د خلکو په ياد وي او له يوې سينې بلې ته ورنقلېږي، څو په پای کې د ليک په ډول خوندي شي او کتابونه ځنې جوړ شي، د همدغو لاملونو له کبله د اکثرو اقوامو پخواني اثار او ادبي نښې منظومې دي او نثر تش د کتابو په ذريعه له ليکنيو وختونو څخه ساتل شوی دی، د پښتو د پخواني ادب اثار هم دغسې دي او خورا زړې سندرې او ادبي ټوټې چې زموږ لاس ته راغلې دي، منظومې دي او د منثورو اثارو بېلګه يې ډېره لږه پاتې ده او لکه څنګه چې تر (۶۰۰هـ) پورې موږ منظوم اثار لرو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغسې منثور اثار نه دي رامعلوم او که څه وو هغه هم زماني له منځه وړي او ورک شوي دي. په (۶۱۲هـ) کې بیا موږ د یوه داسې منثور اثر بېلګه لرو چې د شاعرانو او لویانو ژوند لیک او د کلام بېلګې په کې خوندي دي. دا د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا ده چې هغه هم یوازې څو مخونه یې ترلاسه شوي دي.

که څه هم محمد هوتک په پټه خزانه کې لیکلي دي، چې ابومحمد هاشم ابن الزید السرواني (د سالو وږمه) په پښتو ژبه لیکلې وه، چې هغه هم تر دې دمه نه دی ترلاسه شوې. دلته غواړو د پښتو نثر د پیلامې او په دې دوره کې د پښتو پر لاسته راغلو بېلګو لږ په تفصیل سره رڼا واچوو.

((که چېرې موږ د پښتو لاس ته راغلي لرغوني اثار، چې د پښتو د ادبي تاریخ په لومړۍ دورې پورې اړه لري، له نظره تېر کړو، نو دا اثار که له یوې خوا د کمیت په لحاظ لږ دي، نو له بلې خوا د نورو دورو په پرتله متفرق هم دي او په دې دورې پورې مربوط منظم اثار زیاتره تر موږ نه دي رارسېدلي او یا دا چې نه دي کشف شوي.

د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې په لاس ته راغلو اثارو کې د نثر برخه تر نظم هغې خواره هم ده او د قدامت له پلوه وروستۍ هم. دا په دې مانا چې زموږ د معلوم نظم تاریخ تر نثر هغه پخوانی دی. دا جریان په ځینو شرقي ژبو کې د نظم او نثر د پیدایښت له روایاتو سره سمون لري. د زیاترو شرقي ژبو د ادبیاتو تاریخونه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ وګورو ، هلته نظم تر نثر لرغونوالی لري. د مثال په ډول دري، اردو ، هندکو او بلوچي ژبو کې هم د لاس ته راغلي نظم بېلګې تر نثر هغې پخوانۍ دي.

موږ چې د خپل ادبي تاریخ په لومړۍ دوره کې د نثر جاج اخلو ، نو راته ښکاري چې:

۱- ددې دورې مربوطو منثورو اثارو کې د ډېرو یوازې نومونه تر موږه رارسېدلي دي. دا نومونه او ددغو اثارو وجود د نورو خارجي منابعو په مرسته ثابتېږي، خپله اثار یا تراوسه نه دي موندل شوي او یا دا چې د زمانې توندو سیلیو ورسره وړي دي.

۲- هغه اثار چې بېلګې یې تر موږه رسېدلي دي او بشپړ اثار اوس نه شته.

پر دې دوره د بحث په ترڅ کې موږ اړ یو چې د هغو اثارو یادونه هم وکړو چې وجود یې د نورو اثارو په مرسته ثابت دی او پر هغو اثارو به هم بحث وکړو چې یوه برخه یې موږ ته رارسېدلې ده. دلته غواړو د تاریخي تسلسل له مخې ددې اثارو یادونه وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سالو وږمه:

«د هغو اثارو له جملې څخه چې نومونه يې د نورو اثارو له مخې موږ ته رارسېدلي، يو اثر هم د «سالو وږمه» نومېږي چې د پټې خزانې مولف محمد هوتک (۱۰۸۳هـ ق زوکړی) يې له وجوده موږ داسې خبروي:

«نقل کا: چې ابو محمد په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربي د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې و د سالو وږمه»

دا کتاب ابو محمد هاشم ابن الزيد السرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ ق) ليکلی و. دا صراحت شته چې کتاب په پښتو و. دا چې کتاب منثور و، په پټه خزانه کې يې ښکاره څه نه دي ويلي، اما د: «په پښتو يو کتاب کښلی و» له جملې څخه سړی اټکل کولای شي چې دا کتاب به پښتو نثر و.

که دا کتاب وای، نو بيا بايده وو چې موږ د پښتو نثر پيل له همدې کتابه کړی وای. اروانباد پوهاند دوکتور زهير چې خپل اثر ته «د پښتو نثر زرکلن تاريخ» نوم ورکړی و، هغه د پښتو نثر پيل له همدې کتابه کړی دی.

خو موږ دلته د «سالو وږمه» کتاب په باب د پټې خزانې له لوړې اقتباسي ټوټې څخه زيات څه نه لرو، نه پرې اضافي هوايي بحث

(c) ketabton.com: The Digital Library

کول په کار دي او نه د پښتو نثر تاریخ له دې روایته پیلوو، ځکه دا یادونه د بحث او ګروېږنې لپاره څه نه لري.»(۵۴: ۱۵۴)

تذکرة الاولیاء:

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د پښتو نثر د پیل په باب بېلابېل نظرونه شته، خو ډېری ادبپوهان په دې نظر دي چې پښتو نثر د هغه د ښکاره، څرګند او لاسته راغلی نثر له بېلګو څخه پیلېږي، دا نثر د سلیمان ماکو (تذکرة الاولیا) دی. پښتو ادبپوه سرمحقق زلمی هېوادمل چې د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې)، (د پښتو نثر اته سوه کاله) کتابونه او نور ګڼ شمېر ادبي اختصاصي اثار لیکلی، هم په دې نظر دي چې د پښتو نثر تاریخ د سلیمان ماکو له (تذکرة الاولیا) څخه پیلېږي، هغه وایي:

«زه د پښتو نثر تاریخ د پښتو له معلوم نثره پیلوم. د پښتو تر ټولو پخوانی منثور اثر د سلیمان ماکو سابزي د پښتو «تذکرة الاولیا» دی، چې له بده مرغه د کتاب ټول متن تراوسه نه دی ترلاسه شوی، تش خلور پاڼې یې زموږ په واک کې دي.

د پښتو «تذکرة الاولیاء» دا څو پاڼې لوی استاد اروانباد پوهاند عبدالحی حبیبي په غالب ګومان د روانې هجري شمسي پېړۍ د دویمې لسیزې په جریان کې موندلې دي. کله چې زموږ مرحوم استاد «تاریخچه شعر پښتو» لیکه، دا پاڼې یې نه وې موندلې، ځکه په تاریخچه کې یې ددې پاڼو د محتویاتو یادونه نه ده کړې. استاد له (۱۳۱۰ل) کال راپدېخوا د پښتو د زړو اثارو د لټون په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلسله کې کليو پر کليو ګرځېده او د همدې پلټنو په لړ کې يې دا پاڼې هم د هلمند د (ادم خان) کلي په جومات کې د يو زاړه چاپي کتاب په منځ کې موندلې وې او څو کاله دوی سره نالوستې پرتې وې. خو کله چې يې د کابل کالنۍ د (۱۳۱۹ل) کال د ګڼې لپاره ((تاريخچه سبکهای اشعار پښتو)) نومې رساله ليکله، نو ددې پاڼو په لوست بريالی شوی و او ددې پاڼو محتويات يې په دې رساله کې شامل کړل، د اصلي نسخې پاڼې يې هلته زنکوګراف هم کړې. تر دې رسالې يو کال وروسته ((پښتانه شعراء)) لومړی ټوک چاپ شو. په دې کتاب کې هم په ((تذکرة الاولياء)) کې د راغليو شاعرانو احوال راغلل او د پښتو ((تذکرة الاولياء)) اصلي پاڼې عکسي هم په کې چاپ شوې. پر دغو دوو چاپونو سربېره تذکرة الاوليا د مستقلې رسالې په بڼه پر (۱۳۶۱ل/ ۱۹۸۲م) کال د افغانستان د علومو اکاډيمۍ له خوا چاپ شوې ده. پر دې چاپ د استاد حبيبي يو نوی يادښت هم چاپ شوی دی. په دې چاپ کې د ((تذکرة الاولياء)) پاڼې هم زنکوګراف شوي دي.)) (۵۴: ۱۵۵)

سرمحقق زلمی هېوادمل ليکي: ((د تذکرة الاوليا په مستقل چاپ کې چې کله وار د اصلي پاڼو عکسي چاپ ته راورسېد، نو دا موجودې خطي پاڼې ما له مرحوم استاد څخه واخيستې او مطبعې ته مې د چاپ لپاره يوړې، چې په مطبعه کې مو عکسونه ځنې واخيستل، نو مې پاڼې بېرته استاد ته وسپارلې. کله چې ما پاڼې بېرته استاد ته سپارلې، نو مې دغه وخت ددې پاڼو په باب ځينې پوښتنې هم له مرحوم استاده وکړې، چې دغه پوښتنې او ځوابونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د دغو خطي پاڼو معرفي زما په هغه مفصله مقاله کې راغلي دي، چې مې د امیر کروړ سوري د دولس سوه پنځوسم تلین د نړیوال سیمینار په ویاړ پر همدې تذکره کښلې ده.

د یادونې وړ ده، چې د تذکرة الاولیاء دا مستقله بڼه پر (۱۳۷۹ل) کال دویم ځل د علامه حبیبي د څېړنو مرکز له خوا په پېښور کې چاپ شوې ده. له دې چاپ سره د تذکرې د موجود متن، مقدمې او تعلیقاتو انګرېزي ترجمه هم مله ده او مترجم یې ښاغلی خوشال حبیبي دی.

د ((تذکرة الاولیاء)) د خطي پاڼو قطع (12x18) سانتي متره او د هر مخ کرښې یې مختلفې دي. له (۱۵) نه تر (۹) پورې کرښې د تذکرې په بېلابېلو مخونو کې کښل شوې دي. څنګه چې نسخه بشپړه نه ده، نو ځکه یې د کښنې تاریخ نه معلومېږي. کاغذ یې سالم او د شکل له مخې زوړ نه ښکاري، خو هغه کسان چې په نسخه پېژندنه کې ماهر دي، هغوی وایي چې د کاغذ ظاهري شکل غولوونکی وي. د شکل له مخې ډېر سالم کاغذونه زاړه وي، مګر بالمقابل د شکل له مخې زاړه کاغذونه زاړه نه وي.

کله چې ما دا نسخه وکتله، نو کاغذ یې زما سترګې هم وغولولې، له مرحوم استاد نه مې ددې نسخې د کاغذ په باب وپوښتل، هغوی وویل چې دا کاغذ غالباً خوقندي دی، چې په کندهار کې یې کوکانی باله او ددې نسخې قدامت سړی دوه سوه پنځوس کاله دمخه تخمین کولی شي. د کاغذ سیاهي او د نسخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندنې د ځانګړنو لـه املـه اسـتاد دا نظريـه قايمـه کـړې وه.)) (۵۴: ۱۵۷)

سرمحقق زلمی هېوادمل وايي: ((د خطي پاڼو د محتوياتو پـه باب بايد ووايو چې پـه دې پـاڼو کـې يـوه سريزه او د څلورو پښـتنو ويناوالو مشـايخو يـا د مولف (مـاکو) پـه انـد وليـانو لـړ احوال او د ويناوو نمونې راوړل شوې دي. ددې تذکرې سريزه د مولف پـه بـاب لـړ معلومات لوستونکي ته وړاندې کوي او د کتـاب د ليکلو هدف هم راښکاره کوي.

ددې کتاب د ليکوال پـه بـاب زمـوږ پـه ادبي پلټنو کـې تـر دغـو اساسي څو خبرو چې ده پـه سريزه کـې کـړي دي، بـالا نـور څـه نـه دي راغلي او نه مو دده په باب نور څه پـه واک کـې دي.)) خو مخکـې تـر دې چې د تـذکرة الاوليـا د ارزښـتونو ماهيت او اهميت پـه بـاب څـه ووايو، غوارو د تذکرة الاوليا ځانګړتيا، لرغونتيـا او لغـوي شـننې ته لږ نور هم تم شو.

((تذکرة الاوليا موږ پـه لومړي ګام کـې پر دوو برخو وېشلای شو:

الف – د سليمان ماکو خپلـه ليکنـه چې پـه نثـر ده او د شـاعرانو ژوند ليک پـه کـې راغلی دی.

ب – پـه تذکره کـې د شاعرانو راغلی کلام چې پـه نظم دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف – د سلیمان ماکو نثر: په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی. په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده.

دلته به د سلیمان ماکو د نثر څو جملې راوړو او بیا به وروسته دده دنثر پر ځرنګوالي بحث وکړو.

((... زه غریب خاورې سلیمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پايېږم، په سن دولس شپږ سوه دهجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کليو ګرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، او ددوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ...))

((... نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بیټني کې د ده ورور چې سړبن نومېد، او پرشیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

((... نقل کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې پر کفر یرغل و، شیخ ملکیار چې غرشین ستانه و هم ملګری و دشهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ور وښانده، او هم هورې مړ سو...))

((... نقل کاوه سي چې بختیار چې ستر ستانه و، له ده نه ځرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وویل...))

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورتنیو څو جملو او د سلیمان ماکو نثر ته چې موږ په عمومي ډول نظر کوو، نو له ژبني پلوه دماکو نثر د دریو ژبو له لغتونو څخه جوړ دی. الف- پښتو، ب- عربي، ج- دري. دګرامري جوړښت لـه مخې هم د پښتو لـه اوسنۍ محـاورې سره تـوپیر لـري- هـ- ځینې پخوانۍ متروکې کلمې هم لري چې دلته پرې رڼا اچوو:

الف – د سلیمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول د سلیمان مـاکو نثـر ارزول کېږي، نـو دا تـر یـوه حده پـه نـږه پښـتو نثرونو کې حسابېدلای شي، ځکه د پردیو ژبو تاثیرات پـرې ډېر کـم دي او ان که اوس هم څوک یو پښتو نثر لیکي، نو دنورو ژبو دومره کلمې به ضرور پـه کـې کـاروي، لکـه خپلـه چـې زه دا لیکنـه کـوم پـه عادي ډول رانه د نورو ژبو کلمې کارول کېږي، نـو د سـلیمان مـاکو له نثـر څخه داسې ښکاري چې هغـه وخت د پردیـو ژبـو (عربي او دري) تاثیرات پر پښتني ادبي چاپېریال وو، خو دومره زیـات نـه وو چې ټول نثر متاثر کړي. دلتـه بـه دده د نثـر سـوچه پښـتو لغتونـو تـه اشـاره وکـړم: (لـوی، اسـتازی، روښـان، ویالـه، هوسـېږم، خـاورې، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښـتن، پاڅېدل، وینا، لـولي، شـپه، سـتانه، کـول، سـندرې، یرغـل، غرشـین، ملګـری، سـتر، واکمن، بری، مروړل، پاړکی، څرګند، مېشت او داسې نور...

د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپلـه هماغـه پخوانۍ مانـا او مفهـوم او هماغـه شـکل کـارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثـر لـه پوخوالي څخـه داسې ښکاري چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي، چې د سليمان ماکو د مهال دا سې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب – د سليمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه:

د سليمان ماکو په نثر کې يو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره دا سې لغتونه دي چې مذهبي او عقيده يي مفاهيم لېږدوي، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم دمذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه يا انډولونه يې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې، دا اغېزې لومړی پر پارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په انډول يې پر پارسي ژبه اوس هم تاثيرات زيات دي. دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو:

قدوة الواصلين، مراقد ، حمد ، برکت، نصيب، صلی الله عليه وسلم، غريب، هجري، اوليا ، آل، اما بعد ، نقل، عبادت، مبارک، واقع، قبول، کفر، شيخ او ځينې نور...

ج – د سليمان ماکو په نثر کې دري لغتونه:

د سليمان ماکو په نثر کې د عربي لغتونو په انډول دري لغتونه ډېر کم دي. خو د استاد علامه عبدالحی حبيبي په نظر د سليمان ماکو پر نثر د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېزې شته، د سليمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنويانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و ، ډېر روان ساده او عام فهمه و ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډې لنډې جملې یې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سلیمان ماکو نثر هم ساده، سلیس او روان دی، جملې یې هم لنډې لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف نه لري. دفارسي نثر دهغه وخت دخوږ لنیو د څه ناڅه اغېزمنۍ ترڅنګ یو شمېر فارسي لغتونه هم د سلیمان په نثر کې لیدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځینې نور...

د – د سلیمان ماکو دنثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د ماکو په نثر کې زیاتره سوچه پښتو لغات کاربدلي او لیکنی متن یې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي، خو دې سره سره یې لیکنۍ بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ ډېر نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له وجې رامنځته شوی وي: کېدی شي دهغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان یادې ته ورته وه، یا هم نثر په دې بڼه لیکل کېده او یا هم دعربي ژبې تاثیر پر فارسي او د فارسي هغې پر پښتو پربوتی وي. دماکو د نثر په ځینو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف الیه سره وړاندې وروسته شوي دي. دا کار دپښتو له اوسني ګرامر جوړښت سره توپیر لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده. خو بیاهم د سلیمان ماکو نثر، د پیر روښان او دهغه دپلویانو او همدارنګه د اخوند درویزه او دهغه د پلویانو تر نثر ډېر زیات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته. دلته به دماکو دنثر څو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامر جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

د سلیمان ماکو نثر	اوسنی ګرامري جوړښت
وایم حمد و سپاس د لوی خاوند	دلوی خاوند حمد وسپاس وایم
چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو	چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی
په ویاله د ارغستان هوسېږم	د ارغستان په ویاله هوسېږم
مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټهل	د اولیا او واصلینو مراقد مې پلټهل
او تنهاکې وچاودلې د پښو	او د پښو تنهاکې مې وچاودلې
سړېن نه درلود زامن	سړېن زامن نه درلودل
او هر کله به ویل خپل ورور ته	او هر کله به یې خپل ورور ته ویل

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا وي او بیا خبر، خو د سلیمان په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ - د سلمیان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د

سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شان لفظي تغیر او تحول

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره کارېږي، یانې متروکې کلمې په کې شته او متحولې کلمې هم په کې شته. دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو:

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی
(په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)	
لولولې	ویلې
جوبله	(جنګ) پخوانۍ بڼه یې
متروکه ده.	
پپناه	پوه پنا
دښنه	دښمن
کتارو	تورې (پخوانۍ بڼه یې
اوس	متروکه ده)
ډېر زښت	ډېر زیات
ګڼون	شمېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کول	کورنۍ
بمیا (بومیا)	لاربښود (بمیا کلمه هم اوس
متروکه ده)	
وګروهېد	متعقد شو (دا بڼه هم اوس
متروکه ده)	

او ځینې نورې کلمې چې اوس یا متروکې دي او یا یې هم بڼه کې بدلون راغلی دی. په تذکرة الاولیا کې ددغسې مړو او پخوانیو کلمو شتوالی ددې تذکرې لرغونتیا او ځانګړتیا په ګوته کوي.

ب – په تذکرة الاولیا کې د نظم برخه: په تذکرة الاولیا کې د نثر په انډول د نظم برخه نوره هم نړه او سوچه پښتو ده. ددې یوه وجه دا ده چې پښتانه شاعران له خپل ولس سره ګډ اوسېدل او ولس هغه وخت معمولاً د غرو په لمنو کې اوسېده. دغرو لمنې په طبیعي ډول د پردیو ژبو له اغېزو څخه لرې او خوندي وې. عربي او فارسي ژبو اکثره د دربارونو له لارې خپل تاثیرات ښندل، نو هغه شاعران چې له درباره لرې وو، له دې تاثیراتو خوندي وو. دا چې خپله د سلیمان ماکو په نثر کې دعربي او فارسي ژبې تاثیرات شته، ددې وجه داده چې کېدی شي، سلیمان ماکو دعربي او فارسي ژبو کتابونه لوستي وي او دا تاثیر یې ترې راخپل کړی وي. په تذکرة الاولیا کې ټول (څلور) ټوټې شعرونه راغلي دي. چې لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې د ببټ نیکه مناجات دي، دویم یې د شیخ ملکیار غرشین یو پارکی دی، دریم یې د شیخ اسماعیل یو پارکی او څلورم یې د قطب الدین بختیار یو نظم دی.

د ببټ نیکه په شعر کې یوازې د (خدایه) کلمه راغلې چې هغه هم له فارسي سره مشترکه ګڼل کېږي، نور په ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته. دملکیار غرشین په شعر کې د (اسلام) او (غازیانو) کلمې راغلي چې ریښه یې عربي ده، نور ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته.

د شیخ اسماعیل په شعر کې یوازې د (ابلیس) او (لعین) کلمې، چې عربي دي نور د بلې ژبې لغتونه په کې نه شته او د قطب الدین بختیار په شعر کې بیا ګرد سره د بلې ژبې کلمه نه شته، ټول سوچه پښتو لغتونه دي. له دې پورتنیو څرګندونو دا ښکاره کېږي چې په تذکرة الاولیا کې راغلي شعرونه (د قطب الدین بختیار له شعر پرته) چې له ماکو سره هم مهاله ګڼل کېږي، نور شعرونه دماکو ترمهاله پخوا ویل شوي دي. ځکه نو دې ټولو شعرونو کې د پردیو ژبو تاثیرات له کومې یوې دوو کلمو پرته نه ترسترګو کېږي، زموږ له پورتنیو خبرو څخه دا نتیجه لاسته راځي چې په تذکرة الاولیا کې راغلي شعرونه دماکو تر نثر پخواني او زیات سوچه دي او اکثره په ملي اوزانو کې دي، په خپله د سلیمان نثر هم تر یوه حده سوچه، روان او شفاف ګڼل کېږي او د پښتو ډېر زاړه لغات په کې کارېدلي دي.))(۵۸: ۴۲-۵۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمحقق زلمی هېوادمل بیا ددې کتاب د هدف او سرچینو په باب وایي: ((د کتاب هدف د کاملانو د احوالو او ویناوو ضبط دی او په کتاب کې راوړې معلومات یې له اورېدنو او د پښتنو په هغه وختنۍ ټولنه کې د تشو شفاهي معلوماتو او روایاتو په بنا کښلي دي، ځکه چې په موجوده پاڼو کې کوم کتاب یا بل لیکلي سند ته حواله نه ده ورکړل شوې. له دې سره دا هم زړه ته لوېږي، چې په تذکره کې راغلي پاړکي به یې هم د خلکو له خولو لیکلي وي.

د تذکرې په موجودو پاڼو کې د څلورو کسانو، لکه شیخ بېټني، شیخ اسمعیل، ملکیار غرشین او قطب الدین بختیار کاکي لړ احوال او د شعرونو بېلګې خوندي شوي دي. دا څلور کسه په تاریخ کې معلوم خلک دي، تر سلیمان وروسته نورو مورخانو هم د دوی احوال کښلی دی.

که څه هم سلیمان ماکو ددغو کاملانو د ژوند د زمانې په باب څه نه دي لیکلي، له روایاتو او اورېدنو څخه دغه ډول مقصد ترسره کېدی هم نه شي، خو زموږ وروستیو محققانو چې ددې پاڼو محتویات تحقیق کړي دي، د نورو تاریخي لیکنو په مرسته یې ددغو څلورو تنو د ژوند زمانه هم ټاکلې ده او له خپلو برداشتونو سره سم یې ددغو څلورو تنو احوال سره بشپړ کړي دي.

دا اثر تر (۶۱۲هـ ق) کال وروسته کښل شوی دی او تر دې نثر دمخه موږ د پښتو د بل نثر نمونه، نه لرو او ورسره له دې منثورو ټوټو سره د بل معاصر بېلګې هم له موږ سره نه شته، چې په مقایسه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يي ډول يې ارزيابي کړای شو. د تحول يا انحطاط څرکونه ځينې وو ايستلای او يا يې هم د سبک پر ځانګړتياوو څه خبرې وکړای شو. دا نثر د پښتو نثر ليکنې يو ځانګړی سبک دی، چې د نورو اسنادو تر پيدا کېدو پورې يې بايد ځانګړتيا ته قايل واوسو.

د همدغو موجودو پاڼو له مخې موږ دا نثر په موضوعي لحاظ په علمي نثرونو کې مطالعه کولای شو، چې د خپل وخت له شرايطو سره سم او د هغه وخت د مسلطو فرهنګي جريانونو تر اغېز لاندې ليکل شوی دی او په نسبي ډول د مسلطو فرهنګي او ادبي جريانونو اغېزې پرې ښکاره دي.

په دې نثر کې جملې لنډې، لنډې راغلي دي، مطلب پرېکړی او کوټلی ادا کوي، وضاحت لري او پېچلې نه دي.

په دې منثورو ټوټو کې د پښتو ځينې زاړه لغات، تعابير او اصطلاحات شته، لکه: تناکې وچاودلې د پښو، ډېر زښت يې ووژل، پر نړۍ د ستن ږغو وه، وګروهېد، پاړکی، ستر ځښتن، ګڼون، دښن، جوبله، کول، ټاټوبی، نړۍ، سوب، خرڅ، مېنه، هسک او نور... ددې زوړ متن زاړه لغات او تراکيب دي.

د ماکو نثر د ځينو ژبنيو ښېګڼو ترڅنګه ناوړې هم لري، خبر يې پر مبتدا، مضاف پر مضافه اليه او موصوف پر صفت مخکې کړي دي لکه: وايم حمد و سپاس د لوی خاوند، يا زه غريب سليمان زوی د بارک خان ماکو سابزی، چې په وياله د ارغستان هوسېږم... يا خدای مهربان د اسمعيل په برکت سړبن ته نصيب کړه دونی زامن

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اوس تر وس تېر سو ګڼون د هغو، یا په غره د کسي... یا په څېر د زمریو...

زموږ اکثر مشران څېړونکي په دې عقیده دي، چې که څه هم د سلیمان نثر د جملو به رغښت کې د دري او عربي ژبې اغېزې مني، خو له دې سره سره دا نثر ساده نثر دی، لکه ارواښاد خادم چې ویلي دي: ((سره له دې چې د سلیمان ماکو په نثر کې د عربي رنګ شته، مګر دا رنګ دومره کمزوری دی چې دده کلام یې د فصاحت څخه نه دی ایستلی، که موږ ورته خلک ملتفت نه کړو ممکنه ده چې څوک وربانـدې پـوه هـم نـه شـي. سـلیمان اوږدې او بېچیـده جملـې نـه مستعملوي، نو ځکه دده نثر د یوې طبیعي مکالمې او مصاحبې صورت غوره کوي...))

دا نظریه د تذکرة الاولیا د نثر پـه بـاب ویـل شـوې لـومړۍ نظریـه ده، ځکه ارواښاد خادم دا مقاله ددې پاڼو د خپرېدو پـر کـال لیکلـې ده. تر دې نظریې وروسته چې چا څه ویلي ټولو د الفاظو په تغییر دا خبره تایید کړې ده، چې د عربي او دري د ځینو اغېـزو لـه منلـو سـره سره دا نثر عمومي مکالمې ته نږدې، ساده ګي په کې شـته، نـه ډېـر ګران دی او نه ډېر اسان، بلکې د ساده نثر یـوه متوسطه نمونـه ګڼـل شوې ده.

امـا د پښـتو نثـر د څېړنـې پـه یـو کتـاب کـې راغلـي، چـې: ((د سلیمان ماکو نثر څه عربي، څه فارسي او څه پښتو دی.)) د سلیمان د نثر په باب دغسې یوه ارزیابي سمه نه ایسي او دا ځکه چې عربي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او فارسي کلمات خو نورو ليکوالو هم تر دې زيات په خپلو نثرونو کې اخيستي دي، خو موږ دا نه وايو چې دا نثرونه څه عربي دي، څه فارسي او څه پښتو، بلکې د اخيستنو تناسب په کې څېړو.

د سليمان په نثر کې د يوې برابرې ساده ګۍ او روانۍ ترڅنګه کله کله د ځينو جملو په پای کې سجع او موازنه هم رعايت شوې ده، لکه: ((په وياله د ارغستان هوسېږم او په دې زمکو پايېږم.)) يا لکه: ((مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، يا په جوبله کې ملکيار دا پاړکی وويل: چې غازيان وپاربدل... او نور... دغه رنګه د ځينو افعالو په پای کې د ترنم لپاره (نه) هم نښلوي. بختيار سندرې کړينه، پاړکي لرينه او داسې پسې نور...

د پښتو تذکرة الاوليا ارزښتونه:

د پښتو تذکرة الاوليا دغه څو پاڼې که څه هم کمي ارزښت يې لوړ نه دی، خو په کيفي لحاظ دومره ارزښتمنې ثابتې شوې دي، چې زموږ د ادبياتو د اوږده زنځير ځينې ورکې کړۍ يې سره کوشېر کړې. له دغو پاڼو زموږ فرهنګي تاريخ ته دغه لاندې ګټې متصورې دي:

۱- په دې پاڼو کې د پښتو شعر ځينې لرغونې نمونې شته، چې تاريخ يې څلورم هجري قرن ته رسېږي او دا نمونې د لرغونتابه پر اهميت سربېره د پښتو شعر ځينې لرغوني ډولونه هم په لاس راکوي، چې د پښتو شعر د اوازانو او انواعو په څېړنو کې نه شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېرېدلای او هم د پښتو شعر په تاریخ کې موږ ددې تذکرې پر همدغو څلورو پاڼو ډېر څه بنا کولای شو.

۲- د پښتو نثر تر ټولو قدیمه مکشوفه نمونه له همدې پاڼو ترلاسه کېږي او سملاسي موږ د خپل نثر تاریخ له همدې پاڼو پیلوو. دا پاڼې په اوومه هجري پېړۍ کې په پښتو کې د نثر لیکنې سبک او ډول راښیي او دا ترې ښکاري چې په هغه وخت کې د پښتو نثر لیکنې عمومي طرز په دې ډول و.

۳- د تذکرې دا پاڼې که څه هم لږې دي، خو د پښتو د یوه زاړه کتاب څو پاڼې دي. تر دې کتاب دمخه موږ ته د پښتو بل کتاب نه دی ترلاسه شوی او په پښتو کې د کتاب لیکنې د سوابقو په پلټنه کې دا پاڼې موږ ته ډېر کارې تمامېږي او دا راښیي چې دا وخت د پښتنو په ځینو حلقو کې د کتاب لیکنې ذوق پیدا شوی و او پښتانه هم دې خبرې ته متوجه شوي او هڅېدلي وو، چې د سیمې د مسلطو فرهنګي جریانونو په بڼه دوی هم په خپله ژبه کې کتابونه ولیکي. دا کتاب د خپل وخت د مسلطو ذهني شرایطو تر اغېز لاندې لیکل شوی دی، دا په دې مانا چې لوستو پښتنو سره دا فکر پیدا شوی و چې په دوی کې د تېرو شویو کاملانو احوال سره راټول کاندي چې نور لوستي پښتانه ترې خبر شي.

۴- ددې کتاب موجودیت دا راښیي چې دا وخت په پښتنو کې سواد یو څه عام شوی او د لوستو کسانو شمېر هومره و چې د کتاب د لیکلو ضرورت ورته حس کېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډېرې خواشينۍ ځای دی، چې دا کتاب بشپړ نه دی ترلاسه شوی، که چېرې دا کتاب ټول د خدای(ج) په مرحمت راپيدا شي، نورې ډېرې خبرې به ترې برسېره شي او زموږ د لرغوني ادب او فرهنګ د بشپړتيا په مراتبو کې به ترې ډېره ګټه پورته وشي.)) (۵۴: ۱۶۷-۱۶۹)

لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه، د پښتو د نثر تاريخ د څېړلو په ترڅ کې موږ ته په لومړۍ دوره کې د ځينو نورو داسې کتابونو نومونه مخې ته راځي، چې نثر بلل شوي، خو اوس په لاس کې نه شته، غواړو په لنډيز سره دددې کتابونو يادونه هم وکړو.

تاريخ سوري:

محمد بن علي البستي ليکلی، دا پښتون مورخ له هغو نوموړکو مولفانو څخه دی، چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې ژوندی و، دده له احواله نور هېڅ معلومات نه لرو، پرته له دې چې دی د هلمند د غاړو يو سړی و او د تاريخي بست اوسېدونکی و، د پلار نوم يې (علي) و او ده يو کتاب ليکلی و، چې د سوريانو پاچاهانو احوال يې له پخوا په کې ضبط کړي وو، ((تاريخ سوري)) اوس ورک دی، يوازې د پټې خزانې مولف يې د شيخ کټه متي زي د (لرغوني شعراء) په حوالت نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شيخ کټه په لاس کې و او په (لرغوني پښتانه) کې يې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو. د تاريخ سوري يو څه ابحاث او

(c) ketabton.com: The Digital Library

محتویات موږ ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي، شیخ کټه په (لرغوني پښتانه) کې ځنې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) څخه د پټې خزانې مولف (محمد هوتک) په خپل کتاب کې را اخیستي دي او هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو پخوانی حماسي شعر او ویاړنه.

۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.

۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغو پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمد بن علي د پښتنو په تاریخ او ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل او لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي، دی ادیب او پلټونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دیوان موندلی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمد بن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کټه هم دا کتاب د غور په بالشتان (والشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدود لا دا کتاب موجود و، ځکه چې بستي به تر (۷۰۰هـ) دمخه ژوند کاوه او باید دده د ژوندانه وخت د اتکل په ډول له (۵۸۰هـ تر ۶۵۰ هـ) پورې وټاکو، ځکه چې د ښکارندوی عصر هم د (۵۸۰هـ) حدود دي او ددې شاعر احوال او شعرونه ده په تاریخ سوري کې ضبط کړي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاریخ سوري په خصوص کې د پټې خزانې له لیکنو څخه دومره ښکاري، چې یو په پښتو لیکل شوی تاریخ و او د سوریانو د کورنۍ احوال یې له پخوا بیاناوه، یوازې د حربي او سیاسي پېښو تاریخ نه و، بلکې ادبي رنګ یې هم درلود او (بستی) ډېر باخبره او سترګور مورخ و، ځکه چې ده د پاچاهانو احوال او حربي او سیاسي وقایع رانقل کړي او هم یې د دوی د کلام نمونې راوړې وې او هغه قصیدې یې په خپل کتاب کې ساتلې وې، چې د غوري پاچاهانو په دربارونو کې په پښتو ویل کېدې، له دې څخه ښکاري چې (تاریخ سوري) د سوریانو او غوریانو د عصر یو ادبي، سیاسي او حربي تاریخ و، که څه هم ددغه تاریخ نسخه اوس نه شته، خو د پټې خزانې له یادونو څخه یې اهمیت ښه ښکاري او دا د پښتو ژبې یو خورا قیمتي کتاب و.

دا خبره هم باید هېره نه کړو چې راورټي مستشرق د احمدشاه بابا تر عصر وروسته یو تاریخ موندلی و، چې نوم یې (تذکرة الملوک) و، ددې کتاب په ماخذونو کې یو کتاب (تاریخ سلاطین سوریه) هم دی، خو دا نه شو ویلای چې دغه (تاریخ سوریه) همغه د محمد بن علي تاریخ وي که بل؟

اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي:

احمد لودي لیکلی، احمد د سعید زوی او د لودیانو له لیکوالو، ادیبانو او مورخانو څخه دی، چې د اوومې هجري پېړۍ په منځ کې ژوندی و، محمد هوتک لیکي، چې: کامران خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سدوزي پر (۱۰۳۸هـ) یو کتاب د (کلید کامراني) په نامه وکښښ او په دغه کتاب کې یې د احمد لودي له کتابه د ملتان د لودي پاچاهانو احوال نقل کړ.

شیخ احمد د سعید لودي زوی پر (۶۸۶هـ) یو کتاب کښلی و چې نوم یې (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) و، هغه وخت چې کامران خان (کلید کامراني) لیکه، دغه کتاب یې هم په لاس کې و او د پښتنو لودي پاچاهانو احوال او اشعار یې له دې کتابه نقل کړل، چې د پټې خزانې مولف هم له کلید کامراني څخه په خپله خزانه کې وساتل.

داسې ښکاري چې احمد لودي په خپل کتاب کې ددغو لودیانو د پاچاهي کورنۍ احوال لیکلي وو او د دوی پښتو شعرونه یې هم راوړي وو، په شرقي مورخانو کې (محمد قاسم فرشته) هم د شیخ حمید کورنۍ لودیان پښتانه بولي او له سلطان محمود سره د دوی جګړې لیکي.

څرنګه چې محمد قاسم په خپل کتاب کې خپل ماخذ نه دی ښودلی، نو دا نه وه معلومه چې ددې کورنۍ پښتونوالی په کوم تاریخي سند ثابت دی؟ لکه چې ددې عصر ځینو مورخانو د شیخ حمید له پښتون ګلوۍ څخه انکار کړی او وایي چې دغه کورنۍ د (جلم بن شیبان) عربي نژاد واکمن له نسله ده، چې تر (۳۴۰هـ) وروسته د ملتان لومړی قرمطي پاچا و، خو د پټې خزانې مولف د (کلید کامراني) په ذریعه ددې کورنۍ پښتو شعرونه له اخبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

اللودي څخه راوړي دي، چې دا کتاب ددغې کورنۍ په تاریخ کې یو ټینګ او زوړ سند ګڼل کېږي. بې له دې انتخابه چې په لوړ ډول له (اخبار اللودي) څخه موږ ته رارسېدلی دی، ددې کتاب پته نه شته او نه یې نسخه تراوسه پیدا شوې ده، خو د پټې خزانې له ذکره څخه دومره نتیجه اخیستلای شو چې تر (۶۰۰هـ) راوروسته چې د پښتو د نثر لیکلو کومه سلسله شروع شوې وه، هغه ددغه قرن تر اخره پورې هم جاري وه او احمد لودي هم د پښتو له دغو پخوانیو لیکوالو څخه دی چې کتاب یې د کامران خان سدوزي تر عصره په یوولسمه هجري پېړۍ کې لا هم موجود و.

لرغوني پښتانه:

شیخ کته لیکلی، دا مدقق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه دی، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و. شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښوول او ډېر علماء، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې د شیخ یوسف تر مړینې وروسته له ده څخه اوه زامن پاتې شول او شیخ کته په دوی کې ډېر مشهور و. د شیخ مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په ختنه (زمنده) وه.

دې نوموړي عالم د پښتنو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو نفیس کتاب وکېښ چې نوم یې (لرغوني پښتانه) و، دا کتاب پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

و او د پټې خزانې مولف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاری چې ددغه مورخ یو اځینی مهم ماخذ همدغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې په لاس کې و.

د شیخ کته د ژوندانه وخت یقیناً نه دی معلوم، خو د پټې خزانې په روایت دده نیکه (شیخ متي) پر (۶۸۸هـ) وفات شوی دی، ځکه چې د مورخانو په اتفاق یوه پېړۍ د دریو پښتونو لپاره مقرره ده، نو باید د شیخ کته د ژوندانه وخت هم د (۷۵۰هـ) شاوخوا وګڼل شي. د شیخ کته اولاد که څه هم د پېښور په شمالي برخو کې پراته وو، خو داسې ښکاري چې په خپله دی سیاح سړی و، ځکه محمد هوتک په ښکاره لیکي چې شیخ کته د محمد بن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) په بالشتان کې لیدلی و. بالشتان یا والشتان خو د غور مشهور ښار و، چې پر (۱۳۹هـ) امیر پولاد سوري نیولی و او د بیهقي په ضبط (ګورو الشت) او د منهاج سراج د طبقات ناصري په یوه نسخه کې (غور والشت) راغلی دی او دا ښار د تکینا باد (د هلمند او کندهار حدود) او د غور د مندېش ترمنځ پروت و او د سیستان په تاریخ کې (واستان) ضبط شوی دی.

نو چې شیخ کته (والستان) ته راغلی و او د غور دغه ښار یې لیدلی و، ښکارېږي چې د پښتونخوا غربي او جنوبي خواوې به یې هم کتلي وي او هم له دغه جهته به دده معلومات د پښتنو د تاریخي رجالو پر احوال ډېر شوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ کټه نفیس تاریخي کتاب (لرغوني پښتانه) چې له نامه ثخه یې هم د کتاب اهمیت ښه ښکاري اوس نه شته، لکه چې ومو ویل دا کتاب له محمد هوتک سره و او د پټې خزانې غوره ادبي برخه له دې کتابه اقتباس دی او محمد دا هم لیکي چې د شیخ کټه یو مهم تاریخي ماخذ (تاریخ سوري) و چې دمخه یې ذکر وشو.

د شیخ کټه د اولاد په باب خواجه نعمت الله هروي مفصلاً معلومات راکوي چې ده اته زامن درلودل، د زلو مغدورزی له نسه: سلطان، ثابت، حاجي سلیمان ممي، له دویمې مېرمنې ثخه چې هغه هم زلو نومېده په ختټه اکازی یوسفزی وه: ابراهیم، ملک پاچي وو. هغه مقتبسات چې د پټې خزانې مولف له (لرغوني پښتانه) ثخه کړي دي، داسې ښکاره کوي چې (لرغوني پښتانه) د ادبي، سیاسي او نورو نوموړو پښتنو یو عمومي تذکره وه. د پاچاهانو، پوهانو، شاعرانو او جنګیالیو خلکو احوال او شعرونه په کې ثبت شوي وو او دا کتاب چې د پښتو د نثر او نظم یوه غوره ذخیره وه، په خواشینۍ سره چې اوس ورک دی او نسخه یې چا نه ده لیدلې، خو پر (۱۱۴۲ هـ) لا محمد هوتک سره و.

له (لرغوني پښتانه) ثخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغتنم مواد موږ ته پاتې دي:

۱- د امیر کروړ احوال او شعرونه، چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري ثخه اقتباس کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د شيخ اسعد احوال او شعرونه، چې شيخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۳- د ښکارندوی احوال او شعرونه، چې شيخ کته هم له تاريخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۴- د هاشم سروانيي بستي احوال او شعرونه.

شيخ کته متي زی غورياخېل د پښتنو يو عارف او زاهد مورخ او نثرليکونکی مشهور سړی دی، چې د ادبياتو په تاريخ کې به تل دده نوم ژوندی وي. که څه هم د يوه ليکوال او مولف په ډول دی موږ له پټې خزانې څخه پېژنو، خو د يوه مشهور عارف او ملي سړي په ډول دمخه نعمت الله هروي هم دی په خپل مخزن کې معرفي کړی دی.

د شيخ ملي دفتر:

اخوند درویزه (۹۴۰-۱۰۲۸هـ ق) په (تذکرة الابرار والاشرار) کې د شيخ ملي د وېش يادونه کړې ده. شيخ ميرداد خليل(؟) په تاريخ افاغنه کې د شيخ ملي د دفتر يادونه کړې ده او دا خبره بيا (پير معظم شاه) د ياد شوي تاريخ افاغنه په لنډيز (تواريخ حافظ رحمت خاني) کې داسې راوړې ده: ((گويند چې شيخ ملی نهايت متدين، متقی، قايم الليل صايم الدهر سړی و. هر چرته به چې ته خدمتگار به کوزه د اوداسه يې ورسره گرځوله او دی ماتحت د ملک احمد مقتدا د درست مندړ و. دی د هرې چارې د هر مهم غمخور و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

همګې کلي، ملکونه تپه په تپه، کور په کور دده په دفتر ختلي وو او ده ویشلي وو...))

سربېره پردې، خوشال خټک (۱۰۲۲- ۱۱۰۰ هـ ق) هم ددې دفتر یادونه په دې ډول کړې ده:

په سوات کې دي دوه څیزه که خفي دي که جلي

مـخزن د درویـزه دی یـا دفتـر د شیـخ مـــــلي

نورو منابعو کې هم ددغه دفتر د موجودیت یادونې شوي دي، خو انګرېز ختیځ پوه (هانري جارج راورټي) (۱۸۲۵- ۱۹۰۶) یادونې د پام وړ دي. ده د خپل لیکلي پښتو ګرامر په سریزه کې له نثر لیکونکیو د شیخ ملي نوم د پخواني لیکوال په توګه یاد کړی دی او دده د لیکلي تاریخ یادونه یې کړې ده. نوموړي د خپلې پښتو ډکشنرۍ د سریزې په (۱۷) مخ کې هم ددې دفتر یادونه کړې ده.

ځینو نورو ختیځپوهانو هم د راورټي د همدې یادونې پر اساس پر دې کتاب خبرې کړې دي، لکه جیمز ډارمسټټر (۱۸۴۹- ۱۸۹۴) چې د ((پښتونخوا د شعر هار و بهار)) کې د شیخ ملي د کتاب په باب کښلي دي: ((داسې مشهوره ده چې لومړی کتاب چې په پښتو کښل شوی دی او ددې سوبمن ټبر د بېلو بېلو پښو ترمنځ د سوات سیمه وېشله شوې ده)) ددې کتاب لیکوال د شیخ ملي په نامه بولي چې د یوسفزو مشر و. مشهوره ده چې په دې کتاب کې داسې دودونه او رواجونه مشروع ښوول شوي وو چې له اسلامي شرعې سره برابر نه دي، لکه نجلۍ ته د هغې له خوښې پرته مېړه کول، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلې خوا مشهوره ده چې د سوات خلک د اسلام دين ته په غاړه اېښودلو کې ډېر ټينګ دي، له همدې کبله خوشال خان خټک له يوې خوا له شرعې نه بې لارې او له بله پلوه په دين کې زيات تعصب دواړه د خپل دې بيت په لاندې بڼه کې د کنايې په جامه کې غندي:

په سوات کې دي دوه کفره يو خفي دی بل جلي

يــو مــخزن د درويـزه دی بـل دفـتر د شيخ مـلي

د خوشال بابا د لوړ بيت ددې بڼې په لومړۍ مسرۍ کې د «کفر» کلمه په نورو ضبطونو کې «ځيزه» او «کاره» راغلې دي.

د شيخ ملي د دفتر د ليکلو کال په افغاني منابعو کې (۸۲۰ هـ ق) کال ښودل شوی دی، اما پروفيسور محمد نواز خان طاير د تواريخ حافظ رحمت خاني په سريزه کې دا کال (۹۳۰هـ ق) شاوخوا اټکل کړی دی.

ددغو لوړو يادو شويو اسنادو او خارجي منابعو د يادونې له مخې د شيخ ملي دفتر وجود ثابت دی، څنګه چې دا دفتر اوس نه شته، نو ځکه تر دې زيات پرې څه نه شي ويل کېدی.» (۵۴: ۱۴۹-۱۷۱)

د کجوخان تاريخ:

مارګن ستېرن مستشرق ليکي چې راوړتې د پښتنو ډکشنرۍ په مقدمه کې کښلې دي، چې له ده سره د خان کجو راڼېزي يو پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاريخ شته چې په هغه کې د پښتنو تاريخي حوادث او وقايع ليکلي دي.

ددې تاريخي کتاب د ليکنې وخت راورټي (۱۴۹۴م – ۹۰۰هـ) ښوولی دی، خو داسې ښکاري چې خان کجو د شيخ ملي تر عصر وروسته د پښتنو مشر و، تراوسه ددې کتاب په بابا نور څه معلومات نه لرو، خو دومره ويلای شو چې په سوات او اطرافو کې له يوسفزو څخه يو قوم تراوسه (رانيزي) پراته دي. د حيات خان په قول تراوسه له دغو يوسفزو څخه درې کورنۍ مشهورې وې، چې يوه له دغو دريو څخه ازي خېل دي، چې ازي د علي زوی او علي بن رانی بن اکوبن يوسف دی. د ازي خېلو دغه مشهوره کورنۍ (کجو کور) بولي چې پخوا د دوی نفوذ او واک خورا ارت و، خو اوس په پاسني سوات کې شپږ زره کوره په دوی پورې اړه لري، چې د (۱۲۸۰هـ) په شاوخوا کې ددغې کورنۍ مشر صحبت خان نومېده او بل ځای حيات خان وايي، چې خان کجو د شېرشاه معاصر و، چې دغه خبره هم سمه ښکاري، نو دغه مشهور کاجو يا کجو خان د پښتنو يو خورا نوميالی مشر و، لکه چې شيخ ملي د علم څښتن و او دده يو تاريخي کتاب راورټي ليدلی او موندلی و، په خواشينۍ سره چې اوس ورک دی او ښايي چې د برېتانيا په موزيمونو کې پيدا شي، ځکه چې د راورټي ټول کړي کتابونه تر ده وروسته نه دي ضايع شوي او اکثر د لندن په موزيمونو کې خوندي دي. وايي چې خان کجو په خپل عصر کې تر ټولو لوی او مقتدر او غښتلی ملک و او هغه جنګ چې په شيخ ټپور (زاړه نوښار) کې واقع شوی و، خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کجو يې قايد و او په پښتنو کې تر شيخ ملي او شيخ احمد وروسته خان کجو ډېر شهرت پيدا کړی و.

که څه هم د خان کجو کتاب موږ نه دی ليدلی، خو دومره ويلای شو چې دا کتاب به د شيخ ملي د (دفتر) په ډول يو تاريخي او قانوني کتاب و، چې د خان کجو له خوا د (دفتر) د تکميل لپاره ليکل شوی او د پښتو ژبې يو تاريخي او قانوني منثور اثر دی.

خان کجو د ټولو خښي، محمدزيو، اتمان خېلو، ګدون او ترکلاڼو قبايلو مشر و او د شيخ ټپور په جنګ کې يو لک زلمي له دغو قبيلو څخه پر (۹۵۷هـ) حاضر کړي وو او تر دې دمخه پر (۹۲۳هـ) کال دوی باجوړ او د يوسفزو اوسنۍ سيمه ټوله نيولې وه او دلازاک يې له دغو سيمو څخه ايستلي او د شيخ ملي قوانين يې د ځمکو په وېش کې جاري کړي وو.

د خان کجو قبر تراوسه هم د سوابۍ او مردان ترمنځ پر يوه لويه غونډۍ چې په سرميره کې پرته ده او کجو غونډۍ يې بولي له (شاه منصور) څخه شپږ ميله لرې واقع ده او خلک يې اوس ګجو خان بابا يا ګجوان تلفظ کوي او دا د يوسفزو د سيمې ډېر مشهور زيارت ګڼل کېږي. وايي چې د ګجوخان کورنۍ د بېزاد خېلو له فرعي قبيلې څخه وه او دده اولاد تراوسه هم په (کلابټ) کې شته او د پلار نوم يې قره خان و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګجوخان یا کجوخان پر وخت چې کوم جنګونه د پښتنو قبایلو په منځ کې شوي دي، دا ښکاره کوي چې د شیخ ملي د سوله ییز تحریک، روغې او سمې غړ غلی شوی او د یوسفزو او دلازاکو او غوریا خېلو ترمنځ د روغې او مینې پر ځای جګړې لویدلې وې.

دلته نو موږ د شیخ ملي موثر او مصلح شخصیت، د خان کجو له یوازې حربي او خاني شخصیت څخه بېلولای شو.

د پورته یادو شویو اثارو ترڅنګ مورخانو د شیخ قاسم د (تذکرة الاولیا) یادونه هم کړې ده. چې په دې اثر کې هم د صوفیانو او اولیاوو احوال ثبت شوي، خو په خواشینۍ سره چې ددې اثر متن هم تراوسه نه دی ترلاسه شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپږم څپرکي لنډیز

د لاسته راغلو اثارو له مخې په لرغونې ادبي دوره کې نظم تر نثر پخوانی دی. نه یوازې په پښتو، بلکې د نړۍ په اکثرو ژبو کې همدا حال دی چې د منظومو ادبي اثارو لرغونوالی یې تر نثري اثارو زیات دی، ددې علت دادی چې نظم په حافظه کې پاتې کېږي، سینه په سینه او خوله په خوله له یوه پښت څخه بل ته لېږدول کېږي. د پښتو منظوم اثر نمونه (۱۳۹هـ) او د نثر بېلګه یې تر (۶۱۲هـ) کال پورې رسي.

پښتو کې د دوو ډولو نثري اثارو یادونه شوې ده، یو هغه اثار دي چې یوازې نومونه یې د نورو اثارو په مرسته تر موږه رارسېدلي، خو په خپله د اثارو بېلګه او متن یې په لاس کې نه شته، لکه (د سالو وږمه) چې تر (تذکرة الاولیا) دمخه لیکل شوې، خو اوس یې متن زموږ په لاس کې نه شته. بل هغه ډول اثار دي چې د هغو یو څه بېلګې هم ترلاسه شوي لکه د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا. تر تذکرة الاولیا وروسته هم د ځینو نثري اثارو یادونه شوې لکه د محمد البستي (تاریخ سوري)، د احمد بن سعد لودي (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي)، د شیخ کټه (لرغوني پښتانه)، د شیخ ملي (دفتر) او ځینې نور چې متنونه یې لاسته نه دي راغلي، خو د همدې اثارو په برکت د پښتو ادب د لرغونې دورې یو شمېر منظوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثار او د شاعرانو احوال تر موږه رارسېدلي دي. خو د نثر بېلګه چې يو څه متن يې په لاس کې شته هغه د سليمان ماکو تذکره ده.

د سليمان ماکو تذکره پر دوو برخو مشتمله ده؛ د ليکوال خپله وينا چې په نثر ده او په اثر کې د معرفي شويو شاعرانو د کلام بېلګې چې په نظم دي. دواړه بېلګې يې د لرغوني دورې خپل رنګ او خپل خپل خوند لري. د سليمان ماکو نثر کې پر پښتو کلمو سربېره چې د متن اصلي او اساسي برخه جوړوي، دري او عربي کلمې هم کارېدلې دي. دا نثر له عادي محاورې سره ځنګ په ځنګ روان دی. ګرامري جوړښت يې د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره څه ناڅه توپير لري، ځينې داسې متروکې کلمې هم په کې کارېدلې چې اوس په پښتو محاوره او يا هم ليکنۍ ژبه کې نه کارول کېږي.

د سليمان ماکو تذکره موږ په دې باوري کوي چې دغه مهال په پښتنو کې ددغسې اثارو د ليکلو ذوق پيدا شوی و او له پښتنو علماوو څخه يې ځينو غوښتل چې ددې ژبې د شاعرانو ويناوې او اصول راټول کړي.

پښتو ادبپوهان د تذکرة الاوليا اهميت او ارزښت ته په کتو سره وايي:

۱) په دغو لاس ته راغلو پاڼو کې د پښتو ډېر زاړه اشعار خوندي شوي دي، که چېرې دغه پاڼې نه وای ترلاسه شوې، نو به موږ له دغو اشعارو ناخبره وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲) په دې پاڼو کې د پښتو د ځلورو تنو پخوانيو ويناوالو: شيخ بيټني، شيخ اسماعيل، ملکيار غرشين او قطب الدين بختيار کاکي اشعار او لنډ احوال خوندي دي.

۳) د همدې پاڼو له لارې تر ټولو لرغونې لاس ته راغلی پښتو نثر تر موږه رارسي او هم د اوومې پېړۍ په لومړيو وختونو کې د پښتو يو تکړه ليکوال او مورخ موږ ته راپېژني چې هغه خپله د دې تذکرې ليکوال سليمان ماکو سابزی دی.

۴) په اوومه هجري پېړۍ کې د پښتو تذکرة الاوليا ليکل موږ په دې باوري کوي، چې د غه مهال په پښتنو کې د دغسې اثارو د ليکلو ذوق پيدا شوی و او له پښتنو علماوو څخه ځينو يې غوښتل چې د دې ژبې د شاعرانو ويناوې او احوال راټول کړي.

د پښتو ژبې پخواني ليکوال سليمان ماکو د خپل اسلامي او ديني ذهنيت او د هغه زمان د مسلطو فکري او فرهنګي جريانونو تر اغېز لاندې د هغو پښتنو اولياوو احوال راټول کړي، چې دده په قول يې ويناوې (اشعار) پربښې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپږم څپرکي پوښتنې

- د هغو منثورو اثارو نومونه واخلئ چې د نورو اثارو له مخې یې نومونه تر موږ رارسېدلي خو متنونه یې نه دي ترلاسه شوي.
- د پښتو د نثر تاریخ کومې پېړۍ ته رسي؟
- په تذکرة الاولیا کې د پخوانیو نثرونو بېلګې ولې نه شته؟
- تذکرة الاولیا چا لیکلی، ارزښت او اهمیت یې په ګوته کړئ؟
- په تذکرة الاولیا کې کوم شاعران معرفي شوي دي؟
- د تذکرة الاولیا د ګرامري جوړښت سکښت وشنئ!
- د پښتو د لاسته راغلي نظم او نثر د بېلګو ترمنځ څومره واټن موجود دی، علت یې څه دی؟
- د نړۍ په اکثرو ژبو کې ولې د نظم بېلګې تر نثر پخوانۍ دي؟
- د سلیمان ماکو پر تذکرة الاولیا د کومو ژبو لغوي اغېز ښکاري؟
- د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا پر څو غټو برخو وېشلای شو؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم څپرکی

د لرغوني دورې د ادبیاتو لغوي شننه

په پښتو لرغوني شاعرۍ او ادبیاتو کې ځینې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس یا نه استعمالیږي یا په هغه مانا نه کارول کیږي او یا په لږ تغیر سره کارول کیږي، د ژبې تحول تاریخ دا په ډاګه کوي چې په هره ژبه کې دا ډول ادلون بدلون یو طبیعي بهیر دی او په ژبو کې دا ډول بدلون پېښیږي، په پښتو لرغوني شاعرۍ او په مجموعي ډول په ټوله ژبه کې دا ډول تغیرات یو طبیعي حالت دی. یاده دوره کې د امیر کروړ په شعر، د ابو هاشم سرواني په ژباړه، د شیخ اسمعیل او خرښبون په نارو، د شیخ رضی لودي او نصر لودي په پاړکو، د سلطان بهلول او خلیل خان نیازي په ځلوریزو، د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصیدو د شیخ متي، بابا هوتک، ملکیار غرشین په شعرونو، د زرغوني کاکړ په حکایت، د شیخ تیمن، شیخ عیسی مشواني او په مجموعي ډول د لرغوني دورې د ټولو شاعرانو په کلام کې ځینې داسې کلمې کاریدلي چې زړه ریښه لري، سوچه پښتو کلمې دي، هغوی هم کارولي او اوس هم کاریږي او یو کم شمیر یې بیا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې هغوی کارولي خو اوس د ژبې د کارونې له دورانه غورځېدلي دي. یانې متروکي شوي دي. که څه هم موږ د هر شاعر د کلام په لغوي شننه کې ورته نغوته کړې خو دلته غوا ړو د موضوع د لا روښانتیا لپاره دې دواړو ډولونو ته یو ځل بیا نغوته وکړو او ددې کلمو یو عمومي جاج واخلو.

دلته لومړی متروکو کلمو ته نغوته کوو او بیا هغو کلمو ته چې پخوا کارول شوي او اوس هم کاربدونکې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متروکې کلمې

متروکې کلمې په ژبه کې هغو کلمو ته ویل کېږي چې پخوا په ژبه کې کارېدلې دي، خو اوس په ژبه کې نه کارېږي، یا پرېښودل شوې وي او د استعمال له دورانه غورځېدلي وي، ځای یې نورو کلمو نیولی وي او یا هم په کې زیات شکلي بدلون راغلی وي، په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هم دا ډول کلمې شته چې دلته به یې د ځینو یادونه وکړو. دا کلمې د بېلابېلو شاعرانو په کلام کې راغلي دي.

- د امیر کروړ په ویاړنه کې. من (زړه، اراده) (غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې). په دې مانا چې د زړه، ارادې، عزم او هوډ غشی مې پر دښمنو باندې لګي.
- میرځمن: دښمن
- ژوبله: جنګ
- اودوم: چاره، علاج
- خول: تاج
- دښن: دښمن: (ډاري دښن راځخه)
- زړن: زړور: (رپي زړن راځخه)
- مخسور: بری، سرخرویي
- بامم: تربیه کوم: (دوی په ډاډینه ښه بامم.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هاشم ابن زيد سرواني په شعر کې بيا (خړو) (بدی) په مانا دی چې اوس متروکه ده او همدارنګه (سونې) د (دروغو) مانا لري چې اوس په دې بڼه په ژبه کې نه کارول کېږي.

د شيخ رضی لودي په پاړکي کې بيا (کوراوه) کلمه چې د (باطلولو) مانا لري، اوس متروکه ده، رغا (بېزاری) چې اوس په دې مانا نه کارېږي، (ورځ لوی) د (قيامت ورځې) په مانا اوس په دې بڼه نه شته خو (لويه ورځ) اوس هم د قيامت په مانا په ولس کې کارېږي.

د نصر لودي په شعر کې بيا (دښن) د (دښمن) په مانا او (توراوه) د تورپورې کولو يا تهمت تړلو په مانا راغلي چې اوس په ژبه کې په دې بڼه نه کارېږي.

د اسمعيل په شعر کې (کتهاره) کلمه چې (د تورې) مانا ورکوي اوس متروکه ده، په بل شعر کې يې بيا (کرغه) چې (توره او وچه ځمکه) مانا لري، اوس متروکه ده، او همدارنګه (برغې) کلمه چې د (ګټې، مقصد او نفعې) مانا لري، اوس نه کارول کېږي، (يانه) د (سفر) په مانا او (ثوری) د (سفرخرڅ) په مانا د خرښبون په شعر کې متروکې کلمې دي. (سخ) چې د (خوښي او نېک فال) مانا ښندي، هم اوس په ژبه کې نه کارېږي.

د شيخ اسعد سوري په شعر کې: (زمولوي)، (مړاوي کول) اوس ډېره نه کارول کېږي.

- اوکوبه (شان او شوکت، دبدبه) (له اکوبه به يې ډاري تېروجبار) ياني له شان شوکت او دبدبې څخه ډېر زورور هم ډارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- تېرو (تېرى) ژوبلورو (جنگي ،سپاهي)، ويرژلو (غمجن)، ژړاژړ (شور و فرياد)، ورتې ورتې (د ژړا حال)، شنار (ظلم) ترار (مضطرب)، نمنځى چار (زاهد او عابد)، سما(سم، اصلاح، عدالت)، ببړۍ (زولانه)، څوار (صبر) تور نمري (توركالي)، لي (لولي)، زرغا (شينوالى)، سوړار يا سوراړ (وچه او توده دښته) او ځيني نورې داسې کلمې دي چې اوس په ژبه کې نه کارول کېږي او يا هم په لږ و ډېر تغير کارول کېږي، يانې دا چې پخواني شکلونه يې اوس متروک شوي دي.
- د شيخ تيمنن په شعر کې بيا (نول) د (پرېشانۍ) په مانا اوس معمول نه دى.

د ښکارندوى غوري په قصيده کې بيا اشلکونه (د شعرونو په مانا کارول شوې) خو اوس په دې مانا نه کارول کېږي او د ژبې له دورانه غورځېدلي دي.

- ايلايي: ښکارندوى د (طاعت او تابعيت) په مانا کارولې، خو اوس په دې بڼه نه کارول کېږي. البته (ايل) کولو يا حصارولو مصدر يا ريښه اوس هم په ژبه کې شته، (ببل يې کړه ايل يې کړه)، د انګرېزي ښکېلاک يو سياسي فورمول هم و ، چې پښتو کې يې مانا په دې شکل راوړې ده.
- ايړ يا ايړونه: د ببړۍ يا کښتۍ په مانا راوړې چې اوس په ژبه کې نه کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- برېڼ: د (پورته باغ) په مانا اوس ډېره معمول نه ده، خو که پورته یا کښته دوه باغونه وي، لر یا بر باغ یا لر او بر بڼ له استعماله لرې نه برېښي، (لر) او (بر) او همدا راز (بڼ) کلمې اوس هم په جلا جلا ډول په ورځنۍ محاوره کې کارېږي.
- خونولیه (نثارول)، اورو (وریځ) اوس نه کارول کېږي.
- بریځر: چې د (غرمې) په مفهوم راغلی، هم اوس نه کارول کېږي.
- برمل: د ماسپښین مانا لري خو اوس یې کارونه نه شته.
- بودتون: د بتانو ځای چې اوس یې ځای پارسي بتکدې نیولی، د تون له روستاړي سره اوس نورې ګڼې کلمې نښلول شوي، لکه پوهنتون، روغتون، روزنتون ، بډ (سیال) مانا ښندي دغه راز په تولیز ډول د لرغونو دورې د شاعرانو په شعرونو کې ، ترمل (ماښام)، ترپلل (تښتېدل)، تیکاونه (راحت، ارام)، تیکنه (عدالت، انصاف)، جنډي (ګلونه)، جاندم (دوزخ)، جاجي (فکر کوي)، چنډې (شاعر)، چوڼي (بلبل)، څورنګ (ټپي)، ځرى (استازى)، ځغلا (تېښته)، خونول (شیندل، تیت)، خړ (بد)، ختې (جامې)، روده (لاره)، رپ (رپېدل) روغی (سلامتي)، رامشت (ساز او سرود)، رغا (بېزاري)، رېل (پېرزوینه)، زمولوي (مړاوي کوي)، ژوبلور (جنګيالي، عسکر)، ژوبلله (زخمي کېدل)، ژوبله (جنګ)، سوران (توپان)، سوب (حاضر)، سوبمن (فاتح)، ستایوال (ستایونکی)، سکڼې (پرې کوي)، سار (ساری، مثال)، سینګړونه (ډبرین، ډبریز)، سال (میده شګه)، سادین (شودیاره ځمکه)، سور (خوښي)، سود (ډاډ، اطمینان)، شڼ (مست)، شڼا (مستي)، ښکلل (سینګارول)،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښهانه (ښېګڼه)، غوړن (خبر)، کړونګی (ابشار)، ګاڼل (د زېوراتو بندول)، لته (سیمه) ، لرمل (مازيګر)، ملونه (ملګري)، مخسور (بریالیتوب)، ملا (ملګرتیا)، نېز (سېلاب)، نمنځ (احترام، ستاینه)، ناره (د شعر یو ډول)، نغوړېده شي (واورېدل شي)، نومړ (نوموړی)، نمزدک (جومات)، ویرژلی (غمځپلی)، ودنه (روزنه، پرمختګ)، وړانګن (وړانګې لرونکی) او ځینې نورې هغه کلمې دي چې اوس په پښتو کې په دې بڼه او شکل یا ډېرې نه کارول کېږي او ځینې هم یې هېڅ نه کارېږي. البته ددې کلمو ریښه اوس هم په پښتو کې شته او نورې کلمې ورڅخه رغېدلې دي او یا یې هم په اصلي حالت کې یو څه بدلون راغلی دی.

ددې ترڅنګ ځینې داسې کلمې هم شته چې ریښه یې ډېره پخوانۍ ده، پخوا په لرغوني ادب کې کارېدلې او اوس هم په همغه شکل، همغه مانا او په ځینو برخو کې په ډېر کم مانیز او لفظي تغیر سره په ژبه کې کارول کېږي، دېته پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې وایو او دلته غواړو دې ډول کلمو ته هم نغوته وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانۍ خو کارېدونکې کلمې

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه په پښتو لرغوني ادب کې ګڼ شمېر سوچه پښتو کلمې کارېدلي چې ځینې یې متروکې شوي، خو یو زیات شمېر یې په همغه پخواني شکل او محتوا اوس هم کارول کېږي او یا هم لږ شان لفظي او مانیز بدلون په کې راغلی دی. دلته غواړو دې ډول کلمو ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو. خو دا په دې مانا نه ده چې دا ټولې هغه پښتو نږه کلمې دي چې په پښتو لرغوني ادب کې کارېدلې دي، هغه کلمې چې پخوا کارېدلې او کټ مټ په همغه شکل او همغه مانا اوس هم کارېږي، هغه په دې کلمو کې شاملې نه دي، خو دا هغه کلمې دي چې په پخوانیو ادبیاتو کې کارول شوي او په وروستیو یا اوسنیو ادبیاتو کې د بیا کارېدنې له امله یې یو ځل بیا د ژوندیو کلمو بڼه خپله کړې، چې ځینې یې دادي:

- اوجاړ، چې اوس په لږ لفظي بدلون سره د (خراب، ړنګ او ویجاړ) په مانا کارول کېږي.

- اتل د (پهلوان) او قهرمان په مانا
- اغېز د تاثیر او اثر په مانا، اغېزه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزمن، اغېزناک

- ايواد — د هېـــواد او مملکـــت پـــه مانـــا: هېـــوادنی، هېـــوادوال، هېـــوادنۍ مينه
- اوځار — د ځرګند او مشـهور پـه مانـا: ځار، اوځار، ځارندوی، ځارن، ځارمن
- استائی — د پـــلاوي او نماينـــده پـــه مانـــا: استازی، استازيتوب
- اغلې — (ښايسته): اغلې او ښاغلی، اغلې هنرمنده
- پاسوال — (ســاتونکی): ســتر پاســوال، مــل پاسوال
- پرتمين — (د عـزت خاونـد): پرتمينـه غونـډه، پرتمين کنفرانس
- پلور — (خرځول)، پېـر (۱۵) افغـانۍ، پلـور (۲۰) افغانۍ
- پېر — (نوبت، مهـال): پـه اوسني پېر کې ډېر کارونه شوني دي.
- پېرل — (اخيســـتل): پېـــرل او پلـــورل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګرۍ دوه برخې دي.

- تورن (تهمتي): ستا د مينې په تور تورن شوم.
- جوپه (قافله): جوبې چوپې خلک راروان دي.
- ځپان (ځپه): ځپان، ځپانده، د کونړ ځپانده سيند ده.
- ځنډونه (غاړې، ځنډې): ځنډه، د کمره ځنډه
- ځغلا (تېښته): ځغاستل، تلل ځغاسته.
- ځلا (بربښېدل): د توري ځلا، ځلا (نوم)، ځلا مجله.
- خاتيځ (لمر خاته، ختيځ): ختيځ فرهنګي ټولنه، ختيځ ښار (جلال اباد).
- درمل (علاج، دارو): اوس درملتون، درملځی.
- رپي (رپېږي): بيرغ.
- ژبور (تېز ژبی): احمد ډېر ژبور سړی دی.
- سورې (فرياد او نارې): نارې سورې وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- سین (سیند): سین، اباسین، اباسین سیلاب
- سوځند (سوځوونکی): سوځنده اورونه
- سمی (سم): سم سمکی، سمون
- سوبه (فتحه): سوبمن هم ورځخه رغېدلی دی.
- سټه (اساس، تهداب، بېخ): پخه سټه
- ساندې (ویر ماتم): د میندو ساندې
- شخړه (جګړه): د شخړې حل
- ښځمنې (ښځې): ښځمنې شاعرانې
- غبرګون (عکس العمل): د چټک غبرګون قطعه
- کوټ (کلا، قلعه): کوټ، بټې کوټ، کوټوال
- کهول (کورنۍ): کور، کهول، کهول مجله
- کړېدل (ګرځېدل، څورېدل طواف): کړېدلی، څورېدلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ګواښل (تهدیدول): ګواښ، خطر، ګواښنه
- ګروهه (عقیده): اوس یو ځل بیا دود شوې، پوهه او ګروهه یانې علم او عقیده.
- لور (پېرزوینه): لور، لورین، اوس ډېر کارېږي.
- لرغونی (پخوانی): لرغوني دوره، لرغوني ادبیات.
- لمانځنه (ستاینه): د خپلواکۍ د کلیزې لمانځنه یا نمانځنه.
- لتاړ (خراب): په غم کې لتاړ دی.
- مراندې (تنابونه، د زړه رګونه): د زړه مراندې مې سستې دي.
- مېشت (پراته، ساکن): هېواد مېشتی، بهر مېشتی، کابل مېشتي، مېشتغالی (کمپ).
- منښت (قبلول): منښت، ګرانښت.
- نېزوړی (خاشې، خس): سېلاب وړی نېزه وړي ته هم لاس اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- نست (نابود): احمد په نست یا نشت حساب دی.
- نتلی (غمجن): اسکېرلی، نتلی، کړېدلی
- ویاړنه (فخریه): ویاړ، ویاړنه، ویاړمن.
- ویرمن (غمجن): ویرنه، ویر، ماتم، ویرمن.
- ځل رڼا: ځلېدل، نورالله ځل
- هېښېږي (حیرانېږي): هېښ حیران شوم.
- یون حرکت: حرکت، پرمخیون، لاریون (۴۳: ۱۴-۲۳)

او ځینې نورې هغه کلمې دي چې په یو څه لفظي او مانیز بدلون او په ځینو برخو کې په خپله بڼه اوس هم کارول کېږي.

پر پورتنیو یادو کلمو سربېره په سوونو او زرګونو داسې کلمې دي چې په لرغونو ادبیاتو کې کارېدلې او اوس هم په همغه شکل او همغه مانا کارول کېږي، چې په حقیقت کې ټوله ژبه جوړوي، خو موږ دلته یوازې ځینو متروکو کلمو او بیا هغو لرغونو کلمو ته نغوته وکړه چې پخوا کارېدلې او د زړو متنونو له ترلاسه کېدلو او کارونې وروسته یوځل بیا راژوندۍ شوي او په معاصرو متنونو او ورځنۍ محاوره کې ترې د فعالو او کارېدونکو کلمو په توګه کار اخیستل کېږي. یوازې همدې ډول کلمو ته مو نغوته وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیایي نومونه

هر هېواد لرغوني جغرافیایي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاریخ لري، هم ډېر لرغوني جغرافیایي نومونه لري. چې په بېلابېلو تاریخي متونو کې خوندي شوي دي. «دلته غواړو د ځینو هغو مشهورو سیمو نومونه واخلو او په لنډیز سره یې معرفي کړو چې د پښتو لرغونو ادبیاتو د نظم او نثر په بېلګو کې یې یادونه شوې ده:

- **بالشتان:** د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځینو مورخینو (والشتان) هم لیکلی دی.
- **مندېش:** د غزنویانو او غوریانو په وخت کې مندیش مشهور ښار و، چې مشهورو تاریخ لیکونکو: بیهقي، ګردیزي او جوزجاني یې هم یادونه کړې ده.
- **د خیسار کلا:** دا کلا په (غزنوي) او (غوري) دورو کې ان د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه او په پښتو لرغونو ادبیاتو کې یې یادونه راغلې ده، ممبي پورې اړه لري.
- **تمران:** د تیموري قبیلې ځای دی، چې د غور ختیځ خواته پروت و.
- **برکوشک:** یانې لوړه ماڼۍ وه چې فیروزکوه کې پرته وه.
- **وشنج:** د (یاقوت) په قول له هراته لس فرسخه لرې یو ښار و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **غرجستان**: غرج یا غرجستان هغه سیمه ده چې د غور او هرات له شماله پیل تر امو پورې او په لویدیځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
- **قصدار**: په اوسني بلوچستان کې یو ښار دی چې اوس یې (خخدار) بولي.
- **هلمند**: په اوستا کې د هلمند یادونه د (هیرمند) په نوم شوې دا سیمه تر میلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاریخ لري چې د (بست ښار) یې مهم دفاعي ښار و.
- **پکتیکا**: دا هم یو لرغونی جغرافیایي نوم دی، ځکه د یونان یو مشهور تاریخ لیکونکي (هیروډوټ) (۴۸۴- ۴۲۵ق.م) هم په خپله مشهوره جغرافیه کې چې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتیکا) په نامه یادوي او په پکتیکا کې د سلیمان غر، د جرکنې غر، د ګومل سیند او د سه ګاني غونډۍ تاریخي ځایونه دي، چې دلته به د ګومل د سیند په باره کې هم لږ څه معلومات وړاندې کړو.
- **ګومل سیند**: ګومل سیند د پکتیکا ولایت جنوب خواته د سلیمان له غره سره مستقیم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزیرستان پورې امتداد لري، دایمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **غور**: دا یو تاریخي ولایت دی، چې ډېرې دفاعي کلاګانې لري، تر ټولو مشهوره کلا یې د قیصر کلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.
- **هرات**: هرات د هېواد له غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) یا ((ارتکایا)) په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واک چلولی دی.
- **بخدي (بلخ)**: د پخوانیو اریایانو مرکز و چې بل نوم یې د (بیرغونو) ښار و چې دا هم یو لرغونی ښارګوټی و.

سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواته واقع دی. د مغلو د یرغلونو پرمهال به هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه، اتغر، اولان او کلات به یې تالا کول.

- تازی: د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
- توبه: د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
- جروم: د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه ده.
- جلدک: د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- داور: هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
- دېبل: کراچۍ ته نږدې یو ښار دی
- دیراوت: د پخواني کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
- ږوب: د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
- غنډان: د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
- قصدار: په بلوچستان کې یو ښار دی
- کسي غر: د سلیمان غر
- مرغه: د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
- وازه خوا: د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده.)) (۳۵: ۳۳۱-۳۳۴)

او دغه راز ځینې نور جغرافیایي نومونه چې د شاعرانو د پېژندنې په برخه کې ورته پر خپل ځای اشاره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اووم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې ځينې داسې کلمې کارېدلې چې هغه اوس په ژبه کې نه کارېږي، په اصطلاح متروکې ګڼل کېږي، ددې کلمو شکل او مانا اوس بدل شوي که استعمالېږي هم نو په لږ و ډېر مانيز او شکلي بدلون سره به کارول کېږي. لکه من، بامم، مخسور، ورځ لوی، دښن، ميرخمن او ځينې نورې کلمې. دا ډول کلمې اوس په ژبه کې ډېرې معمولي نه دي او ځای يې نورو کلمو نيولی دی. دويم هغه کلمې دي چې پخوا په زړو متونو کې کارېدلې بيا له خولو څخه غورځېدلې خو کله چې زاړه متون ترلاسه شول هغه مطالعه او د ګټې وړ وګرځېدل، نو دا لغتونه هم بېرته راژوندي شول او اوس په ورځني ژوند او محاوره کې کارېږي.

دا کلمې يا نومونه دومره خواږه وو چې استعمال يې په ژبه کې تر نورو ورځنيو کلمو هم زيات شو، د هغوی د ريښې له مخې نور نوي لغتونه هم جوړ شول. دا ډول لغتونه ځينو اشخاصو د خپلو کورنيو د غړو د نومونو او تخلصونو په توګه هم غوره کړي، لکه اتل، هېواد، هسک، يون، پاسوال، دريځ، ځار او نورې چې له هغو څخه بيا په ترتيب سره اتلولي، اتلوال، هېوادنی، هېوادوال، لاريون، پرمخيون، مل پاسوال، ستر پاسوال، دريځوال، ځارندوی، ځارمن او ګڼې نورې داسې کلمې جوړې شوې چې اوس زموږ په علمي، فرهنګي، سياسي، ټولنيزې او حقوقي ترمينالوژۍ کې کارول کېږي، هم د مانا له مخې خوږې دي او هم د شکل له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې، دا کار ددې سبب شو چې زموږ یوه زیاته برخه لرغونې ژبنۍ پانګه خوندي شي، دې کار سره نه یوازې دا چې هغه زړه پانګه خوندي شوه، بلکې د اوسنۍ ژبې د لابډاینې سبب هم شوه، دریمه برخه هغه کلمې دي چې پخوانۍ او اوسنۍ دوره کې په یوه شکل او یوه مانا کارېدلي او کارېږي، پر هغو ځکه دلته بحث نه کوو چې هغه کلمې له شمېره وتې دي، که زموږ ژبپوهان او ادبپوهان د پښتو د پخوانیو کلمو په مرسته نورې نوې کلمې جوړې کړي، نو هم به د ژبې پانګه زیاته شي او هم به ژبه لاپسې بډایه او خوږه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اووم څپرکي پوښتنې

- متروکې کلمې څه ته وايي؟
- په پښتو لرغونو ادبياتو کې کومې کلمې متروکې دي؟
- کومې زړې کلمې اوس يو ځل بيا په پښتو کې کارېږي؟
- د زړو او پخوانيو کلمو بيا کارول او راژوندي کول ژبې ته څه ګټه لري؟
- په پښتو لرغونو ادبياتو کې د کومو جغرافيايي نومونو يادونه شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم خپرکی

لرغوني دوره کې لومړنۍ منظومه ژباړه

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ژباړو او په تېره بیا د منظومو ژباړو ډېرې بېلګې نه دي ترلاسه شوي، دا په دې مانا نه ده چې دا وخت به ژباړې نه وي شوي، خو دا چې تر دې دمه یې بېلګې نه دي ترلاسه شوي، علت یې دادی چې زموږ ډېره پخوانۍ ادبي پانګه د زماني ناخوالو له لاسه تروړلې ده، د زمانې د ناخوالو ترڅنګ د ژباړو د کمښت یوه وجه شاید دا هم وي چې دا وخت له نورو ژبو سره د پښتو اړیکي ډېر پراخ نه وو، کومه ژباړه چې ترلاسه شوې دا هم له دې امله وه چې یو افغان لیکوال (ابوهاشم ابن زید السرواني) له خپل وطنه د علم په لټه عراق ته تللی و او هلته یې له عراقي شاعر (محمد ابن خلاد) سره شاګردي کړې، عربي ژبه یې زده کړې او بیا یې د نوموړي شعرونه پښتو ته ترجمه کړي، چې یوه بېلګه یې تر دې دمه زموږ لاس ته راغلې ده. ښه به وي چې دلته اصل شعر او ژباړه یې دواړه راوړو او بیا به یې پر بېلابېلو اړخونو خبرې وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي

من كان بملك درهمين تعلمت
شفتاه انواع الكلام فقالا
وتقدم الفصحاء فاستمعوا اليه
ورايته بين الورى مختالا
لولا درهمه اللتى فى كيسه
لرايته شر البرية حالا
ان الغنى اذا تكلم كاذبا
قالو صدقت و ما نطقت محالا
و اذا الفقير اصاب قالو لم تصب
و كذبت يا هذا و قلت ضلالا
آن الدراهم فى المواظن كلها
تكسو الرجال مهابة و جلالا
فهى اللسان لمن اراد فصاحته
و هى السلاح لمن راد قتالا

پښتو

ژبه هم ښه وینا کاندي چې يې وينه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وينا يې اوري
د درهم خاوندان تل وي په وياړونه
درهم ژبه ده که څوك ژبور کيږي
ده وسله که څوك په کاندي قتالونه
که درهم يې ځينې ورك سي سي نتلى
بې درهمو يې وي په خړو پيژوندونه
که بډای سونې وبولي خلك وايي
دا وينا ده رښتيانيه له رښتونه
که بېوزلى ووايي رښتيا خبره
نور ووايي دا خو سونې دی تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لويه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرتمونه.

ددې منظومې ژباړې د عربي او پښتو متن تر کتنې وروسته اوس لومړی راځو دې پوښتنې ته چې لومړی ژباړه کوم فورم لري، غواړو دې پوښتنې ته یو مناسب ځواب پیدا کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنۍ ژباړه کوم فورم لري؟

دې ژباړې ته د فورم له پلوه ځينو ليکوالو د (قطعې) نوم ورکړی او ځينو ورته هېڅ نوم نه دی غوره کړي. اوس راځو دېته چې دا منظومه ژباړه قطعه ده که بل فورم؟ د قطعې معمول تعريف دا دی: هغه فورم دی، چې دوه بيتونه يا څلور مسرې لري، د سر بيت يې مقفي نه وي، خو د هربيت دويمې مسرې يې په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري. دا فورم له عربي ژبې څخه دري او پښتو ته راغلی دی. هندسي جوړښت يې په دې ډول دی:

____

a________________

____

a________________

رديف په کې اختياري، کېدی شي ويې لري او کېدی شي ويې نه لري، په عام ډول ددې خبرې يادول هم ضروري دي چې رديف په پيل کې په عربي ژبه کې نه و، دا د عجمي شاعرانو اختراع ده چې تر قافيې وروسته يې د يوې اړتيا له مخې رديف هم رامنځته کړ. دې منظومې ژباړې ته چې موږ ګورو، نو سربيت يې په عربي ژبه کې مقفی نه دی، يانې مطلع نه لري. خو په پښتو کې بيا مقفی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري (وينه او درهمونه) يې د قافيې کلمې دي (نه، نه) يې مشترک غړونه دي. د نورو بيتونو د دويمو مسرو قافيه يې د سر بيت د دويمې مسرې يا مقفی بيت قافيه تعقيبوي که په عربي بڼه کې يې د بيتونو شمېر يې دوه وای، ياني ټولې څلور مسرې يې درلودلای او ټوله موضوع يې په همدې دوو بيتونو کې خلاصه کړې وای، نو بيا په پوره ډول د قطعې په چوکاټ کې راتله خو اوس چې په عربي بڼه کې هم د بيتونو د شمېر له مخې د قطعې تر حدودو اوړي او د غزل چوکاټ ته داخلېږي، نو په عربي کې هم ورته قطعه نه شو ويلای، بلکې د غزل حدودو ته داخلېږي. ځينو ليکوالو دې ډول فورم ته يې مطلع غزل ويلی چې يوازې د سر بيت يې مقفی نه دی، خو نور ټول د غزل چوکاټ تعقيبوي.

او که پښتو متن کې د سر بيت مقفی وګڼل شي، نو بيا خو تر ډېره د غزل قوانين پرې تطبيقېږي، خو د غزل د فورم له مخې دلته هم يو څه عيبونه په کې ليدل کېږي.

څرنګه چې د غزل د فورم هر بيت يوه مستقله مانا لري، خو دلته ددې ژباړې بيتونه يو بل سره د مانا له پلوه تر يوه حده تړلي ښکاري، ټول بيتونه يوه واحده اخلاقي موضوع تعقيبوي او هر بيت يې لکه د غزل د نورو بيتونو په شان پوره او خپلواکه مانا نه ورکوي، البته ځينې بيتونه يې خپلواکه مانا هم ورکوي، خو ټول بيتونه يې بيا خپلواک نه دي، د محتوا له پلوه هم (غزل فورم) نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راخپلوي، البته له شکلي پلوه د نورو فورمونو په انډول غزل ته ډېر نږدې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړنۍ منظومې ژباړې هنري ښکلا

دا ژباړه هم له فني پلوه په ټول پوره او کره ده او هم د ژبني سکښت له مخې د هرې مسرې د څپو شمېر يې له بل سره مساوي دی، وزني کمی او نيمګړتيا په کې نه احساسېږي، هره مسرې يو په مساوي ډول (۱۲) څپې لري، چې دا له عربي څخه پښتو ته دراغلو اکثرو شعري فورمونو يوه ځانګړنه ده، په تېره بيا د غزل، قصيدې، قطعې، رباعي او نورو.

شاعر چې څه غوښتي هغه مطلب يې په ډېر ښه ډول افاده کړی او ژباړن هم د محتوا ټول حق ادا کړی او موضوع يې په ښه ډول انځور کړې ده. دا شعر يوه اخلاقي ښکلا لري. اخلاقي او انساني پيغامونه له عربو رانيولې تر عجمو پورې ټول يو شان دي، ان د ټولې انساني نړۍ مشترک خصوصيات ګڼل کېږي. په دې شعر کې چې کوم پيغام راغلی، د مال، متاع او پيسو اهميت يې بيان کړی، په دې اهميت کې هېڅ بدلون نه دی راغلی، پخوا هم ځينې خلک پيسو ته سرټيټي وو، نن هم درهمو ته سرټيټي دي. نن هم د ستېج

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دریځ پر سر هغه خلک ولاړ دي چې زر لري او زور لري او پخوا هم همدا ډول خلک وو، نن هم ژبور خلک د د دوی په خدمت کې دي، د اوسني وخت په اصطلاح ننني رسنۍ هم چې د سلګونو ژبورو یوه مجموعه ده، د زر او زور خاوندانو په خدمت کې دي. څه چې د زور خاوندان وایي، دوی اکثره همغه خبره تائیدوي او خپروي، د زر د خاوند هر ځای اوس هم پرتم دی او ویاړمن دي، اوس هم هغه ځوک چې زور او زر لري که قتل هم وکړي، څوک یې مخه نه شي نیولای، موږ یې په خپله ټولنه کې رانه مثالونه ګورو، خو که همدا خلک بیا بې زره او بې زوره شي، نو د عوامو په اصطلاح خړ غوړونه بیا ګرځي او څوک یې سلام ته علیکم هم نه وایي. په ډېرو ټولنو کې دا رواج دی چې پانګوال سړی دروغ هم ووایي، نو نور پرې د رښتیا اطلاق کوي او که خوار او غریب سړی رښتیا خبره هم وکړي، نو څوک ورته اهمیت نه ورکوي، لکه چې وایي د خوار ملا په اذان څوک روژه هم نه ماتوي. رښتیا چې درهم، زر او زور هر چاته لویه برخه ورکوي، دا شعر په حقیقت کې د درهم پر خاوندانو او د هغوی پر غوړوه مالانو یو نامستقیم انتقاد او اعتراض دی، چې د رښتیا او حقیقت پر وړاندې ولاړ دي. په دې نظم کې کومې خاصې ادبي ضایع او لفظي پېچلتیاوې، استعارې، کنایې او نادرې تشبیهګانې نه شته، خو د شعر اخلاقي پیغام دومره ښکلی او قوي دی، چې د نظم نورو برخو ته د چا ډېر پام نه کېږي. په مجموعي ډول دا ژباړه هم د ژباړې د مهارتونو، لفظونو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغام د انتقال له پلوه او د هغه وخت د ژباړې د امکاناتو له مخې خورا پوره او کره ژباړه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړنۍ ژباړې ژبنۍ پرتلنه

د ژبنۍ ښکلا له مخې ښکلې ژباړه بریښي، زېږې کلمې په کې نه شته او ان د عربي ژبې اغېزې هم پرې ډېرې کمې بریښي، یوازې، (درهم، خلق، قتالونه) په کې عربي کلمې دي، نورې ټولې نږه پښتو کلمې دي، له نن څخه (دولس سوه کاله) کاله مخکې د داسې ژباړې ترسره کوله اسانه کار نه دی، دا چې ابوهاشم سرواني عربي ژبه زده کړې وه او د ابن خلاد شاګرد و، نو پر دواړو ژبو پوره واکمن و. هر څوک چې پر دواړو ژبو حاکم وي او خپله هم شاعر وي، نو هغه ددې قدرت پیداکوي چې داسې ژباړه وکړي. کله چې څوک له یوې بلې ژبې څخه خپلې ژبې ته ژباړه کوي، نو د لومړۍ ژبې اغېزې، په شعوري، قصدي، ناقصدي او ناشعوري ډول او یا هم د لاچارۍ له امله دویمې ژبې ته انتقالېږي، په تېره بیا که دا دواړه ژبې سره ګډه لغوي زېرمه ولري، له یوې کورنۍ څخه وي او یا هم یو واحد لیکدود تعقیبوي.

پښتو او عربي ژبې یو لیکدود تعقیبوي، که څه هم پښتو د اریایي ژبو او عربي د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري، خو د دیني، مذهبي، اقتصادي او کلتوري اغېزو له امله عربي ژبه د اسلامي نړۍ پر ټولو ژبو او په تېره بیا پر ختیزو ژبو خپل خاص تاثیرات لري. ټول دیني او مذهبي مصطلحات له عربي ژبې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې ژبو تـه تللي او ډېرو کلمـو تـه يـې انډول هـم ناشـونی بريښـي، سرواني که څه هم ده عربي چاپېريال کې ډېر وخت تېر کړی و، عربي ژبـه يـې ښـه زده وه او طبيعـي خبره وه چـې پـه داسـې يـو حالـت کـې ضرور د لومړۍ ژبې د ژبـاړې اغېـز ښـکاري، خـو سـرواني لـه (دريـو عربي) کلمو پرته چې هغه هم يو يې خاص نـوم (درهـم) و چـې د هغـه ژبـاړه ممکنـه نـه وه، پـه حقيقـت کـې يـوازې دوه کلمـې (قتـالونـه) او (خلق) کـارولې چې (قتـال) تـه يـې هـم د جمعـې مغفـن حالـت ورکـړی (ونه) يې ورسره يوځای کړي. (خلق) هم تر ډېره د (خلک) په بڼه کارول کېږي، (خاوند) له دري سره ګډه کلمه ده، نورې نو ټولې پښتو کلمې دي. چې دا ټولې سره راټولې کړو او له پښـتو کلمـو سره يـې پرتلـه کړو، نو يوه (سلنه) کلمې هم نه جوړوي. په دې مانا چې د سرواني دا نظم په نږه پښتو ژباړل شوی. د سرواني دې ژباړې تـه پـه کتـو سره سړی داسې نتيجه اخيستلای شي چې دده لـه خـوا نـور ژبـاړل شـوي شعرونه به هم همدا ډول و او دا د ژبـاړو او بيـا هـم د منظومـو ژبـاړو په تاريخ کې يو بې ساری عمل او مثال دی چې يو څوک دې له نږدې ژبو څخه ژباړه هم وکړي او د هغـو د لغتونـو لـه کـارونې دې هـم ډډه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتم څپرکي لنډيز

په لرغوني ادبي دوره کې موږ تر دې دمه دوه منظومې ژباړې لرو: يوه هم د ابو هاشم ابن زيد السرواني منظومه ژباړه ده او بله د زرغوني کاکړې منظوم حکايت دی چې د شيخ سعدي له بوستانه يې راژباړلی دی. پښتو لومړنۍ منظومه ژباړه خورا خوږه، روانه او له پيغامه ډکه ده. دا منظومه ډېر ښه اخلاقي پيغام لري، ناظم پر ژباړه او دواړو ژبو (عربي او پښتو) پوره واکمن دی. په دې منظومه ژباړه کې د نورو ژبو (د عربي او دري) کلمې په نشت حساب دي، عربي کلمې له (درهم) پرته ټولې دوه (قتال) او (خلق) دي چې خلق لغت هم په اوسني مغفن شکل کې د (خلک) په بڼه افاده کېږي او ډېر زيات افغاني شوی ګڼل کېږي. (خاوند) له دري څخه مشترک لغت دی. دا لومړنۍ منظومه ژباړه په ټوليز ډول په نږه پښتو ترسره شوې او عربي کلمې په کې سلنه نه جوړوي. له دې ژباړې څخه ښکاري چې ابو هاشم سرواني نه يوازې يو ښه ناظم او ژباړن و، يو ښه شاعر هم ګڼل کېدی شي، ځکه چې په دې ژباړه کې يې هم شعري استعداد، قريحه او د کلام قوت په ښه ډول معلومېدی شي. د فورم له پلوه دا نظم په عربي متن کې له بې مطلعې غزل سره سمون خوري خو په پښتنو منظومه ژباړه کې تر ډېره حده پرې د غزل فورم زيات خصوصيات تطبيقېږي.

په ټولنيز ډول دا ژباړه د پيغام د انتقال، ژبني جوړښت، د نظم د سليسوالي او نورو مزاياوو له امله يوه ښه، پوره، کره او په معيار برابره منظومه ژباړه ګڼل کېږي. که ددې شاعر، ناظم او ژباړن نورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظومې ژباړې ترلاسه شوې وای، نو د پښتو ادب لمن به پرې لا ښایسته شوې وای.

د اتم څپرکي پوښتنې

- په پښتو کې لومړنۍ منظومه ژباړه د چا له خوا ترسره شوې ده؟
- په پښتو کې دویمه منظومه ژباړه په کوم فورم کې او د چا له خوا ترسره شوې ده؟
- په لومړنۍ منظومه ژباړه کې د عربي ژبې تاثیرات څومره دي؟
- ولې په لومړنۍ منظومه ژباړه کې د عربي او نورو ژبو اغېز کم لیدل کېږي.
- لومړنۍ منظومه ژباړه په کوم فورم کې نظم شوې؟ د هنري ښکلا او اخلاقي پیغام ه باب یې رڼا واچوئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم څپرکی

لرغوني دوره کې لومړنۍ مشاعرې یا مناظرې

مشاعره په ادبیاتو کې هغه عمل ته ویل کېږي چې د دوو او یا زیاتو شاعرانو له مشترک عمل څخه رامنځته شي. لکه څنګه چې مناظره، مناقشه، مفاهمه، مباحثه یا خبرې اترې د یوه شخص له خوا نه ترسره کېږي، بلکې بل لوری، همکار، ملګری او یا مخالف هم لري، دغسې مشاعره هم هغه عمل ته ویل کېږي چې پر یوه وخت یا مهال یا هم په بېلابېلو وختونو کې د څو تنو شاعرانو له خوا رامنځته شوي وي. مشاعرې هم پر څو برخو وېشل کېږي: مقیده یا طرحي مشاعره چې شاعران په کې د یوه شاعر یوه مسره یا بیت د نورو مخې ته ږدي او نور شاعران بیا همغه بیت، وزن او هنګ تعقیبوي. یانې د همغه بیت په اقتفا یا پلوۍ شعرونه وایي. ازاده مشاعره چې د یوې محتوا په مناسبت او یا هم له کوم مناسبت پرته جوړېږي او شاعران په کې په ازادانه توګه ګډون کوي او خپل کلام اوروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول مشاعرې په پښتو لرغونو ادبیاتو او بیا راوروسته کلاسیکه دوره کې هم شته، په معاصره دوره کې یې خو شمېر تر حسابه تېر دی او اوس هم دا لړۍ لا پسې دوام لري.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ لږ تر لږه درې داسې مشاعرې یا منظومې مباحثې لرو چې شاعرانو یا ناظمانو یو بل ته په نظم کې خپل پیغام رسولی دی. که د دې شعرونو لومړنۍ برخه نه وای نو دویمه نه رامنځته کېدله، دا ډول شعرونه یو بل سره تړلي دي. حتمي نه ده چې د پوره او کره مشاعرې اطلاق پرې وشي، خو که موږ په پښتو کې د مشاعرې څرک لګوو، دا ډول لومړنۍ مشاعرې، منظومې مباحثې او یا هم منظومې محتوايي مناقشې له یاده نه شو ایستلای. دا مقیدې مشاعرې نه دي او لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه په اوسنیو معیارونو ورته پوره او کره مشاعرې هم نه شو ویلی، خو که د مشاعرو په باب بحث کېږي، نو دا یې لومړی لاسته راغلې بېلګې ګڼل کېدی شي. دلته به دې دول مشاعرو ته په لنډیز سره اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ رضی لودي او نصر لودي

لکه څنګه چې مو د شیخ رضی لودي او نصر لودي په پېژندنه کې وویل، دواړه د لودي کورنۍ غړي او یو د بل د تره زامن کېږي، پټې خزانې د دغو دوو تره زامنو دوه بېلابېل پارکي خوندي کړي دي. په دې کې لومړی پاړکی د شیخ رضی لودي دی چې د کسي له غره څخه یې ملتان کې د خپل اکا زوی (نصر لودي) ته استولی او دویم پاړکی یې د نصر لودي دی چې هغه بېرته دده په ځواب کې ورلېږلی دی.

د شیخ رضی پاړکی دادی:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونلی په زیارنه تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ چې پلرو دې رڼاوه
لودي ستا په نامه سپک شو که هر څو مو درناوه
نصره نه مو یې له کهاله لودي نه یې په کاوه
زموږ رغا ده ستا له ګروهه دور څلوی په رغاوه.

د نصر لودي پاړکی:

د الحاد په تور تورن سوم زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې توراکړي که ملحد یم د دښنه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اسلامه نه ترپلمه   تورانو څخه په ترپله یم
ګروه مې هغه لرغونی دی   اوس هم کرور په لرغونه یم
د لودي زوی سنتي یم   د حمید له لور کهاله یم
توراني دښن چې وایي   زه له ګروهه په اړه یم
دا یې تور تاسې دروهوي   زه مومن ستاسې په تله
یم
د دښنو ویناوې مه غږه   زه لودي یمه څو زه یم.

دا دواړه نظمونه یو بل ته د مشاعرې، مناظرې، مفاهمې او مباحثې په بڼه وړاندې شوي دي. په نظمونو کې نصر لودي د شیخ رضی لودي شکونو، نیوکو او اعتراضونو ته ځوابونه ویلي او د ځان سپیناوی یې هم کړی دی.

په دې سوال او ځواب کې د څلورمې هجري پېړۍ پرمهال د پښتو نظم څرنګوالی په ګوته کېږي، د هنري ارزښتونو کچه څرګندېږي. د ژبې څرنګوالی ورڅخه ښکاري، پر نظم او شعر باندې واکمنه مذهبي فضا څرګندېږي.

له دې پاړکو یا مشاعرو څخه دا ښکاري چې دا مهال پښتو شاعري د عوامو او خواصو پر ذهن واکمنه وه، مذهبي مبلغینو او د وخت واکمنو شعر یا نظم د خپل پیغام د لېږد او افادې لپاره تر ټولو ښه وسیله ګڼله او د زړه غوټه یې د نظم په چوکاټ کې اوراوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چېرې همدا خبرې په يوه نثري ليک کې سره تبادله شوې وای، دومره خوند به يې نه و ، نه به يې پر يوه بل دومره تاثير ښندلی و او نه به تر موږه پورې رارسېدلی و.

که چېرې شيخ رضی لودي د خپلو مذهبي احساساتو تر تاثير لاندې نه وای راغلی، نو دا نظم يې نه شو ليکلی او بيا که چېرې ده خپل دا نظم د نصر لودي د عملونو پر وړاندې هغه ته د يوه غبرګون په توګه نه وای ورلېږلی، نو نصر لودي هم هغه نظم هېڅکله نه ليکه چې د شيخ رضی لودي د نظم په ځواب کې ليکلی و. دا د نظم په بڼه د مذهبي عقايدو د ملاتړ لپاره دفاعي څرګندونې دي. په پښتو کې يې له لومړنيو مشاعرو، نظمي مباحثو او يا هم مناقشو څخه ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيخ اسمعيل او خربنبون

د شيخ اسمعيل او خربنبون د کورنيو اړيکو په باب مو دمخه د هغوی د پېژندنې په برخه کې بحث وکړ، نه غواړو هغه بيا تکرار کړو. کله چې خربنبون له کوره په وتو شو او د سفر لاره يې ونيوه، نو د شيخ اسمعيل له خولې ورپسې دا سوې نارې ووتې:

کـه يـون دی يون دی　　مخکـــې بېلتـــون دی
لـه کـسي غـره څـخه　　ځـــي خربنـــبون دی
کـــــه وروره وروره　　خربنـــــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کړې　　زمـــا ويـــر تـــه ګـــوره
چـــې ځـې مـرغې له　　تـــورې کرغـــې لـــه
هـــمزولـــي پـاتـــه　　ځـــې څـــه برغـــې لـــه
د خـــــدای دپـــاره　　خربنــــبون پـــــاره
چـــې هـېر مو نه کړې　　زمــــوږ کهـــول واړه
زړه مـــې ويـــلېږي　　يـــار مـــې بېلېـــږي
بـېلتـون يـې اور دی　　ځـــان پـــه ســـوځېږي.

کله چې خربنبون د اسمعيل دا سوې ساندې واورېدې، نو د هغه پر زړه يې هم تاثير وکړ او په خپله يوه بله ناره يا نظم کې يې د هغه درد ته داسې ځواب ورکړ:

بېلتانـــه نـــاره مـــې وســـوه پـــه کـــور بانـــدې
نـــه پـــوهېږم چـــې بـــه څـــه پـــېښ وي پـــه وړانـــدې
لـــه خپلوانـــو بـــه بېلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دواړه سترګې مې په وينو دې ژړاندې
اسمعيله ستا نارو مې زړګی سُری کئ
بېلتانه خربنبون بيا له تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بيا نه ستا يادی کئ
په چړو د وير به پرې سي دزړه مراندې
څمه څمه چې اورېد يون مې دی و مخ ته
ديا نه څوری به اچوم و ترخ ته
ستاسې ياد به مې وي بس د زړه وسخ ته
که دا مځکه غرونه ټول سي لاندې باندې.

دې سوال او ځواب ته چې ګورو، نو موږ ته په لرغونې ادبي دوره کې د لومړنۍ مشاعرې څرکونه راپه ګوته کوي. اوس هم داسې شاعران ډېر دي چې يو بل ته يې پيغام په نظم کې ويلای او ځواب يې هم په نظم کې ترلاسه کړی دی.

په دې مشاعره يا نظمي مباحثه کې د سفر مجبوريتونه، د بېلتون درد، سوز، خپګان او يو بل سره د نږدې دوستانو يا هم ورونو مينه او خواخوږي څرګنده شوې ده. که اسمعيل بابا د خربنبون په فراق کې خپلې نارې په نظم کې نه وای ويلې او خربنبون بيا دا نارې نه وای اورېدلې او يا يې پرې تاثير نه وای کړی، نو پوره باور دی چې هغه هم ورته په نظم کې ځواب نه وايه، همدې حالت د يوې مشاعرې يا نظمي مباحثې بڼه خپله کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیل خان نیازی او سلطان بهلول لودي

خلیل خان نیازی د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر و، دوی دواړو یو بل ته د (رباعي) په بڼه دوه نظمونه اورولي چې دا هم د مشاعرې او مباحثې بڼه لري. لومړی خلیل خان نیازي سلطان بهلول لودي ته خپله رباعي داسې وویله:

خـــرې وربـخـــې ژاړي لـــه پاســـه
کویلـــه زېغ کـــا بېلتـــون لـــه لاســـه
یـه هغـه لـوني ګـوهر پـه خـول سـتا
دا مرحبـا کـا سـتا زمـوږ مواسـه

وروسته بیا سلطان بهلول لودي د هغه په ځواب کې وویل:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګــوره اوربــځې د داد لـــه پـــاسـه
خــول مـــې د عــدل پـه درو رونې دی
جـهـان بـــه زېـب مـومي زما له لاسه

د خلیـل خـان نیـازي ربـاعي ددې سبب شوه چې سـلطان بهلـول لودي هم غبرګون وښیي او دا غبرګون هم په همغه بڼه او همغه فورم کې ځرګند کړي چې خلیـل خـان نیـازي ځرګند کړی و، نـو دا دواړه ځلوریزې هـم یـو بـل سره اړیکي لـري، د مبـاحثې او مشـاعرې بڼـه خپلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا په حقیقت کې په پښتو لرغونې شاعرۍ کې دریمه مشاعره او مباحثه ګڼل کېږي. تر دغو دوو لومړنیو څلوریزو وروسته چې په پښتو کې کومې څلوریزې یا رباعیانې ویل شوي، اکثره یې د همدې لس څپیز جوړښت تابع دي او پښتو څلوریزې تر ډېره حده همدا جوړښت او سکښت تعقیقوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې نه يوازې د بېلابېلو شعري فورمونو او محتوايي فورمونو ډولونه شته، مشاعرې او مشاعرو ته ورته ادبي هڅې هم ترسره شوي. شاعرانو د نظم په چوکاټ کې يو بل ته خپل پيغام رسولی، د يوه بل سر يې خلاص کړی، د هغوی شکونه يې رفع کړي، يو بل ته يې سپيناوی کړی او ابهامات يې لرې کړي دي.

لږ تر لږه درې داسې بېلګې لرو چې د مشاعرو شکل لري. شيخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ مشاعره يا مباحثه ، د شيخ اسمعيل او خرښبون ترمنځ لفظي مباحثه او د خليل خان نيازي او سلطان بهلول لودي ترمنځ د څلوريزو تبادله چې يو بل ته د سوال او ځواب په بڼه دي، که ددې مباحثو يا مشاعرو لومړۍ برخه نه وای، دويمه نه شوه رامنځته کېدلای چې دې هر يو بيا خپل خپل علتونه درلودل. که موږ په پښتو ادبياتو کې د مشاعرو ځرک لګوو او تاريخي تسلسل ته ځو، نو نه شو کولای دغو دريو مشاعرو او هغو ته پر ورته بېلګو سترګې پټې کړو، البته دا په دې مانا نه ده چې دا مشاعرې د اوسني وخت له معيارونو او ډولونو سره برابرې دي او په کار هم نه ده چې د اوسنيو مشاعرو او د همغو د معيارونو له مخې دې وارزول شي.

بله جالبه خبره په دې مشاعرو کې دا ده، چې د شيخ اسمعيل نارو ته خرښبون په ناره ځواب ويلای او سلطان بهلول لودي بيا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیل خان نیازي رباعي ته په رباعي ځواب ویلای، نو ځکه خو د هغو ګډو خصوصیاتو لرونکي دي چې په عام ډول په مشاعرو، مناظرو او مباحثو کې کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهم څپرکي پوښتنې

- ایا په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د مشاعرو څرك شته؟
- په لرغونې ادبي دوره کې د مشاعرو یا مباحثو علتونه څه وو؟
- د شیخ رضی لودي او نصر لودي د پیغامونو د تبادلې هدف څه و او دا پیغامونه یې په کوم چوکاټ کې افاده کړل؟
- په لرغونې ادبي دوره کې څو نظمي مباحثې یا مشاعرې ترسره شوي، نومونه یې واخلئ!
- یو شاعر بل شاعر یا ناظم ته په کوم فورم کې خپل غبرګون څرګند کړی دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسم څپرکی

د لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

په پنځم څپرکي کې مو د لرغونو ادبیاتو د نظم فورمونو یا شکلونو ته اشاره وکړه چې په هغو کې هم په ملي اوزانو کې د پښتو خپل ځانګړي فورمونه، لکه: لنډۍ، بګتۍ، نیمکۍ، کاکړۍ، چاربیتې او نور شامل وو او هم مو له عربي او نورو ژبو څخه راغلي شعري فورمونه، لکه: غزل، قصیده، رباعي، مثنوي او نور وڅېړل. دغسې مو په لرغوني دوره کې مشاعره یا منظومه مباحثه وڅېړله، اوس غواړو په یاده دوره کې معنوي فورمونو یا شکلونو ته هم اشاره وکړو. معنوي یا محتوایي فورمونه په مانا او محتوا پورې اړه لري، په شکل پورې اړه نه لري، په هر فورم کې کېدی شي ورته مانا انتقال شي او د یوه معنوي فورم بڼه خپله کړه. البته کېدی شي فورم هم د ځینو لویو تفصیلي محتواوو په لېږد کې خپل رول ولري، خو واړه فورمونه د لنډې مانا او اوږده فورمونه د اوږدې مانا لپاره کارول کېږي د ساري په توګه په یوه قطعه یا رباعي کې موږ نه شو کولای یو اوږده تراژیکه او یا بله پېښه بیان کړو، خو غزل، قصیده او مثنوي بیا د منځنیو او اوږدو پېښو یا غمیزو د بیان لپاره په نسبي ډول ښې وسیلې دي، په تېره بیا مثنوي فورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې شاعر یا ناظم په کې ډېر ازاد لاس لري. د دنیا لوی او اوږده داستانونه چې په منظومو فورمونو کې راغلي اکثره یې په مثنوي فورم کې ویل شوي دي. د ارسطو له خوا دا ادبیاتو د عمومي ډلبندۍ ترڅنګ چې د ادبیاتو محتوا یې ((پر غنایي، حماسي او ډراماتیکو یا تمثیلي برخو وېشلې وه)) (۱: ۱) اوس هم دا نظریه د ادبیاتو د مجموعي محتوا د ډلبندۍ له پلوه د تائید او پامور بربښي، نورو ادبپوهانو هم ځینې محتوایي فورمونو ته اشاره کړې چې له هغې جملې څخه ویاړنه، ویرنه، ستاینه، حبسیه، رثایه، خمریه (ساقینامه) او ځینې نور فورمونه دي، په پښتو کې اکثره دا ډول معنوي فورمونه شته، خو دلته موږ غواړو ی‌وازې پر هغو محتوایي فورمونو لنډه رڼا واچوو چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې یې څرګندې بېلګې تر موږه رارسېدلي دي. په دې فورمونو کې ویاړنه، ویرنه، ستاینه، خمریه یا ساقینامه، شامل دي. دلته غواړو په ترتیب سره پر دې هر ډول معنوي فورم رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویاړنه یا فخریه

ویاړنه یا فخریه هغه ډول شعرونو ته ویل کېږي چې په هغو کې شاعر یا ناظم خپلې سوبې، بریاوې، مېړانې، تورې او اتلولۍ بیانوي او پر هغو فخر کوي، یا هم د یو بل اتل پر اتلولۍ ویاړ کوي او یا په ټوله کې د خپل قوم اتلولي بیانوي او پر هغوی ویاړي. کله کله ځینې خلک (حماسه) او (ویاړنه) یوه له بلې سره مغالطه کوي، دواړه یو شان بولي، په داسې حال کې چې ویاړنه پر خپلو کارنامو ویاړېدل او حماسه د یوې جنګي پېښې کیسه ییز بیان دی. ددې لپاره چې د حماسې او ویاړنې په توپیر پوه شئ، ښه به وي چې دلته لومړی پر حماسې څه ناڅه رڼا واچوو:

حماسه: ((د (ح، په زور) د شجاعت او زړه ورتوب مانا لري او له ډېرو زړو او مهیجترینو ادبي انواعو څخه ګڼل کېږي. حماسه د ادبیاتو په موضوعي یا معنوي ډولونو کې یو ډول دی چې د یو ملت، قوم، قبیلې او یا شخص د مېړانې، تورې کیسې او جنګي کارنامې په حکایتي او داستاني ډول بیانوي. حماسه معمولاً په مثنوي کالب کې وي.

په حماسه کې یوه اساسي موضوع د اتل ده. هره حماسه یو اتل لري. د شرقي ادبیاتو مشهورې حماسې د فردوسي شاهنامه، د اسد خواسي ګرساسپنامه، د دقیقي بلخي ګشتاسپنامه، د هندوانو مهابهارت، راماین او نورې دي. حماسه د حماسي اشعارو له مجموعې څخه جوړېږي. کېدی شي حماسه منثوره هم وي، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسدي طوسي د منظومې ګرشاسپنامې ماخذ منثوره ګرشاسپنامه وه. نو ځکه خو وايي: حماسه په لغت کې زړورتوب او د شجاعت په مانا راغلې ده او په اصطلاح کې هغو منظومو او منثورو اثارو ته وايي چې د جنګ په ميدانونو کې د سترو مېړنو او اتلانو د زړورتوب او رشادت حکايت کوي. په بل عبارت حماسه هغه وضعي اثار دي چې د يو قوم يا فرد د پهلوانيو، مېړانو، اتلوليو او افتخاراتو بيانونه لري.

د حماسو منشا لرغوني، تاريخي، ديني او د پهلوانيو داستانونه دي او يا هم تخيلي داستانونه دي، په (ادبي ډولونه) نومي کتاب کې لولو، څنګه چې حماسه د انساني ژوند د لومړنيو دورو خاطرات جوړوي، نو ځکه دا خاطرات د کيسو او شفاهي افسانو په بڼه سينه په سينه نقلېدل، تر هغې چې وليکل شول، د بېلګې په توګه د فردوسي تر زماني پورې د رستم او سهراب داستان تدوين شوی او ليکل شوی نه و.

په پښتو کې شفاهي او هم ليکلي منظوم او منثور حماسي اثار لرو. په منثورو شفاهي حماسو کې مورږ د ادم خان او درخانۍ، موسی خان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا او نور نکلونه لرو او په ليکلو منثورو حماسي پښتو اثارو کې مورږ د محمد امين سرپرېکړي (۱۱۷۴هـ. ق مړ) (جګړه د محمود افغان او نيول د اصفحان) نومي اثر او همدارنګه د حافظ نورمحمد (۱۱۷۴ه. ق

(c) ketabton.com: The Digital Library

زوکړی) د برېښنا یا خدۍ حماسي اثار یادولای شو، چې دواړه منثورې حماسې دي.

د بېلګې په توګه: په پښتو ادب کې (ادم خان او درخانۍ)، (فتح خان او رابیا) او (موسی جان او ولي جان) نکلونه حماسې دي، مګر منظومې یې نوې او تر منثورو روایاتو ډېرې وروستۍ دي.

برېښنا اثر: د حافظ نورمحمد دی، دی د محمد امین سرپرېکړي زوی و.

احمدشاهي شاهنامه: د حافظ ګل محمد مرغزي اثر دی.

حماسه: کېدی شي اوږده وي، کېدی شي لنډه وي. روسي او د شرقي اروپا پوهان وایي: کېدی شي حماسه وړه، منځنۍ او لویه وي.

کله کله د ویاړنې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر نه کېږي، نو ددې لپاره چې د حماسي شعر او ویاړنې په توپیر پوه شو، دلته غواړو حماسي شعر ته هم په لنډیز سره اشاره وکړو:

حماسي شعر: دا اشعار هم د رزم و جنګ ویاړ، افتخار او مبارزې او یا جنګ ته د جنګیالیو د تشویق خبرې رانغاړي، په بله وینا دا ډول اشعار په خلکو کې د مبارزې، روحیه پیاوړې کوي، د ولس د عوامو اعتراضونه، پرخاش او د خلکو جنګي روحیه منعکسوي. زموږ په لومړنۍ ادبي دوره کې د بابا هوتک، ملکیار

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرشین او تـایمني سـندرې رزمـي او جنګـي شـعرونه دي او بشـپړ حماسي اشعار يې بللای شو، خو حماسې نه دي.

ویاړنه یا مفاخره په لغت کې فخر کولو، د لـويي اظهـارول، پـر خپل ځان وياړل، فخر، مباحثات او ناز ته وايي او پـه ادبي مبـاحثو کې مفـاخره یـا ویاړنـه هغـه شعر تـه ویـل کـېږي چې شاعر پـه کې د خپلې کورنۍ او قبیلې افتخـارات، سـخاوت، شـجاعت او پـر نفس واکمني، د کمال تر حده په عالي قرینه ویلي دي. پـه شرقي ادبيـاتو کې دا ډول اثار د فخریې په نامه یادېږي. ویاړنه د حماسي اشعـارو په فروعـاتو کې مطالعه کېږي. په پښتو کـې یې نمونـه د امیـر کـروړ شعر دی.)) (۵۲: بېلابېل)

اکثرو ادبپوهانو په پښتو کې د امیر کروړ شعر ویاړنه یا فخریـه ګڼلی، خـو ځینـو ورتـه حماسـي شـعر هـم ویـلای دی. د حماسـې او حماسي شعر ترمنځ هم توپیر موجود دی، لکه څنګـه چې مـو پـورتـه حماسي شعر او حماسې تـه نغوتـه وکـړه، نـو د هغـو لـه مخـې د امیـر کروړ شعر په حماسي شعر کې نه راځي او حماسه خو ورته ښـځي نـه شو ویلای. کله چې هم د امیر کروړ شعر یا نظم له هر پلوه ارزوو، نو د ویاړنې ځانګړنې په کې زیـاتې دي. د شـاعر د ستاینې محـور پـه خپله خپل ځان دی، د ویاړ ټوله پاملرنه یې د ځان پر چـورلیز راځـي.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نه شته، په هندو سندو پـر تخـار و پر کابل نه شته. بل په زابل نه شته – له ما اتل نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که پر دښمنو يې د ارادې غشي ځي، پر ژوبله او مات شويو باندې يرغل کوي. که د بريو پرخول يې هسک په وياړ او نمانځنه تاوېږي او يا يې د اس له سو ځمکه رېږدي، غرونه تاوېږي، ايوادونه ويجاړېږي، نو دا دده د تورې زور دی.

که د تورې تر شپول لاندې يې هرات او جروم دی او يا يې هم غرج و باميان، تخار او نور تر اودې لاندې دي، يا ورځخه په مروه کې غشي ګوازرېږي، دښمن ورځخه ډارېږي، ان زړور خلک هم ورځخه رپېږي او د هريرود پر څنډو ځي نو پلن ورځخه تښتي، دا ټول دده د تورې زور دی، که بيا خپلې سوبې هم يادوي، نو پر خپلې تورې د وياړ پر محور څرخي.

که د زرنج سوبه يادوي، نو هم په حقيقت کې خپله بريا يادوي او دا بريا بيا د خپل کهول برى هم ګڼي او د سور د کهول وياړ هم، په پای کې د خپلې مهربانۍ او لورېينې په باب غږېږي، چې خپلو وګړو له لور پېرزوينه کوم، دوی په ډاډ سره روزم، پالنه يې کوم او د پرمختيا او ودې لارې چارې ورته برابروم، د همدې تورې مېړانې او اتلولۍ له امله دي چې وايي: پر لويو غرو مې دنيا درومي نه په ځنډ و په ټال، نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دريځ ستايوال- په ورځو څو مياشتو کال- له ما اتل نه شته.

دې کلام ته چې ګورو نو زياته محتوايي برخه يې د خپل ځان، خپلې تورې او خپلې مېړانې پر محور راڅرخي، نو ځکه خو ورته د وياړنې د ځانګړنو له مخې وياړنه يا فخريه کلام ويلای شو. تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغـونې دورې وروسـته پـه نـورو دورو کـې هـم فخريـه يـا ويـاړنيز شعرونه شته، خو څرنګه چې هغه زموږ د بحث موضوع نـه ده، نـو د وياړنې د يـوې عملي بېلګې پـه توګـه د امير کـروړ پـر همـدې يـوې وياړنې بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویرنه

ویرنه هغه ډول مانیز یا محتوایي فورم دی چې شاعر په کې د خپل دوست، عزیز، اتل یا ممدوح د مړینې، غم، درد او یا هم خپل ځان، خپلې کورنۍ او بل چا په باب غم څرګند کړی وي، په لنډه مانا ویرنه پر غمیزه باندې د غم او درد څرګندولو ته وایي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې دا محتوایي فورم شته چې ښه بېلګه یې د شیخ اسعد سوري هغه قصیده ده چې د محمد سوري پر مړینې یې ویلې ده. دا شعر د شکل له پلوه یوه قصیده او د محتوا له پلوه یوه ویرنه ګڼل کېږي، د مرثیې ځانګړنې هم په کې شته، ځکه چې د محمد سوري د مرګ بیان کوي. په دې ویرنه کې شاعر لومړی د فلک له چارو فریاد کوي بیا د خپل ممدوح توصیف کوي او په پای کې ورته دعا کوي او وایي چې په جنت کې دې مکان شه. شیخ اسعد سوري په پیل کې د فلک له چارو ځکه کوکارې وهي چې د سپرلي ګلان رژوي او هر غاټول چې پر بیدیا وغوړېږي، هغه یې پاڼې پاڼې رژوي، همدا فلک دی چې ډېر مخونه یې په څپېړو شنه کړي او ډېر سرونه یې تر خاورو لاندې ښخ کړي دي. له ډېرو واکمنو یې د واکمنۍ تاج کښته کړی او د ډېرو ښوزلو وینې یې تویې کړي دي. له فلک څخه تر شکایت او د هغه له ظلمونو څخه تر فریاد وروسته هغه ته خطاب کوي او خپلې ګیلې مانې ورته بیانوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـه تــېری څـه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا دلاسه نه دی هـــېڅ ګل بې له خار

بیا ورته وايي چې په زړه کلک يې، پر غمجنو او ویرژلو د غم ناتارونه اوروي او دي خطابې ته په همدې ډول دوام ورکوي. فلک ته تر خطابي بيتونو او له هغه څخه تر فرياد او شکايتونو وروسته پر خپل ممدوح غم او خفګان څرګندوي او بيا فلک ته وايي.

کله غورځوې واکمن له پلازونو

کله کښېنوې په خاورو کې بادار

فلک نه بيا شکايت کوي او ورته ووايي چې نن دې يو ځل بيا زموږ پر زړونو يو غشی وويشت او په دې غشي دې په زرګونو زړونه ژوبل کړل، دې کار سره پر سوريو باندې وېر پرېوت او دا له همدې امله چې محمد سوري له دې نړۍ څخه لاړ.

د شاعر په وينا د محمد سوري پر مرګ د غور ټول خلک ويرمن شول او د ښار رڼا پرې تياره شوله، له غرونو څخه د غم اوښکې ځاځي، په غرونو او رغونو کې هغه ښېرازي نه شته او نه د زرکو هغه پخواني کتهار. شاعر د غم، درد، فرياد او شکايت تر څرګندولو وروسته خپل ممدوح ته د دعا لاسونه پورته کوي.

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه

هم پر تــا دې وي ډېر لور د غفار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قصیده چې له سره تر پایه ګورو ، نو په هر بیت کې یې د غم او ویر تصویرونه ښکاري، نو ځکه ورته ویرنه ویلای شو ، په ځینو نورو شعرونو کې هم د غم ساندې ښکاري، خو د شیخ اسعد سوري قصیده له پیله تر پایه د غم او ویر انګازې لري.

قصیده د محتوا له پلوه له پیله په غم او فریاد پیلېږي او په پای کې په غم او دعا پایته رسېږي. نو ځکه یې د محتوا او مانا لـه پلوه یوه پوره ویرنه ګڼلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینه

هغه ډول شعري فورم ته ویل کېږي چې شاعر په کې زیاتره د خپل ممدوح ستاینه کړې وي. په ستاینه کې د بریاوو ذکر کېږي، ماتې ډېرې نه یادېږي او شاعر په کې د خپل ممدوح پر بریا د خوشالۍ اظهار کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د ښکارندوی غوري قصیده د ستاینې په محتوایي فورم کې راتلای شي. دا قصیده چې د پسرلي په توصیف پیل شوې، د خپل ممدوح د بریا په توصیف پایته رسېږي. ښکارندوی به پیل کې د پسرلي یادونه کوي. د ښکارندوی غوري قصیده ټوله (۴۵) بیته لري چې د (سلطان شهاب الدین غوري) په ستاینه کې ویل شوې ده. دا قصیده په یوه پرلپسې توصیف یا تشبیب پیلېږي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سیـــــنګارونه
بـــیا یـــې ولـــونل پـــه غرونو کـــې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه، لمنې شنې شوې
طیـــلسان زمـــرودي واغـــوسته غرونه

د سپرلي تر ستاینې وروسته بیا د خپل ممدوح ستاینې ته راځي او د خپل ممدوح په باب وایي لکه څنګه چې چوڼي د جنډیو په صفتونو نه مړېږي، زه هم د سلطان په صفتونو نه مړېږم، خپل ممدوح د (شنسب) له کوره یو راختلی لمر ګڼي او داسې یو پسرلی یې بولي چې له اوکوبه یې غرونه رغونه ودان دي. د ښندو اورویې ټول هېواد اباد کړی، له (قصداره) تر (دبیله) یې ټوله سیمه زرغون کړې ده. په زابل چې د بري پر نیلي سور شي، نو پر (لاهور) د مېړانې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګوزارونه کوي، دښمنان ددې توان نه لري چې دده مخې ته ودرېږي، دده تورې ته ډالونه تاب نه لري د اسلام د دین شهاب او د دین لمر دی، (تورستهان) یې په جهادونو رڼا او روښانه کړل، هر ځل او هر وخت چې دی پر هند و سند یرغل کوي، توره نړۍ په شهابونو باندې روښانوي. د قصیدې پیل، منځ او پای ټول په همدې ستاینو امتداد پیداکوي، بیا پای یې هم په ستاینو پای ته رسي او بیا خپل ممدوح ته دعاګانې کوي او وایي چې د دین شهابه لاره دې روښانه وي، نوم دې پر دریځ، مسجد او هرځای کې ځلانده اوسه.

ځو رانه ســـي ستا په توره د هند لوریه
ځـــو چـــې مات کړې له نړیه بودتونونه
ستا په زېرمه دې خاونده لوی ښتن وي
موږ خو ستا په مرسته یونه ځو چې یونه

دا قصیده له سره تر پایه له ستاینو او صفتونو ډکه ده، نو ځکه خو ورته د ستاینه یوه ښه بېلګه ویلای شو.

البته په پښتو لرغونو ادبیاتو کې ځینې نور داسې شعرونه هم شته چې څه ناڅه د ستاینې ځانګړنې لري، خو د ښکارندوی غوري دا قصیده تر ډېره حده دا ځانګړتیاوې لري او په ټول یوه پوره ستاینیزه قصیده ورته ویلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساقینامه

خمریه یا ساقي نامه د شعر یو معنوي ډول دی چې د فخریه اشعارو په فروعاتو کې شاملېږي، په دې ډول اشعارو کې به شاعرانو له ساقي څخه د شرابو ارزو کوله، د ساقي، جام، ګل مل او صراحي صفتونه به یې بیانول، د دنیا بې وفایي به یې ښودله او شاعرانو به دا ویل غوښتل چې د دنیا څو ورځې ژوندون بایډ په خوښۍ، بزم او مینوشۍ تېر شي، دا ډول اشعار په عام ډول د مثنوي په متقارب بحر کې ویل کېدل.

د پښتو ادبیاتو یو نومیالی کره کتونکی (زرین انځور) وایي: ((ساقینامه د ختیځ په شاعرۍ کې یوه په زړه بورې شاعرانه ډول دی چې د شرق ډېرو شاعرانو په کې خپله شاعرانه طبع ازمویلې ده.

د فورم یا قالب له پلوه زیاتره ساقي نامې د (مثنوي) په بڼه کښل شوي، خو د ترجیح بند او ترکیب او نورو کلاسیکو شعري قالبونو په چوکاټونو کې هم د ساقینامو بېلګې شته دي.

د موضوع له پلوه زیاتره (ساقینامې) د رندانه او مستانه شېبو د هیلو او یا د همدغو شېبو د انعکاس په څنګ کې د نړۍ بې وفایي او فنا او د همدې فنا د غم له امله د ساقي څنګ ته د پناه د وروړلو شېبې انځوروي.)) (۳: ۲۳)

د لوی استاد عبدالحی حبیبي په وینا ((دې ډول شعرونو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بیا عجمي شاعرانو دغه ډول شعرونه ویل او په همدې تقلیدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمریه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعارو ویل او د ساقي نامو جوړول پیل شول او د دغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل باب شوي دي.)) په پښتو کې هغه تر ټولو پخوانۍ لاس ته راغلې ساقینامه چې زموږ په واک کې ده، د زرغون خان نورزي ساقینامه ده چې ګرده (۲۹) بیته ده. زرغون خان نورزی د نوزاد له نورزو څخه و چې پر (۸۹۱هـ) کال یې هرات، خراسان او عراق ته سفرونه وکړل، کله چې شیباني خان سیستان ته ورسېد ، ده ورسره جنګونه وکړل، پر (۹۱۳هـ) کال دده پښتو دېوان بشپړ شوی و ، دې دېوان درې سوه پاڼې درلودې چې یوه ساقینامه یې موږ ته رسېدلې ده، چې دلته به یې څو بیتونه وړاندې کوو:

ساقي پاڅه پیاله راکړه — مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لنبو کړه — اور مې مړ په دې اوبو
کړه
زلفې تاوې د سنبل کړه — پسرلی سو غونچه ګل کا

شاعر وایي، د پسرلي وخت دی، غونچې ګلان شوي، نو ته هم د سنبل زلفې تاوې کړه، بلبلان په شور و فغان راغلي دي او پر ګلستان ګرځي راګرځي او کړېږي، زاهد له صومعې څخه ځي او له میخانې څخه شراب اخلي، نو هر سړی چې ګورې په میو مست دی او په دې پسرلي کې د ګلانو پالنه کوي، په غرو رغو کې لمبې بلې دي، مانا دا چې غاټول په کې غوړېدلي دي، ټول جهان سور او شین دی، وچ غرونه هم په ګلو پوښل شوي دي، هر سړی شور او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشالي کوي، د ياراني غوښتنه کوي. پسرلی د يارانو وخت دی او هم د پيمانې د اوچتولو مهال دی، نو بيا ساقي ته خطاب کوي چې:

نو ساقي پاڅه بهار دی نن ژوندون سبا رفتار دی

په دې ډول د پښتو دغه تر ټولو پخوانی ساقينامه د ساقينامې ويلو ټول هغه اداب او خصوصيات رانغاړي، چې شعر پوهانو دغه ډول شعرونو ته د معيار په توګه ټاکلي دي.

ددې ساقينامې مطالعه راښيي، چې دغه وخت پښتو ادبيات د نورو شرقي ژبو ادبياتو ته ښه نږدې شوي وو.

د وياړنې، ويرنې، ستاينې او ساقينامې ترڅنګ د حماسي او مرثيه شعرونو ځينې ځانګړنې هم شته، خو داسې شعرونه په کې نه شته چې پر هغو دې د بشپړې حماسې او يوې پوره مرثيې حکم وشي. نو ځکه دلته د محتوايي فورمو پر همدغو څلورو ډولوو (وياړنې، ويرنې، ستاينې او خمريې يا ساقينامې) او د هغو پر اړوندو بېلګو بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لسم څپرکي لنډيز

د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې د ځينو معنوي فورمونو بېلګې زياتې څرګندې دي، وياړنه يا فخريه چې د امير کروړ شعر يې ښه بېلګه ده، (ويرنه) چې د شيخ اسعد سوري قصيده يې ښه بېلګه ګڼلای شو، (ستاينه) چې د ښکارندوی غوري قصيده يې ښه بېلګه ده او ساقينامه چې د زرغون خان نورزي مثنوي يې څرګنده بېلګه ده. د امير کروړ د شعر محتوا پر ځان باندې د باور، ځان ستاينې او پرځان باندې د وياړ پر محور راڅرخي. شاعر پرځان فخر کوي او خپل ځان په خپله ستايي. د شيخ اسعد سوري ويرنه بيا د هغه د ممدوح، دوست او د غور واکمن (امير محمد سوري) د غمګين ژوند داستان او د هغه د پاچاهي رنګېدو ته ځانګړې شوې، چې له پيله بيا تر پايه له غمه ډکه ده او په قصيده کې يو غمګين داستان بيانوي. د ښکارندوی غوري ستاينه بيا د (سلطان شهاب الدين غوري) ستاينې ته وقف شوې او پر هند باندې د هغه د يرغل او فتحې ستايي. قصيده ټوله له ستاينې ډکه ده او د خپل ممدوح پر ستاينې راڅرخي. د زرغون نورزي ساقينامه بيا د ساقي، ميو، ميخانې، ګل ومل، پسرلي، عيش او عشرت پر چورليز راڅرخي.

د پورته معنوي فورمونو ترڅنګ د رزم او بزم او د ژوند د نورو ډګرونو په محتوااوو سمبال د ځينو نورو شعرونو بېلګې هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغـوني دوره کـې محسوسـې دي خـو دلتـه مـو د همـدغو څلـورو ډولونو مصنوعي فورمونو پر يادونې بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لسم څپرکي پوښتنې

- د امير کروړ شعر د معنوي فورمونو په کوم ډول کې راځي؟
- معنوي او شکلي فورمونه يو بل سره څه ډول اړيکي لري؟
- ويرنه څه ته وايي او پښتو لرغونې ادب کې چا ويرنه ويلې ده؟
- د وياړنې او حماسې ترمنځ څه توپير موجود دی؟
- ستاينه کوم ډول معنوي فورم دی، په پښتو لرغوني ادب کې يې بېلګه په ګوته کړئ؟
- ساقينامه څه ډول معنوي فورم دی، پښتو کې لومړی معلومه ساقينامه چا ويلې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوولسم څپرکی

د لرغونو ادبياتو فکري څرنګوالی

د ادبياتو يوه ځانګړنه داده چې د هغې په هنداره کې هر څه ځلېږي، په همدې خاطر ادبياتو ته د يوې ټولنې وجدان هم ويل کېږي. وجدان ورته ځکه وايي چې په ادبياتو کې دروغ نه ويل کېږي، د ادبياتو اساس پر واقعيت او رښتيا ولاړ دی. ټولنپوهان په دې نظر دي چې که غواړې د يوې ټولنې متن، بطن، زړه او ذهن مطالعه کړې او هغه وشنې، نو بايده دي چې ادبيات يې مطالعه کړې. د ادبياتو د مطالعې له لارې موږ د اړوندې ټولنې روحياتو ته ورداخلېدی شو. طبيعي خبره ده چې د هرې ټولنې په ادبياتو کې تنوع او فکري رنګارنګي موجوده وي. همدا فکري رنګارنګي ددې سبب ګرځي چې د ټولنې د بېلابېلو ډګرونو انځورنه وکړي. پښتو ادبيات په تېره بيا د لرغونې دورې ادبيات هم طبيعتاً دا رنګارنګي لري. پښتو ادبيات له خپل چاپېريال څخه رنګ او خوند اخلي، څه چې د ټولنې په متن کې دي هغه د پښتو شاعرانو په کلام کې ځلېږي، کله چې جګړه پېښه شوې، نو د رزمي افکارو انعکاس په کې ښکاري، که د بزم دوران راغلی، بيا د بزم رنګ اخلي، که د وياړ او فخر پړاو راغلی، نو بيا پرځان باندې د باور روحيه پياوړې شوې، وياړنې رامنځته شوي، ملي افکارو وده کړې او دا افکار په شعر کې ځلېدلي دي، ديني تفکر چې زموږ ولس ورته ډېر معتقد دی، په پښتو لرغوني ادب کې په څپو دی، يانې دا چې بېلابېل، اسلامي، غنايي، حماسي، ملي او نور افکار په کې ځلېږي. دلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـوارړو پـه پښـتو لرغـونې شـاعرۍ يـا لرغـوني ادب کـې همـدې رنګارنګيو ته نغوته وکړو او غټو برخو ته يې لږ تم شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي افکار

په پښتو ادبیاتو کې د اسلامي افکارو څرک د څلورمې هجري پېړۍ نیمايي ته رسي. په همدې وخت کې لودي شاهانو د اسلام د تبلیغ لپاره هرې خواته هلې ځلې وکړې دا هلې ځلې که له یوې خوا د تورې تر سیوري لاندې وې، نو بله خوا د فکر پلوشې هم ورسره مل وې، دا فکري پلوشې د شیخ رضی لودي او نصر لوددي په پارکو کې هم ډېرې ښې ځلېږي، چې د دواړو د مناقشې اصلي علت اسلامي فکر او ګروهه وه. بیا په همدې پېړۍ کې د ښېټ نیکه مناجات دي چې همدا دیني اسلامي روحیه لري او تر هغه وروسته د شیخ اسمعیل یو پارکی دی چې وايي:

تېښته وکړه له ابلیسه چې ابلیس لعین ښکاره شي

هلته ورکه پلوشه شي تول نړۍ توره تیاره شي

نو حل لاره هم همدا ګڼي چې:

که هر چا ابلیس خرخ کړ نو یې هله ننداره شي

بیا د شپږمې هجري پېړۍ په جریان کې د اسلامي فتوحاتو کارنامې او د اسلام د مقدس دین د خپرولو لپاره د غوري افغان شاهانو هڅې زموږ د هېواد او منطقې په تاریخي کتابونو کې راغلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غور شاهانو چې د هندوستان ځمکو ته د اسلام د مقدس دين د خپرولو په منظور لښکرې ورلېږلې. په دغو لښکرو کې د پوځ ترڅنګه علما، اسلامي مبلغين، شاعران او صوفيان هم شامل وو، لکه دمخه مو چې يادونه وکړه، د پښتو ژبې شاعر (ښکارندوی غوري) به هم د (سلطان شهاب الدين غوري) له لښکرو سره ملګری و.

د پښتو ادبياتو کومې پخوانۍ ببلګې چې تر موږه رارسېدلې دي، په هغو کې ځينې داسې اثار شته، چې د اسلام د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو د ملاتړ لپاره ويل شوي دي. د اسلامي فاتحانو ستاينه يې کړې ده او د اسلام په ننګه د جنګېدونکو اسلامي لښکرو د هځولو او پارولو هڅه په کې شوې ده. د دغسې خصوصياتو لرونکې يوه د ملکيار غرشين سندره ده، ملکيار غرشين په خپله سندره کې وايي:

ښښتن مو مل دی   اوس مو يرغل دی   هېواد د بل دی

غازيانو ګورئ   ښښتن مو مل دی

بيا خپلو پلويانو ته وايي چې:

تورې تېرې کړئ   دښن مو پرې کړئ   منګولې سرې کړئ

ځله به تښتو   ښښتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه بیا پر خپلو سرتېرو او خپلو ملاتړو باندې غږ کوي چې برې زموږ په برخه دی، زړونه او هوډونه ورته ټینګ کړئ:

که ټینګ کړو زړونه   په بري یونه   چې زمري یونه

اسلام را څخه دی   ښتن مو مل دی

ملکیار غرشين په پای کې پر خپلو غازیانو غږ کوي چې د سلطان شهاب الدین غوري ملا وروتړئ، د دښمن ملا غوڅه کړئ، لوی ښتن زموږ مل دی او موږ ته به برى راکوي:

غازیانو راسئ   ټول شاوخوا سئ   د شهاب په ملا سئ

دښن مو غوڅ کئ   ښتن مو مل دی

د ملکیار غرشين دا سندره ددې سبب شوه چې پښتانه غازیان په جګړه کې برى ومومي. دا جګړه د اسلامي مفکورې پر بنسټ ولاړه ده او شاعر هم په دې عقیده دی چې ښتن یې مل دی او دوی د اسلام د بریا او د الله تعالی د رضا لپاره مبارزه او جګړه کوي.

دا لوړه سندره د خپل جوړښت له پلوه د پښتو په لرغونو سندرو کې شامله سندره ده او شاعر د اسلامي لښکرو د روحیې د لوړولو او د اسلام په ننګه جنګ ته د دوی د هڅولو په منظور ویلې ده.

لکه څنګه چې مو د ملکیار غرشين په پېژندنه کې ویلي وو، دی د پښتنو غرشين قبیلې ته منسوب دی چې د پښتو په ادبي او تاریخي خبرنو او د صوفیانو او علماوو په تذکرو کې د (ملکیار غرشين) په نامه شهرت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین د سلطان شهاب الدین غوري د زمانې سړی دی، کله چې سلطان شهاب الدین غوري د اسلامي فتوحاتو په منظور پر هندوستان لښکر کشۍ کولې، نو دغه شاعر او عارف هم دده ملګری و. ځنګه چې سلطان شهاب لومړی ځل پر (۵۷۱ هـ ق) کال پر ملتان حمله کړې وه، نو دغه رزمي سندره هم زموږ د ادبي مورخانو په اثارو کې ددغه وخت ګڼل شوې ده. د ملکیار غرشین په شان (تایمني) هم د خپلې زمانې د واکمن (سلطان غیاث الدین غوري) ستاینه کوي او وایي چې د اسلام دین دده په توره روښان دی.

د تایمني سندره:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان چې دی بادار غازي ملک د جهان

د فیروز کوه او غور رڼا له ده دههم د تېرو تورو بربښنا له ده ده چې توره وکاږي چړتون کړي خالي غلیم یې کله کړي په توره سیالي

غیاث الدین د غور زمری عالیشان

د اسلام دین دده په توره روښان

شاعر وايي، ما د داور په ځمکه د ارم باغ ولید چې د جنت په څېر ښه ښېرازه بڼ و، د فیروزکوه په شان ودان او هر ګل یې له خوښۍ څخه خندان و، د اوبو ابشارونو دلته اوازونه کول، اوبو سردونه ویل، دې ښکلا ته هر سړی حیران ولاړ و او د خدای پاک د باغ و بستان ننداره یې کوله، تایمني هم د طبیعت ستاینه کوي او هم سلطان غیاث الدین ستایي چې د تورې په برکت یې د اسلام دین

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښانه دی، تايمني د خپل شعر په وروستي بند کې سلطان غياث الدين د جهان لمر ګڼي، دده په توره هند کې د اسلام دين وغوړېد، دا داسې يو واکمن و چې کله به په غور کې پر اس سور شو، نو پر کافرانو به ناورين راغی او بيا وروسته دعا کوي چې په هر ميدان دی دده بری او کاميابي په برخه وي:

غـــياث الـــدين د جـــهان لـــمر دی نـــا
عـــالم لـــه ده ډېـــر بهـــره ور دی نـــا
هـــند يـــې روښانـــه پـــه اســلام کـــئ نـــا
لـــه ځـــانې خـــوښ خيرالانـــام کـــئ نـــا
چـــې يـــې پـــه غـــور کـــې نيلـــي زيـــن کـئ نـا
پـــر کـــافرانو يـــې نـــاورين کـــئ نـــا
تـــل دې بـــری وي د غـــازي پـــر مـــيدان
زه تـــايمني ستاينـــه کـــړم د ســـلطان

د ملکيار غرشين او د تايمني ددې شعرونو ارزښت په دې کې دی چې د اسلام د مقدس دين د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو په ملاتړ او درناوي ويل شوي دي. همدا دوه پښتو سندرې زموږ په واک کې دي، چې دواړه د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ويل شوي دي، دا سندرې دغه لاندې ځانګړنې لري.

۱) په دې دوو سندرو کې د ملکيار غرشين سندره د پښتو د لرغونو سندرو په قالب کې ويل شوې او بله د تايمني سندره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو د ولسي شاعرۍ له انواعو څخه د يوې ساده چاربيتي په قالب کې جوړه شوې ده.

دلته د ويلو وړ خبره داده چې د تايمني تر چاربيتي دمخه بله پخوانۍ چاربيته موږ نه لرو او يا تراوسه نه ده کشف شوې.

ددې چاربيتي موجوديت موږ ته راښيي، چې د شپږمې پېړۍ په جريان کې زموږ د شاعرۍ ملي لرغونو اشکالو ورو ورو خپل ځای د پښتو د ولسي شاعرۍ اوسنيو اشکالو ته پرېښوده او چاربيتې له شپږمې هجري پېړۍ راپدېخوا د پښتو په ولسي شاعرۍ کې رانښلېدلې دي.

۲) په دې سندرو کې د ملکيار غرشين سندره د سلطان شهاب الدين د اسلامي فتوحاتو په يوې تاريخي پېښې پورې مربوطه ويل شوې ده، هغه پېښه مورخينو داسې راوړې ده:

يو ځل د سلطان پر لښکرو د کفر د لښکرو قوت زيات شو او نږدې وو چې د اسلام لښکر ماتې وخوري، نو د پښتو شاعر (ملکيار غرشين) چې په دې لښکرو کې شامل و، دا سندره وويله چې اسلامي لښکر يې جنګ او مېړانې ته وهڅاوه او مسلمانان، لکه زمريان د کفر پر لښکرو راتوی شول او سوبه د افغان سلطان شهاب الدين غوري د لښکرو په نصيب شوه.

زموږ شاعر د لښکرو د هڅولو او پارولو لپاره ډېر مناسب کلمات په خپله سندره کې استعمال کړي دي، چې اوس هم د پارولو خاص قوت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تايمني سندره، سره له دې چې درې بنده يې زموږ په واک کې دي، د سلطان غياث الدين غوري په ستاينه کې ده، دده د پاچهۍ شان و شوکت او دبدبه يې ستايلې ده، خو د سندرې په موجود متن کې يو بند داسې هم راغلی دی، چې په هند کې دده اسلامي فتوحات په کې ستايل شوي دي او د اسلام د خپرېدو په لړ کې ددغه سلطان هڅه هم ستايل شوې ده.

۳) ددې دواړو سندرو غټ ارزښت په دې کې دی، چې په دواړو سندرو کې بيان شوي موضوعات او مسايل له تاريخي پېښو سره سل په سلو کې سمون لري او د غوريانو د عصر په مشهور تاريخي کتاب، (طبقات ناصري) او نورو ډېرو تاريخي کتابونو کې دغه مسايل او وقايع چې زموږ د دغو شاعرانو سندرې ورپورې اړه لري، ټول په تفصيل سره بيان شوي دي.

۴) دا سندرې سره له دې چې په کمي لحاظ ډېرې نه دي، خو کيفيت يې لوړ دی او هغه هم په دې مانا چې په شپږمه هجري پېړۍ کې زموږ د ولس رزمي روحيه او د غور د افغان شاهانو له حربي او اجتماعي کارنامو سره د پښتنو شاعرانو علاقه او مينه ترې څرګندېږي، د غور د افغان شاهانو دبدبه، جلال او شوکت موږ ته راښيي او هم د اسلام له مقدس دين سره زموږ د خلکو او مشرانو د مينې ښکارندويي کوي. لکه څنګه چې مو په پيل کې يادونه وکړه، په لرغوني ادبي دوره کې پر ملکيار غرشين او تايمني سربېره زموږ د نورو شاعرانو په کلام کې هم اسلامي او عرفاني افکار له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورایه څرګندېږي، د بېټ نیکه د مناجاتو روح هم اساساً پر اسلامي تفکر ولاړ دی، انسان او په تېره بیا عابد انسان له خدای(ج) څخه په زاریو خپل مقصود غواړي او ورته وایي دا وګړي ډېر کړې خدایه- لویه خدایه لویه خدایه، د شیخ رضی لودي او نصر لودي ترمنځ مناقشه، اندېښنه هم له اسلامي افکارو الهام اخلي، د تشویش غټه خبره هم همدا وه چې شیخ رضی لودي پر نصر لودي باندې شک څرګند کړی و چې ګنې دی له خپلې ګروهې اوښتی او نصر لودي بیا هغه د دښمنو دسیسه بولي او د خپل تره زوی ته وایي چې دی له خپلې عقیدې نه اوړي، (له اسلامه نه پرېلمه- تورانو څخه په ترپلمه یم) او بیا د خپل تره زوی شیخ رضی لودي ته وایي: (د دښمنو وینا مه مغروه- زه لودي یمه خو زه یم) د سلیمان ماکو د تذکرې د لیکلو علت هم اسلامي افکارو ته ورګرځي، (مراقده د اولیاوو به مې پلتهل) د شیخ متي شعر خو سر ترپایه د اسلامي عرفان په ګاڼه سمبال دی، د زرغونې کاکړ حکایت هم د اسلامي اخلاقو پر محور راڅرخي، د بي بي نېکبختې په کلام کې هم ستر اسلامي پیغامونه او اخلاق ځای پرځای شوي، د دوست محمد کاکړ، شیخ عیسی مشوانی، شیخ سرور لودي، شیخ بوستان او نورو په کلام کې هم اسلامي افکار څرګند دي، پښتو ادب د لرغوني دورې یو زیات شمېر شاعران په حقیقت کې همدا شیخان، دیني موعظین او مذهبي مبلغین دي، پر هر یوه په خپل ځای کې پوره بحث شوی دی.

لنډه دا چې د اسلامي افکارو برخه په پښتو لرغوني ادبي دوره کې خورا زیاته او ډېره درنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

غنايي افکار

د پښتو د لرغونو ادبياتو په لاس ته راغلو نمونو کې موږ د شپږمي هجري پېړۍ په بهير کې ځينې داسې بېلگې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې يوه سپېڅلې، خو سوځنده مينه انګازې کوي.

ددغسې اورنيو عشقي احساساتو لرونکې ادبي بېلگې موږ ته يوه د سليمان ماکو له تذکرة الاولیا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به خبرې وربانديې وکړو.

له دغسې سندرو څخه يوه سندره د شيخ تيمن کاکړ ده. دا سړی د (سلطان علاوالدين حسين سام) معاصر و او د (۵۵۰هـ ق) کال شاوخوا يې د ژوند زمانه ده. دی په (ږوب) او د پخواني غور د (کجران) په سيمو کې اوسېدلی دی. دده يوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده، شيخ تيمن کاکړ په دې سندره کې وايي:

گهـــــيځ رڼـــــا د لمـــــر خپـــــره ســـــوه
زمـــــا پـــــر کـــــور د ويـــــر نـــــاره ســـــوه
د بېلتـــــون ورځ تـــــوره تيـــــاره ســـــوه
ږغ ســـــو ناڅاپـــــه چـــــې بېلتـــــون راغـــــی

شيخ له بېلتون څخه فرياد
کوي او بېلتون يوه ويرنه بولي او
وايي چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زړه مـــــې لـــــه دې ويرنـــــې شـــــين دی
پـــــه ژړا ژاړم ښـــــه نـــــاورين دی
زرغـــــون لـــــه اوښـــــو مـــــې سـادين دی
پـــه نـــول نـــولېږم چـــې تـــاخون راغـــی

هغـه د خپلـې معشـوقې وصـال تـه د يـوه سـتر ارمـان پـه سـترګه ګوري او وايي کاشکې چې ژوندی يم چې شهیـ (معشـوقه) يـې غېږ ته ورشي او ده سره پخلا شي، دی د همدې ورځې پـه ارمان دی خو وايي چې اوس له ده څخه دده د معشوقې د بېلتون زمانه ده.

نـــه بـــه بيـــا يـــم نـــه بـــه بيـــا راســـي
نـــه بـــه تيـــاره شـــپه زمـــا رڼـــا ســـي
نـــه بـــه شـــهیـ راتـــه پخـــلا ســـي
بېلېـــږي پېـــر يـــې اوس د يـــون راغـــی

خو دی بيـا د تـګ پرمهـال هـم خپلـې معشـوقې تـه زاري کـوي او ورته وايي چې په تګ خو ځې خو د خدای لپاره چې لاړه هم شې، نو چې زه دې له ياده ونه وځم او هېر مې نه کړې:

د ښنـــتن پـــار دی هېـــر مـــې نـــه کـــړې
آغليـــه مـــخ چـــې پـــه يانـــه کـــړې
اور بـــل دې پرېښـــوی واتـــه کـــړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــــر مـــــا د بــــــل اور کــــــړاوون راغــــــی.

دغـه سـندره د هغـو بـدلو ابتـدايي شـکلونو تـه پـاتېږي، چې پـه کنـدهار او ددې سیمې پـه شـاوخوا منطقـو کې پـه خـاص شـور او جذب او ځانګړې لحن (غـاړه) ويلې کېږي او پـه دې سيمو کې يې سپرې بدلې بولي.

د شيخ تيمن په دې بدله کې يوه مينـه او يـوه سپېڅلې پښتني مينه څپې وهي او په خورا پرېولـو الفـاظو کې يې خپله مينه بيـان کـړې ده، لوست يې اوس هم پـر لوسـتونکي او اورېـدونکي خـاص اغېز ښندي.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر موږ رسـېدلې ده، هغـه د (قطب الدين بختيار کاکي) خوندوره زړه سندره ده.

لکه څنګه چې دده پـه پېژندنـه کې مـو ويلـي وو، قطـب الـدين د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ يې له بختيارانو څخه (سند) ته تللې او د سند پر (اوچ) کې اوسېدلې ده. بختيـاران د پښـتنو يـوه ستانه قبيله ده، چې د پښـتنو د انسـابو پـه کتـابونو کې يې يادونـه شوې او کورنۍ يې اوس هم په کندهار او د سـليمان د غـره پـه لمنـو کې اوسي. قطب الدين پر (۵۸۰هـ ق) کـال زېږېـدلی دی، د اسـلامي معـارفو او عرفـان لـوی مراتـب يـې ګټلـي وو او پـه هندوسـتان کـې شهرت ته رسېدلی و. په (مرات الافاغنه) کې يې قطب الدين بختيار (د قطب افغان) په لقب ستايلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قطب الدين بختيار کاکي يوه د مينې سندره سليمان ماکو په تذکرة الاولياکې راوړې ده، چې له څو بندونو جوړه ده، هغه وايي:

ويـر مې زړه سوری سوری کړ　　　راتـه وګـوره ملوکې
پـه بېلتون کـې دې وبـاسم　　　له خوږمنه زړګی کوکې
راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

بختيار بيا بېلتون داسې يو اور ګڼي چې هره شېبه دده زړګی سوځي او دی خپلې مينې دومره لېونی کړی چې د پېلوځې په شان لمبې ترې پورته کېږي:

د بـېلتـــــــون اورونـــــــه بـــــــل دي
هـــــر ګـــــړۍ مــــې زړګـــــی ســــوځي
لــــېونـــــــی يـــــــمه د مـــــــينې
ســــــــوځم زه لکــــــــه پلـــــــوځې

نو ځکه خو پر خپلې معشوقې ټينګار کوي او ورته وايي چې:

راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

بيا خپلې معشوقې ته په خطاب کې وايي چې کله ته خپل اوربل غوړوې نو دا کار زما پر زړه اور بلوي او د همدې اور له امله

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه خاورې ايرې کېږم او په دې اور مې ګوګل سوځي، نو ځکه خو د مهربانۍ له مخې راته وګوره.

غــــوړېـدلی دې اوربـــــل دی اور زمــــــا په زړګی بل دی
زه بــختيار خاورې ايرې سوم په اور سوی مــې ګـوګـل
دی راته وګوره ملوکې

راته وګوره ملوکې

د بختيار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره، يو موثر شعر او ښه نغمه ده او له يوه خوږمن زړه نه راوتلې ده.

د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شويو پښتو سندرو له مطالعې څخه موږ دواړو سندرو ته دغه لاندې خصوصيات ټاکلای شو:

۱) د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران يې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي دي او د يوې شاعر د اوومې پېړۍ د لومړۍ نيمايي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصياتو له پلوه يوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی. د بدلې دغه ابتدايي بڼه موږ ته دا خبره هم راښيي، چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او چاربيتې د تشکل زړي همدا وخت زرغون شوي دي. خو د قطب الدين بختيار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصيات لري او موږ يې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو. او ددې ښکارندويي کوي چې په لرغونې ادبي دوره کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو خپل شعري فورمونه ددې جوګه وو چې د ژوند د هر ډګر افکار او غوښتنې منعکس کړي.

۲) ددغو دوارو سندرو ژبه ډېره روانه او ساده ده، خو ځينې داسې لغات په کې راغلي دي، چې د پښتو په ځينو لهجو کې ښايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته. په همدې ساده لغتونو کې بيا ژوره مينه په ښه ډول انځور شوې ده.

۳) په دوارو سندرو کې عشق او مينه بيان شوي دي. دا مينه سوځنده ده، ښايي ځينې خلک يې د يو معشوق مينه وبولي او ځينې بيا په دې عقيده دي، چې په دې سندرو کې د سوځندې الهي مينې انګازې خورې دي.

په هر صورت د دوارو ډوله مينې احساس ځنې کېدی شي. پر شيخ تيمن کاکړ او قطب الدين بختيار کاکي سربېره د بابا هوتک زوی د (ملکيار هوتک) هم (ترنک) ته يوه عشقي سندره ويلې ده چې پټې خزانې خوندي کړې ده.

د ملکيار هوتک يوه خوندوره سندره پټې خزانې راوړې ده، چې دا دی هغه هم دلته راوړل کېږي:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې

زما زړګی خو خپل لالی غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکلیار هوتک بیا ترنک ته خطاب کوي او ورته وایي چې خدای خو دې وچ کا چې زه خپل مقصد ته ورسېږم او خپله سوده ومومم.

که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا

چې زړګی مومي زما خپله سوده

ملکیار، بېلتون یو سېلاب ګڼي او زړه نېزه وړی چې د سېلاب څپو پسې اخیستی دی.

که نېز دی نېز دی نېز د بېلتون دی زړه نېزه وړی

په ویر ژړلی په غم زبون دی

که اور دی اور دی په زړه یې اور دی‌دا اور به وچ کا

د ویر نېزونه بل ډېر په زور دی

شاعر بیا سپوږمۍ ته خطاب کوي چې خپلې معشوقې ته یې سلام ورسوي.

نمنځه یو سه سپینې سپوږمیه ورته وایه

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه

بیا د سېلاب خړو اوبو ته خطاب کوي چې ستاسو له لاسه ملکیار له خپله یاره جلا دی او دا جلا والی ده ته د زغم وړ نه دی.

که خړو خړو اوبو سوان کړئ بېل ملکیار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې له یار دی   سوب يې جانان دی.

د ملکیار هوتک تر سندرې وروسته موږ په پښتو ادبیاتو کې هغه سندرې چې پوهانو د پښتو لرغونې سندرې بللې دي، نه لرو. د ملکیار سندره ددې ډول سندرو وروستۍ سندره ده، چې د یوې سوځنده مینې بیان په کې په خورا ښکلې بڼه کې وړاندې شوی دی.

دا سندره په خورا ساده ژبه د محبت د یوه سوز په ملتیا له یاره د یوه بېل مین د زړه خبرې دي. دا سندره د پښتو په زړو عشقي سندرو کې خپل ارزښت لري. خو پر دې زړو سندرو سربېره د پښتو لرغونې شاعرۍ د نورو شاعرانو په شعرونو کې هم غنایي افکار ځلېږي. د اکبر زمینداوري مثنوي:

(زه عاشق یم یار هم نیز ــــ نور څه نه لرو تمیز)، د هغه یوه بدله (زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم ــــ زه د هجران د بېلتتانه د تورو جنګ لره ځم) او همدا رنګ د هغه دوه غزلونه:

(د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم

د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم)

او (چې مدام زه ستا و مخ وته نظر وړم ــــ د بېلتون له بېرې زړه زبر و زبر وړم) کې هم ظاهراً غنایي افکار په څپو دي. او نورو شاعرانو لکه شیخ بستان بړېڅ، علي سرور لودي او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حماسي افکار

د اوومې پېړۍ د دويمې لسيزې په جريان کې (۶۱۷هـ ق) د افغانستان پر ځينو ښارونو او اسلامي فرهنګي مراکزو د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې پيل شوې. د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو، وحشت او تالان په نتيجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه ويجاړ شول. عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصيتونه يا ووژل شول او يا د خپلو ټاټوبو پرېښوولو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه ولاړل.

دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنويانو او غوريانو شاهي کورنيو واک ختم شوی و پر شمالي برخو يې خوارزمشاهانو حکومت کاوه. پر سيستان او شاوخوا سيمو د نيمروز محلي واکمنان مسلط وو، په هرات کې (آل کرت) حکومت درلود او د افغانستان په ختيزو برخو کې ځينې داسې کسان واکمن وو، چې پخوا غوريانو ګومارلي وو.

چنګېز او دده اولادې د اوومې پېړۍ په جريان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکميت درلود او په ډېره بېرحمۍ يې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل او د تمدن او فرهنګ نښې يې له منځه وړلې، خو له دغو ټولو بېرحميو سره سره زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې د چنګېز او بيا د چنګېزي لښکرو پر وړاندې مقاومت روان و. زموږ د هېواد نوميالي مورخ ارواښاد مير غلام محمد غبار په خپل کتاب (افغانستان در مسير تاريخ) کې د چنګېز او دده د اولاد د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالان او تاړاک پر وړاندې د افغانستان د بېلابېلو سيمو د خلکو د مقاومت بيانونه وړاندې کړي دي.

څرنګه چې پښتون په سيمه کې يو جنګيالی او توريالی ولس و، نو د يرغلګر پروړاندې يې مقابلې ته وردانګلي دي، د مقاومت دا روحيه په ادبياتو کې هم منعکس شوې ده. چنګېز او دده د اولاد او بقاياوو د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع هم د پښتو په لرغونو ادبياتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک يوه داسې سندره راوړې ده، چې د مغلو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د يوې سيمې د پښتنو د مقاومت څرکونه ځينې ايستل کېږي، هغه سندره داده:

پـــــر ســـــور غوبـــــل راتـــــه نـــــن اور دی
وګړيـــــه جـــــوړ راتـــــه پېغـــــور دی
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی
هـــــم پـــــه غزنـــــي هـــــم پـــــر کابـــــل راغـــــی

بابا هوتک د مغلو د همدې وحشيانه يرغل د شنډولو په خاطر په خپلو پښتنو غږ کوي او ورته وايي چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

غښتلیو ننګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتونخوا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

بابا بیا د مرغې پر ژوبلورو او غښتلو غږ کوي چې راپاځئ او د پښتونخوا پر ننګه ودرېږئ او خپلې تورې تر ملا وتړئ.

آ د مرغې غښتلیو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتونخوا سئ
تورې تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

خپلو ځوانانو او زلمو ته خطاب کوي چې خپل ټټرونه سپر کړئ په تورو کلک ګوزارونه وکړئ ځکه چې زموږ پر کور او کلي مغلو یرغل کړی.

زلمو په غشیو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا هوتک د مغلو ظلم غندي او وايي چې دوی زما د زلمو وينې بهوي، سمه او غرونه پرې سره کوي، خو دې سره سره هغه د پښتنو زلمو تورو ته نه ټينګېږي او ځغلي.

زمـــــا د زلمـــــو وينـــــې بهېـــــږي
ځمکـــې او غرونـــه پـــه ســـره کېـــږي
ميرڅـــــى ځغلـــــي او ترهېـــــږي
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــى

په دې ترڅ کې پښتنو ته خطاب کوي:

پښـــتنو هلـــئ پـــه غـــره جنـــګ دی
ســـور غـــر پـــه وينـــو د دوی رنـــګ دی
مهـــــال د تـــــورې دی د ننـــــګ دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــى

په پای کې يوځل بيا پر پښتنو زلمو غږ کوي چې پر ننګه ودرېږئ، پر ننګه او غيرت ځان مړه کړئ، د خپلو پښتنو کلي،غرونه او ځمکه وساتئ او دښمن په خپلو غشو وپييئ.

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
د پښـــتونخوا ځمکـــې ســـاته کـــړئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د پټې خزانې له بيان سره سم هر کله به چې د مغلو لښکرو د (ارغنداو)، پر غاړو لوټ کاوه د (اتغر) او (بولان) سيمې به يې تالا کولې، نو ددې سندرې ويونکي (بابا هوتک) خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې يې له مغلو سره جنګونه وکړل.

په دې جګړه کې د پښتنو قوت لږ و او غليم ډېر و، خو کله چې بابا هوتک په لوړ اواز دا سندره وويله نو زلمي به په جګړه کې تود ېدل او سوبه د پښتنو په نصيب شوه.

دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده. د مضمون له پلوه يې محتوا رزمي ده، چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې د وطن د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک يې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.

که چېرې موږ د پښتو په لرغونو ادبياتو کې د مقاومت د مضمون لرونکو ادبياتو لټون کوو، نو څرک يې تر هر چا زيات د بابا هوتک په سندره کې ايستلی شو.

د بابا هوتک زوی شيخ ملکيار هوتک، چې د زېږېدو کال يې د پټې خزانې د ليکنو له مخې (۷۱۵هـ ق) راوزي. د پښتو يو داسې شاعر دی، چې که د مقاومت سندرې يې تر موږ نه دي رسېدلې، خو ده خپله د مقاومت په جنګونو کې شرکت درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار هوتک تر خپل پلار وروسته د خپل قوم مشر و او د خپلو خلکو د ابادۍ لپاره يې کارونه وکړل او کله چې د پردو يرغلونه د (سيوري) پر سيمه شروع شول. ملکيار هوتک له پردو سره د پرله پسې مقاومت له امله له خپلې سيمې دفاع وکړه او پردي (مغل) يې له خپلې سيمې وشړل.

د بابا هوتک پر دې حماسي شعر سربېره په لرغوني ادبياتو کې د يو زيات شمېر شاعرانو په شعرونو کې په يو نه يو ډول حماسي رنګ شته، په خپله د امير کروړ شعر که څه هم پوره وياړنه ګڼل کېږي، خو د تورې او مېړانې حماسي رنګ هم لري، د شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصيدو کې که څه هم له محتوا يې پلوه ويرنې او ستاينې بلل کېږي، خو د حماسي شعرونو رنګ هم لري. دغه راز په ځينو شعرونو کې هم د حماسي رنګ ځرکونه لګي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي او نور افکار

په پښتو کې حماسي شعر له ملي افکارو سره تړلی دی. کله چې د یو حماسي حرکت تر شا ملي، وطني او قومي انګېزه او مفکوره ولاړه نه وي، نو نه حماسه رامنځته کېږي او نه هم حماسي شعر. په لرغوني دوره کې چې د بابا هوتک شعر کوم حماسي رنګ اخیستی د هغه علت دادی چې دی د خپل قوم ازادي غواړي، همدغه د ازادۍ مفکوره او انګېزه ددې سبب شوې چې بابا هوتک د مغلو پرضد د مبارزې ډګر ته هم په خپله راووځي هم نور ځوانان وهڅوي او هم حماسي شعر وپنځوي همدا شعر بیا ددې سبب کېږي چې دښمن ماته وخوري، تر هغه وروسته یې زوی ملکیار هوتک هم د خپل پلار لاره ونیوه، هم یې د قوم مشري وکړه او هم یې له مغلو سره مقابله او هغوی یې له خپلې سیمې وشړل.

که څه هم د ملکیار هوتک ډېر شعرونه نه دي ترلاسه شوي، خو پټې خزانې یې یو شعر خوندي کړی. په شعر کې د ترنک رود مخاطب شوی د یوه سوزنده مینې انځورګري کوي، د شیخ اسعد سوري په شعر کې هم د ملي او قومي افکارو انعکاس ښکاري، که محمد سوري د پښتنو واکمن نه وای او شیخ اسعد سوري د هغه د دربار غړی نه وای، نو هېڅکله به یې له درده ډکه داسې قصیده نه وای لیکلې، په قصیده کې حاکمه غمجنه فضا ، د سوریو د غم او ماتم انځورګري لـه ملـي درد او فکـر سـره تړلـي عناصـر دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارندوی غوري په قصیده کې هم د سلطان شهاب الدین غوري پر برياوو چې کوم ویاړ کېږي او يا د هغه ستاینه کېږي، که څه هم اسلامي روحیه پرې حاکمه ښکاري، خو ملي فکر په کې هم په نامستقیم ډول بیانېږي.

په خپله د امیر کروړ شعر پرځان او خپل قوم باور زیاتوي او د ملي روحیې د پیاوړتیا سبب ګرځي. د اکبر زمینداروي یو بیت (**د مغلو تمر هسې په اور وسوم ـــــ چې به هېر په دې ماتم زمینداور کړم**) هم د ګوډ تیمور او په مجموعي ډول د مغولو پروړاندې د هغه د ملي فکر ښکارندویي کوي. د ملکیار غرشي‌ن په سندره کې که څه هم اسلامي رنګ غالب دی، خو د شهاب الدین غوري ملاتړ یې د اسلامي انګېزې ترڅنګ د ملي فکر ښکارندویي هم کوي او وايي سره له دې چې (هېواد د بل دی خو څښتن مو مل دی او اسلام راځخه دی) تایمني که د سلطان غیاث الدین غوري توره ستايي او وايي چې د اسلام دین دده په توره روښان دی، نو ورسره هغه د غور زمری هم بولي. همداسې د نورو شاعرانو په شعرونو کې په یو نه یو ډول ملي فکر او ملي انګېزه ځلېږي. د یادو افکارو ترڅنګ په لرغوني ادبي دوره کې د ژوند پر محور راڅرخېدونکي نور افکار هم ځلېږي. لکه د اشخاصو ستاینه او ځلونه، د خپل چاپېریال ستاینه، د طبیعت انځورنه او نور، خو غټ او څرګند افکار او تمایلات همدا وو چې پورته مو ورته په لنډیز سره اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوولسم څپرکي لنډیز

ادبیات د خپل چاپېریال محصول دی، په پښتو لرغونو ادبیاتو کې هم د خپل چاپېریال انعکاس لیدل کېږي، که بریا ترلاسه شوې، نو هغه په کې منعکس شوې ده، که غم راغلی نو د غم انځورګري په کې شوې ده. که د پردیو یرغل راغلی، نو د هغه د مقابلې لپاره هم حماسي شعرونه لیکل شوي، که لږه ارامه فضا رامنځته شوې، نو بیا عرفاني افکارو هم شعر ته لاره پیدا کړې، د فردي مینې انځورګري هم په کې ښکاري، یانې غنایي شاعري هم شته او همداسې د ژوند نور اړخونه، یانې په پښتو لرغونې شاعرۍ کې د غنایي، حماسي، ملي او نورو افکارو د شاعرۍ بېلګې شته. شاعرانو چې څه محسوس کړي او دوی ترې اغېزمن شوي، نو هغه يې په خپل کلام کې منعکس کړي دي. په پښتو لرغونې شاعرۍ کې شعر په تېره بیا حماسي شعر ددې سبب شوی چې د جګړې لوری بدل کړي. مذهبي اشعار د مذهبي لیدلوریو د بدلون لپاره موثر ثابت شوي، ناسم پوهاوی يې له منځه وړی، غنایي شعرونو د شاعرانو زړونه تش کړي، دیني او اخلاقي شعرونو د شاعرانو او ولس زړه تسکین کړی او د مقاومت ادبیاتو ولس، ټولنه او هېواد د پردیو له یرغله ژغورلی او ولس يې د هغوی مقابلې ته هڅولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډه دا چې د پښتو ادب د لرغوني دورې لمن د بېلابېلو افکارو له مرغلرو ډکه ده. څرنګه چې ولسي او ټولنيز ژوند او پرمختګ کړی، ادبیاتو یې هم همغه بهیر تعقیب کړی او همغه فزیکي پېښې او فکري جریانونه یې انځور کړي دي. که موږ غواړو له دویمې هجري پېړۍ څخه بیا تر یوولسمې هجري پېړۍ د پښتنو سیاسي، ټولنیز او کلتوري ژوند مطالعه کړو، نو په یاده موده کې باید پنځول شوي پښتو ادبیات له نظره تېر کړو. دا ادبیات په مجموعي ډول د پښتنو د ټول تفکر یوه ډېره ښه هنداره ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوولسم څپرکي پوښتنې

- پښتو لرغونې شاعري کوم افکار ځلېږي؟
- په پښتو لرغونې شاعرۍ کې اسلامي او عرفاني افکار وځېږئ؟
- د کوم شاعر په شعر کې د مقاومت افکار زيات ځلېږي؟
- ايا په پښتو لرغونو ادبياتو کې د مينې سندرې شته؟
- پښتو لرغونې شاعري د پښتنو د ژوند د کومو برخو انځورنه کوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولسم څپرکی

د لرغونې دورې عمومي ځانګړنې

پښتو ادبیات په لرغونې دوره کې ځینې داسې ځانګړې خصوصیات لري چې راوروسته دوو نورو دورو کې یې هغه ځانګړنې د نورو ژبو تر اغېزې لاندې راغلي دي، طبیعي حالت، نړه والی، سوچه والی، د ملي وزنونو کارونه، د نورو ژبو د تاثیراتو نشتوالی او یا هم ډېرې لږې اغېزې ددې دورې عامې ځانګړنې دي. نه یوازې پښتو ادبیات، بلکې د نړۍ د هرې ژبې ادبیات یو لړ داسې ځانګړنې لري چې هغه له نورو ژبو څخه جلا وي او ددې ژبې خپل خصوصیات او پانګه ګڼل کېږي. په عام ډول بیا ځینې داسې ځانګړنې وي چې هغه په ټولو ژبو کې یو شان وي، تخیل، عاطفه، درد ، وزن، اهنګ، هنري ارزښت، ولوله یا احساس او نور هغه خصوصیات دي چې د نړۍ د ټولو ژبو په ادبیاتو کې یو شان دي او همدا عناصر دي چې ادبیات ورڅخه جوړېږي. د ادبیاتو بېلابېل فورمونه بیا هغه وسیلې دي چې د یوې ژبې ادبیات له بلې سره توپیر کوي. پښتو ادبیات د فورمونو له مخې ډېر بډایه دي. ځینې ادبپوهان د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په باب وایي: ((د خپل چاپېریال مناظر، غرني افکار، متانت، رانه او متین احساسات لري، ملي سبک په کې ډېر تعقیب شوی، له ژبني پلوه دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سندرې، ساده، سپېڅلې او سوچه دي. زړو اریایي سندرو ته ورته ي، دعاوې، مناجات، دیني احساسات او د خدای مینه په کې ځلېږي. حماسي او جنګي احساسات هم لري، دیني موعظې او نصایح هم په کې شته. عشقي جذبات او احساسات هم لري، په لنډ ډول ویلای شو چې د پښتو لرغونې شاعرۍ عمده موضوعات سندرې، قومي ویاړنې، ویرنې، مینه، ښېګڼې او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پېچلي تخیلات او لفظي صنایع دومره نه لیدل کېږي.)) (۳۳: ۴۴-۴۵)

دلته په دې څېرکي کې لومړی غواړو پر پښتو لرغونو ادبیاتو لومړی د خپل چاپېریال اغېزې وڅېړو، بیا به له لغوي پلوه دې ته نغوته وکړو چې پښتو لرغونو ادبیاتو کې د نړۀ والي او سوچه والي عنصر ولې زیات دی، د نورو ژبو اغېزې څومره او څرنګه دي؟ د پښتو ادبیاتو لوړتیا او ځوړتیا ته به هم نغوته وکړو، بیا به په مجموعي ډول د پښتو لرغونو ادبیاتو عمومي ځانګړنو ته اشاره وکړو، یوه عمومي ډله بندي به یې وکړو او عمومي جاج به یې واخلو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل چاپېریال

د هرې ټولنې ادبیات د همغې ټولنې له بطن او چاپېریال څخه راټوکېږي، څه چې په ټولنه کې وي همغه په ادبیاتو کې ځلېږي په همدې خاطر ادبیاتو ته د ټولنې ضمیر یا وجدان ویل کېږي، نو که موږ غواړو د یوې ټولنې د روحیاتو عمومي جاج واخلو نو بایده دي چې ادبیات یې مطالعه کړو. پښتو ادبیات هم د بلې هرې ژبې د ادبیاتو په څېر د خپل چاپېریال محصول دي، د پښتو لرغونو ادبیاتو پر مهال قومونه او ولسونه هم لکه د اوس په شان زیات په رابطه کې نه وو، چې یو پر بل ډېرې اغېزې ولري، نو شاعر پاتې کېده او خپل چاپېریال یې، هر څه چې د شاعر په خپل چاپېریال کې موجود وو، همغه یې د خپلې تجربې او شعري کیفیت په قوت خپل شعري کالب ته داخلول، نو ځکه خو که موږ د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره ارزوو، نو تر ډېره زیاته حده یې د خپل چاپېریال محصول ګڼو، البته ورو ورو د فورم او محتوا دواړو له پلوه د نورو ژبو تاثیرات پرې راڅرګندېږي. خو په لرغونې ادبي دوره کې د خپل چاپېریال تاثیرات تر هر څه زیات دي.

په دې دوره کې پښتو شعر کې هغه پېښې راڅرګندېږي چې پښتون ولس په تېره بیا د دې ولس مطرح سیاسي، ټولنیزې او فرهنګي څېرې ورسره مخامخ شوي دي.

د امیر کروړ ویاړنه د هغو پېښو یادونه کوي چې شاعر په خپله ورسره مخامخ شوی، که دی یو واکمن، امیر او پهلوان نه وای، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول شعر يې نه شو پنځولی. دده شعر دده د خپلو اتلوليو انځورنه کوي. د شيخ رضی لودي او نصر لودي کلام د مذهبي حوادثو او د هغو په باب د دوو شخصيتونو د تعبير زېرنده دی. د خرښبون او شيخ اسمعيل پارکي هم د سفر د يوې حادثې انځورګري کوي، که دا دوه دوستان او ورونه د سفر له حادثې سره نه وای مخامخ شوي او بيا دې حادثې د دواړو پر روحياتو او جذباتو اغېزه نه وای کړې، نو دا سوې نارې نه رامنځته کېدلې، دا نارې د دوستانو د سويو زړونو او ولولو انځورګري کوي. د شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصيدې هم د څو بېلابېلو حوادثو يو تسلسل دی، دا ټول د هغه چاپېريال زېږنده دي چې دا حوادث په کې ټوکېدلي دي.

د شيخ اسعد سوري قصيده د يوې داسې غمجنې پېښې انځورنه کوي چې شاعر په خپله نږدې هغه لمس کړي، احساس کړي او پرې دردېدلی دی. شاعر خپل يو نږدې دوست او مشر له لاسه ورکړی، شاعر دې پېښې دردولی او د قصيدې په فورم کې يې خپل احساسات او غبرګون څرګند کړی دی. ښکارندوی غوري هم د سلطان شهاب الدين غوري له فتوحاتو سره ملګری شخص و، داسې ښکاري چې حوادث يې په خپل سترګو ليدلي او په خپل کلام کې يې په ډېره هنري ژبه انځور کړي دي. تايمني هم د خپل سلطان ستاينه کوي او هغه د غور زمري بولي، بابا هوتک بيا د مغلو د هغه ظلمونو انځورنه کوي چې د پښتونخوا پر غرونو او رغونو، کليو او بانډو او پښتنو راغلي دي. د نورو شاعرانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعرونو کې چې هم کوم حوادث انځور شوي، اکثره يې داسې حوادث دي چې ددې ټولنې د ځانګړو حوادثو زېږنده دي او د بل چاپېريال محصول نه دي، دا د پردي محيط حوادث نه دي چې شاعر دې د هغو تر تاثير لاندې راغلی وي او بيا دې يو شعر پنځولی وي، داسې بېلګې نه لرو، البته د ژباړې له لارې يو څو داسې شعرونه لرو چې هغو ته به په خپل ځای کې اشاره وکړو.

څرنګه چې هغه مهال د ژوند چاپېريال او انساني کړه وړه د اوس په شان له بل چاپېريال سره ډېر په تماس کې نه وو، نو ځکه خو پښتو شاعري زياتره د خپل چاپېريال په محدوده کې پاتې شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نږه والی

نـږه والـی او سـوچه والـی د پښـتو لرغـوني ادب يـوه اساسـي ځانګړنه ده، دا نږه والی په تېره بيا د لرغونې دورې په لومړۍ برخه کې ډېر زيات دی. وروسته وروسته بيا په نورو پړاوونو کې د نورو ژبو اغېزې ورو ورو زياتېږي. خو په لومړۍ مرحله کې دا تاثيرات نه ترسترګو کېږي. د امير کروړ شعر پـه مجموعي ډول لـه نـږدې دوه سوه او اوولس (۲۱۷) کلمو څخه جوړ دی چې سل په سلو کې پښـتو کلمې دي، د بلې ژبې کلمې پـه کې نـه ليـدل کېږي، پـر شعر بانـدې حاکمه روحيه هم د پښتنو د ځان باورۍ له روحيې څخه الهام اخلي، خپله شاعر هـم واکمـن دی هـم شـاعر، پـر ځـان بـاوري او ډاډه دی. د شعر فورم هم په خپله هم زړو اريايي شعري فورمونو ته ورتـه دی، د شيخ اسمعيل او خرښبون شعرونه هم سل په سلو کې له پښتو کلمو څخه جوړ دي. د بېټ نيکه شعر کې هم د نورو ژبو کلمې نه شته. پـه پښتو کې لومړۍ منظومه ژباړه که څه هم له عربي څخه ژباړل شوې، خو پـه ټـول شـعر کـې يـې يـوازې (دوه درې) کلمې عربي دي. د نصـر لودي او شيخ رضی لودي پـه دواړو شـعري ببلګـو کـې يـوازې هغـه کلمې عربي دي چې تراوسه يې په پښتو کـې معـادل نـه شـته؛ دينـي ترمينـالوژي ده او پښـتو کـې ورتـه انډولونـه نـه شـته. د شـيخ اسـعد سوري او ښکارندوی غوري پـه قصـيدو کـې کـه څـه هـم د نـورو ژبـو (عربي او دري) ژبـو کلمـې شـته، خـو ډېـره سـوچه او نـږه پښـتو ويـې پـانګه يې هم خوندي کړې ده. د ملکيار غرشين په سندره کې هم د (غازي او اسلام) لـه کلمـو پرتـه نـورې ټـولې کلمـې نـږه پښـتو دي، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فورم له مخې يې هم نږه پښتو وزن کارولی دی. د شيخ تيمن کاکړ عشقي ياغنايي سندره هم د ملي اوزانو په رنګ، رنګ شوې او له نږه پښتو کلمو څخه جوړه شوې ده.

د قطب الدين بختيار کاکي سندره هم د وزن له پلوه په ملي وزن کې ويل شوې او ټوله سندره له نږه پښتو کلمو څخه رغېدلې ده. د بابا هوتک شعر هم له نږه پښتو کلمو څخه رغېدلی دی، دا سندره حماسي رنګ لري، د نورو ژبو کلمې په کې نه دي کارېدلي، د ملکيار هوتک د ترنک سندره خو له هره پلوه هم د وزن، هم د ادا د طرز او هم د کارېدلو کلمو له مخې يوه نږه پښتو سندره ده. همداسې د نورو شاعرانو په شعرونو کې هم پښتو شعر خپل نږه والی تر زياته حده ساتلای دی. البته د نورو ژبو اغېزې هم پرې ورو ورو راڅرګندې شوي چې دلته د هغه يادونه هم کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نورو ژبو اغېزې

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې په لومړۍ برخه کې د نورو ژبو اغېزې نه لیدل کېږي، نه یې ژبني تاثیرات څرګند وو او نه هم د فورمونو له پلوه د کومې ژبې شعري فورم په کې په بشپړ ډول څرګند شوی دی. خو د همدې دورې په نورو پړاوونو کې بیا ورو ورو دا تاثیرات راڅرګند شول. د عربي او دري ژبې د تاثیراتو څرکونه ولګېدل. دلته به لومړی د عربي ژبې تاثیراتو ته ګوته ونیسو.

له عربي ژبې څخه ځینې شعري فورمونه پښتو ته راغلل، لکه قصیده، غزل، مثنوي او رباعي. د ساري په توګه د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې، د خلیل خان نیازي اون سلطان بهلول لودي ځلوریزې، د اکبر زمینداوري، زرغون خان نورزي، زرغونې کاکړې او دوست محمد کاکړ مثنوي او همدارنګه د زمینداوري، علي سرور لودي او نورو غزلونه او داسې نور. په لرغوني ادبي دوره کې لږ تر لږه همدا څلور نظمي فورمونه (قصیده، رباعي، مثنوي او غزل) رامنځته شوي دي. د قطعې یادونه هم شوې خو د پورته فورمونو په شان د بشپړې قطعې پخه بېلګه نه ده ترلاسه شوې.

د شیخ رضی لودي او نصر لودي په نظمونو کې د عربي کلمو څرک راڅرګند شو. په لرغوني دوره کې ابو هاشم سرواني لومړنی سړی و چې ژباړه یې پښتو ادب یا شاعرۍ ته راوړه، دویمه ژباړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا له دري ژبې څخه د زرغوني کاکړې په وسیله د شیخ سعدي بوستان څخه شوی چې د هغې یو حکایت تر مونږه رارسېدلی دی.

په لومړني ژبارو کې د عربي ژبې ډېر کم شمېر وییونه پښتو ته داخل شول او په دویمه کې هم د عربي او دري ژبو یو شمېر کلمې پښتو راخپلې کړې چې د یادو شعرونو په لغوي شننه کې مو ورته نغوته وکړه.

شیخ اسعد سوري لومړی معلوم شاعر دی چې په پښتو کې یې پوره او کره معیاري قصیده ویلې او بشپړه بېلګه یې زمونږ په لاس کې ده. نه یوازې دا فورم له عربي څخه پښتو ته راغلی، بلکې یو شمېر عربي او دري کلمې هم ورسره پښتو ته داخل شوي، د ښکارندوی غوري قصیده هم همدا بڼه لري، د سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې له نامه څخه یې نیولې بیا یو شمېر نورې عربي او دري کلمې پښتو ته داخل شوي، زرغون خان نورزي بیا ساقینامه یا خمریه اشعار له عربي او پارسي څخه په الهام اخیستو پښتو ته داخل کړل، په دې ډول هم د فورم، هم د محتوا او هم د ویي کارونې له مخې د نورو ژبو تاثیرات پر پښتو ادب باندې څرګند شول. د پښتو ژبې شاعرانو د یادو ژبو له ادبي زېرمو څخه د خپلې ژبې د ادبي پانګې د لابډاینې لپاره ګټه پورته کړه، خپله ادبي پانګه او جوړښتونه یې هم وساتل او د نورو یې هم راخپل کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوړتیا او ځوړتیا

د پښتو ادبیاتو په لرغوني دوره کې له کمې پلوه ډېر کم ادبي اثار ترلاسه شوي، دا دوره هم خپله لوړتیا او ځوړتیا لري، خو څرنګه چې د لاسته راغلو ادبي اثارو بېلګې کمې دي، نو ځکه خو د لوړتیا او ځوړتیا بېلوالی هم اسانه کار نه دی. خو ځینو لاسته راغلو بېلګو ته په کتو سره سړی دا ویلای شي چې د خپل وخت له معیارونو سره سم ډېرې ښې بېلګې دي، خو وروسته بیا دې بېلګو تداوم نه دی پیداکړی، مانا دا چې خبره له لوړتیا څخه ځوړتیا ته رسېدلې ده، ښه بېلګه یې د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصیدې دي چې نه یوازې په لرغونې دورې کې یې په دې قوت تداوم نه دی پیداکړی او یا یې که پیداکړی هم وي، موږ ته یې بېلګې نه دي رارسېدلي، د دواړو قصیدو قوت ته چې سړی ګوري، نو پوره باوري کېږي چې دې شاعرانو به خپله هم ډېرې قصیدې ویلې وي، ان نور چاپېریال هم دې ډول قصایدو ته مساعد و. خو د تداوم نورې بېلګې یې نه دي ترلاسه شوي. د اکبر زمینداوري غزل او مثنوي هم ډېر قوي برېښي، خو تر هغه وروسته بیا دا بهیر نه دی تعقیب شوی او یا یې هم کمې بېلګې ترلاسه شوي. همداسې د رباعي فورم په برخه کې، ژباړه هم په همدې ډول دړواخله د ابوهاشم سرواني تر منظومې ژباړې څه باندې (شپږ سوه) کاله وروسته بیا د زرغونې کاکړ د بلې ژباړې خوږه بېلګه لرو، خو په دې دومره لویه زمانه کې بیا د ژباړې پوره تشیال لیدل کېږي، کله بیا هم تر ځوړتیا وروسته بېرته لوړتیا رامنځته شوې، خو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجموعي ډول په دې دوره کې د کلاسیکې دورې په شان دا سې پړاوونه نه شته چې په مشخص ډول دې ددې دورې یو پړاو له بلې څخه ډېره لوړتیا ولري، لکه په منځنۍ دوره کې چې د خوشال پړاو تر رونبانیانو زیات پراخ او پرمختللی او له هنري پلوه پوره او کره دی.

په لرغونې دوره کې د یوه شاعر د ژوند او د هغه د کلام او د بل شاعر د ژوند او د کلام د بېلګو ترمنځ هم ډېر زیات زماني واټن موجود دی. د ساري په توګه د امیر کروړ (۱۳۹-۱۵۴هـ) او ابوهاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ) د ژوند ترمنځ نږدې (یو نیم سل) کاله زماني واټن دی. په دې بهیر کې بیا موږ بله کومه ادبي بېلګه نه ده ترلاسه کړې. د ابوهاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷هـ) څخه بیا د شیخ رضی لودي او نصر لودي (۳۵۰-۴۰۰هـ) د ژوند ترمنځ نږدې (سل) کاله واټن دی. په دې نږدې یوه پېړۍ کې بیا هم د پښتو ادب کومه بېلګه موږ ته نه ده رارسېدلې. د شیخ رضی لودي او بېټ نیکه د ژوند ترمنځ بیا زماني واټن ډېر نه دی، دلته بیا د بېټ نیکه (۳۵۰) یو مناجات لرو، د بېټ نیکه او د هغه د کورنۍ د غړو خرښبون او اسمعیل ترمنځ هم د ژوند فاصله زیاته نه ده، خرښبون او اسمعیل بیا د (۴۰۰هـ) حدودو کې تېر شوي، نو دلته بیا په کم واټن کې څو بېلګې لرو. وروسته بیا د شیخ اسعد سوري د ژوند زمانه د (۴۲۵هـ) دا فاصله هم ډېره زیاته نه ده، په دې بهیر کې د یوې پخې قصیدې بېلګه لرو، ورپسې بیا شیخ تیمن کاکړ (۵۵۰ هـ) حدودو کې دی چې بیا (۱۲۵) کاله یانې پاو باندې یوه پېړۍ تېرېږي، خو موږ ته په کومه ادبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښېلګه نه ده رارسېدلې. تر هغه نږدې د پرش کاله وروسته (۵۸۰هـ حدودو کې بيا ښکارندوی غوري خپله ښېشانه قصيده پنځولې ده او بيا هم په پښتو ادب کې يو لوړه هنري لوړتيا احساسېږي.

ښکارندوی غوري سره بيا ملکيار غرشين (۵۸۰هـ) حدودو کې خپله لورېينه پښتو ادب ته ښښلې ده. ورپسې بيا تايمني (۵۸۰هـ حدود خپل ممدوح سلطا غياث الدين غوري ستايلی دی او بيا له شل کلن زماني واټن وروسته په (۶۰۰هـ) حدودو کې قطب الدين بختيار کاکي خپله مينه وړې سندره پښتو ادب ته ډالۍ کړې ده. د همدې شپږ سوه هجري په حدودو کې (۶۱۲هـ) کې بيا د بارک خان زوی سليمان ماکو پښتو ادب ته دانګلې، نه يوازې نثر يې پښتو ادب ته د يوه تلپاتې ميراث په توګه پرېښود، بلکې په خپله تذکره کې يې د نورو شاعرانو ژوند او د کلام ښېلګې هم خوندي کړې.

تر سليمان ماکو وروسته بيا شيخ متي بابا (۶۳۳- ۶۸۸هـ) په لنډ زماني واټن کې د پښتو ادب لمن د عرفان، تصوف او خدای پېژندنې په مينه او لورېينې ډکه کړه. ورپسې په متصله زمانه کې بابا هوتک (۶۶۱-۷۴۰هـ) کې پښتو ادب د ملي او حماسي شعر په رنګونو رنګ کړ او بيا يې زوی ملکيار هوتک (۷۴۱هـ) حدودو کې يې د خپل پلار ملي او ادبي لاره پسې تعقيب کړه. تر لږ ځنډ وروسته بيا اکبر زميندار اوري (۷۸۰هـ حدود د داور پر ځمکه راوټوکېد او د پښتو ادب لمن يې په (غزل) او (مثنوي) دواړو ښکلې کړه. تر دې نږدې يوه پېړۍ وروسته بيا (۸۵۵- ۸۹۴هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

حدودو کې د سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي ځلوریزې لرو. هم مهاله بیا په (۸۹۰هـ) حدودو کې د زرغون خان نورزي ساقینامه لرو چې په پښتو ادب کې د خپل ډول لومړی معنوي فورم ګڼل کېږي. ورپسې متصله بیا په (۹۰۰هـ) حدودو کې د زرغونې کاکړ منظومه ژباړه د پښتو ادب یو معنوي غمی دی. نږدې شل کاله وروسته په (۹۲۰هـ) حدودو کې بیا د رابعې او دوست محمد کاکړ د کلام بېلګې لرو او ورپسې د همدې (۹۲۰هـ) حدودو کې د شیخ عیسی مشواني او بیا د (۹۶۰هـ) حدودو کې د شیخ بستان بړیڅ، علي سرور لودي او بي بي نېکبختې د کلام بېلګې په لاس کې لرو. او بیا تقریباً نیمه پېړۍ وروسته په (۱۰۰۰هـ) حدودو کې د شیخ محمد صالح کلام لرو او همدې سره د پښتو لرغونې ادبي دورې وروستی پړاو هم پایته رسېږي. دې ټول بهیر ته چې ګورو نو راته ښکاري چې پښتو ادب په تېر نږدې (۹۴۷) کالو یا څه کم یوه زریزه کې ډېرې لوړې ژورې لیدلې، خو د زمان له دومره لوړو ژورو سره سره یې خپل ژوند یوې بلې دورې (منځنۍ یا کلاسیکې) دورې ته وررسولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دولسم څپرکي لنډيز

د لرغوني ادبي دورې په لومړي پړاو کې پر پښتو ادب تر ډېره حده د خپل چاپېريال تاثيرات زيات محسوس وو، په حقيقت کې دا ادبيات يوازې په خپل چاپېريال پورې تړلي وو، د نورو ژبو لکه عربي دري او نورو تاثيرات پرې خورا کم وو. په تېره بيا د لرغوني دورې په لومړي پړاو کې، وروسته بيا ورو ورو د عربي او دري تاثيرات هم راڅرګند شول. له عربي څخه د شعري فورمونو او کلمو او له دري څخه د ژبنيو تاثيراتو په بڼه د هغوی د اغېزو راخپلول محسوس شول، نږه والی يا سوچه والی د پښتو د لرغوني ادب يوه ځانګړنه ده. دې دورې هم په خپل وار سره لوړتيا او ځوړتيا لرلې ده، خو دا لوړتيا او ځوړتيا د لاسته راغلو اثارو د بېلګو د کموالي له امله ډېره زياته نه محسوسېږي، په ځينو وختونو کې زيات پرمختګ شوی، بيا ځنډ او خنډ پېښ شوی او بيا يو څو نښې بېلګې ترلاسه شوي دي. په مجموعي ډول په لرغوني ادبي دوره کې د هغې زمانې د معيارونو مطابق داسې هنري اثار شته چې زموږ د اوسنۍ زمانې ادبي اثار هم ورسره سيالي نه شي کولای، خو ځينې داسې اثار هم په کې شته چې يوازې د نظم په چوکاټ کې دي او هنري قوت يې ډېر قوي نه برېښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دولسم څپرکي پوښتنې پوښتنې

- د لرغـونې ادبـي دورې لـومړي پـړاو کـې ولـې د نـورو ژبـو اغېزې نه وې؟
- لـه کومـو ژبـو پښــتو لرغـونې شـاعرۍ تـه شـعري فورمونـه داخل شول؟
- ولې له عربي او دري پرته پر پښتو لرغوني ادب د نورو ژبو تاثيرات نه ښکاري؟
- پښــتو لرغـوني ادب کـې لوړتيـا او ځوړتيـا او يـا ځوړتيـا ا لوړتيا وارزوئ!
- پر پښتو لرغوني ادب د خپل چاپېريال اغېزې وشنئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم څپرکی

د لرغوني دورې د ادبیاتو

کمیت او کیفیت

له کمي او کیفي پلوه د یوې ژبې د ادبیاتو ارزونه اسانه کار نه دی. په تېره بیا دا چې د ادبیاتو د کیفیت او حجم معلومول د ریاضي کوم فورمول نه دی، چې د هغو له مخې په اسانۍ سره د یو شي حجم او کیفیت معلوم کړو، په نړۍ کې ځینې داسې ژبې شته چې لرغونې ادبي پانګه یې زیاته ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې خپل هغه ادبي برم، شان او شوکت له لاسه ورکړی، ځینې نورې ژبې بیا داسې دي چې پخوانۍ پانګه یې ډېره زیاته نه ده، خو وروسته یې وده کړې. د یوناني ژبې لرغوني ادبیات دومره بډایه وو چې تر ننه پورې یې ادبي نړۍ تر اغېزې لاندې ده، خو په وروستیو څو پېړیو کې یې بیا هغه شان جلال او عظمت نه درلود چې تر میلاد وړاندې او لومړیو میلادي پېړیو کې یې کوم قوت و. انګلیسي ژبه تر (۱۷) پېړۍ وروسته په غوړېدو شوه او اوس د نړۍ ډېر معتبر ادبي او هنري اثار په همدې ژبه کې موجود دي، پښتو ادبیاتو او پښتو ژبې هم د خپل ژوندانه په بهیر کې د لوړتیا او ځوړتیا، یا ځوړتیا او لوړتیا بېلابېل پړاوونه وهلي، د زمانې له سختو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خونړیو ناتارونو سره سره یې تر موږه ځان ژوندی رارسولی او زموږ د نیکونو د ادبي پانګې یوه برخه یې تر موږه پورې خوندي رارسولې ده. ددې لوړتیا او ځوړتیا د کرښېچن بهیر په باب مو دمخه هم رڼا اچولې، خو دا چې درانه لوستونکي او قدرمن محصلین د پښتو ادبیاتو په تېره بیا د لرغونې دورې د شاعرۍ د کمیت او کیفیت او بیا د هغو د دوارو د پرتلنې په باب لا نور معلومات هم ترلاسه کړي. غوارو دلته ددې دورې د شعرونو د شومره والي په باب هم څه ووایو او د هغوی څرنګوالی هم له هنري پلوه یو ځل بیا له نظره تېر کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خومره والی

په پښتو لرغونو ادبياتو کې هغه شاعران يا ليکوال چې شعرونه او نثرونه يې تر موږه رارسېدلي د ټولو شمېر (۲۹) تنو ليکوالو او شاعرانو ته رسېږي چې په مجموعي ډول ترې د تذکرة الاوليا له نثر پرته (۳۳) ټوټې شعرونه تر موږه رارسېدلې دي. دا شعرونه د نظم په بېلابېلو فورمونو کې ويل شوي چې هم په کې په ملي اوزانو سمبال شعري فورمونه شامل دي او هم له نورو ژبو څخه راغلي شعري فورمونه. البته پښتو ولسي يا ګړني ادبيات په پورته شمېر کې نه شاملوو، ځکه چې د هغو شمېر نه شو اټکلولای، خو ياد شمېر په لرغوني دوره کې پر ليکلو ادبياتو (شعرونو) راڅرخي. دا پانګه د اوږدې زمانې (شاوخوا نهه سوه کلونو) ياني نږدې يوې زريزې په ترڅ کې رامنځته شوې ده. زمانه اوږده خو د ترلاسه شويو ادبي اثارو شمېر د زمانې په اندول کم دی. دا چې دا کميت ولې کم دی دا خپل خپل عوامل لري، د پښتنو افغانانو مېشتې سيمه سليزې سليزې او لسيزې لسيزې د نارامیو شاهدې وې، د جګړو مسلسل بهيرونه پر دې سيمه تېر شوي دي، نه يوازې دا چې ادب او فرهنګ يې غوړېدو ته نه دی پرې ايښي، سيمه يې هم بې ثباته کړې، تباه کړې او د خلکو د ليک لوست مخه يې هم نيولې ده. کوم ادبي اثار چې له شتو ناخوالو سره سره رامنځته شوي، هغه هم د زمانې نورو ناخوالو له منځه وړي، غوره بېلګه يې د سالو وږمه، د خدای مينه، د تذکرة الاوليا زياته برخه او نور هغه اثار دي چې تر موږه يې يوازې نومونه او ډېره کمه برخه رارسېدلې، نور ټول د زمانې د ناخوالو ښامار له ستوني تېر کړي دي. نو په دې خاطر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلای شو چې د پښتو ادبیاتو حقیقي او واقعي څومره والی تر هغه ځو ځله زیات دی چې اوس یې په لاس کې لرو.

«ددې لړوالي موجه علتونه ډېر شمېرل کېدی شي، خو دغه لاندې څو عوامل یې څرګند بربښي:

۱- کومه زماني مقطع چې موږ یې لومړۍ دوره بولو، زموږ له غوره کړي تصنیف سره سم له دویمې هجري پېړۍ څخه د لسمې هغې تر وروستیو پورې دوام لري. په دې دوران کې که چېرې موږ د پښتنو اجتماعي جوړښت، د ډېرو قبیلو کوچاني ژوند، په دوی کې د سواد خپرېدو جریان او دې عملیې ته په پاملرنه له سیمه ییزو فرهنګي جریانونو سره د اشنایي مساله وڅېړو، نو دا به راته ښکاره شي چې په دې دوره کې به په پښتو کې زیات لیکلي اثار نه وي رامنځته شوي، البته د پښتني ټولنې جوړښت ته په پاملرنه د ګړنیو اثارو ایجاد ته زمینه مساعده وه، شفاهي ادبیات په تېره بیا شعرونه به پر دا وخت په دې ټولنه کې ډېر ایجاد شوي وي، چې ځینو یې د همدې مقطع په جریان کې کتابونو ته هم لاره پیدا کړې او ځینې یې وروسته ثبت شوي دي او زیاته برخه یې، لکه چې ددې اشعارو او اثارو ځانګړنه ده، د وختونو په تېرېدو سره له منځه تللي دي.

۲- کوم اثار چې په دې دوران کې لیکل شوي او یا ایجاد شوي دي، په بشپړ ډول تر موږ نه دي رارسېدلي. د ځینو نمونې یې د وروستیو منابعو په مرسته موږ ترلاسه کړي دي، ځینې هم نیمګړې ترلاسه شوي دي او د ځینو هم له نومونو خبر یو، خو خپله کتابونه مو په واک کې نه دي. ددې اثارو د نه ترلاسه کېدو څو احتماله

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرې له نظره لرې نه شي غورځولای: يو احتمال دا دی چې کېدی شي د لومړۍ دورې د معلومو اثارو ځينې بشپړ متون خوندي پاتې وي او يو وخت ښکاره شي. دا کار لټون غواړي، لکه څنګه چې معلومه ده پښتنو په خپلو اثارو پسې د دنيا ټول کتابتونونه نه دي لټولي. اما غالب احتمال دا دی، چې ددغو اثارو کافي برخه به د زمانې سړو سيليو ورسره وړې وي، ځکه که موږ په همدې اسلامي پينځلسو پېړيو کې د پښتنو سياسي او اجتماعي تاريخ مطالعه کړو، نو د دوی پر ځمکو، ورشوګانو، څړځايونو او غرونو د خپلو او پرديو ډېر تاړاکونه راغلي دي، اوږدې جګړې او پرله پسې کورني کړکېچونه او جنګونه يې ليدلي دي. دغو جنګونو او لېږدېدنو د دوی هغه لږ فرهنګي زېرمه هم خوندي نه ده پرېښې.

ځينې کسان چې د مختلفو ناعلمي دلايلو له مخې او ځينې يې د خاصو اغراضو له مخې زموږ پر لرغونو ادبياتو څه نيوکې لري، نو د دوی له اعتراضونو څخه به يو اعتراض دا و چې د پښتو د زړو اثارو اخځ ولې ورک دی؟

زموږ مشرانو به ددغو خلکو په ځواب کې ويل، چې اول امکان لري ګرده دغه اثار ورک نه وي او بل که ورک هم وي، دا کومه ناشونې خبره نه ده، ځکه که موږ د پښتنو د اوسېدنځايونو جغرافي موقعيت ته ګورو، نو د دوی سيمې له اوومې هجري پېړۍ څخه د دولسمې هجري پېړۍ تر اواسطو پورې په بېلابېلو وختونو کې د مغلو او نورو ګاونډيو واکمنيو له خوا تر تاخت او تاراج لاندې واقع شوي دي. بيا د تيمورشاه دراني تر مړينې وروسته د امير عبدالرحمن خان تر راتګه (۱۲۹۶هـ ق) چې زموږ په هېواد کې د قدرت غوښتنې کومې کورنۍ جګړې روانې وې او په همدې دوران

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې زموږ پر هېواد څو ځله انګرېزي قواوو او تر دوی دمخه هم سکهانو یرغلونه وکړل، نو په دغسې یو بحراني حالت او د جنګ او مرګ ژوبلې، تاخت او تاراج په واکمنۍ کې د فرهنګي زېرمو خوندي ساتل څه ګرانه خبره ښکاري او زموږ ډېر اثار ښايي ددغو تاړاکونو په اثر له منځه تللي وي.

دا چې په دې استدلالونو به د مخالفینو قناعت حاصل شوی وي او که نه؟ دا به د دوی په خپل درک پورې اړه ولري، خو که چاته په وروستیو لسیزو کې د افغانستان له روان ناورین نه رازېږېدلي حالات معلوم وي، نو په دې پوهېږي چې په دې کلونو کې د افغانستان د کلیو او ښارونو د ورانیو او بربادیو، چور، غارت او د خلکو د مهاجرتونو له امله ډېر اثار له منځه ولاړل. د کابل موزیم لوټ شو، د کابل پوهنتون له کتابتونه دوه نیم زره خطي نسخې یا وسوځېدې او یا غلا شوې، د خطي نسخو شخصي زېرمې په کابل، کندهار او نورو ځایونو کې له منځه ولاړې. دا چې موږ د ساینس او تکنالوجۍ او د وسایلو په دې عصر کې دا زېرمه ونه ساتلی شوه، نو که د لومړیو اسلامي پېړیو اثار مو د پردیو یرغلګرو چپاوونو ورسره وړي وي، نو دا کومه د هېښتیا خبره نه ده.

بله خبره چې ضروري ده، هغه داده: موږ په خپلو سترګو ولیدل چې کله په کابل کې تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته د خلکو د کورونو پلټنې پیل شوې او د وخت واکمنو د خپلې ایډیالوژۍ مخالف کتابونه نه پرېښوول او درلودونکیو ته یې جزاوې ورکولې، نو ډېرو خلکو د حاکم رژیم د مذاق خلاف کتابونه یا وسوځول او یا یې په ځمکه کې ښخ کړل. دغه راز کله چې د (۱۳۷۱ل) کال په ثور کې تنظیمونه د افغانستان پر اداره حاکم شول، دوی هم ټول هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتابونه چې په تېر رژیم کې چاپ وو، د تېر رژیم د میراث په توګه یا خپله وسوځول او یا د کتابونو خاوندانو د دوی له وېرې وسوځول. دغسې جفاوې زموږ له فرهنګي زېرمو سره وخت پر وخت شوي دي، چې دا یې یو معاصر مثال و.)) (۵۳: ۱۴۹-۱۵۳) او دا لړۍ لا دوام لري.

له دغو ټولو ستونزو، ناتارو، ناخوالو او ناورینونو سره سره بیا هم د پښتو ادب په لرغوني دوره کې موږ ته په مجموعي ډول د (۲۸) تنو شاعرانو شعرونه راپاتې دي او په مجموعي ډول (۳۳) ټوټې شعرونه کېږي او همدارنګه د یو تن نثر لیکونکي (سلیمان ماکو) د نثر بېلګه. د شعري فورمونو د شمېر له مخې د پښتو له خپلو فورمونو څخه نږدې (۸-۱۰) بېلابېل فورمونه راپاتې دي او دغه راز (قصیده، غزل، مثنوي او رباعي) څلور عربي فورمونه هم په لرغوني وره کې پښتو ته داخل شوي دي. د محتوایي وېش له مخې، ویرنه، ستاینه، ویاړنه، ساقینامه دا ټول په لرغونې ادبي دوره کې بېلګې لري. د سلیمان ماکو له خپل نثر پرته په پښتو لرغوني ادب کې د ټولو کارول شویو کلمو شمېر (۵۴۷۰) ته رسېږي او که د سلیمان ماکو د نثر (۶۳۰) کلمې نورې هم پرې زیاتې کړو نو دا شمېر به نږدې (۶۱۰۰) کلمې شي. دا د پښتو لرغونې ادبي دورې ټول ژبنی ادبي کمیت دی دا چې دې کمیت کې څومره کیفیت، څومره خوند او څومره هنر او ښکلا ځای شوي اوس راځو د همدې موضوع څرنګوالي ته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګوالی

د پښتو ادبياتو د لرغوني دورې له پيل څخه بيا تر دويمې، منځنۍ يا کلاسيکې دورې پورې د لرغوني دورې د هر پړاو شعرونه چې مطالعه کوو، نو هر پړاو يې د پوخوالي خپلې خپلې ځانګړنې لري. کله چې د امير کروړ شعر ته نظر کوو، نو دا راته څرګندېږي، چې پښتو شعر د خپل بلاغت، فصاحت او فکري بلوغ ډېر پړاوونه وهلي دي، چې داسې يوې مرحلې ته رسېدلی دی. همدارنګه که موږ د شيخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري قصيدو ته ګورو، نو داسې ښکاري چې نه يوازې دوی دواړو به ګڼ شمېر قصيدې ويلې وي، بلکې په دې زمانه کې به نور يو شمېر داسې شاعران هم تېر شوي وي چې دې ته ورته قصيدې به يې ويلې وي. د يو يا څو شاعرانو په څو شعرونو د يوې ژبې شعري بهير د پوخوالي داسې پړاوونو ته نه رسېږي. خو څرنګه چې د زمانې ناخوالو زموږ د ولس د ژوند ډېره زياته مادي او معنوي پانګه له منځه وړې، موږ يې د خپلې ادبي پانګې او شتمنۍ له يوې زياتې برخې هم بې برخې کړي يو. پښتو لرغوني ادبيات تر زياته بريده پورې د خپل چاپېريال د تجربو محصول دي. البته په وروستيو پړاوونو کې د نورو ژبو د ادبياتو اغېزې هم پرې څرګندېږي، خو ددې دورې ادبيات د ژبني جوړښت، ادبي سکښت او هنري تجربو له پلوه زياتره د خپل چاپېريال او د حال و احوال محصول دي او د همدغه چاپېريال انځورګري کوي. پښتو لرغونو ادبياتو زموږ د ژبې يوه درنه ژبنۍ پانګه خوندي کړې ده. يو شمېر داسې خواره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نږه لغتونه چې په یاده دوره کې په ادبیاتو کې کارېدلي، هغه اوس بېرته راژوندي شوي او زموږ د ادبي پانګه او ورځنۍ محاورې یوه برخه ګڼل کېږي. پښتو لرغونو ادبیاتو کې پر ګڼو شکلي رنګارنګیو سربېره مانیزه رنګارنګي هم شته ملي افکار، اسلامي افکار، عرفان او تصوف، غنايي افکار، حماسي تفکر، ویاړنې، ویرنې، ستاینې، مقاومتي افکار ټول د لرغونې ادبي دورې ځانګړې دي. هنري ارزښت هم په لرغونې دوره کې جوت دی، عشقي سندرې دي که وېرنې او ستاینې، قصیده ده که مثنوي، که غزل که رباعي په ټولو کې هنري جوهر له ورایه ښکاري. که د خپل وخت له هنري ارزښتونو سره یې پرتله کړو نو دا جوهر په کې لاپسې په قوت سره ثرګندېږي. د خپل چاپېریال ډېره ښه انځورګري یې هم کړې ده. د لرغونې دورې ادبیات موږ ته نه یوازې د ادبیاتو په توګه مطرح دي، بلکې په دې ادبیاتو کې داسې ټولیزې پېښې، تاریخي حوادث هم انځور شوي او خوندي شوي چې زموږ د هغې زمانې د سیاسي تاریخ له روښانولو سره هم مرسته کوي. د ټولنپوهې لپاره دا ادبیات د پښتنو د ټولنیز ژوند او د هغو د پېژندنې ښې هندارې ګڼل کېږي. د پردیو پر وړاندې د یوه غیرتي او هېوادپال ملت د مبارزو تابلوګانې هم په همدې اثارو کې کتلای شو. لنډه دا چې د لرغونې دورې ادبیات د ادبیاتو د خپل هنري ارزښت، فني او تخنیکي عناصرو او هم د بېلابېلو افکارو د بیان له پلوه موږ ته خورا ارزښتمن دي او په اندولیز ډول په یاد زماني واټن کې که دا اثار له کمي او کیفي پلوه د یو شمېر نورو شرقي او سیالو ژبو تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي اثارو که زيات او ارزښتمن نه وي، نو کم خو ترې په هېڅ وجه نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتلنه

کله چې د پښتو د لرغونو ادبیاتو کمیت او کیفیت سره پرتله کوو، نو له کمي پلوه یې تر موږ رارسېدلې بېلګې تر هغه حالت او چاپېریال خورا کمې برېښي، چې دا ادبیات په کې راټوکېدلې دي. همغه مهال هم لکه د غور، ملتان او کسې غره ترڅنګ نورې ورې ادبي حوزې موجودې وې، طبیعي خبره ده چې په یوه ادبي حوزه کې یو یا څو شعرونه نه راټوکېږي، د ترلاسه شویو شعرونو په مقیاس سرې پوخ ګومان کولای شي چې په هره ادبي حوزه کې به په لسګونو نور شاعران هم موجود وو. خو اوس چې موږ پر لاس لرلو اسنادو او بېلګو بحث کوو، نو د څه کم یوې زریزې زمانې واټن په انډول زموږ د ادبیاتو څومره والی زیات نه دی، یانې په مجموعي ټول د (۲۸) شاعرانو (۳۳) ټوټې شعرونه راپاتې دي او د یوه تن نثر لیکونکي نثري بېلګه، خو ددغه کمیت په انډول بیا د کیفیت خوا خورا درانه برېښي، هم له شکلي پلوه دې دورې د شعر بېلابېل ډولونه یا فورمونه راخپل کړي او هم محتوایي رنګارنګي لري. د پښتو د خپلو شعري فورمونو ترڅنګ چې د امیر کروړ، ملکیار غرشین، بابا هوتک او نورو په شعرونو کې یې بېلګې تر سترګو کېږي، د غزل، رباعي، مثنوي، قصیدې او نورو شعري فورمونو بېلګې هم په کې لیدل کېږي. له ښکلاییز پلوه هم د خلکو ادبي تونده ماتوي، نه یوازې ښه محتوا انتقالوي، بلکې ښکلاییز اړخ یې هم د خپل وخت د ادبي معیارونو په انډول ښه برېښي. البته دې ټکي ته مو باید پام وي چې موږ د اوسنیو ادبیاتو د معیارونو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخـې لرغونـو ادبيـاتو تـه کتنـه نـه کـوو، بلکـې د ادب تـاريخ د معيارونو او اصولو له مخې ورته کتنه کوو، چې د يوې ټولنې ادب د تاريخ په اوږدو کې څومره او څرنګه ګام پر ګام وده کوي. که د پښـتو لرغونـو ادبيـاتو کميـت او کيفيـت سـره پرتلـه کـوو، نـو د ټـوليزې نتيجـې پـه توګـه ويـلای شـو چـې د کميت پـه انډول يـې د کيفيت تله درنه ده، يا په بله وينا په کم کميت کې هم زيـات کيفيت موجود دی.

عامـه مقولـه داده چـې (کيفيـت پـه کميـت کـې وي) نـو د پښـتو د لرغونې ادب د کيفيت له مخې موږ دا ويـلای شـو چـې پـه دې نـږدې زر کلـن واټـن کـې بـه پښـتو شـاعرانو پـه پښـتو ژبـه ډېـر ادبـي اثـار وړاندې کړي وي، خـو د زمـانې نـاخوالو ددې اثـارو يـوه زياتـه برخـه لکه ځنګه چې مو مخکې څو ځله يادونه وکړه، زموږ له لاسه تروړلې ده او دا څه چې پاتې ده دا هم د زمانې له ډېرو ناتارونو ژغورل شوې او څه هم د بخت په وزرونو تر موږ رارسېدلې ده. که تذکرة الاوليا او پټه خزانه نه وای، چې زموږ د لرغوني ادب زياته برخه يې د مرګ له کومې ژغورلې نو اوس به دغه اثار چې همـدا اوس زمـوږ پـه لاس کې دي دا به هم تېر شوي او هېر شوي وو. ددې احتمال هم شته چې زمـوږ د لرغـونې او کلاسـيکي دورې ځينـې نـور ورک اثـار چـې د زماني ګردونو لاندې کړي، د وخت په تېرېدو سره ترلاسه شي. خو اوس چې پر لاس لرلو لرغونو اثارو بحث کوو، نو د کميت يا څومره والي په انډول يې د کيفيت يا څومره والي تله درنه برېښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دیارلسم څپرکي لنډيز

د پښتو ادبیاتو لرغوني دوره څه کم یوه زریزه زماني واټن رانغاړي، په دې دوره کې د نږدې (۲۹) تنو شاعرانو او لیکوالو د کلام بېلګې تر موږه رارسېدلي دي، چې په مجموعي ډول په کې (۳۳) ټوټې شعرونه او د نثر یوه بېلګه شامل دي. خو دا په دې مانا نه ده چې زموږ د شاعرۍ ټول حجم همددا دی، د زماني ناخوالو زموږ ډېر تاریخي ادبي اثار له منځه وړي دي. خو دې سره سره چې کوم اثار اوس زموږ په لاس کې شته، د کمیت له پلوه کم خو د کیفیت له پلوه د خورا ارزښت وړ وي. نږه والی، د هنري ښکلا زیاتوالی او د خپل چاپېریال ښه انځورګري ددې دورې د ادبیاتو له ځانګړنو څخه ده. ملي، اسلامي، غنایي، حماسي او نور ډول ډول افکار په کې ځلېږي. د کمیت په اندول یې کیفیت زیات دی، په لرغوني شاعرۍ یا ټول ادبي بهیر کې نږدې (۶۱۰۰) کلمې کارېدلي، خو ډېر درووند فکري، هنري او ښکلاییز معنوي بار یې انتقال کړی دی. د ملي فورمونو ترڅنګ یې له عربي ژبې څخه ځینې شعري فورمونه لکه قصیده، غزل، مثنوي او رباعي هم راخپل کړي، خو دا ټول فورمونه لکه د پښتو د خپل شعر سېلابېتونیک (څپیز جوړښت) له عام قانون سره سمون خوري. د لرغوني دورې د ادبیاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنري او ښکلا ییز کیفیت او معنوي قوت ته چې سړی ګوري، نو دا په ډاګه کوي چې زموږ د لرغونې ادبي دورې کمیت به طبعاً تر دې ثو ځله زیات ځکه وي چې د یو ملت ادبیات چې د پوخوالي دې پړاو ته رسېدلی وي، هغوی باید ډېره اوږده ادبي ماضي تجربه کړې وي. که پښتنو شاعرانو په ملي فورمونو کې شعرونه ویلي او که له عربي څخه په راغلو فورمونو کې نو په ښه قوت یې ویلي او دا د دې ښکارندویي کوي چې دې شاعرانو دا فورونه ډېر کارولي او په هغو کې یې پخه تجربه ترلاسه کړې ده، خو بیا هم که د شتو اثارو له مخې د یادې دورې کمیت او کیفیت سره پرتله کوو، نو د کیفیت تله یې درنه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديارلسم څپرکي پوښتنې

- په پښتو لرغونې ادبي دوره کې د شعري کلام بېلګې ولې کمې دي؟
- په لرغونې دوره کې د پښتو شعر کميت او کيفيت سره پرتله کړئ.
- په لرغونې دوره کې کومو شاعرانو په ملي اوزانو کې شعرونه ويلي دي؟
- په لرغونې دوره کې له عربي ژبې څخه د نظم کوم فورمونه پښتو ته راغلي دي؟
- په لرغونې دوره کې د کوم ليکوال نثري بېلګه لرو او ولې د نثر بېلګې کمې دي؟
- د يوې ژبې د ادبي اثارو د کيفيت ښه والي د څه شي څرګندونه کوي؟
- په پښتو لرغوني ادب کې په مجموعي ډول څومره کلمې کارېدلې دي؟
- پښتو لرغونې شاعري د څه شي انځورنه کوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

څوارلسم څپرکی

په لرغونې ادبي دوره کې موثرې ټولنیزې، سیاسي څېرې او حادثې

په هره ټولنه کې موثرې ټولنیزې، سیاسي او فرهنګي څېرې موجودې وي وي چې په هغه ټولنه کې د حوادثو سبب ګرځي او یا هم حوادث دي چې د شخصیتونو د ټوکېدو سبب ګرځي. همدا شخصیتونه دي چې بیا نورو حوادثو ته لاره اواروي او یا هم د ناخوښو حوادثو مخه نیسي. په حقیقت او واقعیت کې شخصیتونه په حادثو او حادثې په شخصیتونو پسې ځي، دا دواړه پدیدې یوه له بلې سره اړیکي لري. ټولنیز او سیاسي شخصیتونه د ژوندانه پر هر ډګر خپل خپل اغېز لري، له هغې جملې څخه د ادبي پدیدو او اثارو په رامنځته کولو کې خپل نقش لري، دوی په مستقیم او نامستقیم ډول د ادبي اثارو د رامنځته کېدو سبب ګرځي، په مستقیم ډول په دې مانا چې په خپله هنري او ادبي اثار لیکي او په نامستقیم ډول په دې مانا چې نور لیکوال او شاعران هڅوي چې ادبي اثار وپنځوي. که د امیر محمد سوري واکمني نه وای او شیخ اسعد سوري د هغه له مهربانۍ نه وای برخمن شوی، نو پوره یقین دی چې د هغه مرګ پر شیخ اسعد سوري تاثیر نه کاوه او نه یې هغه شان ویرنه لیکلای شوه چې د امیر محمد سوري په مرګ یې ویلې ده. یا هم که ښکارندوی غوري د سلطان شهاب الدین غوري د لارې ملګری او د دربار له لورېینو برخمن نه وای خو هغسې ستاینزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصیده یې هېڅکله نه ویله او نه یې ویلای شوه که په خپله امیر کروړ د وخت امیر او واکمن نه وای نو دغسې پرتمینه ویاړنه یې هېڅکله نه شوه ویلای او که ویلې یې هم وای، له واقعیت سره به یې سمون نه درلود. موږ که څه هم په پښتو لرغونو ادبي دوره کې لیکوال یا شاعران نسبتاً په تفصیل سره معرفي کړي، خو هغه نورې سیاسي یا ټولنیزې څېرې چې په یو نه یو ډول یې د ادبي اثارو په پنځونه کې په مستقیم او نامستقیم ډول موثرې واقع شوي، د هغو یادونه هم ضروري برېښي. غواړو دا ډول شخصیتونه هم په ډېر لنډیز سره درته دروپېژنو. دې سره به موږ ته په ټولیز ډول د ټولو هغو شخصیتونو یو ټولیز تصویر سترګو ته ودرېږي چې زموږ د لرغونو ادبیاتو ټوله اوسنۍ لاسته راغلې شتمني د هغو د کارو زیار محصول ګڼل کېږي او تر هغه وروسته به د لرغونو ادبي دورې د پېښو کرونولوژي هم تاسو ته په ډېر لنډیز سره وړاندې کړو. البته دې کې ځینې هغه څېرې یو ځل بیا په لنډیز سره معرفي کېږي چې هم یې اثار پنځولي، هم ټولنیز، تاریخي، فرهنګي او سیاسي شخصیتونه دي او یا یې هم په لرغونې ادبي دوره کې یادونه راغلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- سیاسي، ټولنیزې او فرهنګي څېرې:

امیر کروړ د جهان پهلوان:

((امیر کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت موندلی دی، د دویمې هجري قمري پېړۍ شاعر دی. امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی، امیر پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې یې پاچاهي کوله. د امیر کروړ یادونه مو یوځل بیا دلته ځکه وکړه چې ده نه یوازې په خپله شعر لیکلی، بلکې د ده ټولنیز، سیاسي او قومي اغېز ددې سبب شوی چې وروسته په پښتنو کې نور شاعران هم راوټوکېږي.

امیر کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندیش کې پاچا او پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شو.

امیر محمد سوري:

امیرمحمد سوري په غور کې د سوري پښتنو پاچا و، عادل، ضابط او غیرتي واکمن تېر شوی، د سلطان محمود غزنوي له لښکرو سره تر اوږدې جګړې وروسته، د هغه لښکر ونیو غزني ته یې اسیر بوت او هلته په بند کې ومړ. شیخ اسعد سوري په خپله قصیده کې دده د ژوند د وروستیو برخو داستان په ډېره تراژیکه بڼه انځور کړی چې پر خپل خپل ځای یې یادونه وشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لودیانو دویم واکمن و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده. نصر لودي هم د پښتو ژبې شاعر و او هم سياسي واکمن.

شیخ رضی:

شیخ رضی د شیخ حمید لودي وراره دی چې د حمیدد لودي واکمنۍ پرمهال او تر هغه وروسته يې د اسلام دين د تبليغ لپاره ډېرې هلې ځلې وکړې، شيخ رضی لودي د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، دده د یو منظوم اعتراضيه کلام له امله (نصر لودي) مجبور شو چې هغه ته په ورته منظوم کلام کې خپل غبرګون وښيي.

سلطان غياث الدين غوري:

غياث الدين غوري د غور د سترو واکمنو له جملې څخه دی چې د غوريانو د واکمنۍ او د اسلام د دين د پراختيا لپاره يې ډېرې تورې وهلي او په غوري واکمنو کې ستر نوم لري. پښتون شاعر تايمني دده په ستاينه کې يوه چاربيته ليکلې او دی يې د غور زمری بللی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان شهاب الدین غوري:

سلطان شهاب الدین غور د خپل ورور (سلطان غیاث الدین غوري) تر مړینې وروسته پاچا شو، دی د خپل ورور د واکمنۍ پرمهال د لښکرو مشر و او د غیاث الدین غوري د وخت ډېرې بریاوې د ده په وسیله ترلاسه شوي دي. دده په زمانه کې د غوریانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماورالنهر او په هند کې د هند په لویو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲ هـ.ق) کال د اباسین پر غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته لاړ او د یوه ناپېژانده شخص له خوا ووژل شو.

سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګین تر مړینې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصیت سره سم د سبکتګین کوچنی زوی اسمعیل پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعیل څخه یې وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ، په نتیجه کې یې تر لږ اخ و ډب وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزنی د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، د سیستان علاقه یې ونیوله، د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د یمین الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی، لویه جګړه یې د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کال پېښه شوې ده، لکه چې دمخه مو یادونه وکړه د محمود لښکرو له امیر محمد سوري سره هم ډېر جنګونه وکړل، تر جنګونو وروسته د سلطان محمود لښکرو د امیرمحمد سوري ونیو او بیا یې د محمود په زندان کې ساه ورکړه. د شیخ اسعد سوري قصیده د همدې غمجنې پېښې زېږنده ده.

ابن خلاد:

تاریخپوهان د ابو العینا د بشپړ نوم او شهرت په باب وايي: ((ابو عبدالله محمد بن القاسم بن خلاد بن یاسر بن سلیمان، الهاشمي بالولاء الغریر، مولی آبي جعفر المتصور) نوموړی په اصل کې د یمامي اوسېدونکی و، په (اهوز) نومي سیمه کې زېږېدلی او په (بصره) کې رالوی شوی دی. همالته یې د حدیثو علم او ادبي زده کړې کړې دي، په ځلوېښت کلنۍ کې په سترګو ړوند شو، ډېره به یې په نکریزو سره کوله او پر (۲۰۳هـ ق) کال په بصره کې مړ شوی. نوموړی ډېر ځیرک، فصیح، ذهین او حاضر ځوابه انسان و.)) (۵۰: ۴۰-۴۱)

سلطان بهلول لودي:

پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانګرانو کې دنیا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بیا ملک شو، سوداګرۍ ته یې مخه کړه او د خپل لیاقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډیلي پاچاهۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسېده. ډیلی، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هانسي، حصار، جونپور، بهرایچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې ټولې هندي ځمکې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربیع الاول میاشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیګړ د ضلعې په جلالي کلي کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.)) (۸: ۲۹۲-۲۹۴)

محمد بن علي البستي:

پښتون مورخ دی، د پلار نوم یې علي او د بست اوسېدونکی و، پټې خزانې یې د (لرغوني پښتانه) په حواله یادونه کړې ده. د ژوند زمانه یې (۶۵۰هـ ق) حدود دي. او د (تاریخ سوري) په نامه یې یو تاریخي اثر لیکلی دی.

احمد سعید لودي:

پښتو لیکوال او مورخ دی، د پټې خزانې په حواله احمد سعید لودي پر (۶۸۶هـ ق) کال یو کتاب لیکلی و چې په دې کتاب کې یې د لودي بادشاهانو حالات او اشعار راجمع کړي وو، د کتاب نوم یې (اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي) و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ کته متي زی:

شیخ کته متي زی، د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې یې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه یې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزانې ترې زیات اقتباسات کړي دي.

شیخ ملي:

د شیخ ملي نوم (ادم) او د پلار نوم یې شیخ یوسف و، چې د نسب سلسله یې خرښبون ته رسي، دی د پښتنو مشر و او د ځمکو د وېش په باب یې یو کتاب لیکلی و چې د (شیخ ملي دفتر) په نامه مشهور و. د (۸۳۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کاوه.

کجوخان رانیزی:

د کجوخان رانیزي اصلي نوم خان احمد خان و، دی د پښتنو یو خان او مشر و، د (۹۰۰هـ ق) په حدودو کې یې ژوند کاوه، ده د پښتنو په باب یو کتاب لیکلی و چې د پښتنو تاریخي پېښې او حالات یې په کې بیان کړي وو.

پر پورتنیو سیاسي، ټولنیزو او فرهنګي شخصیتونو سربېره یو شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم او نامستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاثیرات پرې اېښي دي، خو مونږ یې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان دلته په ډېر لنډیز سره معرفي کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- د پښتو کرونولوژي:

د لرغوني ادبي دورې په نږدې زرکلن ژوندانه کې ګڼې پېښې تېرې شوي، د یو لیکوال یا ادیب زېږېدنه، مړینه، د اثارو ټوکونه، له منځه تلنه او نورې حادثې، ټولې په دې پېښو کې شاملې دي. دلته غواړو په ډېر لنډیز سره دې ډول حوادثو ته اشاره وکړو:

- ((د اریانا پاچا(لوی داریوش) پر وخت له (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۲ق.م) د بېستون په غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
- په (۱۹۰ق . م) حدود د (مالنده ینهو) په نامه په پخوانۍ پښتو یو کتاب ولیکل شو.
- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندېش کې امیر کروړ پاچا شو.
- پر (۱۲۳هـ.ق) کال د لویکانو د کورنۍ یو بیت پر یو ډبرلیک ولیکل شو، پوهانو دا بیت پښتو وباله.
- (۱۵۴هـ.ق) د پوشنج په جنګ کې امیر کروړ وفات شو.
- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمدهاشم ابن زید السرواني و ژوند او پر همدې مهال له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه ترسره شوه.
- (۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کلونو ترمنځ د شیخ رضي او نصر لودي خپل پاړکي یو بل ته ولېږل.
- پر (۳۵۰هـ.ق) حدودو کې بېټ نیکه خپل مناجات ولیکل.
- (۴۱۱هـ.ق) حدود د شیخ اسماعیل او خرښبون د ژوند دوره ده او پښتو ادب کې د دوی د لومړیو څلوریزو په بڼه یو بل ته نارې ولیکلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شیخ اسعد سوري ژوند او پښتو ادب ته د قصیدې راتګ.
- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شیخ تیمن کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د یو بل شعر راتګ.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري ژوند او پښتو کې د یوې بلې شاهکارې قصیدې لیکل.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکیار غرشین ژوند او پښتو ادب کې د یو بل پارکي ویل.
- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تایمني ژوند او د سلطان غیاث الدین په ستاینه کې د شعر ویل.
- (۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدین بختیار کاکړ د ژوند او پښتو کې د قطب الدین سندره.
- (۶۳۳-۶۸۸هـ.ق) کلونه، د شیخ متي ژوند او دده کتاب (د خدای مینه) او شعر یې.
- له (۶۶۱-۷۴۰هـ.ق) کلونو کې د باباهوتک ژوند او د مغولو په مقابل کې دده شعر.
- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شیخ ملکیار هوتک ژوند او دده شعر.
- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زمینداوري د ژوند دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.
- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خلیل نیازي ژوند او واکمني او د سلطان بهلول لودي ته د هغه رباعي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له (۸۵۵-۸۹۴ هـ.ق) کلونه د سلطان بهلول لودي ژوند او خلیل نیازي ته د هغه رباعي.
- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي ژوند، دده دېوان او د ساقي نامې لیکل.
- (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ ژوند او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
- د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ عیسی مشواني ژوند او دده یو شعر.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې ژوند او ددې دېوان او رباعي.
- (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ ژوند او د هغه کتاب (غرغښت نامه) لیکل.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ بستان بړیڅ ژوند، دده کتاب (بستان الاولیا) او دده یو شعر.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د علي سرور لودي ژوند، کتاب یې (تحفة صالح) او دده غزل.
- د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې ژوند ، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصیحت شعر لیکل.
- د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شیخ محمد صالح الکوزي ژوند او غزل لیکل.)) (۳۹: ۱-۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې دورې پای

لکه څنګه چې دمخه مو وويل د پښتو ادب تاريخ لومړۍ يا لرغونې دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيل او يوولسمې هجري پېړۍ پورې دوام مومي، تر دې دمخه يانې د لسمې هجري پېړۍ په منځيو کې بيا په پښتو کې يو بل عرفاني غورځنګ پيلېږي، روښاني غورځنګ ورته وايي. (روښان پير) يې مشر و دده د کورنۍ غړو دده روښاني او روحاني لاره تعقيب کړه، روښان وروسته ډېر پلويان او مخالفين پيدا کړل چې د عرفاني او پوځي مبارزې ترڅنګ اکثره د فکر او قلم خاوندان وو، روښانيانو د خپلې عرفاني لارې لپاره ادبي فورمونه د يوې وسيلې په توګه وکارول، خپل افکار يې د نظم او نثر پر دواړو ډولونو کې ځای کړل او دا ادبي فورمونه يې د خپل فکر د بيان لپاره په منظم او سيستماتيک ډول وکارول، دا مهال له شکلي پلوه په ادبي فورمونو کې ګڼ شمېر اثار رامنځته شول چې هنري کيفيت يې ډېر اوچت نه و، خو وروسته يې ښکلو ادبي اثارو ته لاره اواره کړه، پښتو ادبپوهان، د پښتو ادبياتو د لرغونې دورې پای د همدغه روښاني غورځنګ پيل ګڼي او وايي چې د تېرې دورې د ادبياتو په انډول دا مهال په ادبياتو کې داسې يو کمی او کيفي بدلون راغی چې له تېرې دورې سره يې توپيرونه روښانه او څرګند وو، نو ځکه خو ادبپوهان د روښاني غورځنګ ادبي فعاليتونه د لرغونې دورې د ادبياتو تر پای وروسته د دويمې ادبي دورې د پيل کلونه ګڼي چې له همدې وخته بيا دويمه ادبي دوره پيلېږي او خپل خپل پرمختيايي پړاوونه وهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چې روښانیان د لسمې هجري قمري پېړۍ په منځ کې راڅرګندېدلي یانې تر (۹۳۰هـ ق) وروسته، خو موږ دلته ان تر (۱۰۰۰هـ ق) کال پورې هم یو شمېر شاعران په لومړۍ دور کې ځای او مطالعه کړي، کېدی شي ځینو ته دا پوښتنه پیدا شي چې هم دویمه دوره پیل شوې او تر هغه وروسته هم ځینې شاعران په لرغوني دوره کې مطالعه کېږي؟ موږ د ادبي دورو د وېش په برخه کې دا مسله واضح کړه چې ادبي دورې د تاریخي او سیاسي دورو په شان نه دي چې له یوې تاریخي مقطعې څخه پیلېږي او یا هم له یوې انقلابي پېښې سره سم پیل او پر بلې ورته پېښې پایته رسي. ادبي دورې یوه پله بله کې تداخل لري، د یوې نوې ادبي دورې تر پیل وروسته هم ځینې داسې لیکوال او شاعران وي چې د فکري خط، ادبي سبک او نورو ځانګړنو له امله له تېرې دورې سره اړیکي لري او یا هم د هغې دورې تاثیرات پرې خپاره وي. نو ځکه خو موږ شیخ بستان بړېڅ، علي سرور لودي، مېرمن نېکبخته او شیخ محمد صالح الکوزی هم په لرغوني ادبي دوره کې راوړل، د دوی د کلام ځانګړنې له لرغونې دورې سره ټینګ ارتباط لري او په واقعیت کې د همغه دورې تسلسل دی. دا ارتباط د بلې نوې دویمې دورې د اثارو د لومړیو نښو نښانو په راڅرګندېدو وو نو ځکه (۱۰۰۰هـ ق) حدود د لرغونې دورې د پای مهال ګڼل کېږي. سره له منځه نه دي تللي او نه هم د دوی د کلام بېلګې له دې بلې دورې سره ډېر ورته والی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله

مخکې تر دې چې د وروستۍ پایلې په توګه خپل درنو لوستونکو سره شریک کړم، غواړم د لرغونې ادبي دورې وروستۍ نچوړ چې ددې دورې ځانګړنې په خپل نظر کې راغونډې شوي دي، درنو لوستونکو مخې ته کېږدم او بیا به ددې اثر په باب خپل وروستی نظر څرګند کړم.

((د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل کېږي او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې دوام کوي.

ددې دورې اثار د خپلو ځانګړو خصوصیاتو له امله دغه لاندې ارزښتونه لرلای شي:

(۱) د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، له کمې پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري بېلګې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې د ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي.

ښایي له ځینو لوستونکو سره دا پوښتنه راپیدا شي، چې دا اثار نو ولې ورک دي؟

دغسې احتمالي پوښتنو ته په ځواب کې باید وویل شي، چې افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړیو کې د پردیو یرغلګرو او مهاجمینو تر یرغلونو او تهاجماتو لاندې راغلي دي، په دغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یرغلونو کې چې چا د پردو په مقابل کې زیات مقاومت کړی دی، په همغه تناسب ورته ضررونه هم متوجه شوي دي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ یې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نیولې، بیا د چنګیز او تیمور، بیا د نادر افشار او نورو یرغلګرو تر مستقیمو حملاتو لاندې راغلي دي. څه یې چې درلودل دغو حملو خوړلي او په ډېر ضعیف احتمال ویلای شو، چې ښایي ډېر لږ اثار به له دغو تاړاکونو په امن کې پاتې وي، چې هغه هم تراوسه لا نه دي ترلاسه شوي.

د پښتو د لومړۍ دورې په اثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادب تاریخ د لومړۍ دورې متفرق اثار دي.

(۲) که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار به کمي لحاظ لږ دي، خو به کیفي لحاظ ځینې دغه ډول اثار ډېر لوړ ادبي ارزښت لري.

د غوري دورې قصیدې، د شیخ متي مناجات، د اکبر زمینداوري اشعار، د شیخ تیمن، شیخ بستان بدلې او هم د علي سرور او شیخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو ترڅنګه لوړه هنري منځپانګه هم لري. ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره مله ده. ددې دورې ځینې اثار نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او څرګندو الفاظو کې بیان کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳) ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف څرک ایستلای شو.

الف: ددې مهال اثار موږ ته راښیي چې ددې دورې ادبي پدیدې پر یوه حال ولاړې نه دي او نه یو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه یي ملي اوزانو سربېره په پرله پسې پېړیو کې قصیده ورپسې غزل، مثنوي او رباعي چې د شرقي شاعرۍ غټ شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربیتي او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای یې نیولی دی.

ب: د مضمون په لحاظ هم د پښتو اثار په دې دوره کې پراختیا پیداکوي، د ژوند بېلابېل موضوعات په دې اشعارو کې بیانېږي، لکه: د رزم او بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، اخلاقي پند و نصایح، وعظونه او نور ددې دورې په اشعارو کې لیدلای شو.

ج: د شعر ځینې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه ویاړنه (فخریه)، ویرنه، ستاینه، ساقینامه او حکایتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان څرګندوي. د امیر کروړ سوري ویاړنه، د زرغون خان نورزي ساقینامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځینې حکایات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ ویاړنه او د زرغون خان ساقینامه د خپل جوړښت، ادبي قوت او شعري ځانګړنو له امله د پښتو ادبي تاریخ په وروستیو دورو کې هم بل ساری نه لري. دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او ادبي شور چې د امیر کروړ او زرغون خان په ویاړنه او ساقینامه او د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی غوري په قصایدو کې شته، په وروستیو دې ته ورته اثارو کې نه لیدل کیږي.

(۴) پښتو ادبي پدیدې او پښتو اثار په دې دوره کې مجرد نه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبو او ادبیاتو سره په ارتباط کې یې وده موندلې ده. د دریمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي ژبې څخه پښتو ترجمه پیل شوه او ابو محمد هاشم د ابن خلاد شعر په پښتو نظم ترجمه کړ او بیا راوروسته له پارسي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکې پاتې شوې دي، پښتو ادبیاتو په دې دوره کې ځینې معنوي ارزښتونه له پارسي ادب څخه خپل کړي دي. دا خبره طبیعي هم ده، ځکه پارسي دغه مهال په منطقه کې مسلطه فرهنګي ژبه وه. ډېر شاعران او فرهنګي اثار یې درلودل، نو ددغسې یوې ژبې اغېزې د منطقې پر نورو ژبو حتمي دي.

له پارسي اثارو څخه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسمې هجري پېړۍ په لومړیو کلونو کې یوې پښتنې مېرمنې زرغونې کاکړې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵) ددې دورې متفرق اثار د سيمې په لحاظ هم په يوه ځای کې نه دي ايجاد شوي، بلکې له غوره نيولې ان د هندوستان تر سی‌مو پورې پرتو ځمکو کې ايجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سليمان پر غرو سربېره د افغانستان، (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

(۶) په دې دوره کې موږ ځينې داسې متفرق اثار هم لرو، چې د دربارونو له خوا ورته د توجه او پالنې ثرک هم ځنې ايستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجوديت او د دوی اثارو ته پاملرنه د هندوستان د افغان باچا سلطان بهلول لودي دربار هم دغه ډول خصوصيات درلودل.

(۷) ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي، زياتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو (پټې خزانې او تذکرة الاوليا) خوندي کړي دي، د ځينو لکه تايمني او اکبر زميند اوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي. دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

(۸) دغه لاس ته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکيبونو او نورو ګرامري ژبنيو خصوصياتو او له نورو ژبو سره د اړيکو يو سی‌ستماتيک تحول په لاس راکوي، د دې دورې لومړني اثار تر زياته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکيبونه لري، خو په وروستيو پېړيو کې له نورو ژبو په خاص ډول پارسي او عربي سره نږد بوالی ښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ادبي تاريخ لومړۍ دوره د پورتنيو خصوصياتو په لرلو سره پای ته رسېږي او پښتو ادبيات له نوو تمايلاتو او نويو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جريانونو سره يوې بلې پرمختللې دورې ته داخلېږي.)) (۵۳: ۸۱- ۸۳) د پښتو ادب د لرغونې دورې تر دې نچوړ وروسته اوس راځم ددې اثر په باب خپل وروستي نظر ته!

دا اثر چې اوس د درنو لوستونکو او خوږو محصلينو په لاس کې دی، ما د خپلې پوهاندۍ علمي رتبې لپاره ليکلی دی. په دې اثر کې نږدې له ټولو هغو اثارو څخه ګټه اخيستل شوې چې تر دې وړاندې په دې برخه کې ليکل شوي دي.

تېر هر اثر په خپل خپل ځای کې خپل خپل ارزښت لري، خو دا اوسنی اثر زما په خپل نظر په واقعيت کې پر څېړنې، پلټنې، ارزونې سربېره د همغو تېرو اثارو يو نچوړ هم ګڼل کېږي. هر څېرکی مې تر ليکنې وروسته نورو استادانو ته هم د سمون په خاطر ورلېږلی او هم مې د هغوی له نظرياتو څخه د ګټې اخيستو لپاره د هغوی اصلاحي نظر مې هم په کې شامل کړی، هر څپرکي يو نچوړ يا لنډيز هم لري او خپلې اړوندې پوښتنې هم، دا پوښتنې ددې سبب ګرځي چې محصلين د هر څپرکي متن ته ورداخل شي، نوې او زياتې پلټنې وکړي، د هغوی د ليکوالۍ او ذهني قوت د پياوړتيا سبب شي. شک نه شته چې دا اثر به لا هم ډېرې نيمګړتياوې ولري، هيله مې ده چې کله هم دا اثر چاپ شي، لوستونکي او محصلين يې له نظره تېر کړي، د سمون لپار يې خپل ليکلي نظرونه ما ته راولېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په بل چاپ کې اصلاح شي. يو اثر تر پرله پسې کتنې او سمون وروسته د بشپړتيا او کره والي پړاو ته رسېږي او دا کره والی هغه وخت رامنځته کېږي چې اثر د لوستونکو په لاس کې وي، نو ځکه خو له ټولو لوستونکو، استادانو او قدرمنو محصلينو څخه هيله کوم چې په زغرده ددې اثر د نيمګړتياوو او نورو زياتونو او سمونو په باب راسره خپلې مشورې شريکې کړي. زموږ هيله همدا وه چې په ټول هېواد کې د ادبپوهنځيو د پښتو څانګې د محصلينو لپاره د لرغونې دورې په باب يو واحد او کره اثر وړاندې شي چې په ټولو يادو څانګو کې د تدريس وړ وګرځي.

که څېړې دا تجربه بريالۍ شوه، نو بيا له اړوندو استادانو څخه هيله کوو چې د منځنۍ او معاصرې دورې او د هغو د اړوندو پړاوونو لپاره هم له تحصيلي او تدريسي کريکولم سره سم تدريسي اثار وليکي چې درانه لوستونکي او محصلين د پښتو ادبياتو ټولې دورې په منظم او سيستماتيک ډول مطالعه کړي.

په پای کې يو ځل بيا له درنو لوستونکو څخه هيله کوم چې په خپله لوربېنه به ددې کتاب په متن کې شوې تېروتنې راوښيئ او د سمون لپاره به يې راسره مرسته وکړئ!

په ملي، فرهنګي او هېوادنۍ مينه

ستاسو يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څوارلسم څپرکي لنډيز

په پښتو لرغونو ادبياتو کې د ادبي څېړو ترځنګ يو شمېر سياسي، ټولنيزې او فرهنګپالې څېرې هم مطرح وې چې په مجموعي ډول يې ددې ادبي دورې په تشکل او جوړښت کې خپله ونډه لرلې ده. ځينې څېرې بيا څو اړخيزې دي، هم سياسي اړخ لري او هم ادبي. په مجموعي ډول ددې ټولو مطرح څېرو شمېر لسګونو ته رسېږي. دا لسګونه څېرې په دې مانا چې بېلابېلو اثارو يې څېره او اغېزه په لرغونې ادبي دورې کې څرګنده کړې ده. بېلابېلو پېښو هم د ادبي دورې په لوړتيا او ځوړتيا کې خپل اغېز لرلی دی. په مجموعي ډول همدا څېرې او همدا حادثې دي چې د پښتو ادب د لرغونې دورې ټول ادبيات يې محصول دي. موږ چې کله د لرغونې دورې ادبيات مطالعه کوو، ددې څېرو او حادثو له پېژندنې پرته راته ممکن نه برېښي، دا څېرې او حادثې د اساسي علت او عامل په توګه د پېژندنې او مطالعې وړ دي.

د پېښو کرونولوژۍ ته مو هم ځکه اشاره وکړه چې يوځل بيا د تېر نږدې زرکلن ادبي بهير يو څرګنده انځور مو په ذهن کې تېروبېر شي.

د لرغونې دورې د پای په باب ادبپوهان بېلابېل نظرونه لري، خو عمومي اصول دادي چې یوه ادبي دوره د بلې ادبي دورې له پيل سره سمه نه ختمېږي، بلکې په هغې کې تداخل لري. دا دوره بيا په بله کې تر هغې امتداد پيداکوي چې له تېرې دورې سره يې په ادبي ځانګړنو کې څرګند توپير رامنځته شي، نو موږ چې د (۱۰۰۰هـ ق) کلونو تر حدودو پورې ځينې شاعران په لرغونې دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې شامل کړل، علت یې همدا و چې له تېرې دورې سره یې نږدېوالی او اړیکي درلودل.

د څوارلسم څپرکي پوښتنې

- مطرح، سیاسي او ټولنیزې څېرې د ادبیاتو په وده کې څه رول لري؟
- هر محصل دې په لرغونې دوره کې په خپله خوښه د یوې یوې ادبي څېرې پېژندنه وکړي او د دې څېرې اثار دې تحلیل کړي.
- ولې د دویمې ادبي دورې تر پیل وروسته هم ځینې شاعران په لرغونې ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري؟
- پېښه او شخص یو بل سره څه ارتباط لري او د ادبي اثارو په پنځونه کې یې اغېز څه دی؟
- د لرغونې ادبي دورې عمومي ځانګړنې په ګوته کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

1. ارسطو. کتاب الشعر. د مولوي محمد اسرائیل ژباړه. ۱۹۵۸م کال. پېښور: پښتو اکاډمۍ
2. اریانا دایرة المعارف، (لومړی ټوک دویمه دوره). دایرة المعارف ریاست. ۱۳۸۶ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمۍ
3. انځور، محمد زرین. د زړو پانو تول. ۱۳۹۴ل کال. ننګرهار: مومند خپرندویه ټولنه.
4. الفت، ګل پاچا. ادبي بحثونه. ۱۳۲۳ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
5. الهام، محمد رحیم. تیوری‌های ادبی و نقد ادبی. ۱۳۵۸ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
6. الهام، محمد رحیم. د ادب مسالې. ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان د لیکوالو انجمن.
7. بېنوا، عبدالروف. پښتو روزنه. ۱۳۵۷ل کال. کابل: د پښتو څېړنو نړیوال مرکز.
8. پردېس، احمد. د پښتو ادب لرغوني دوره. (په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېرې). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

9. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (لومړی ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۵۸ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي.
10. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (دویم ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۶۰ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي.
11. پښتو – پښتو تشریحي قاموس (لومړی ټوک). د ژبو او ادبیاتو مرکز. ۱۳۶۵ل کال. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي.
12. حبیب، اسدالله. لکچرهای اموزشی د لیکنو ټولګه. (ادب شناسی و بعضی مسایل مبرم آن). ۱۳۶۲ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
13. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی او دویم ټوک). ۱۳۸۴ل کال. کابل: دانش خپرندویه ټولنه.
14. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی ټوک). ۱۳۲۵ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
15. حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لومړی ټوک، دویم چاپ). ۱۳۳۷ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
16. حلیم، حکیم.هیله مجله. (د ادبي تیوري تاریخي وده). ۱۳۸۱ل کال. پېښور: ازاده مجله.
17. خاورې، غوټۍ. د پښتو شفاهي ادبیات (شکل او مضمون). ۱۳۶۶ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

18. خویشکی، محمد صابر. پښتو غړ پوهنه او ویپپوهنه. ۱۳۸۰ل کال. پېښور: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه.
19. درانی، درویش. پښتو عروض. ۲۰۰۷م کال. کوټه: صحاف نشراتي موسسه.
20. رښتین، صدیق الله. د پښتو د ادب تاریخ. ۱۳۲۵ل کال. کابل: پښتو ټولنه.
21. رضا، افضل. تخلیق او تنقید. ۱۹۷۳م کال. پېښور: یونیورسټي بک اجنسي.
22. رضا، افضل. د پښتو نثر تاریخ. ۱۹۹۵م کال. پېښور: یونیورسټي بک اجنسي.
23. روهي، محمد صدیق. ادبي څېړنې. ۱۳۶۰ل کال. ننګرهار: ننګرهار پوهنتون.
24. روهي، محمد صدیق. د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره). ۱۳۷۸ل کال. پېښور: محمد صدیق روهي فرهنګي ټولنه.
25. زرینکوب، عبدالمتین. اشنایی با نقد ادبي. ۱۳۷۸ل کال. ایران: مهارت چاپخونه.
26. زغم، احمدشاه. پښتو چاربیته (د پوهنملۍ تېزس). ۱۳۷۱ل کال. کابل: کابل پوهنتون.
27. زېور، زېورالدین. د پښتو ادبیاتو اصطلاحي قاموس. ۱۳۶۱ل کال. کابل: د ژبو او ادبیاتو پوهنځی.
28. زیار، مجاوراحمد. پښتو شعر څنګه جوړېږي؟. ۱۳۶۹ل کال. کابل: د اطلاعاتو او کلتور وزارت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

29. شاه جهان، پښتو ادب کې د مېړمنو برخه. ۱۹۹۳م کال. پېښور: پښتو اکاډمي.
30. شېرزاد، تورخان. پښتو سروکی(ناچاپ). ۱۳۷۰ل کال. کابل.
31. شینواری، دوست. د ادب تیوري اساسونه. ۱۳۶۵ل کال. کابل: د چاپ او خپرونو دولتي کمپټه.
32. عمید. فرهنگ عمید. (دویم ټوک، پنځم چاپ). ۱۳۶۳ل کال. تهران: امیر کبیر نشرات.
33. غني، سید غني. د پښتو ادبیاتو لرغوني شاعري. ۱۳۹۳ل کال. ننګرهار: مومند خپرندویه ټولنه.
34. قویم، عبدالقیوم. نقد ادبی. ۱۳۷۹ل کال. پېښور. کتاب انتشارات.
35. کټوازی، نېک محمد. د پښتو ادب لرغوني دوره (په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
36. کرګر، محمد اکبر. د نازو انا یاد (د شیخ متي یو شعر). د محمد اسمعیل یون په زیار. ۱۳۷۰ل کال. کابل: خوشال فرهنګي ټولنه.
37. ګامګار، تقي وحیدیان. وزن و قافیه شعر فارسی. ۱۳۹۳ل کال. تهران.
38. ماکو، سلیمان. تذکرة الاولیاء (د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات). ۱۳۷۹ل کال. پېښور: د علامه حبیبي د څېړنو مرکز.

(c) ketabton.com: The Digital Library

39. محمد الیاس. د پښتو ادب لرغوني دوره (د لرغوني دورې د پېښو کرونولوژي). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

40. مشواڼی، عبدالقیوم. د پښتو ادب تاریخ (کره کتنه). ۱۳۸۹ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.

41. میرحسین شاه کاندید اکاډمیسن، پښتو څېړنې (د پښتو د یوه زاړه کتاب په لټه کې). ۱۳۷۶ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.

42. نادر، عبدالجبار. پښتو څېړنې (پښتانه د بهرنیو له نظره). ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.

43. ناشر، حکمت الله. د پښتو ادب لرغوني دوره (د پښتو په لرغوني شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو کلمو ماناوې). لومړی ټولګی. ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

44. نوري، محمدګل. ملي سندرې. ۱۳۲۳ل کال. کابل: پښتو ټولنه.

45. نومیالی، محمد انور. د ادبي تاریخ میتودولوژي (د لیکنو ټولګه). ۱۳۶۷ل کال. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي.

46. وزیری، بخت میر. پښتو فونولوژي مورفولوژي. ۱۳۸۲ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

47. هاشمي، سید محی الدین. د ادبپوهنې ځانګې. ۱۳۹۳ل کال. کابل: میهن خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48. هاشمي، سیدمحی الدین. ادب پوهنه. ۱۳۸۱ل کال. پېښور: د اریک ګرځنده کتابتونونو اداره.

49. هلال، فرید احمد. د پښتو ادبیاتو لرغونې دوره. ۱۳۹۴ل کال. کابل: کتاب خپرندویه ټولنه.

50. همت، عبدالمالک. ادب او ادبي کره کتنه. ۱۳۸۵ل کال. کوټه: صحاف نشراتي موسسه.

51. هوتک، محمد. پټه خزانه. (د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات). ۱۳۳۹ل کال. کابل: د پوهنې وزارت.

52. هېوادمل، زلمی. پښتو حماسه (د دوکتورا دورې درسي مواد). ۱۳۹۳ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

53. هېوادمل، زلمی. د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې). ۱۳۷۹ل کال. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

54. هېوادمل، زلمی. د پښتو نثر اته سوه کاله. ۱۳۹۰ل کال. کابل: دانش خپرندویه ټولنه.

55. هېوادمل، زلمی. فرهنګ ادبیات پښتو (دریم ټوک). ۱۳۶۶ل کال. کابل: د چاپ او خپرولو دولتي کمېټه.

56. هېوادمل، زلمی. ولسي سندرې(دویم ټوک). ۱۳۶۶ل کال. کابل.

57. یون، ارین. لنډیو ته یوه لنډه کتنه. ۱۳۹۳ل کال. کابل: د افغانستان ملي تحریک فرهنګي څانګه.

58. یون، محمد اسمعیل. خوشال په خپل ایډیال. ۱۳۸۷ل کال. کابل: یون کلتوري یون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

59. یون، محمد اسمعیل. د پښتو شعر هندسي جوړښت. ۱۳۸۷ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
60. یون، محمد اسمعیل. د ډیلي تخت هېرومه (یونلیک). ۱۳۸۹ل کال. کابل: یون کلتوري یون.
61. یون، محمد اسمعیل. ژبخوره ژبه (ځولۍ مجله). ۱۳۸۵ل کال. کابل: کابل پوهنتون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (حاجي عبدالرزاق رافت) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

يو ځل بيا د دې اثر له ژباړونکي او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مينه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ADAB TARIKH

"History of Literature"

By: Mohammad Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤١
د خپرندوی د خپرونو لړ: ٩٦

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library